

T.C.
ALTINBAŞÜNİVERSİTESİ
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
İşletme/Muhasebe ve Finans

SOSYOEKONOMİK GELİŞMELER IŞIĞINDA KRİZ DÖNEMLERİNDE UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARININ BÜYÜME DİNAMİKLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Muhammet Taygun DEMİR

Danışman

Prof. Dr. Emre ALKİN

İstanbul, 2020

SOSYOEKONOMİK GELİŞMELER IŞIĞINDA KRİZ DÖNEMLERİNDE UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARININ BÜYÜME DİNAMİKLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Muhammet Taygun DEMİR

İşletme Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ

2020

Muhammet Taygun DEMİR tarafından hazırlanmış ve 22.07.2020 tarihinde sunulmuş "Sosyoekonomik Gelişmeler Işığında Kriz Dönemlerinde Uygulanan Ekonomi Politikalarının Büyüme Dinamikleri Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği" başlıklı tez İşletme Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

_____

Prof. Dr. Emre ALKİN

Danışman

Tez Savunma Sınavı Jüri Üyeleri:

Prof. Dr. Emre ALKİN	İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Altınbaş Üniversitesi	_____
Prof. Dr. Ahmet Ercan GEGEZ	İşletme Fakültesi, Altınbaş Üniversitesi	_____
Prof. Dr. Kerem ALKİN	İşletme Fakültesi, İstanbul Medipol Üniversitesi	_____

Bu tezin Yüksek Lisans. tezi olarak bütün şartları sağladığını beyan ederim.

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü kabul tarihi:

11/09/2020

Bu tezdeki tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik davranışlara uygun olarak edinildiğini ve sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca, bu kuralların ve davranışların gerektirdiği şekilde, bu çalışmada, orijinal olmayan tüm materyalleri ve sonuçları tamamen alıntı yaptığımı ve referans gösterdiğimi de beyan ederim.

Muhammet Taygun DEMİR

TEŞEKKÜR

Yoğun iş hayatı temposu ile birlikte ders aşamaları ve sonrasında hazırladığım tez çalışmamda emeği geçen kıymetli ders hocalarıma, tez süreci içerisinde gerekli bilgi ve deneyimleriyle motive eden tez danışmanım çok sevdiğim saygıdeğer Prof. Dr. Emre Alkin hocama, özellikle manevi desteğini esirgemeyen aileme ve hayatımı birleştireceğim arkadaşım Albina Morina'ya canıgönülden teşekkür ediyorum.

ÖZET

Sosyoekonomik Gelişmeler Işığında Kriz Dönemlerinde Uygulanan Ekonomi Politikalarının Büyüme Dinamikleri Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği

DEMİR, Muhammet Taygun
Yüksek Lisans, İşletme Anabilim Dalı, Altınbaş Üniversitesi
Danışman: Prof. Dr. Emre ALKİN
Tarih: Temmuz 2020
Sayfa: 220

Dünya ekonomisinde; ekonomik entegrasyonların ve serbest sermaye hareketleri gibi karmaşık yapılar özellikle 1980'li yıllar itibariyle ekonomik krizlerin oluşum süreçlerini hızlandırmıştır. Krizlerin oluşum mekanizmaları ve kriz göstergeleri üzerine yapılan birçok ampirik çalışma bulunmaktadır ve bu çalışmalar kriz dönemlerinde uygulanacak ekonomi politikalarına ışık tutmakta, kriz dönemlerinin maliyetlerinin düşürülmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla ekonomin sürdürülebilir büyümesi açısından ekonomi politikalarının kritik önemi bulunmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde, teorik çerçevede; ekonominin bilim oluşu, ekonomi politikaları, ekonomik krizler, ekonomik büyüme ve kalkınma dinamikleri, iktisat okullarının ekonomik krizlere yaklaşımları, ekonomi politikalarının nasıl koordine olacağı ve neden olması gerektiği incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Osmanlı Devleti'nin dağılma süreci ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci incelenmiştir. Çalışmanın ana amacını oluşturan üçüncü bölümü ise on alt bölüme ayrılmış ve oluşan her bir dönem, sonrasındaki dönemin zeminini hazırlamıştır. Bu bölümde, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren sosyoekonomik gelişmelerinin ekonomik dinamikler ile etkileşimi incelenmiş, kriz dönemleri üzerinde özellikle durulmuştur. Krizlerin oluşum mekanizmaları ile birlikte kriz sürecinde ve ilgili dönem genelinde uygulanan ekonomi politikaları verilmiş, ekonomide yapılan hamlelerin sonuçları grafikler aracılığıyla paylaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Kriz, Ekonomi Politikaları, Ekonomik Büyüme

ABSTRACT

The Effect of Economic Policies Applied During Crisis Periods on The Growth Dynamics in The Light of Socioeconomic Development: The Case of Turkey

DEMİR, Muhammet Taygun
M.Sc., Businesses Management Department, Altınbaş University
Supervisor: Prof. Dr. Emre ALKİN
Date: July 2020
Pages: 220

In the world economy; Complex structures such as economic integrations and free capital movements have accelerated the formation of economic crises especially in the 1980s. There are many empirical studies on the formation mechanisms and crisis indicators of crises, and these studies shed light on the economic policies to be implemented in times of crisis and reduce the costs of crisis periods. Therefore, economic policies are critical for the sustainable growth of the economy. In the first part of the study, in the theoretical framework; economics as a science, economic policies, economic crises, economic growth and development dynamics, approaches of economic schools to economic crises, how and why economic policies should be coordinated have been examined. In the second part of the study has been explained the process of the establishment of the Republic of Turkey and the disintegration of the Ottoman Empire. The third part, which constitutes the main purpose of the study, is divided into ten sub-sections and each period formed has prepared the ground for the next period. In this section it has been researched the interaction between economic dynamics and socioeconomic development during crisis situations after the establishment of the Republic of Turkey. Along with the formation mechanisms of the crises, the economic policies implemented during the crisis and throughout the relevant period were given, also the results of the moves made in the economy were shared through the graphics.

Keywords: Economic Crisis, Economic Policies, Economic Growth

İÇİNDEKİLER

ÖZET vi
ABSTRACT vii
ŞEKİL LİSTESİ x
GRAFİK LİSTESİ x
KISALTMALAR xi
1. GİRİŞ: TEORİK ZEMİN 14
1.1. EKONOMİNİN BİLİM OLARAK DOĞUŞU: KITLIK KAVRAMI 14
1.2. EKONOMİNİN POLİTİK TASARIMI 16
1.3. EKONOMİK KRİZ OLGUSUNUN ANATOMİSİ 20
1.3.1. Kriz Türleri 22
1.3.2. Krizlerin Göstergeleri: Erken Uyarı Sistemleri 25
1.3.3. Göstergeler ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki 27
1.4. EKONOMİK BÜYÜME VE EKONOMİK KALKINMA 30
1.4.1. Ekonomik Büyüme 30
1.4.2. Ekonomik Kalkınma 39
1.4.3. Büyüme ve Kalkınma Farkı 44
1.4.4. Sürdürülebilirlik 45
1.5. POLİTİKA ETKİNLİĞİ VE İSTİKRAR 46
1.5.1. İktisat Okullarının Kriz Yaklaşımları 46
1.5.2. Koordinasyon Sorunu 53
2. DEVLET-İ ALİYYE'DEN CUMHURİYET'E EKONOMİ 57
2.1. İMPARATORLUĞUN ÇÖZÜM ARAYIŞLARI 57
2.1.1. Parasal Önem 65
2.1.2. Ekonomi Politikaları ve Müdahalecilik 66
2.1.3. Yıkılış Ekonomik Nedenleri 67
2.2. CUMHURİYET'İN DEVRALDIĞI EKONOMİK DURUM 73
3. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE DEĞİŞİM VE EKONOMİK KRİZLER 76

3.1. CUMHURİYET'İN KURULUŞU VE BÜYÜK BUHRAN (1920-1929) 76
3.2. DEVLETÇİ EKONOMİ VE SANAYİLEŞME (1930-1939) 91
3.3. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI EKONOMİSİ VE ULUSAL PLANLAMA (1940-1949) 97
3.4. ÇOK PARTİLİ PARLAMENTER YAŞAMDA LİBERAL EKONOMİ (1950-1959) 104
3.5. MÜDAHALECİ PLANLI KALKINMA DÖNEMİ (1960-1969) 109
3.6. OPEC VE ETKİLERİ (1970-1979) 114
3.7. FİNANSAL LİBERALLEŞME SÜRECİ (1980-1989) 121
3.8. SICAK PARA VE KRİZLER SARMALI (1990-1999) 129
3.9. İKİZ KRİZ VE MORTGAGE KRİZİ (2000-2009) 139
3.10. AVRUPA BORÇ KRİZİ VE KUR ŞOKU (2010-2019) 154
4. SONUÇ VE ÖNERİLER 165
KAYNAKÇA 168
EK LİSTESİ 200

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1.1: Ekonomik krizlerin sınıflandırılması 22
Şekil 2.1: Osmanlı Devleti'nde toprak sistemi 60

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 3.1: Göstergelerin 1923-1929 yılları arasındaki değerleri (Milyon USD) 89
Grafik 3.2: Göstergelerin 1923-1929 yılları arasındaki değerleri (%) 90
Grafik 3.3: Göstergelerin 1930-1939 yılları arasındaki değerleri (Milyon USD) 95
Grafik 3.4: Göstergelerin 1930-1939 yılları arasındaki değerleri (%) 96
Grafik 3.5: Göstergelerin 1940-1949 yılları arasındaki değerleri (Milyon USD) 102
Grafik 3.6: Göstergelerin 1940-1949 yılları arasındaki değerleri (%) 103
Grafik 3.7: Göstergelerin 1950-1959 yılları arasındaki değerleri (Milyon USD) 107
Grafik 3.8: Göstergelerin 1950-1959 yılları arasındaki değerleri (%) 108
Grafik 3.9: Göstergelerin 1960-1969 yılları arasındaki değerleri (Milyon USD) 112
Grafik 3.10: Göstergelerin 1960-1969 yılları arasındaki değerleri (%) 113
Grafik 3.11: Göstergelerin 1970-1979 yılları arasındaki değerleri (Milyon USD) 119
Grafik 3.12: Göstergelerin 1970-1979 yılları arasındaki değerleri (%) 120
Grafik 3.13: Göstergelerin 1980-1989 yılları arasındaki değerleri (Milyon USD) 127
Grafik 3.14: Göstergelerin 1980-1989 yılları arasındaki değerleri (%) 128
Grafik 3.15: Göstergelerin 1990-1999 yılları arasındaki değerleri (Milyon USD) 137
Grafik 3.16: Göstergelerin 1990-1999 yılları arasındaki değerleri (%) 138
Grafik 3.17: Göstergelerin 2000-2009 yılları arasındaki değerleri (Milyon USD) 152
Grafik 3.18: Göstergelerin 2000-2009 yılları arasındaki değerleri (%) 153
Grafik 3.19: Göstergelerin 2010-2019 yılları arasındaki değerleri (Milyon USD) 162
Grafik 3.20: Göstergelerin 2010-2019 yılları arasındaki değerleri (%) 163

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

A.e. : Aynı eser

AET : Avrupa Ekonomik Topluluğu

A.g.e. : Adı geçen eser

AKP : Adalet ve Kalkınma Partisi

APİ : Açık Piyasa İşlemleri

BDDK : Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu

Bkz. : Bakınız

Bs. : Baskı

c. : Cilt

CHP : Cumhuriyet Halk Partisi

Çev. : Çeviren

Der. : Derleyen

DP : Demokrat Parti

DPT : Devlet Planlama Teşkilatı

ECB : Avrupa Merkez Bankası

Ed. : Editör

EUR : Euro

FED : ABD Merkez Bankası

FHFA : Federal Emlak Finansmanı Otoritesi

GATT : Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması

GB : Gümrük Birliği

GSMH : Gayri Safi Milli Hasıla

GSYİH : Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

HMB : Hazine ve Maliye Bakanlığı

IBRD : Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası

IMF : Uluslararası Para Fonu

ITO : Uluslararası Ticaret Örgütü

İMKB : İstanbul Menkul Kıymetler Borsası

KBDGSYİH : Kişi Başına Düşen GSYİH

KDV : Katma Değer Vergisi

KİT : Kamu İktisadî Teşebbüsleri

KOBİ : Küçük ve Orta Büyüklükte İşletme

MGK : Milli Güvenlik Kurulu

M.Ö. : Milattan Önce

NAFTA : Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması

ODTÜ : Orta Doğu Teknik Üniversitesi

OEEC : Avrupa Ekonomik İş Birliği Örgütü Anlaşması

OECD : Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü

OPEC : Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü

s. : Sayfa

SGK : Sosyal Güvenlik Kurumu

SPK : Sermaye Piyasası Kurulu

ss. : Sayfa numaraları

SBB : Strateji ve Bütçe Başkanlığı

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

T.C. : Türkiye Cumhuriyeti

TCDD : Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları

TCMB : Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

TDK : Türk Dil Kurumu

TL : Türk Lirası

TMSF : Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu

TOMTAŞ : Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi

TRT : Türkiye Radyo Televizyon

TÜHİS : Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu

Türk-İş : Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu

USD : Amerikan Doları

vb. : ve benzeri

vd. : ve diğerleri

vs. : vesaire

YİD : Yap-İşlet-Devret

yy : Yüzyıl

1. GİRİŞ: TEORİK ZEMİN

Bu bölümde; ekonominin bilim yönünde nasıl evrildiği ve yönetimini sağlayan araçların tasarımı, ekonomide çeşitli dönemlerde birçok nedenle oluşan ekonomik krizlerin analizi, ekonomik krizlerin ekonomik büyüme ve kalkınma dinamiklerini nasıl etkileyeceği, ekonomik krizlerin etkilerini minimize edecek ekonomi politikalarının iç dinamiklerinin analizi ve koordine olması iktisat okullarının düşünsel altyapısı eşliğinde verilecektir.

1.1. EKONOMİNİN BİLİM OLARAK DOĞUŞU: KITLIK KAVRAMI

İnsan, ilahi amaçlar ve belli bir ömür süresi ile dünyaya gönderilmiş ve canlı olmasının doğası gereği yaşamak zorunda olduğu hayatında ihtiyaçları doğmuştur. Yokluk hissi ile belirip temin edilme ya da giderilme isteği uyandıran ihtiyaçlar şu şekilde sıralanmaktadır[1]:

a. Yeme, içme, barınma gibi fiziksel ihtiyaçlar,
b. Korunma gibi güvenlik ihtiyacı,
c. Arkadaş veya eş durumu gibi ait olma ve sevgi ihtiyacı,
d. Statü ve saygınlık gibi değer ihtiyacı,
e. Yaratıcı olma veya problem çözme gibi kendini gerçekleştirme ihtiyacı,

Karşılandığında mutluluk ve haz uyandıran, giderilemediğinde acı ve üzüntü veren bu ihtiyaçlar, insan yaşamının sürekliliği nedeniyle dünyada var olan kaynakların sınırı ve kapasiteleri ölçüsünde karşılanmıştır[2]. İnsanlar, yaşamak için tüketmek zorunda oldukları asgari ihtiyaçlarını, eski çağlarda doğrudan temin ederken zamanla gelişen şartlar ve gerçekleştirilen tarım ve sanayi devrimi neticesinde üretmiş, ürettiğini farklı bölgelere ulaştırmış, zaman zaman mal veya para ile değiştirmiş, ortak payda olarak ürettiğini ya da üretileni tüketmiştir[3]. Tüketim, var olan bir kaynağı ya da temin edilen yeni bir kaynağa yönelik olduğundan, karşılanacak ihtiyaçlar, nüfus ile orantılı olarak her geçen gün artarak çeşitlilik göstermiş ve ihtiyaç duyulan miktar sınırlı olsa da tüketilmesinden dolayı devamlılık

[1] Kula, S., Çakar, B. (2015). Maslow İhtiyaçlar Hiyerarşisi Bağlamında Toplumda Bireylerin Güvenlik Algısı ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6 (12)*, s. 194
[2] Dinçer, M. Z. (2017). *Genel Ekonomi*. Sermaye Piyasası Lisanslama Sicil ve Eğitim Kuruluşu, Lisanslama Sınavları Çalışma Notları. s. 2
[3] Armağan, Y. (2017). *Ne kaynaklar kıt ne de ihtiyaçlar sınırsız*. 2 Ocak 2019 tarihinde http://www.gercekhayat.com.tr/yazarlar/ne-kaynaklar-kit-ne-de-ihtiyaclar-sinirsiz/ adresinden erişildi.

göstermesine, ihtiyaçlara sınır çizilememesine neden olmuştur[4]. İnsan nüfusundaki artış hızı ile kaynak kapasitelerindeki artış hızı arasındaki dengesizlik nedeniyle kaynaklar, ihtiyaçlar karşısında kısıtlı kalmıştır[5].

Oluşan bir ihtiyaç, giderilip tüketildiği ya da kullanıldığı takdirde karşılanmıştır[6]. Karşılanan ihtiyaç, yaşam devam ettiği sürece yineleneceğinden, karşılandığı esnadaki miktar kadar giderilmiş olacak, kullanılan kaynak ise yine karşılanan miktar kadar kullanılmış olacaktır. Bu durum insanların geneli için düşünüldüğünde, ihtiyaçların oluşum hızı ile kaynakların ihtiyaçları giderme hızı paralel olamayacak iken bu durumun nedeni, kaynak kapasitelerinin sınırlı olması, ihtiyaçların ise yaşamsal olarak sürekli tekrarlanmasından kaynaklanmaktadır[7]. Hayatın çeşitli noktalarında birçok ihtiyaç doğacağından ve artan nüfus karşısında duyulan her ihtiyaç, ihtiyaç duyulan miktar kadar her zaman giderilemediği düşünüldüğünde, insanlar ihtiyaçları arasında tercih yapmak ve tüketeceği mal sepeti konusunda seçim yapmak zorunda kalmıştır[8].

Kaynakların ihtiyaçlar karşısında kısıtlı oluşu olarak gösterilen kıtlık kavramı konusunda, üzerinde durulması gereken konulardan biri de taşıdığı anlamdır. Halkın bildiği kıtlık kavramı ile ekonomik camianın kullandığı kıtlık kavramı anlam bakımından birbirinden farklıdır. Halkın kıtlık olarak bildiği kavram; yok denecek kadar az olma, yetmeme, paha biçilememe gibi anlamlara gelirken ekonomik camiaya göre bedeli ödenebilen, miktarı sınırlı olan, fayda sağlayan her kaynak kıtlığı temsil etmektedir[9].

İlkel dönemlere göre günümüzde ürün çeşitliliğinin artması ihtiyaçlara ulaşımı kolaylaştırırken kıt olan kaynaklar karşısında karmaşıklaşan üretim süreci ihtiyaçların giderilmesini zorlaştırmakta ve üretim sürecini ön plana çıkaran bu durum, toplumsal analiz

---

[4] Karakaş, M. (2017). Bir Zihniyet Olarak Tüketim Kültürü ve İhtiyaçların Yabancılaşması. F. Yardımcıoğlu, F. Beşel, Ş. Görmüş, H. Bağcı (Ed.), *Sosyal Araştırmalar Bildiriler Kitabı* içinde (ss. 246-262). Bosna Hersek: 2. Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi, No: 2, c. 3. s. 250

[5] Tan, M., Mazı, F. (2009). *Nüfus Artışı, Kaynak Tüketimi ve Çevre*. 2 Şubat 2019 tarihinde https://www.mevzuatdergisi.com/2009/04a/02.htm# adresinden erişildi.

[6] Yanıklar, C. (2010). Tüketim Kültürü, Kapitalizm ve İnsan İhtiyaçları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Tartışma. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 34 (1)*, s. 26

[7] Baran, O. (2009). *İnsan İhtiyaçları Sınırsız, Kaynaklar Kıt mı?*. 25 Ocak 2019 tarihinde http://marksist.net/oktay_baran/insan_ihtiyaclari_sinirsiz_kaynaklar_kit_mi.htm adresinden erişildi.

[8] Bakırtaş, D., Demirhan, H. (2015). İhtiyaç ve İstek Paradoksu: İktisadi ve Metafizik Bir Yaklaşım. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 3 (3)*, s. 79

[9] Çelik, İ. (2011). Kıtlık ve Rekabet: Rekabetin Negatif Sonuçları. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 25 (1)*, s. 2-3

yapımına da imkân vermektedir[10]. İnsanlar gelirlerine ve ihtiyaç önceliklerine göre üretilen mal sepeti üzerinden kombinasyon yaparak ihtiyaçlarını gidermekte ve bireysel tercihlerini oluşturmaktadır[11]. İnsanların tüketim tercihlerini ise; söz konusu ihtiyaca duyulan gereklilik, toplumsal yaşam ve farklı sosyokültürel özellikler etkilemektedir[12]. Dolayısıyla üretim sürecinin doğru yönetilmesi bakımından; hangi üründen kimin için ne kadar üretileceği, üretilen üründe kullanılan süre ve emek-sermaye oranı üretim hakkında bilgi vermektedir[13].

1.2. EKONOMİNİN POLİTİK TASARIMI

Toplumlar, etnik gelişmelerin neden olduğu toplumsal olaylar gibi ya da uluslararası ilişkilerin neden olduğu ekonomik gelişmeler gibi dönem dönem birçok açıdan çeşitli gelişmelere maruz kalmıştır. Devlet, doğrudan veya dolaylı olarak müdahale ederek dengenin sağlanması ve yaşanan gelişmelerin etkilerinin minimize edilmesi açısından[14] politika uygulamaları ile bu gelişmelere reaksiyon göstermiştir. Günümüzde dahi birtakım tartışmaları beraberinde getiren politika uygulamaları kimi çevrelere göre yersiz ve zararlı bulunurken kimi çevrelere göre yerinde ve doğru bulunmuştur[15].

Doğru politika uygulamaları ile denge sağlamaya çalışan devletin müdahale ettiği alanlardan biri de ekonomidir ve bu müdahaleleri ekonomi politikaları aracılığıyla yapmaktadır. Yaşanan sosyoekonomik olaylardaki ekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin analizi, politika önerilerine neden olurken yetkili karar organları tarafından alınan ekonomik kararlar ise ekonomik faaliyetler üzerinde belirleyici olmuştur[16]. Çift yönlü sıkı bir ilişkinin varlığı içerisindeki iktisat ve politika, çevrelerin doğru bulup bulmamasına bakılmaksızın, devletin ekonomik müdahalesinin kabulünü göstermektir[17]. Devlet, oy kaygısı yaratmayan ve uygulanabilir bir politika önerisine, aldığı kararlar ile ekonomide piyasa düzenleyici olarak rol

---

[10] Burhan, N. (1984). İhtiyaç Kavramı Üzerine Düşünceler ve Kamu Ekonomisi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 38 (3-4)*, s.18

[11] Sırım, V. (2018). İslam İktisadında İhtiyaç Kavramı. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 3 (2)*, s. 913

[12] Bakırtaş, D., Demirhan, H. (2015). *A.g.e.*, s. 84

[13] Dinler, Z. (2016). *İktisada Giriş*. (22. Bs.). Bursa: Ekin Yayınevi. s. 31

[14] Orer, G. (2015). Ekonomik Kamu Düzeni ve Devletin Ekonomiye Müdahalesi. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, 6*, s. 369

[15] Doğangün Yasa, B. (2017). İktisat Düşüncesinde Devlet Müdahaleciliği Kuramının Evrimi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5 (2)*, s. 283

[16] Aslan, H. (2014). *Siyasetin Ekonomiye Etkisi*. 16 Ocak 2019 tarihinde https://www.haberturk.com/yazarlar/huseyin-aslan/917385-siyasetin-ekonomiye-etkisi adresinden erişildi.

[17] Kökocak, K. (2005). *Kamu Ekonomisinin Hareket Alanı ve Teorik Yaklaşımlar*. 17 Aralık 2019 tarihinde https://www.mevzuatdergisi.com/2005/07a/02.htm# adresinden erişildi.

alarak karşılık vermektedir[18]. Devletin ekonomideki rolü ve bu rolün daha iyi sergilemesi açısından gerekli düzenleme ve açıklamaların yapılması, ekonomi ve siyasetin ortak alanlarından birini oluşturmuştur[19]. İnsanı inceleyen her iki sosyal bilimi birbirinden ayıran 3 temel fark şu şekilde sıralanmıştır[20]:

a. Temel faaliyet,
b. Temel birim,
c. Rasyonellik,

Temel faaliyet veya inceleme konusu olarak, ekonomi, bireysel tercihlerin neden olduğu mal ve hizmet alışverişini incelerken siyaset, oy kaygısı içerisinde olmadan iktidarda kalmak ve devamlılığını sağlamak ya da iktidarı ele geçirmek meselesi ile ilgilenmiştir. *Temel birim* farkı, inceledikleri birimlerin birbirinden farklı olduğunu belirtmektedir. Ekonomi tüketici olarak bireyleri üretici olarak firmaları inceleyerek bireysel tercihlerin toplumsal tercihleri temsil ettiği varsayımını kabul ederken siyaset ise hiyerarşik yapı içerisindeki kurumları incelemiştir. *Rasyonellik* noktasında; ekonomi, tüketiciler açısından fayda maksimizasyonu, üreticiler açısından kâr maksimizasyonu anlayışıyla ilgilenirken siyaset, toplumsal tercihlerin sağlıklı bir şekilde yönetilebilmesinin yollarıyla ilgilenmiştir[21].

Analizi yapılan bir ekonomik gelişmeyi, belirlenen makroekonomik amaçlara ulaşmasını sağlamak adına yönlendirmek, ekonomi politikasının görevi iken yaşanan gelişmeyi analiz etmek ise iktisat teorisinin görevidir. Dolayısıyla iktisat teorisi, ekonomi politikası sürecinin bir önceki ayağını oluşturmaktadır[22].

Gelişen olaylardaki ekonomik değişkenlerin analizini yaparak değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü belirleyen ve bu ilişkiden doğacak sonuçları ortaya koyan iktisat teorisi, ekonomi politikasına verdiği veriler ışığında, ekonomi politikasının uygun amaç belirlemesine ve amaçlara uygun araçların tespit edilmesine imkân vermekte ve ekonomi politikası araçlarının

[18] Alkin, E. (2004). Piyasa Ekonomisine Kamu Müdahalesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (6),* s. 7
[19] Ateş, D., Samur Gökmen, G. (2013). Bir Akademik Disiplin Olarak Uluslararası Politik Ekonominin Sınırları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15 (1),* s. 49
[20] Sezgin, Ş. (2005). Politika ve Ekonomi İlişkisinde Teorik Yaklaşımlar. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 3 (4),* s. 138
[21] Savaş, V. F. (2016). *Politik İktisat*. (8. Bs.). İstanbul: Beta Yayıncılık. s. 10-12
[22] Biber, A. E. (2008). Değişen Devlet Anlayışı, Müdahalecilik ve Piyasa Ekonomisi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16 (1),* s. 65

ulaşmayı planladığı sonuçlara ne derece vardığını analiz etmekte, ekonomi politikası araçları ile amaçları arasındaki tutarlılığı önceden belirleyebilmektedir[23].

Temin edilen hatta stoklanan ihtiyaçların, insanın var olduğu dönemlere dayanmaktadır. Bugünkü yapısına benzer olarak M.Ö. 10.000'li yıllardaki Neolitik Dönem'de var olmaya başladığı düşünülen insan varlığı, bulunduğu dönem gereği yerleşik hayat olmamasından dolayı avcılık ve toplayıcılık yaparak yaşamsal ihtiyaçlarını doğrudan karşılamıştır[24]. Zamanla artan nüfus, avcılık ve toplayıcılık faaliyetlerinin yavaşlamasına, yerleşik hayatın ve tarımsal faaliyetlerin önem kazanmasına neden olurken toplumlar, gelişen tarımsal faaliyetler sayesinde daha fazla ihtiyaç karşılama imkânı bulmuştur[25]. Ürünlerin temin edilmesi veya stoklanması gerek doğrudan gerekse o dönemdeki paranın mübadele aracı karşılığı, gelecekte yaşanabilecek herhangi bir savaş ya da ekonomik kriz ortamında ihtiyati tedbir olarak, bir önlem politikası olarak kullanılması, insan ihtiyaçlarının neden olduğu piyasa tarzı gelişmeleri oluşturmuştur[26].

Değerli maden stoklarının kısıtlı olması ve bu stokların keşiflerdeki öncü ülkeler arasında dağılması, artan ihtiyaçlar ile birlikte yaşanan sosyoekonomik olaylardaki gelişim hızının kaynak artışında yakalanamaması, ihtiyaç-kaynak optimalitesindeki dengesizlik geleneğinin süregelmesine ve kaynakların ihtiyaçları karşılama hızının düşük kalmasına neden olmuş, insanlar *tercih* kavramı ile karşı karşıya kalmıştır[27].

İhtiyaçların kaynaklar üzerindeki tercih dağılımından evrilerek doğan ekonomi, varlığını ilk olarak, 15. yüzyılda artan coğrafi keşifler ile birlikte Avrupa'nın siyasi yapısının değiştiği, bilimsel gelişmelerin hız kazandığı Merkantilizm döneminde hissettirmiştir[28]. Kâğıt paranın bulunmadığı dönemde kolonilerden elde edilen altın, gümüş gibi değerli madenlerden yapılan ve herkes tarafından kabul gören madeni paralar değer kazanmış, ülkelerin zenginlik ve refah

[23] Savaş, V. F. (2016). *A.g.e.,* s. 15
[24] Eğilmez, M., Kumcu, E. (2013). *Ekonomi Politikası*. (18. Bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi. s. 20
[25] Özdoğan, M. (2004). Neolitik Çağ -Neolitik Devrim- İlk Üretim Toplulukları Kavramının Değişimi ve "Braidwoodlar". *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi, 7,* s. 45
[26] Eğilmez, M. (2012). *Neolitik*. 20 Aralık 2019 tarihinde http://www.mahfiegilmez.com/2012/08/neolitik.html adresinden erişildi.
[27] Baloğlu, F. (2000). Rasyonalite ve Ekonomik Sosyoloji. *Sosyoloji Konferansları, 26,* s. 222
[28] Aydemir, C., Güneş, H. H. (2006). Merkantilizmin Ortaya Çıkışı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 5 (15),* s. 137

göstergesi olmuştur[29]. Merkantilizme göre; devletin ekonomideki rolü, değerli maden çıkışını engelleyen ithalat kısıtlamaları ve değerli maden girişini sağlayan ihracat teşvikleri aracılığıyla dış ticaret fazlası verecek şekilde ekonomiye aktif müdahale ederek ülke refahının ve zenginliğinin artmasını sağlamaktır[30].

Her geçen gün toplumsal yapının çeşitlilik göstermesinden dolayı sürecin yönetiminde birbirinden farklı birçok düşüncenin gündeme gelmesi ve yaşamın ekonomi alanını en iyi şekilde yönetmek isteyen devleti, iktidar kaygısı yaratmayan uygulanabilir politik hedefler belirlemeye itmiştir[31]. Bu bağlamda Merkantilizme yöneltilen eleştirilerden biri Fizyokratlardan gelmiş, tarımın Merkantilistler tarafından ihmal edildiği ve sanayi için hem tarım ürünlerinin hem de kısmen de olsa yatırım malı ithalinin gerekliliği belirtilmiştir[32].

Ekonomik kriz gibi, deprem gibi ekonomik sonuçlar doğuran durumlar karşısında ya da enflasyon ile mücadele gibi mevcut ekonomik durumun iyileştirilmesi bakımından ekonomik amaca yönelik alınan kararlar olan ekonomi politikaları, temelde, para ve maliye politikalarından oluşmaktadır[33]. Yaşanılan gelişmenin yaratacağı sonuç, ekonomi politikalarının amacını belirleyecek, dolayısıyla kullanılacak ekonomi politikası, amacına göre değişkenlik gösterecektir. Para politikası amaçları[34]; ekonomik istikrar, ekonomik büyüme, dengeli ödemeler bilançosu, istikrarlı faiz oranları ve döviz kurlarından oluşurken maliye politikası amaçları[35]; ekonomik istikrar, ekonomik kalkınma ve büyüme, adil gelir dağılımı, düşük bütçe açığından oluşmaktadır.

Bir ekonominin düşük enflasyon, yüksek büyüme hızı, düşük işsizlik, adil gelir dağılımı gibi ekonomik amaçlara, kısaca "olması gereken" noktaya ekonomi politikası araçlar ile ulaşmaktadır. Ekonomik amaçlara hizmet eden para politikası araçları[36]; reeskont politikası,

---

[29] Eren, A. A. (2010). Adam Smith'in Ticarete ve Merkantilist Politikalara Yaklaşımı: Yeni Bir Adam Smith Sorunu Mu?. H. Kapucu, M. Aydın, İ. Şiriner, F. Morady, Ü. Çetin (Ed.), *Politik İktisat ve Adam Smith* kitabı içinde (ss. 93-114). İstanbul: Yön Yayıncılık. s. 102

[30] Peker, H. S. (2015). Avrupa'da Merkantilist Uygulamalar ve Osmanlı Ekonomisi İle Bir Karşılaştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5 (1)*, s. 3

[31] Kökocak, K. (2005). *A.g.e.*

[32] Öztopçu, A. (2016). İktisadi Düşüncede Yenilikçilik ve Ekonomik Kalkınmadaki Yeri. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, 58,* s. 370

[33] Eğilmez, M. (2013). *Ekonomi Politikasının Evrimi*. 12 Ocak 2019 tarihinde http://www.mahfiegilmez.com/2013/01/ekonomi-politikasnn-evrimi.html adresinden erişildi.

[34] Özçelebi, O. (2009). *Türkiye'de İktisat Politikalarının Hedefleri ve Optimal Politikanın Belirlenmesi (1990-2006 Dönemi)*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul. s. 8

[35] Ulusoy, A. (2011). *Maliye Politikası*. (5. Bs.). Trabzon: Lega Kitabevi. s. 22

[36] Eğilmez, M., Kumcu, E. (2013). *A.g.e.*, s. 175

APİ, karşılıklar politikası, faiz politikası, diğer politika araçlarından oluşurken maliye politikası araçları[37]; harcamalar politikası, vergi politikası, borçlanma politikası, destekleme politikası, teşvik politikası, dış ticaret politikasından oluşmaktadır.

Doğru ekonomik hedefe doğru politika aracı ile ulaşmak mümkün olacağı gibi her para ve maliye politikasının aracının farklı amaçlara hizmet etmesi, zaman zaman amaçlar arasında çelişkilere neden olmaktadır[38]. Örneğin; enflasyon düşürülmek istendiğinde faizler yükselecek, yükselen faizler yatırım harcamalarının düşmesine ve ekonomik büyümenin olumsuz etkilenmesine yol açacaktır[39]. Amaç-araç dengesini sağlamak amacıyla izlenecek adımlar; toplumsal fayda-maliyet analizi, politika araçlarının sosyoekonomik yapıya uygunluğu, fayda-maliyet analizlerinin bireysel-toplumsal boyutunun kıyaslanması olarak belirtilmiştir[40].

Tarım devrimi, sanayi devrimi gibi dünya ekonomisinde kırılma dönemlerine ek olarak küreselleşen finansal hareketlerin eklenmesi ile karmaşıklaşan ekonomik ve toplumsal konjonktüre göre dengenin sağlanması önem kazanmıştır[41].

1.3. EKONOMİK KRİZ OLGUSUNUN ANATOMİSİ

Ekonomik bir krizden bahsedebilmek için, beklenilmeyen bir durum yaşanması, bu durumun birtakım aksamalara neden olması ve yaşanan gelişmelerin ekonominin seyrini değiştirmesi gerekmektedir. Dolayısıyla ekonomik kriz, bir nedene bağlı olarak ortaya çıkması bakımından olgu niteliği taşımaktadır[42].

Yaşanan kriz; dünya ticaret hacminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmayan, küçük ölçekli bir ülke de başladığı takdirde farklı bir ülkeye sıçrama ihtimali düşük olacak ve ulusal nitelikli bir kriz olarak kalacak iken tam tersi durum yaşandığında ise küresel nitelik kazanacaktır. Ülke ekonomilerinin karşılıklı bağlılığın arttığı günümüzde, bir kriz örneğin[*], Tayland'da başlayıp Malezya, Endonezya gibi bölgenin diğer ülkelerine sıçradığı Güneydoğu Asya

---

[37] *A.e.*, s. 124
[38] Eğilmez, M. (2012). *Ekonomi Dediğin Bir Çelişkiler Yumağıdır*. 13 Ocak 2019 tarihinde http://www.mahfiegilmez.com/2012/06/ekonomi-dedigin-bir-celiskiler-yumagdr.html adresinden erişildi.
[39] Işıklar, İ. (2004). *Para Teorisi ve Politikası*. (1. Bs.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi. s. 121
[40] Savaş, V. F. (2016). *A.g.e.*, s. 30-32
[41] Eğilmez, M. (2012). *Ekonomide Önemli Devrimler*. 15 Ocak 2019 tarihinde http://www.mahfiegilmez.com/2012/04/ekonomide-devrimler.html adresinden erişildi.
[42] Eğilmez, M. (2017). *Küresel Finans Krizi*. (13. Bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi. s. 48
[*] Detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 3.8 ve 3.9

Krizi'nde olduğu gibi gelişmekte olan herhangi bir ülke de başlayıp gelişmekte olan bir diğer ülkeye sıçradığında bölgesel nitelikli olarak ifade edilecek, 2008 yılında ABD'de başlayan Mortgage krizinde olduğu gibi gelişmiş bir ülke de başlayarak hızla dünya geneline yayılabilen krizler ise küresel nitelikli olarak gösterilecektir[43].

Ekonomik krizler sadece ekonomik nedenlerden değil, örneğin askeri darbelerin neden olduğu istikrarsız siyasi atmosfer gibi ekonomik yansımaları olacak herhangi bir gelişme de ekonomik kriz yaşanmasına neden olabilmektedir. Krizlere uygun zemin yaratan başlıca ekonomik gelişmeler şu şekilde sıralanmaktadır[44]:

a. Serbestleşen finansal hareketler,
b. Önemi artan entegrasyon süreci,
c. Serbest dış ticaret,
d. Geçilen piyasa ekonomisi,
e. Büyük pazarların oluşması,

Tarihsel süreç incelendiğinde dünya ekonomisine etkileyen ekonomik krizlerin; toplam üretimin toplam talepten fazla olması durumunda ortaya çıkan üretim veya arz fazlası durumunu ifade eden *aşırı üretim olgusu* olması, krizin kapsadığı alana göre bölgesel ya da küresel boyut kazanarak genele yayılabileceği *genelleşebilen niteliğe* sahip olması, periyodik olmayan dönemler arasında benzeri nedenler ile tekrarlanabileceği belirtilen *geri dönüşlülük* özelliğinin olması, sermaye sahiplerinin toplumsal çıkarları göz ardı ederek hareket ettiği bireysel mantığı ortaya koyan *kapitalist sistemin parçası olma* özelliği gibi sıralanabilecek ortak özellikleri bulunmaktadır[45].

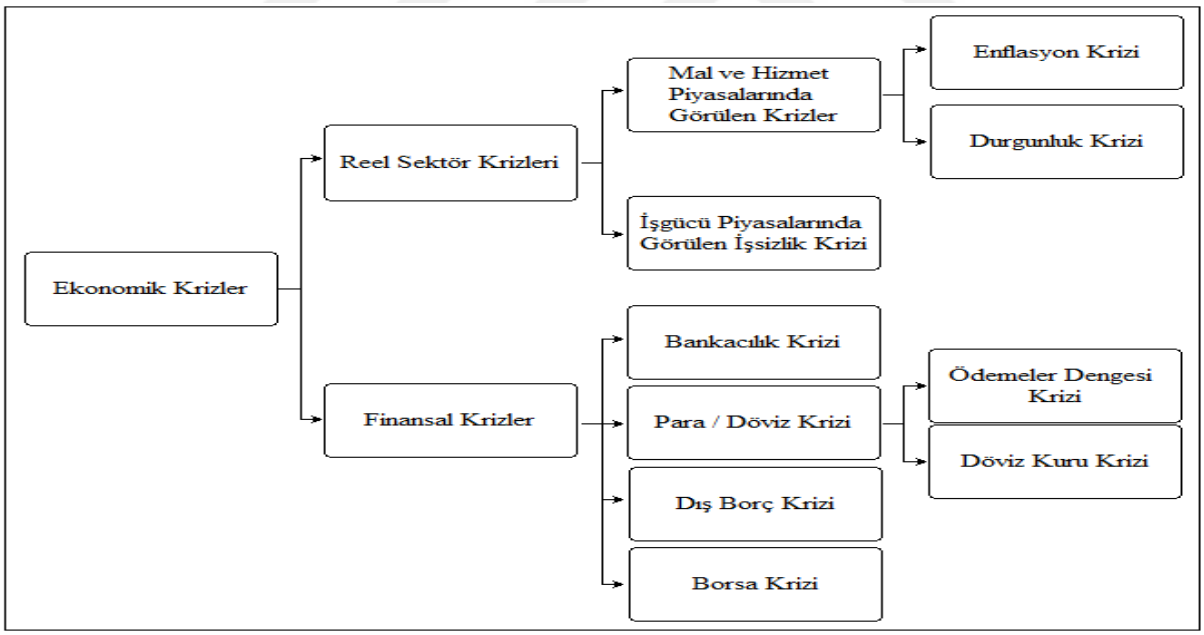
Niteliği fark etmeksizin ekonomik kriz olgusu gerek mal ve hizmet piyasası gerek emek piyasası gerekse finansal piyasalar da yaşansın, ortak payda piyasalarda yaşanması krizlerin etkileme derecesini gündeme getirmektedir. Bir ekonomi de yaşanan durumlardan; fiyatlar genel seviyesindeki artışın süreklilik göstermesi ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemesi

[43] Eğilmez, M. (2017). *A.g.e.*, s. 52-53
[44] Aktan, C. C., Şen, H. (2001). Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı-II, 42*, s. 1228
[45] Dura, C. (2009). *Ekonomik Kriz Nedir, Özellikleri Nelerdir, Nasıl Gelişir?*. 23 Ocak 2019 tarihinde http://www.cihandura.com/tr/makale/-EKONOMIK-KRIZ-NEDIR-OZELLIKLERI-NELERDIR-NASIL-GELISIR-497 adresinden erişildi.

enflasyon[46], işsizlik ve enflasyon birlikte rol alarak ekonomik büyümenin olumsuz etkileri büyütmesi *stagflasyon*[47] olarak tanımlanmaktadır. Enflasyonun tersi mekanizmasında fiyatlar genel seviyesi düşmekte ve düşen fiyatlar ekonomi de dinamizmini kaybetmesi *deflasyon*, ekonomik faaliyetlerin durma noktasına gelecek derece de yavaşlaması ve ekonominin literatürde iki çeyrek üst üste küçülmesi *resesyon* olarak tanımlanmaktadır[48]. İşsizlik, enflasyon, bütçe ve cari açık problemlerinin bir arada ve resesyon sürecinden daha uzun sürmesi ve ekonomik büyümenin negatif etkilenmesi *depresyon*, enflasyon artarken ekonomik büyümenin negatif değer alması ya da ekonominin daralması *slumpflasyon* olarak tanımlanmaktadır[49]. Tedricen artan şiddeti gösteren kavramlar, piyasalar da yaşanan krizin yönü ve boyutu hakkında analiz imkanı vermekte, tespit edilen soruna yönelik alınacak önlemlerin doğru belirlenmesi bakımından ekonomi politikalarına ışık tutmaktadır[50].

1.3.1. Kriz Türleri

Ekonominin işleyişi içerisinde, oluştuğu piyasaya göre kategorize edilen ekonomik krizler Şekil 1.1'deki gibi sınıflandırılmıştır.

Şekil 1.1: Ekonomik krizlerin sınıflandırılması. [Eren, F. M. (2010)]

[46] Paya, M. (2007). *Para Teorisi ve Para Politikası*. (4. Bs.). İstanbul: Filiz Kitabevi. s. 389
[47] Ulusoy, A. (2011). *A.g.e.*, s. 238
[48] Eğilmez, M., Kumcu, E. (2013). *A.g.e.*, s. 183
[49] Eğilmez, M. (2019). *Ekonominin Temelleri Kavramlar ve Kurumlar*. (1. Bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi. s. 297-298
[50] Eğilmez, M. (2012a). *Ekonomik Krizleri Anlama Rehberi*. 23 Ocak 2019 tarihinde http://www.mahfiegilmez.com/2012/11/ekonomik-krizleri-anlama-rehberi_15.html adresinden erişildi.

Ülkenin tarım, sanayi ve hizmet sektörleri gibi ana sektörlerindeki üretici ve tüketici grubunu temsil eden reel sektör de krizler, mal ve hizmet piyasalarında *enflasyon* ve *durgunluk krizi,* işgücü piyasasında *işsizlik krizi* olarak ortaya çıkmaktadır[51]. Enflasyonun kriz etkilerinin oluşum mekanizması iki şekilde meydana gelmekte; ilki, toplam talebin toplam üretimden fazla olduğu dönemde talep enflasyonu ve maliyet enflasyonuna neden olması, diğeri ise, parasal genişlemenin mal ve hizmet üretiminden fazla olması ve tüketim talebinin genişlemesi ile fiyatlar genel seviyesinin istikrarlı olarak artış göstermesidir[52]. Toplam talepteki düşüşe bağlı olarak yavaşlayan ekonomik faaliyetlerle birlikte üretimin düşmesi ve buna paralel olarak Reel GSYİH'nin iki çeyrek üst üste azalış göstermesi olarak tanımlanan, resesyon olarak da isimlendirilen, durgunluk sürecinin uzaması durumunda, olumsuz etkilerin şiddetleneceği düşüncesi durgunluğun kriz ihtimali olarak gösterilmesine sebep olmuştur[53]. Kriz dönemlerinde düşen talebin üretim ve geliri düşürmesi üzerine işsizliği artırması, krizin iş gücü piyasası ayağını oluşturmaktadır[54].

Oluşum nedenlerine göre farklılık gösteren finansal kriz açıklamalarına ilişkin birçok tanımlama bulunmaktadır. Mishkin'e göre finansal kriz, ters seçim ve ahlaki tehlike gibi sorunların, güçlü yatırım imkânı olan finansal piyasaların sahip oldukları fonları etkili kullanamaması durumudur[55]. Bordo ise finansal krizleri, finansal kurum iflasları ve gayrimenkul satışları gibi endişe verici durumların beklentiler de negatif değişime sebep olması olarak tanımlamıştır[56]. Sundararajan ve Balino'ya göre finansal kriz, aşırı değerlenerek tedirginlik yaratan finansal kurum portföy varlıkları ile bu varlıkların transfer edilerek kurumların iflas etmesine kadar uzanan süreçte devlet müdahalesinin gerekli hale gelme durumu olarak açıklamıştır[57]. Davis ise, kredi dağılımındaki riskli krediler olarak

---

[51] Asarkaya, F. (2019). *2008 Küresel Ekonomik Krizinin Makroekonomik Göstergeler Üzerinden Karşılaştırmalı Analizi: Türkiye, Arjantin ve Meksika*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Aksaray Üniversitesi, Aksaray. s. 6

[52] Tarakcı, C. C. (2019). *Türkiye'de Yaşanan Ekonomik Krizler, Mali Etkileri ve Kamusal Tedbirler: 2001 ve 2008 Krizleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul. s. 5-6

[53] Eğilmez, M. (2012a). *A.g.e.*

[54] Kibritçioğlu, A. (2001). Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler 1969-2001. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı-I, 41*, s. 174

[55] Mishkin, F. (1999). Lessons Form The Asian Crisis. *Journal of International Money and Finance, 18 (4),* s. 710-711

[56] Bordo, M. (1987). Financial Crisis: Lessons From History. 5. Uluslararası Garden Finans Konferansı'ndan aktaran Kindleberger, C. P. (2008). *Cinnet, Panik ve Çöküş / Mali Krizler Tarihi*. (2. Bs.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi. s. 9

[57] Sundararajan, V., Balino, T. (1991). *Banking Crises: Cases and Issues*. Washington DC: IMF'den aktaran Gup, B. E. (1998). *Bank Failures in the Major Trading Countries of the World: Causes and Remedies*. (1. Bs.). Greenwood Publishing Group, United States of America. s. 7

tanımlamıştır[58]. Parasız ve Bildirici[59] finansal krizleri, "Kısa süreli faiz oranları, varlık fiyatları (bina, arsa, hisse senedi vb.), iflaslar, ticari hayattaki ödemelerin bozulması vb. göstergelerin tümünün veya çoğunluğunun ani ve açık biçimde konjonktürel bütünlük olarak bozulmasıdır." şeklinde tanımlarken Afşar[60] ise olgusal dalgalanmalardan dolayı finansal piyasaların işlevsel olarak zedelenmesi tanımlaması yapmıştır.

Bankacılık krizi, kısaca bankaları krize sürükleyebilecek faktörlerin oluşması durumudur ve bu faktörler; riskli kredilerden dolayı bozulan banka bilançoları, vadesi azalan ticari krediler, vadesiz mevduat hesaplarına ani yöneliş, şiddetli dalgalanan menkul piyasa, sisteme duyulan güvenin azalması, sermaye çıkışlarından dolayı rezerv sıkışıklığının yaşanması gibi bankacılık sektörüne yönelik şoklardan oluşmaktadır[61].

Likit yatırım aracı olmasından dolayı[62] para krizi de denilen *döviz krizi*, yerli para biriminin spekülatif atak olgusu karşısında devalüe edilmesi ya da devalüasyonun önlenebilmesi adına uluslararası döviz rezervlerinin önemli ölçüde yabancı sermaye çıkışıyla erimesi olarak ortaya çıkmaktadır[63]. Döviz krizinin kurlar üzerinde baskı yaratarak dalgalanmaya neden olması *döviz kuru krizi* ismini alırken, yabancı varlıklara dönüşerek çıkan sermayenin merkez bankası rezervlerinin erimesine neden olması ise *ödemeler dengesi krizi* ismini almaktadır[64]. Döviz krizlerinin genel kabul görmüş başlıca nedenleri ise; makroekonomik göstergelerin zayıflığı, hatalı ekonomi politikası uygulamaları, yetersiz finansal altyapı, asimetrik bilgi, ahlaki risk sorunu, ulusal ya da uluslararası kuruluşların yanlış öngörüleri, suikast ve terör saldırıları gibi beklenmedik siyasi gelişmeler olarak sıralanmaktadır[65].

Finansal kriz türlerinden bir diğeri olan *borsa krizi* ise, meydana gelen krizin borsaya sıçraması ya da diğer bir deyişle piyasa aktörlerinin pozisyon almasını sağlayan ve piyasanın

---

[58] Davis, E. P. (1995). *Debt, Financial Fragility and Systemic Risk, Revised And Expanded Edition*, New York: Oxford University Press'ten aktaran Gup, B. E. (1998). *Bank Failures in the Major Trading Countries of the World: Causes and Remedies*. (1. Bs.). Greenwood Publishing Group, United States of America. s. 117

[59] Parasız, İ., Bildirici, M. (2003). *Finansal Makro Ekonomi*. (1. Bs.). Bursa: Ezgi Kitabevi. s. 492

[60] Afşar, M. (2004). *Finansal Küreselleşme ve Türk Bankacılık Krizleri Üzerine Etkisi*. (1. Bs.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. s. 77

[61] Yücel, F., Kalyoncu, H. (2010). Finansal Krizlerin Öncü Göstergeleri ve Ülke Ekonomilerini Etkileme Kanalları: Türkiye Örneği. *Maliye Dergisi, 159*, s. 55

[62] Kıraç, F. (2015). *Küresel Krizin Bulaşma Etkisi: Menkul Kıymet Borsaları Üzerine Bir Uygulama*. Yayımlanmamış doktora tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya. s. 37

[63] Eren, A., Süslü, B. (2001). Finansal Kriz Teorileri Işığında Türkiye'de Yaşanan Krizlerin Genel Bir Değerlendirmesi. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı-I, 41*, s. 663

[64] Gürkan Yay, G. (2001). 1990'lı Yıllardaki Finansal Krizler ve Türkiye Krizi. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı-II, 42*, s. 1236

[65] Kibritçioğlu, A. (2001). *A.g.e.*, s. 175

nabzını gösteren borsa performansının olumsuz etkilenmesidir[66]. *Dış borç krizi* ise, kamu ve özel kesimi temsilen devletin borcu ödeyememesi durumu karşısında konsolidasyon talebinde bulunması durumudur[67].

Literatürdeki ekonomik kriz tasnifinden ayrı olarak belirtilen sistemik krizler ise, sosyoekonomik yaşamın yapısından kaynaklanan ve finansal sistemde kredi dağılımı, varlık değerleme gibi işlevlerin istikrarsızlaştığı krizlerdir[68]. Finansal krizlerin yaygın olarak kabul gören sınıflandırması ise; para krizi, bankacılık krizi, sistemik kriz ve dış borç krizinden oluşmaktadır[69].

Yaşanan krizler, dünya ekonomileri arasındaki finansal hareketler üzerinden işlerlik kazanmasından dolayı ağırlıklı olarak finansal özellik taşımaktadır[70]. Finansal krizlerin kriz unsuru, genellikle, spekülatif balonlar olurken[71] bu balonlar, birden fazla kriz türünün ortak noktası olmakta ve bu duruma örnek olarak döviz krizinin bankacılık krizine dönüşmesi ile birlikte aynı dönem içerisinde her iki krizin birden yaşanması olan *ikiz kriz* olgusu örnek olarak gösterilmektedir[72]. Meydana gelen bir ekonomik kriz, niteliği fark etmeksizin, beraberinde bir diğerini tetikleyebilmekte ve söz konusu krizler birbirinden bağımsız olmamaktadır[73].

1.3.2. Krizlerin Göstergeleri: Erken Uyarı Sistemleri

Ekonomik krizler, ülkelerin sosyoekonomik dinamiklerine göre farklı nedenler üzerinden ortaya çıkmaktadır. Kriz öncesi dönemde izlenebilmesi açısından öncü sayılabilecek her değişken, ülkeden ülkeye farklı önem ve rol oynamasından dolayı krizlerin öncü göstergesi olamamakta, yalnızca değişken olarak kalmaktadır. Herhangi bir krizin öngörülebilirliği

---

[66] Demirel, H. G. (2009). *Krizlerin Menkul Kıymetler Borsalarına Etkisi: İMKB Örneği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman. s. 46-47

[67] Çalışkan, Ö. V. (2003). Uluslararası Finansal Krizler. *Ekonomik Yaklaşım, 14 (49)*, s. 226

[68] Turgut, A. (2006). Türleri, Nedenleri ve Göstergeleriyle Finansal Krizler. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi, 20 (4-5)*, s. 38

[69] Delice, G. (2003). Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20*, s. 59

[70] Orhan, S. S. (2006). Modernizmin İnşası: Pozitivist Finansal Liberalizasyon ve Finansal Kriz Mekanizmaları. H. Seyidoğlu, R. Yıldız (Ed.), *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri* kitabı içinde (ss. 135-178). İstanbul: Arıkan Yayıncılık. s. 135

[71] Orhan, O. Z., Dinçer, H., Çelik, İ. E. (2009). Küresel Ekonomik Krizin Nedenleri, Türkiye Ekonomisine Etkileri ve Çözüm Yolları. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (2)*, s. 29

[72] Erdoğan, B. (2006). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizler ve Finansal Kriz Modelleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş. s. 19

[73] Genç, E. (2010). *Küresel Finansal Krizin KOBİ'lerin Finansman Kararlarına Etkisi: Uşak İli Örneği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta. s. 18

hakkındaki bilgi, krizi açıklamaya yönelik kullanılan değişkenler ve bu değişkenlerin anlamlılığının test edildiği yönteme göre değişmektedir. Dolayısıyla kriz sürecini açıklamaya çalışan birçok ampirik çalışma ve krizin dinamik izlerini taşıyan birçok değişken bulunmaktadır[74].

ABD'nin 1971 yılında altın standardını bıraktığını açıklamasıyla Bretton Woods sisteminin işlerliğini kaybetmesi, beraberinde serbest piyasa ekonomisini getirmiş dünya ülkeleri arasındaki ekonomik etkileşimi hızlandırmıştır. Etkileşimin tetiklediği entegrasyon süreci, uluslararası ekonomik ilişkilere paralel olarak sermaye hareketlerini etkilemiş zamanla azalan sermaye hareketlerinin serbestçe hareket edebilmesi önündeki engeller, 1989 yılında tamamen kaldırılmıştır. Artan finansal hareketler ise diğer dünya ülkelerinde yaşanan herhangi bir gelişmenin etkilerini kolayca transfer edilmesini sağlamıştır. Bu gelişmelerden biri, ekonomik krizlerdir ve ekonomik krizler, genellikle, finansal kriz olarak yaşanmaktadır. Ekonomik krizlerin, tür olarak finansal krizlerde ağırlık kazanmasının sebebi, hareketli olan sermayenin görevine finans piyasalarında işlem yaparak başlaması gösterilmektedir[75].

Cari açık gibi mücadele etmek zorunda olduğu birçok finansal sorunu olan gelişmekte olan ülkeler, sermayeye daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Türevsel olarak döviz, kredi, yatırım gibi kısa ve uzun vadeli birçok varlığa dönüşebilen sermaye hareketleri, farklı nedenlerle farklı piyasalarda finansal kriz oluşturmaktadır. Dolayısıyla sermaye hareketleri ile ilişkili olan finansal krizlerin, yaşanacak kriz öncesinde etkilediği, dalgalanmalara sebep olduğu birçok gösterge bulunmaktadır. Bu göstergeler, yaklaşmakta olan bir krizin önceden izlenebilmesi ve anlaşılabilmesi hakkında bilgi sunmakta, krizin yaratacağı maliyet etkilerini minimize etmek amacıyla alınması gereken önlemler ve krizden çıkış politikasını belirleme noktasında önemli rol oynamaktadır[76].

Ampirik çalışmalar neticesinde anlamlılık seviyesi ölçülmüş, ekonomik büyüme ile ilişkisi açıklanan farklı önem ve role sahip değişkenler bulunmaktadır. Kriz göstergelerine yönelik 1959 ile 2017 yılları arasındaki akademik kaynakların Ek 1'deki örneklem kümesi

[74] Uzun, A. M. (2006). Latin Amerika'da Yaşanan Finansal Krizlerin Kriz Erken Uyarı Göstergeleri Açısından Değerlendirilmesi. H. Seyidoğlu, R. Yıldız (Ed.), *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri* kitabı içinde (ss. 211-236). İstanbul: Arıkan Yayıncılık. s. 214-215

[75] Kök, R. (2001). İktisadi Krizlerin Konjonktürel Analizi ve Türkiye Özeline İlişkin Bir Deneme. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı-II, 42,* s. 1199

[76] Delice, G., Tutar, E. (2006). Uluslararası Sermaye Akımlarının Bileşimi ve Finansal Krizler. H. Seyidoğlu, R. Yıldız (Ed.), *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri* kitabı içinde (ss. 263-292). İstanbul: Arıkan Yayıncılık. s. 269-272

incelendiğinde, boyutu bakımından krizler makroekonomik büyüklüklere dayanan birçok değişken bulunmaktadır. Özellikle kriz dönemlerindeki etkisi bakımından ön plana çıkan bu değişkenler, yaratacağı maliyet konusunda tedbirsel politika geliştirilerek önlem alınmasına ışık tutmakta ve kriz öncesi dönemin konjonktürel trendine göre politika geliştirilebilmekte ve gerekli müdahaleler yapılarak seyrinin değiştirilmesi noktasında imkan tanımaktadır. Gerek ortaya konulan ampirik kaynakların metinsel ifadeleri gerekse matematiksel yaklaşımlar aracılığıyla yapılan ölçümler sonucunda Ek 1'deki literatür taraması ve iç detayında bulunan çalışmalar üzerinden anlamlılık durumuna göre Ek 2'deki değişkenler belirlenmiştir. Ek 2 olarak belirlenen bu değişkenlerin bir kısmı, kriz göstergesi olabilirliği üzerine anlamlılığı test edilen ve anlamlı bulunan göstergeler iken diğer bir kısmı çeşitli ampirik çalışmalarda yer alarak ekonomik büyüme üzerinde etkili olan değişkenlerdir. Dolayısıyla Ek 2 değişkenleri, literatür taraması içerisindeki anlamlı kriz göstergelerinin ortak kümesi olması açısından önemlidir[*].

1.3.3. Göstergeler ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki

Büyüme, dolaylı veya dolaysız birçok faktör tarafından etkilenmektedir ve bu faktörler türevsel olarak karşılıklı etkileşim de bulunmaktadır.

Bir ekonomide, genelde bir yılda, üretilen mal ve hizmetlerin ulusal para cinsinden değerine *GSYİH* denirken, GSYİH'nin cari dönem içerisindeki artış miktarının oransal gösterimine *GSYİH büyüme hızı* olarak tanımlanmaktadır. Bu değerler, nominal verilerdir ve enflasyon etkisinde bulunmaktadır. Dolayısıyla nominal değerleri enflasyondan arındırarak reel değerlere dönüştüren endeks *deflatör* olarak tanımlanırken ve GSYİH Deflatörü şeklinde adlandırılmaktadır. Netice itibariyle deflatör yardımıyla elde edilen Reel GSYİH değerlerinde bir artış gözlendiğinde fiyatların daha stabil ve üretim miktarı artışları ise daha dinamik olacak iken tersi düşüncede deflatördeki dalgalanma istikrarsızlığı gösterecektir[77].

Ülkeleri, dünya ortalamasını baz alarak gelişmişlik seviyesine göre kategorize eden ve toplumsal refah veya yaşam standardı hakkında izlenim edinebilme fırsatı tanıyan diğer bir değişken *Kişi başına düşen GSYİH*'dir. Ülke gelirinin ülke nüfusuna bölünmesiyle elde edilen bu değer, toplumu oluşturan bireylerin ülke gelirinden payına düşen kısmı göstermesi

[*] Bkz. Ek 1 ve Ek 2

[77] Aldan, A., Üngör, M. (2012). Milli Gelir, Yurtiçi Hasıla ve Dış Ticaret Hadleri Üzerine Bir İnceleme. *ODTÜ Gelişme Dergisi, 39 (2)*, s. 182-187

bakımından önemlidir. *Kişi başına düşen GSYİH büyüme oranı* ise, Kişi Başına Düşen GSYİH'nin yıl içerisinde yüzdelik dilim olarak artış miktarının oransal gösterimini ifade etmektedir. Ayrıca, iktisadi analizlerde de kullanılan ve reel değerler ile elde edilen büyüme hızı *brüt büyüme hızı* olarak adlandırılmaktadır. *Net büyüme hızı* ise, brüt büyüme hızı ile nüfus artış hızı arasındaki farktan elde edilmektedir. Aradaki fark, brüt büyüme hızı lehine olduğu sürece net büyüme hızı pozitif çıkacak ve toplumsal refah artacaktır. Dolayısıyla toplumsal refahın göstergesi olarak kişi başına düşen GSYİH beraberinde net büyüme hızı da önemini korumaktadır. Ekonomik büyüme ile ilişkisi bağlamında kişi başına düşen GSYİH yükselmesi durumunda ülke geliri de yükselecek ve ekonomik büyüme etkilenecektir[78].

Kriz göstergeleri arasında olup ekonomik büyüme üzerinde etkili olan bir diğer değişken enflasyon oranıdır. *Enflasyon*, tanım olarak, ekonomideki fiyatlar genel düzeyinin istikrarlı bir şekilde yükselmesi anlamına gelirken fiyatların yüzdelik olarak yükselişinin oransal gösterimine *enflasyon oranı* denmektedir. Enflasyonun talep daraltıcı etkisinden dolayı oranın da mümkün olduğunca düşük olması arzulanmaktadır. Enflasyon oranı yükseliyor ise fiyatlar yükselecek, talep düşecek, üretim azalacak, GSYİH ve ekonomik büyüme negatif etkilenecektir[79]. Enflasyonun neden olduğu talep düşüşlerinin uzun sürmesi halinde üretim düşecek ve *işsizlik* ortaya çıkacaktır. Çalışma güç ve arzusunda olup mevcut cari ücreti de kabul ettiği halde iş bulamayan kesimin toplam işgücü içerisindeki payı arttıkça talep düşüyor, üretim azalıyor demektir ve ekonomik büyümenin negatif etkilenme sürecinin en azından bir süre daha devam edeceği anlamına gelmektedir[80].

Devlet *bütçesindeki denge* ile dinamik bir hesap olan devletin gelir-gider dengesindeki vergi gelirleri ve borçlanma ile gelirler oluşurken cari harcamalar ve yatırım harcamaları gibi gider kalemi oluşmaktadır. Bahsedilen gelirler ile giderler arasındaki fark gelirler lehine ise bütçe fazlası, giderler lehine ise bütçe açığı kastedilmektedir. Bütçenin açık vermesi durumunda *bütçe dengesinin GSYİH'ye oranı*nın düşük olması, fazla vermesi durumunda yüksek olması arzulanmaktadır. Bütçenin fazla vermesi doğrudan ekonomik büyümeye pozitif yansıyacağı

[78] Dinler, Z. (2016). *A.g.e.*, s. 353-355
[79] Kurnaz, Ö. (2009). *Türkiye'de Enflasyon ve Büyüme İlişkisi 1987-2006 Dönemi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın. s. 85
[80] Bağcı, E., Börü, M. K. (2018). Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Arasındaki İlişki: Türkiye'de Ekonometrik Bir Analiz. *Journal of Academic Value Studies, 22*, s. 892

gibi yatırım harcamalarına finansman kaynağı şeklinde kalkınma hızını artırarak da ülke gelişimini ivmelendirecektir[81].

Dış borç stoku, bir ülkenin herhangi bir dönemindeki özel sektör ve kamu kesimi tarafından yapılmış olan kısa ve uzun vadeli dış borç toplamını göstermektedir. *Dış borç yükü* anlamına da gelen *dış borç stokunun GSYİH'ye oranı* ise borç stokunun ülke geliri içerisindeki hacmini işaret etmekte ve dolayısıyla bu oranın mümkün olduğu kadar düşük olması arzulanmaktadır. Oran düştükçe, borca ayrılacak fon farklı kalemlere aktarılmakta ve sonuçta ekonomik büyümeye pozitif yansımaktadır[82].

Ülke ekonomisinin hacmini gösteren hesaplardan biri olan *dış ticaret dengesi*, ihracat gelirleri ile ithalat giderleri arasındaki farktan oluşan dinamik bir hesaptır. İhracat, döviz gelirlerini artırması bakımından ülke ekonomisinin lehine iken, tam tersi durumda ithalat giderleri aleyhte işlemektedir. *Net ihracat* da denen ihracat-ithalat ilişkisindeki fark ihracat lehine ise dış ticaret fazlası oluşurken ithalat lehine ise dış ticaret açığı oluşmaktadır. Doğal olarak ihracat gelirlerinin artması durumunda ekonomik büyüme pozitif etkilenirken ithalat giderlerinin artması durumunda ise negatif etkilenmektedir[83]. Fazla vermesi arzulanan *dış ticaret dengesinin GSYİH'ye oranı* ise net ihracat payının GSYİH içerisindeki payını gösteren yüzdelik bir dilimdir ve dış ticarette açık var ise bu oranın minimum, fazla var ise maksimum olması ekonomik büyüme açısından olumlu gelişme olarak gösterilmektedir[84]. Ülke ekonomisi açısından en önemli göstergelerden olan *ihracatın ithalata oranı*, daha açık bir ifadeyle ihracatın ithalatı karşılama oranı ise ithalat giderlerinin ne kadarlık kısmının ihracat gelirleri ile karşılandığını göstermektedir. Karşılama oranının maksimum olması, ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir[85].

---

[81] Çalışkan Vardar, Ş. (2011). Türkiye'de Bütçe Açıklarının İktisadi Büyüme ve İstikrar Üzerine Etkileri (1994:Q1-2004:Q4). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (37),* s. 27-28

[82] Kutlu, S., Yurttagüler, İ. M. (2016). Türkiye'de Dış Borç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1998-2014 Dönemi İçin Bir Nedensellik Analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 38 (1)*, s. 245

[83] Şerefli, M. (2016). Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13 (3)*, s. 137

[84] Köksal, M. (2016). *Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya. s. 90

[85] Kurt, B., Zengin, H. (2016). İthalatın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Doğrudan ve Dolaylı Etkileri: Feder-Ram Modeli. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2 (4)*, s. 72

1.4. EKONOMİK BÜYÜME VE EKONOMİK KALKINMA

Çalışmanın bu kısmında, kalkınmak için büyümenin önemi veya gerekliliği belirtilerek kavramların iç dinamikleri açıklanacaktır.

1.4.1. Ekonomik Büyüme

Coğrafi keşiflerin etkisiyle döneme hâkim olan sömürgecilik anlayışı ve keşfedilen bölgeler, değerli maden akışının yön değiştirmesine neden olurken Sanayi Devrimi'ne dek geçen süreçte devletler, sahip oldukları değerli madenler ile orantılı olarak zengin-fakir ülke ayrımına maruz kalmıştır. Sanayileşme hamlelerinin başlangıcı olan devrim ile birlikte üretim, tezgâhlardan fabrikalara geçmiş kitlesel üretim kendisini göstermiştir. İlerleyen teknolojinin de desteğiyle üretimde makineleşmeyi sağlayan ülkeler ile çeşitli sorunlar nedeniyle sanayileşme hamlelerinde bulunamayan ülkeler arasında gelişmişlik farkları ortaya çıkmıştır[86].

Her ne kadar gelişmişlik farkları olsa da tarihsel süreçte bir ekonominin en temel sorunu olarak tam istihdam süregelmiştir. Ekonominin eksik istihdamda olduğu varsayıldığında milli gelir artışları istenilen seviye de olmayacak ve bu durum topluma refah kaybı olarak yansıyacaktır. Dolayısıyla tam istihdam durumunda beklenen üretim seviyeleri yakalanacak ve gerçek milli gelir oluşacaktır. Üretim seviyesi ve milli gelir artışları, mal ve hizmet üretebilme gücüne, yani üretim kapasitesine bağlı unsurları oluşturmaktadır. Ekonomik büyüme ise, üretim kapasitesinin artırılmasını takiben hem üretim hem de gerek milli gelir de gerekse kişi başına düşen gelir de meydana gelen nicel artış olarak tanımlanmaktadır. Büyüme, artış olarak gerçekleşiyorsa ekonominin büyüdüğü, azalış olarak gerçekleşiyorsa ekonominin küçüldüğü ya da daraldığı anlaşılmaktadır[87].

1.4.1.1. Yapı ve kaynaklar

Ekonomik olarak büyümenin yolu, üretim kapasitesinin artırılması üzerinden üretim artışları ve milli gelir artışları üzerine kuruludur ve bu kurulum gelişmiş ülkeler açısından daha önemlidir. Önemli olmasının altında yatan neden, kalkınma süreçlerini tamamlamış olmalarıdır. Gelişmekte olan ülkeler, çözülecek sosyoekonomik sorunları sonrası kalkınacak

[86] Dinler, Z. (2016). *A.g.e.*, s. 615-616
[87] Çavdar, T. (2003). *İktisat Kılavuzu*. (3. Bs.). İstanbul: NK Yayınları. s. 219-223

ve ekonomik olarak büyüyecek iken kalkınmış durumda olan gelişmiş ülkeler ise üretim kapasitesini artırmak ve ekonomik büyüme süreçlerini hızlandırmak amacında olmuştur[88].

Yapısında üretim kapasitesi, üretim miktarı ve milli gelir gibi uzun dönemli kavramları bulundurmasından dolayı kavramların uzun dönemde karşılıklı etkileşimi söz konusudur. Bu etkileşim, bir mal üretiminde kullanılan emek, sermaye, doğal kaynak ve girişimden oluşan üretim faktörlerinin üretim miktarı ile fiziksel ilişkisi olarak tanımlanan üretim fonksiyonu ile açıklanmaktadır. Dolayısıyla gerçekleşecek ekonomik büyüme, üretim faktörlerindeki gelişme ve artışa bağlı olarak işgücü verimliliği ile doğru orantılıdır[89].

Nüfus artış oranına bağlı olarak işgücü miktarının artması, üretim miktarını artırarak milli geliri artıracaktır. Artan gelir, işgücünün nitelik kazanmasını sağlayacak ve beşeri sermaye artış gösterecektir. Üretim fonksiyonundaki *sermaye*yi temsilen fiziki sermaye ise, işgücünün üretim periyodunda kullandığı ve üretim miktarında artışa neden olacak her türlü araç-gereç, makine, teçhizat ve sistemsel yapılardır. Sermaye miktarı ne kadar fazla ise işgücü verimliliği o kadar yüksek demektir[90].

Ekonomik büyüme için kritik role sahip olan *yatırımlar*, tasarruf oranları ile paralel gelişmektedir. Az gelişmiş ülkelerde, ulusal ve uluslararası ekonomik dinamiklerdeki etkileşimden dolayı gerek milli gelir gerekse kişi başına düşen gelir düşük olduğundan gelirin önemli bir kısmı tüketime, küçük bir kısmı tasarruf olarak ayrılmaktadır. Dolayısıyla az gelişmiş ülkeler de tasarruf düşüklüğüne bağlı olarak yatırımların yetersiz olması, ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir. Bu durum da az gelişmiş ülkeler, kendilerine nispeten tasarruf oranları daha yüksek olan ülkelerden kaynak arayışına girmekte, başka bir deyişle yabancı sermayeyi teşvik etmektedir[91].

Ekonomik büyüme için önemli olan bir diğer nokta ise, mal ve hizmet üretiminin planlanmasından dağıtımına kadar geçen tüm bilgi, teknik ve yönetimsel süreçlerin gelişimi olarak tanımlanan *teknolojik gelişme*dir. İleri teknoloji, verimlilik artışı sağlayacağından gelişmiş ülkeler, yeni teknolojiler üretmekte ve bilimsel çalışmalara daha fazla kaynak

[88] Ulusoy, A. (2011). *A.g.e.*, s. 281
[89] Dinler, Z. (2016). *A.g.e.*, s. 620-621
[90] Cinel, E. A. (2014). Türkiye'de Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri (1980-2011). *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 4 (8),* s. 16
[91] Önal, H. (2009). *Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri ve Sanayileşme Stratejileri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul. s. 35-36

ayırmaktadır. Az gelişmiş ülkeler ise, teknolojik çalışmalara ayrılacak bütçe çok kısıtlı olmasına ilaveten teknoloji transferi sağlayarak transfer ettiği ülkeye bağımlılığını artırmaktadır[92]. *Doğal kaynaklar* faktörü ise üretim sürecinde hazır olarak doğa da bulunması açısından ülkelerin kullanabilme becerisi aracılığıyla ülkeler arasında gelişmişlik farklılıklarına neden olmaktadır[93].

1.4.1.2. Ekonomi politikası ile etkileşim

Ekonomik büyüme ile amaçlarından birine hizmet eden ve temelde para politikası ve maliye politikası olmak üzere ikiye ayrılan ekonomi politikaları arasında amaç-araç ilişkisi içerisinde etkileşim bulunmaktadır.

Para politikası araçlarından biri olan *reeskont politikası*na göre, menkul bir kıymeti elinde bulunduran bir kurumun önce bankaya sonrasında bankanın merkez bankasına iskonto ettirerek likidite sağlanması işlemine reeskont denirken iskonto oranlarına ise reeskont faizi denilmektedir. Amaç, piyasada uygulanan kredi faizi ve gecelik faiz gibi çeşitli faiz oranlarını ve piyasadaki nakit miktarını düzenlemektir. Büyüme üzerindeki etkisi, reeskont faiz oranlarının düşmesi durumunda merkez bankasının fonlama maliyeti düşecek, bankalar daha fazla kredi kullandırabilecek duruma gelecek ve yatırım maliyetleri düşecektir. Maliyeti düşmesinden dolayı artan yatırımlar milli geliri artıracak ve ekonomik büyüme pozitif etkilenecektir[94].

Merkez bankası ile genelde bankalar arasındaki karşılıklı menkul kıymet alım satımına dayanan işlem olan *APİ* ile merkez bankası, piyasada dolaşımını sürdüren para miktarını ayarlayarak faizleri etkilemekte, faizler ise tüketimi belirlemektedir. Tüketim talebinin enflasyon üzerindeki rolü dikkate alındığında merkez bankası dolaylı olarak enflasyonu denetler hale gelmektedir[95].

Bankalar, bünyelerindeki mevduatlarının belli bir orandaki karşılığını tedbir amaçlı merkez bankasına yatırmak zorundadır ve bu orana zorunlu karşılık oranı denmektedir. Merkez bankası, bu oranda konjonktürel değişiklikler yaparak bankaların sunacakları kredi miktarını

[92] Kibritçioğlu, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 53 (1)*, s. 211
[93] Önal, H. (2009). *A.g.e.*, s. 68
[94] Paya, M. (2007). *A.g.e.*, s. 168-170
[95] Dinler, Z. (2016). *A.g.e.*, s. 469

ve oluşacak kredi maliyetlerini etkilemektedir. Ayrıca merkez bankası, döviz rezervlerini artırmak amacıyla bankaların yatıracağı zorunlu karşılık oranlarını yabancı para veya nadiren de olsa altın opsiyonunu sunmuştur. Bu dinamiklerin işleyişine *karşılıklar politikası* denilmektedir[96].

Merkez bankası ile bankalar arasındaki ilişkiden doğan *faiz politikası*, ilişkinin nedenine ve vadesine göre politika faizi ve gecelik faizden oluşmaktadır. Politika faizi, merkez bankasının 1 hafta vadeli açtığı repo ihalesine istinaden bankalar ellerindeki menkul kıymetler karşılığında bir nevi kredi kullanmakta ve 1 haftalık vade sonunda faiz uygulanarak merkez bankası ve bankalar verdikleri emanetlerini geri alma mantığına dayanmaktadır. Kısaca fon ihtiyacına karşılık banka, 1 hafta sonunda politika faizine katlanmaktadır. Gecelik faiz ise, ikincil piyasalarda oluşan kredi büyüme oranı, kısa vadeli faiz oranı gibi büyüklükleri düzenleyebilmek amacıyla merkez bankasının bankalara karşı borç alıp verme de gecelik olarak uyguladığı faiz oranıdır. Dolayısıyla merkez bankasının bankalara kullandıracağı kredinin maliyetlerini etkilemekte, kredi maliyetleri kredi talebini düzenlemekte ve yatırımlar da kredi talebine göre şekillenmektedir. Kredi maliyetleri düştüğünde kullandırılan krediler artacak, bu durum yatırımları artıracak ve ekonomik büyüme pozitif etkilenecektir[97].

Yerli paranın değerini korumak amacıyla piyasadaki döviz miktarı üzerinden kurlara müdahale edilmekte ya da piyasada oluşabilecek likidite sıkışıklığı karşısında para basma yoluna gidilmesi para politikasının *diğer araçları*nı oluşturmaktadır[98].

Ekonomi politikasının diğer ayağı olan maliye politikası, kamu kesimini temsilen ulusal çerçeve de makroekonomik hedeflere yönelik rol almakta ve para politikası ile en uygun koordinasyonu sağlayarak maksimum sonuç almak amacıyla, özellikle Maliye Bakanlığı tarafından kullanılmaktadır[99]. Maliye politikası, *harcamalar* ya da daha bilinen tabirle kamu harcamaları yoluyla geliri ve büyümeyi etkilemektedir. Kamu harcamaların artması durumunda ulusal gelir ve yatırımlar artacak, büyüme pozitif etkilenecektir. Kamu kesiminin gelirlerine yönelik *vergi politikası*nda vergi oranları artırıldığı takdirde vergi gelirleri artacak,

---

[96] Tuncay, S. D. (2019). *Rezerv Opsiyon Mekanizması*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul. s. 22-23

[97] Demir, Ü. (2014). *Türkiyede Uygulanan Faiz Politikalarının Borsa 100 Endeksi Üzerindeki Etkileri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum. s. 13-14

[98] Eğilmez, M., Kumcu, E. (2013). *A.g.e.*, s. 181

[99] Duman Atan, S. (2009). *Dinamik Oyun Kuramı Üzerine Bir İnceleme ve Türkiye Uygulaması*. Yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara. s. 18

artan vergi geliri kamu harcaması olarak yansırken ekonomik büyüme pozitif etkilenecektir. Bir diğer maliye politikası aracı olan *borçlanma politikası* ise kamu borçlarında optimalitenin sağlanmasına yönelik uygulanan politikadır. Borçlanma arttığı takdirde kamu harcamaları azalacak, yatırımlar düşecek ve bu durum ekonomik büyümeye negatif yansıyacaktır[100].

*Teşvik politikası*na göre gerek yatırımlar gerekse istihdam gibi teşviki ağırlıklı olarak kullanılan alanlarda uygulanacak olan herhangi bir vergi indirimi maliyetleri düşüreceğinden, düşen maliyet kadar bütçe, yatırımlara kaydırılarak büyüme artırılabilmektedir[101].

Destekleme politikası, sektörel destek gibi sübvanse harcamalarından oluşmakta ve bu politika ile edinilen amaç ise sübvansiyon harcamalarından kaynaklı olarak sektörel yatırımların artırılması, yatırımların üretimi artırması ve artan üretimin fiyatlar üzerinden tüketimi tetiklemesiyle ulusal gelir artışının sağlanması, ekonomik büyümenin pozitif etkilenmesidir. İhracat ile ithalat arasındaki farkın yani net ihracatın maksimum olmasını amaçlamakta olan son maliye politikası arası *dış ticaret politikası* ise ihracatı artırırken ithalatı azaltan dinamiklerden oluşmaktadır. Yapılacak her ihracata prim verilmesi gibi, ihraç edilen ürüne ödenen KDV'den muafiyet sağlanması gibi veya ihraç edilen ürünün üretimi sırasında katlanılan girdilerin düşük fiyatlandırılması gibi dinamikler ile ihracat artırılmaya çalışılırken gümrük tarifesi, kota gibi uygulamalar ile ithalat sınırlandırılmaya çalışılmaktadır[102].

1.4.1.3. Dünyada büyüme süreci

Yüzyıllar öncesinde insanoğlu gerek hayvanlar gerek hastalıklar gerek savaşlar ile hayat mücadelesi içerisinde olmuş, var olma savaşı vermiştir. Avlanarak ve düşeni toplayarak ihtiyaçlarını gidermiş doğal olarak göçebe yaşamak zorunda kalmıştır. Taştan ve ahşaptan kesici aletler yaparak üstünlük mücadelesi vermesi, nüfus artışını betimsel olarak ortaya koysa da nüfus olarak her geçen gün artan kesimler toplayıcılıkta zayıflamalarına neden olurken kendilerinden önceki insanların kullandığı yerleşim birimlerini, dönemin şartlarına paralel revize etmelerine ortam hazırlamıştır. İklim şartlarının olumsuz seyretmesi, su havzalarının kuruması gibi nedenler insanları, besin yetiştiriciliğine itmiş ve yerleşik hayat

[100] Ulusoy, A. (2011). *A.g.e.*, s. 38-40
[101] Tatar Candan, G., Yurdadoğ, V. (2017). Türkiye'de Maliye Politikası Aracı Olarak Teşvik Politikaları. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 27*, s. 159
[102] Eğilmez, M., Kumcu, E. (2013). *A.g.e.*, s. 131-135

belirtilerinin ilk adımları atılmıştır. Üretilen ürün, üzerinde bulunulan toprağın özelliği ile sınırlı olmasından dolayı mal-mal takası ile müşterek ihtiyaçlar giderilmeye çalışılmış, zor ve olumsuz şartlara tedbiren ihtiyaç fazlalığı oluşturma ya da stoklama gibi faaliyetler ön plana çıkmıştır. Kurulu devletlerin henüz olmayışı, insanların güvenlik tedbirleri almasını sağlamış ve hayatta kalma mücadelesi, nüfus artışıyla birlikte yerini yerleşik hayata ve çiftçi yaşamına bırakmıştır[103].

Toprağa hâkim olma anlayışı, nüfus artışı ile birlikte, ilk çiftçi toplulukların oluşumunu hazırlamış ve topraktan geçinen kesimin kültürel birikim ve toplumsal örgütlenme tarzına fırsat vermiştir. Yerleşik yaşam ve nüfus artışı, toplumsal ve ekonomik karmaşayı beraberinde getirmiş ve davranış değişikliklerine neden olmuştur. Saygın ürünler üreterek insanlar arasında güç göstergesine dönüşen bu davranış değişiklikleri, statü ve servet eşitsizlikleri ile kendini göstermiş, yerleşim yerleri şehirlere, şehirler imparatorluklara dönüşmüştür. Genişleyen topraklar, ürün çeşitliliğini artırmış ateşin de kullanılmaya başlanmasıyla üretim alanı olarak toprağın yanına küçük el tezgâhlarının da eklenmesine neden olmuştur[104].

James Watt'ın 1765 yılında buhar makinesini bulmasıyla yeni teknolojiler kullanıma hazır gelirken kitlesel üretimde ve ulaşımda makineleşme artmış, sömürge topraklarına ulaşım kolaylaşmıştır. Şehirlerde fabrikaların kurulması, iş makinelerinin kullanılmaya başlaması şehirlere göç hareketlerini hızlandırmış şehirleşme oranını artırmıştır. Çalışabilecek durumdaki bol miktar da ucuz iş gücü, sanayi kollarında istihdam edilirken özellikle sanayi ürünleri üretiminde patlama yaşanmasına neden olmuştur[105].

Topraktan sermayeye doğru geçen zenginlik kaynağı, kapitalizm ve girişimciliği betimsel olarak oluşturmuştur. Bilimsel çalışmalar ve ilerleyen teknoloji üzerine kurulu olan finansal gelişmeler, hukuki olarak da güvence altına alınmasını gerektirmiş ve bu bağlamda bankacılık ve sigortacılıkta da şirketler hukukunun gelişmesi, ticaret hukukunda patent uygulamalarının gerçekleşmesi gibi önemli adımlar atılmıştır. Bireysel ve mülki hakların tesis edilmesi güvenli ticari ortamın oluşmasına yardımcı olurken bilimsel ve teknik gelişmeler, ekonomileri pozitif etkileyerek yatırımların hızlanmasına, üretilecek ürüne hammadde ve üretilen ürüne pazar ihtiyacı paralel olarak artış göstermesine neden olmuştur. Yeni sömürgelerin elde edilmesi

[103] Çavdar, T. (2003). *A.g.e.*, s. 35-38
[104] Güran, T. (2017). *İktisat Tarihi*. (2. Bs.). İstanbul: Der Kitabevi. s. 134-136
[105] Aktan, C. C., Tunç, M. (1998). Bilgi Toplumu ve Türkiye. *Yeni Türkiye Dergisi, 21. Yüzyıl Özel Sayısı-I, 19,* s. 120-121

hem talep oluşumunu sağlamış hem pazar ihtiyacını gidermiş hem de denizcilik faaliyetlerini geliştirerek sömürgelerden gelen değerli madenlerin ulaşımını sağlamasıyla Sanayi Devrimi'nin doğmasında önemli rol oynamıştır[106].

Kırsal kesimdeki çiftçiler ile şehirlerdeki işçi sınıfının hak mücadelesi, dünya üzerinde toplumsal dalgalanmalar, sömürgecilik yarışının hız kazanması, teknolojik gelişmelerde öncü olma, deniz yollarının hâkimiyeti gibi ağırlıklı olarak ekonomik nedenler Birinci Dünya Savaşı'nın temel nedenini oluşturmuştur. İngiltere ve Fransa önderliğindeki İtilaf Devletleri bloğu ile Almanya önderliğindeki İttifak Devletleri bloğu arasında ekonomik nedenlerden dolayı 28 Temmuz 1914 tarihinde çıkan savaş 11 Kasım 1918'de İtilaf bloğunun kazanması ile son bulmuştur. Savaşın kaybedeni olarak İttifak bloğuna gerek toprak kayıpları gerekse imzalanan ağır şartlardaki anlaşmalar ile ağır sonuçlar çıkmıştır. İttifak devletleri arasındaki Osmanlı Devleti gibi kimi devletler tarihe karışmış, Almanya gibi kimi ülkeler ise savaşın kazananı İngiltere ve Fransa'nın Versay Antlaşması gibi anlaşmalar ile baskısı altına girmiştir. Kısaca savaş sonrasında ülkeler arasındaki dengeler, sermayedar ülkeler lehine revize edilmiştir[107].

Yer aldığı bloğu itibariyle Birinci Dünya Savaşı'ndan istediği sonucu alamayan özellikle İtalya ve Almanya'nın savaş sonrasındaki değişimci yaklaşımı göze çarpmaktadır. Başarısızlıkla sonuçlanan politik ve ekonomik gelişmeler, İtalya'da Benito Mussolini'yi, Almanya'da Adolf Hitler'i demokratik yollar ile iktidara getirmiştir. Özellikle Almanya, özellikle ekonomik ve askeri açıdan revize edilerek yapılanma öncülüğünde olmuş diğer yandan Birinci Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu baskıcı anlaşmaların yeniden gözden geçirilmesi taraftarı olmuştur. İtilaf Devletleri bloğundaki İngiltere'nin, Almanya'nın bu fikrine ılımlı yaklaşması İngiltere ile Fransa arasında politika farklılıklarının yaşanmasına neden olmuştur[108].

Almanya, 1936 yılında silahsız bir bölgesi olan Ren bölgesini silahlandırarak askeri birlikleri ile konuşlandırması hem Avrupa'nın dikkatini çekmiş hem de kriz sonrası oluşan negatif havayı derinleştiren gelişme olmuştur. Almanya'nın önce Polonya daha sonra Avrupa'nın

---

[106] Fidan, A. (2003). *Tarım, Sanayi ve Bilgi Toplumunda Üretim ve Tüketim İlişkilerinin İşletme ve Yönetimleri Üzerindeki Etkileri*. 25 Şubat 2019 tarihinde http://www.mevzuatdergisi.com/2003/02a/03.htm adresinden erişildi.
[107] Güran, T. (2017). *A.g.e.*, s. 245-246
[108] Eğilmez, M. (2018). *Değişim Sürecinde Türkiye*. (2. Bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi. s. 35-37

çoğuna ve Asya'nın bir kısmına saldırgan politika izleyerek işgal etmesi dünyanın ikinci büyük savaşının başlangıcı olmuştur[109]. Tarafları olan Mihver ve Müttefik Devletleri arasındaki savaşın çıkmasındaki ana iki neden olarak; ilki Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan anlaşmaların adil bulunmaması, diğeri ise savaş ekonomisinin yaratmış olduğu maliyet yüküne ek olarak 1929 Buhranı gösterilmektedir[110]. Dünya da ekonomiler, savaş ekonomisinin ülke ekonomileri üzerindeki yükünü artırdığı savaş sonrası dönemin sancılarını yaşarken, 1929 yılında, ABD'de başlayan, dünya ekonomileri arasındaki mevcut ekonomik ilişki ve denge seviyelerini iyiden iyiye sarsan ekonomi tarihinin en büyük ekonomik krizine girmiştir[*].

İkinci Dünya Savaşı sonrasında savaşın taraf ülkeleri ekonomik, siyasi, mimari birçok açıdan harap olmuşken savaşın taraf olmayan ülkeleri ise dolaylı olarak birçok açıdan etkilenmiştir. Özellikle Avrupa'nın yeniden inşası bakımından üye 45 ülkenin de müzakeresi ve katılımıyla, ABD'de, parasal bir düzen oluşturulmuştur, Bretton Woods Sistemi. Bu sistem ile birlikte IMF ve IBRD olmak üzere farklı iki alt kuruluş oluşturulacak ve her iki kuruluş da farklı açılardan yapılanma sürecine hizmet edecektir. IMF, ekonomik açıdan tedbirsel ve denetimsel uygulamalar ile yapılanma süreci tasarlarken IBRD ise ağırlıklı olarak kullandırdığı ucuz maliyetli krediler ile finansal destek sağlayarak yapılanma sürecine dâhil olmuştur[111]. Bu bağlamda dünya üzerinde var olan altın rezervleri ve üretilmiş olan altın stokları sınırlı olmasından dolayı altın, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Bretton Woods Sistemi ile 35 USD karşılığı 1 ons altın şeklinde dolara endekslenerek uluslararası para sisteminin zemini hazırlanmış ve doların dünya üzerinde rezerv para birimi olması sağlanmıştır[112].

Bir süre Bretton Woods sistemin pozitif yönleri ile istikrar yakalayan Japonya gibi dönemin gelişmekte olan ülkeleri dış ticaret rejimlerinde değişikliğe giderek ithalat kotalarını düşürmüş ihracat yapar duruma gelmiştir. Döviz gelirleri artan ülkelerin dövizlerini, endeksli altına çevirmeleri ile altın stoklarında azalmalar yaşanmış dolar değer kaybetmiştir. ABD'nin dış açık seviyesinin boyutları, üye ülkeleri tedirgin etmesiyle ivmelenen dolar kurundaki

[109] Cevizliler, E., Öncü, A. S. (2013). Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Avrupa Barışı İçin Önemli Bir Adım: Locarno Konferansı. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 5 (9)*.
[110] İnce, E. (2008). 1929 Dünya Ekonomik Buhranının Almanya'daki Etkisi ve Bu Etkinin İzmir Finans Piyasasına Yansıması. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 7 (16),* s. 300
[*] Detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 3.1
[111] Altınay, A., Akıncı, Ö. S. (2018). Sanayi Devriminden 1990'lara Dünyadaki Finansal Yapının Gelişimi ve Bretton Woods Kurumlarının Ortaya Çıkış Süreci. *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi, 2 (5)*, s. 9
[112] Seyidoğlu, H. (2009). *Uluslararası İktisat*. (17. Bs.). İstanbul: Güzem Can Yayınları. s. 755

hareketlilik altın fiyatlarını yükseltmiştir. Diğer merkez bankaları ile olan ilişkilerin zedelenmemesi adına FED, belli bir miktar döviz satışı gerçekleştirmiş ve altın fiyatını düşürme çabası içerisinde bulunmuştur[113].

Dolardaki dalgalanma ve programlı satışlar devam ederken 1962 yılında ABD'nin nükleer füze rampalarını yerleştirilmesi ile altın talebi yükselmiş ve bir süreliğine merkez bankası satışları ile talep karşılanmıştır. Bu karşılama ile kamuoyunun güven problemi yaşamaması ve piyasaların etkileşim içerisinde çalışıyor olduğunu göstermek öncelikli amaç olsa da merkez bankalarının piyasaya altın süremeyeceklerini açıklamaları üzerine sistem sekteye uğramış, dolara endekslenen altın sorgulanır olmuştur. Sistem içerisindeki doların altın karışışında devalüasyonu konusunda kurallarının olması sistemin ayrı bir başarısızlığı olarak görünmesine neden olmuştur. Altın rezervleri daha da azalan FED'in altın standardından vazgeçerek ülkelerin ulusal paralarını dolar karşısında dalgalanmaya bıraktığını açıklaması sistem fiilen geçerliliğini kaybetmiştir[114].

Tarım Devrimi ile birlikte avcı ve toplayıcı insan topluluklarından yerleşik hayata geçilmesi ve üretime başlanılması, iklim koşullarının dalgalanması ile ihtiyaç fazlası üretim yapılması gerekliliği, buhar gücünün bulunması ile Sanayi Devrimi'nin üretim yapısının değişmesi ve kitlesel üretime geçilmesi, üretilecek ürüne hammadde ve üretilen ürüne pazar ihtiyacı bağlamında sömürgecilik anlayışının hızlanması, sömürgeciliğin Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli ekonomik nedenlerinden birini oluşturmasından Bretton Woods'un uygulanabilirliğini yitirmesine kadar çeşitlendirilebilecek sosyal, kültürel, toplumsal, ekonomik birçok açıdan ilişkiler ağının yoğunluğu, dinamik ve karmaşık bir süreci beraberinde getirmiştir[115].

Gerek tarihsel olarak gerek günümüz itibariyle ülke ekonomilerinin büyüme süreçlerini ve performanslarını etkileyen birçok faktör bulunmuş ve bu faktörler en ilkel dönemden en modern dönemin imkânlarına kıyasla birçok sosyoekonomik açıdan değişim göstermiştir. Yaşanan gelişmelerin olumlu veya olumsuz yansımaları olarak zaman zaman büyüme hızları artmış zaman zaman yavaşlamıştır. Şartların önceki dönemlere göre iyileşmesinin doğal

---

[113] Şişman, M. (2008). İkinci Bretton Woods Çökerken Dünya Ekonomisi ve Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Değerlendirmeler. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24 (1)*, s. 68-73

[114] Duyar, M. (2010). *Bretton Woods Dönemi ve Altın Anlaşmaları Tarihi*. 7 Mart 2019 tarihinde https://t24.com.tr/yazarlar/metin-duyar/bretton-woods-donemi-ve--altin-anlasmalari-tarihi,2783 adresinden erişildi.

[115] Altınay, A., Akıncı, Ö. S. (2018). Antik Dönemden Bretton Woods'a Finansal Düzenlemelerin Yolculuğu. *Finans-Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi, 55 (643)*, s. 38-43

sonucu olarak, makroekonomik hedeflerden biri olan büyüme hızı artış göstermiş, ayrıca büyüme hızındaki değişim sıklığı artmıştır[116].

1.4.2. Ekonomik Kalkınma

İkinci Dünya Savaşı dönemindeki toplumsal dalgalanmalar nedeniyle üretim düşüşleri yaşanırken işsizlik ve yoksulluk hat safhaya ulaşmıştır. Doğal olarak söz konusu savaş döneminde ekonomik büyüme trendlerinin son derece düşük kalması, uygulanması gereken birtakım ekonomi politikası ve yapısal reform ihtiyacını doğurmuştur. Dolayısıyla betimsel olarak kalkınma kavramının ortaya çıkışı, savaş sonrasındaki sömürgeciliğin kapandığı döneme denk gelmektedir[117].

Savaş sonrasında bağımsızlıklarını ilan eden gelişim sürecindeki az gelişmiş ülkeler ile başta Batı ülkeleri olmak üzere gelişmiş ülkeler, savaşın yaratmış olduğu tahribattan özellikle ekonomik olarak toparlanarak çıkmak amacıyla, yaşadıkları sorunlara yönelik politika uygularken kalkınma sürecini tamamlamış gelişmiş ülkeler uzun vadede ekonomik büyümeyi hedeflemiş, az gelişmiş ülkeler ise kalkınma hedefinde olmuştur[118]. Kalkınma hedefindeki az gelişmiş ülkelerin özellikle Batılı gelişmiş ülkelerden, başta etkin kaynak kullanımı olmak üzere gelişim göstermelerine imkân verecek kamu ve yatırım harcamaları artışı gibi, sınırların ticarete açılması gibi politika tavsiyeleri alınmıştır[119].

Kalkınma kavramını Ercan ve Biçer[120], "Kapitalizmin eşitsiz gelişimi sonucunda açığa çıkan iktisadın bir alt disiplinidir." şeklinde tanımlarken Kaynak[121], "Bir ülkenin üretim yapısının yüksek katma değerli ürünler üretecek biçimde dönüştürülmesi ve ortaya çıkan ürünün o toplumu oluşturan gelir grupları arasında adaletli bir şekilde dağıtılarak yaşam standartlarının (refah düzeylerinin) yükseltilmesidir." olarak açıklamış, Miser[122] ise, bireysel olarak

---

[116] Eğilmez, M. (2018). *A.g.e.*, s. 46-50

[117] Doğan, B. B. (2011). Kalkınma İktisadının XX. Yüzyıldaki Gelişim Süreci, İktisat Politikalarına Etkisi Ve Son On Yıllık Konjonktürün Disiplinin Geleceğine Olası Etkileri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*, s. 52-54

[118] Yiğenoğlu, K. (2016). İkinci Dünya Savaşından Günümüze Değişen Güç Dengeleri ve ABD'nin Pasifik Bölgesi Stratejisi: Trans-Pasifik Ortaklığı Örneği. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, 58*, s. 328-331

[119] Özyakışır, D. (2011). Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü: Teorik Bir Değerlendirme. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 6 (1)*,s. 50

[120] Ercan, F., Biçer, Ö. (2005). İktisat ve Kalkınma Ekonomisi: Kalkınma İdeolojisinin Sosyalizasyonu Olarak Kalkınma Ders Kitaplarının Eleştirisi. *Ekonomik Yaklaşım, 16 (57)*, s. 60

[121] Kaynak, M. (2014). *Kalkınma İktisadı*. (5. Bs.). Ankara: Gazi Kitabevi. s. 77

[122] Miser, R. (1999). Kalkınma, Toplum Kalkınması Yöntemi ve İnsanın Gelişimi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 32 (1)*, s. 103

sosyoekonomik ve kültürel şartların iyileştirilmesi yönündeki çabaların devlet desteği ile toplumun bütününe yayılması olarak belirtmiştir. Dolayısıyla toplumların farklılık gösteren sosyoekonomik durumları ve niteliksel yapısını gösteren ekonomik kalkınma kavramı, ülkelerin, ekonomik büyüklüklerinin imkân verdiği ölçüde sunmuş olduğu toplumsal gelişmişlik ve refah seviyesi, kısaca ekonomik olarak gelişmenin yanında niteliksel özellikler bakımından gelişim gösterilmesi olarak tanımlanmaktadır[123].

Ekonomik kalkınmanın kapsamı noktasında net bir çizgi bulunmamaktadır. Bunun nedeni, toplumun gelişime açık niteliksel yönünü belirten birçok faktör bulunması ve bu faktörlerin gelişiminin toplumsal faydanın maksimize edilmesi noktasında pozitif katkı sağlayacak olmasıdır[124].

1.4.2.1. Yapı ve faktörler

Yapısal olarak sosyoekonomik, siyasi, kültürel değerlerin yanı sıra refah seviyesi ve yaşam standardı gibi toplumsal dinamiklerdeki dönüşümü ifade eden kalkınma kavramını, doğal olarak ekonomik, siyasi, hukuki, sosyokültürel birçok faktör etkilemektedir. Bir ülkenin yönetim şekli siyasi faktörlerden, sosyal sermaye hukuki faktörlerden ve uygulanan eğitim sistemi ise sosyokültürel faktörlerden birini oluşturmaktadır. Ekonomik faktörler ise; doğal kaynaklar, yatırım ve sermaye birikimi, dış ticaret, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, teknoloji, altyapı, finansal gelişme, ekonomik büyüme, vergi, gelir dağılımı olarak gösterilmektedir[125].

1.4.2.2. Ölçüm ve göstergeler

Türevsel olarak birçok açıdan ele alınabileceği gibi ekonomik kalkınmanın genel kabul görmüş ölçüm metodu şu şekildedir: Bir ülkenin vatandaşlarının, genellikle bir yıl içerisinde, ürettiği mal ve hizmet toplamı *GSMH*'yi oluştururken, bu toplamın ülke nüfusuna bölünmesi *kişi başına düşen GSMH*'yi oluşturmakta ve ölçülen bu değerlere göre ülkeler gelişmişlik seviyeleri kategorize edilmekte gelir düzeyinin yüksekliğini, işsizliğin azaldığını, kalkınmışlık

[123] Tolunay, A., Akyol, A. (2006). Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar. *Türkiye Ormancılık Dergisi, 7 (2)*, s. 118
[124] Ulusoy, A. (2011). *A.g.e.*, s. 287-288
[125] Şaşmaz, M. Ü., Yayla, Y. E. (2018). Ekonomik Kalkınmanın Belirleyicilerinin Değerlendirilmesi: Ekonomik Faktörler. *International Journal of Public Finance, 3 (2)*, s. 252-253

seviyesinin yüksekliğini göstermektedir[126]. Birçok ülkedeki fiyat farklılıklarını ortadan kaldıran ve ortak bir nicel değer yaratarak ülkelerin kıyaslanmasını sağlayan *satın alma gücü paritesi,* aynı miktar para ile en fazla mal ve hizmet sunumunu elde edebilecek ülkeyi işaret etmektedir. Dolayısıyla ölçümlerde, paritenin düşmesi refah ve kalkınma seviyesinin yükseldiği anlamına gelmektedir[127]. *Yaşamın fiziki niteliği endeksi ile ölçüm*de, yaşamın reel olarak kalitesi önem taşımaktadır. Denizaşırı Kalkınma Konseyi'ne göre bu endeks; bebeklerdeki ölüm hızı, yaşam süresindeki beklenti oranı ve yetişkin kesimin okur-yazar oranından oluşmaktadır. Muhtelif oranlardan oluşan endeksin ölçümündeki temel amaç, dünyanın gelir seviyesi olarak en düşük ülkelerindeki insanların temel ihtiyaçlarını karşılamadaki performans değerlendirmesinde bulunabilmektir[128]. *İnsani kalkınma endeksi ile ölçüm*de ise bir ülkenin kalkınmışlık ya da gelişmişlik seviyesini gösteren kriterlerden biri olan *geli*rin yanı sıra toplumun *eğitim* ve bilgi sınıfındaki bulunduğu noktayı gösteren okullaşma oranı ve yetişkinlerin okur-yazar oranı gibi, *sağlığın* toplumdaki yeri ve önemini gösteren sağlıklı ve yeterli beslenme oranı gibi kriterler mevcuttur. Gelir, eğitim, sağlık seviyesi gibi unsurları bir araya getiren endeks yükseldikçe kalkınma seviyesi artmaktadır[129].

Ölçümü sıralanan insani kalkınma endeksi dışındaki üç endeksin göz ardı ettiği çeşitli noktalar bulunmaktadır. GSMH ve kişi başına düşen GSMH ile ölçümde benzer seviyedeki ülkeleri bir araya getirmede zorlanılmasından dolayı homojen dağılımın yakalanamaması, satın alma gücü paritesine göre ölçümde gelir dağılımının dikkate alınmaması, yaşamın fiziki niteliğine göre ölçümde ise ülke kapsamının spesifik kalması sağlıklı sonuçlar alınmasının önündeki önem derecesi yüksek engelleri oluşturmaktadır[130].

Endeks ölçümleri, birtakım göstergeler eşliğinde gözlemlenebilen çeşitli sonuçlar vermekte ve sonuçların seyri doğrultusunda politika geliştirilebilmektedir. Ekonomik kalkınma göstergelerinden *Kişi başına GSMH*, ekonomik kalkınmayı gösteren en önemli toplumsal göstergelerden biri iken *gelir dağılımı* ülke gelirinin toplumu oluşturan tabakalar arasındaki

---

[126] Ulusoy, A. (2011). *A.g.e.,* s. 283

[127] Saraçoğlu, M. (1998). *Ülkelerin Refah Düzeyi Karşılaştırmalarında Bir Ölçüt: Satınalma Gücü Paritesi*. 5 Mart 2019 tarihinde https://www.mevzuatdergisi.com/1998/09a/01.htm# adresinden erişildi.

[128] Alataş, S. (2014). *Ekonomik Kalkınmayı Belirleyen Faktörler: Ampirik Bir Analiz*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın. s. 9

[129] Gökçen, B. (2006). *Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Önemi: Adana İline İlişkin Bir Uygulama*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana. s. 41

[130] Yılmaz, Z., Danışoğlu, F. (2017). Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermayenin Rolü ve Türkiye'de Beşeri Kalkınmanın Görünümü Olarak İnsani Gelişim Endeksi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 51*, s. 130-131

dağılım mekanizmasını göstermektedir. Gelir dağılımında adaletin sağlanması, yoksulluğu önlerken toplumsal atmosferi pozitif etkileyerek kalkınmanın boyutlarından birini oluşturmaktadır[131]. *Beşeri sermaye*; insanların, yaşamlarını sağlıklı bir şekilde sürdürme ve kendilerini iyi bir eğitim alarak niteliksel bakımından geliştirme sürecidir. Ekonomik kalkınmanın bir diğer göstergesi olan *nüfus* konusunda önemli olan nokta, nüfusun artış hızıdır. Söz konusu hız yüksek ise ekonomik büyüme yavaşlamakta, kentleşme oranı gibi ekonomik kalkınma dinamiklerini negatif etkilemekte, kişi başına düşen geliri azaltmaktadır[132]. *Tasarruf ve yatırım* mekanizmasında tasarrufların yüksek olması yatırımları teşvik ederek milli geliri artırırken tersine düşük olması ise beraberinde yatırımların düşük olmasını getirmekte ve gelirin önemli bir kısmı tasarruftan ziyade tüketime ayrılmasına neden olmaktadır. Tasarruf-yatırım oranlarının düşük olması, tasarruf oranları yüksek ülkelerden kaynak teminini gündeme getirmekte ve ülke ekonomilerini cari açık sorunu ile karşı karşıya bırakarak üretim kapasitesi ve milli gelir düşüşlerine sebep olmaktadır[133]. Gelişmekte olan ülkelerde, gelişim süreçlerinin tamamlanmamış olmasından kaynaklı olarak *sektörel faktörler* çeşitlilik göstermektedir. Sermaye yoğun üretime henüz geçemeyen az gelişmiş ülkeler de çalışan kesim ağırlıklı olarak tarım ve sanayi sektöründe istihdam edilirken gelişimlerini tamamlayan gelişmiş ülkeler de ise çalışan kesim hizmet sektöründe yer almaktadır. Dolayısıyla sektörel denge, ülkelerin gelişmişlik seviyesi ile paralel hareket etmektedir[134]. Az gelişmiş ülkelerdeki tarımsal nüfusun kırsal kesimde yoğun olması, ülkede sosyoekonomik şartların iyileşmesi ile birlikte özellikle şehirlerde iş hayatının canlanması *kentleşmeye* neden olmakta ve kırsaldaki geleneksel kesim kent nüfusuna katılmasıyla *düalist (ikili) yapı* yaşanmakta, bu durum toplumun katmanları arasında farklara neden olmaktadır[135].

1.4.2.3. Ulusaldan küresele

Özellikle 1980'li yıllardan itibaren hızla küreselleşen dünyanın maruz kaldığı uluslararası bütünleşme olgusu ülkeleri ekonomik, siyasi, kültürel, dini, sosyolojik birçok açıdan etkilemekte ve teknolojik gelişmeler ile birlikte bu etkiler her bir bireye kadar ulaşmaktadır.

---

[131] Alataş, S. (2014). *A.g.e.*, s. 11
[132] Kubar, Y. (2014). *Az Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınma Göstergeleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Bir Panel Veri Analizi (1995-2010)*. Yayımlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya. s. 80
[133] Zengin, A. (2000). İkiz Açıklar Hipotezi (Türkiye Uygulaması). *Ekonomik Yaklaşım, 11 (39)*, s. 37-38
[134] Tezel, T. (2010). *Az Gelişmiş Ülkelerde Kalkınmayı Etkileyen Faktörler ve Eğitimin Kalkınma Üzerindeki Etkileri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul. s. 16-17
[135] Alataş, S. (2014).*A.g.e.*, s. 21

Ülkelerin çeşitli karakteristik özelliklerine sahip en küçük yerel birimlerinden başlayarak bölgelere, bölgesel nitelikten ulusal nitelik kazanıma, ulusal seviyeden küresel boyuta kadar insanlar, gerek ifade özgürlüğü gibi demokratik bir unsur olabilmekte, gerek nitelikli eğitim alarak toplumun beşeri sermayesini oluşturmakta, gerek bebek ölümlerini düşürmek gibi sağlıklı ve uzun yaşamanın tedbirini almak üzere çeşitli aşamalarda yer almaktadır. Doğal olarak ekonomik kalkınmanın olmazsa olmaz ayaklarından biri insan ve toplum iken diğer ayağı sosyoekonomik dinamiklerden oluşmaktadır[136].

Ekonomik kalkınma, bir ülkenin en küçük mecrasından dünyanın tamamında uygulama alanı bulan ortak bir kavramdır. Bölgesel kalkınma için yerel kalkınmaya, ulusal kalkınma için bölgesel kalkınmaya, küresel kalkınma için ise ulusal kalkınmaya ihtiyaç varken her ne kadar kalkınmak pozitif bir amaç olsa da örneklem kümesi genişledikçe politika uygulamaları zorlaşmaktadır. Bu zorluğun altında yerelden küresele birbirleriyle etkileşim halinde olan; doğal kaynak, eğitim seviyesi, nüfus yapısı, dini ve siyasi tercih, çevresel faktörler, sektörel yapı gibi birçok sebep vardır. Dolayısıyla ekonomik kalkınma kavramının tanımından yola çıkarak, amaç, toplumu oluşturan her bir bireyin sosyoekonomik dinamikler eşliğinde gelişerek aşama kaydetmesidir. Devletin ekonomik kalkınma konusundaki amacı ise, toplumunu oluşturan insanlara mevcut sosyoekonomik hayatlarından daha iyisini sunabilmek amacıyla politika geliştirmek ve uygulamaktır[137].

En yerel birimdeki insanların sosyoekonomik hayatlarında ilerleme kaydederek küresel çapa dek boyut kazanabilen ekonomik kalkınma, boyut genişlemesinin beraberine nüfus artışı eklenmesi, kalkınması gereken tabanı genişletmektedir. Genişleyen taban, kalkınma hızını düşürecek ve hedeflerin uzun döneme yayılmasına neden olacaktır. Hedeflere ulaşım durumu, çeşitli kriterler ve birtakım ölçüm yöntemiyle gözlemlenebilmekte, seyrinin değiştirilmesi noktasında politika geliştirilerek uygulama alanı bulmaktadır[138].

Ekonomik kalkınma, ulusal ve uluslararası gelişmelerden etkilenen birçok faktörü içerisinde barındıran ve temel de toplumun daha iyi şartlarda yaşam sürmesini sağlayacak dinamik bir kavram olmasının altında, her geçen gün dünyadaki eklemlenme süreçlerinin artış göstermesi,

---

[136] Tekin, A. (2011). Küreselleşen Dünyada Bölgesel Kalkınma Dinamikleri, Kamu Politikaları ve Bölgesel Kalkınma Ajansları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 29*.

[137] Ünay, S. (2009). Küresel Bilgi Ekonomisi ve Stratejik Aktivizm: Uluslararası Eğilimler ve Türkiye Tecrübesi. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 1*, s. 131-135

[138] Özer, N. B. (2017). Uluslararası Kuruluşların Sürdürülebilir Kalkınma Politikaları. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (2),* s. 125

ülke içerisinde ekonomiden eğitime, kültürel faaliyetlerden siyasete, çevresel faktörlerden nüfus yapısına, sağlıktan enerjiye dek ulusal politikaların desteğiyle gelişim sağlaması ve benzer şekilde uluslararası gelişmelerin etkisinde kalması yatmaktadır. Örneğin, yoksulluğun düşürülmesi adına yatırımlar artırılarak eğitim şartları iyileştirilebilmekte, istihdam yaratılabilmekte, nitelikli kadroların yetiştirilmesi sağlanabilmekte iken gelire göre artan oranlı vergi politikası izleyerek gelir dağılımındaki adalete ve refah paylaşımını atıfta bulunulabilmekte, küreselleşme ile hızlanan sermaye hareketleri sayesinde özelleştirme yapılabilmekte ve sıcak para girişi sağlanabilmektedir[139].

1.4.3. Büyüme ve Kalkınma Farkı

Ekonomik kalkınma ve kendisine göre daha mikro bir kavram olan ekonomik büyüme kıyaslandığında iki kavram arasındaki en temel fark, ekonomik kalkınmanın ekonomik büyümenin ileri bir adımı olduğudur. Her kalkınan ülke ekonomik olarak da büyürken her büyüyen ülke kalkınamamakta, dolayısıyla ekonomik kalkınma için ekonomik büyüme, gerekli fakat yeterli şart olamamaktadır[140].

Ekonomik büyüme, reel anlamda, tüm ekonominin ürettiği mal ve hizmetlerin tamamının değerinde ya da kişi başına düşen gelir de artış olması durumu iken ekonomik kalkınma ise ülkenin sosyoekonomik yapısının aşamalı bir şekilde gelişerek ilerleme kaydetmesi durumudur. Ekonomik büyümeyi; kamu harcamaları, yatırım, dış ticaret gibi birçok niceliksel faktör oluştururken ekonomik kalkınmayı; gelişim, beşeri sermaye, yoksulluk endeksleri gibi niteliksel faktörler oluşturmaktadır[141].

Ekonomik büyüme Reel GSYH artışları üzerinden ölçülürken, ekonomik kalkınma insani gelişim endeksi, bebek ölüm hızı, yoksulluk endeksi, okur-yazarlık oranı gibi daha çok toplumun beşeri sermaye gibi niteliksel özellikleri hakkında izlenim veren değerler üzerinden ölçülmektedir. Doğal olarak ekonomik büyüme niceliksel etkiler yaratırken ekonomik kalkınma niteliksel etkiler yaratmaktadır[142].

---

[139] Özden, M. (2014). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma Olgusunda Dış Ticaretin Yeri ve Önemi: Türkiye Örneği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ. s. 44-51

[140] Arslan, G. E. (2013). Ekonomik Büyüme, Kalkınma ve Gelir Dağılımı. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6 (2)*, s. 47

[141] Elmas Arslan, G. (2013). Ekonomik Büyüme, Kalkınma ve Gelir Dağılımı. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6 (2)*, s. 47-50

[142] Tunalı, H. N., Yılmaz, A. (2016). Büyüme, Beşeri Sermaye ve Kalkınma İlişkisi: OECD Ülkeleri'nin Ekonometrik Bir İncelemesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14 (4)*.

Ekonomik büyüme, kalkınma faaliyetlerini gerçekleştirmiş olan gelişmiş ülke konumundaki ülkeler için önemli iken ekonomik kalkınma toplumun yaşam standardını göz ardı etmemek durumunda olan gelişmekte olan ülkeler için önemlidir[143].

1.4.4. Sürdürülebilirlik

Devamlılık gösteren, sürekli olan, istikrarlı olma gibi kelime anlamları bulunan sürdürülebilirlik kavramı, yapısı gereği uzun dönemde insan yaşamını ilgilendiren geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Gerek mevcut sorunların giderilmesi sonrasında istikrarın yakalanması gerekse istikrar sonrası devamlılık sağlanması toplumda altı ilke üzerine kurulmuştur[144]:

a. Bir yere karşı aidiyet duygusu beslemek,
b. Toplumsal canlılığı desteklemek,
c. Değişimle karşı karşıya kalındığında esneklik ve adaptasyonu desteklemek üzere yerel kapasite oluşturmak,
d. Lider olarak sorumluluk duygusunu desteklemek,
e. Yerel ve yerel-üstü düzeylerde ilişkilerin ve bağlantıların önemini desteklemek ve pekiştirmek
f. Yerin sosyal yapısı içinde eşitliği artırmak,

Uzun dönemde gerçekleşecek bir olgu olan *ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği*; fiyat istikrarındaki dalgalanmaların azalmasına, ulusal ekonomik denge noktasında gerçek yaşam ile göstergelerin uyumlu olmasına ve üretim kaynaklarının nitel ve nicel olarak gelişmesine bağlıdır. Bu durumda büyüme hızı artarken yaşam kalitesi artacak ve dolayısıyla tüketim uyarılarak arz artışı sağlanacaktır[145]. *Ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliği* ise, ekonomik gelişme dâhil, diğer çevresel ve toplumsal dinamiklerdeki gelişimin süreklilik kazanması durumudur. Sürdürülebilir kalkınma kavramı, betimsel olarak Sanayi Devrimi'nin yaşandığı dönemlere dek uzansa da kavramsal olarak ilk kez literatürdeki yerini alması 1972 yılında

[143] Dinler, Z. (2016). *A.g.e.*, s. 619
[144] Akgül, U. (2010). Sürdürülebilir Kalkınma: Uygulamalı Antropolojinin Eylem Alanı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi, 24*, s. 144
[145] Bal, O. (2017). Sürdürülebilir Ekonomik Büyüme Kavramına Teorik Bakış. *Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı* kitabı içinde (ss. 348-355). İstanbul: Beykent Üniversitesi. s. 353

Roma Kulübü tarafından yayımlanan ve gerekli önlemin alınmadığı takdirde gelecekte karşılaşılabilecek sorunların anlatıldığı "Limits to Growth" isimli raporda yer almıştır[146].

1.5. POLİTİKA ETKİNLİĞİ VE İSTİKRAR

Çalışmanın bu kısmı, teorik çerçevede, ekonomik krizlere iktisat okullarının bakış açısı, ekonomi politikaları arasında nasıl koordine olunarak politika etkinliğinin nasıl sağlanacağı ve ekonomi politikalarının neden koordine olması gerektiği açısından önemlidir.

1.5.1. İktisat Okullarının Kriz Yaklaşımları

Evrimsel başlangıcı, bilim olarak oluşması, şekillenmesi, gelişmesi, kullanılış biçimi, genel kabul görmüş kanıya göre teorik olarak, Adam Smith'in yazdığı *Ulusların Zenginliği* kitabının yayım yılına, 1776'ya dayanan iktisat tarihi, bir düşünce akımını temsilen 'okul' ya da içerisinde bulunulan 'dönem' ile isimlendirilerek yansıtılmıştır. Bu isimlendirmenin altında; özgün olarak ideal bir bakış açısının veya bir yaklaşımın savunulması, çeşitli dergiler ya da üniversiteler etrafında yoğunlaşan birçok iktisatçının olması ve sıralanan bu faktörlerin toplum tarafından destek bulması yatmaktadır[147].

İktisat yazınında kriz kavramı, Büyük Buhran ile incelenmeye başlanmış ve "Buhran" olarak isimlendirilmiştir[148].

1.5.1.1. Klasik iktisat anlayışında ekonomik kriz

Devletin ekonomiye müdahale etmemesi gerektiğini savunan Klasik anlayışta ekonomik kriz yaklaşımları bulunan okullar şu şekilde detaylandırılmıştır.

Klasik iktisat okulu

Devletin ekonomiye müdahalesini gereksiz bulan, müdahale edilmesi gereken durumlarda ise müdahalelerin sınırlı olması gerektiğini savunan Klasikler, piyasanın kendi düzeni içerisinde işlemekte olduğunu ve herhangi bir olumsuzluk durumunu yine istikrarlı olduğu savunulan fiyatlar yardımıyla piyasanın kendi iç dinamikleriyle çözeceğini savunmaktadır. Klasiklere göre devletin görevi adaletin sağlanması, diplomatik ilişkilerin yönetilmesi, güvenlik

[146] Kaypak, Ş. (2011). Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 1*, s. 22-23
[147] Güran, T. (2017). *A.g.e.*, s. 1-5
[148] Keskin, H. Ü. (2004). *Ekonomik Krizlerde Küresel Güçler: 2001 Türkiye Ekonomik Krizi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta. s. 30-31

tedbirleri gibi uğraşlardır. Onlara göre piyasa da birçok alıcı ve satıcı bir araya gelerek ticari faaliyette bulunur. Alıcı veya satıcı, diğer birçok alıcı veya satıcıdan biri olmasından dolayı piyasa da oluşan fiyatı etkileme gücü bulunmamaktadır. Fiyatlar, uzun dönemde firmalara, piyasaya yeni firmaların girmesine neden olmayacak derece bir kâr seviyesi kazandırdığından piyasa giriş-çıkış serbesttir[149].

Serbest piyasa anlayışını benimseyen Klasikler, emek ve sermaye gibi üretim faktörlerinin hareketli olmasında sakınca görmemekte, hareket halindeki emekten dolayı belli bir seviye işsizliği kabul etmekte fakat ekonominin tam istihdamda olduğunu savunmaktadır. Klasikler, önemli bir üretim faktörü olarak gördükleri emeği, sanayi sektöründe istihdam edilmesi gerektiğini savunmak ve onlara göre, ekonomik kriz gibi makroekonomik istikrarı olumsuz etkileyen gelişmeler önemsizdir, ekonomi kendiliğinden dengeye gelecektir. Dolayısıyla ekonomi politikaları aracılığıyla devletin ekonomiye müdahale etmesine gerek yoktur[150].

Onlara göre ekonomik krizlerin temelinde, tüketim eksikliğinden kaynaklanan yetersiz talep ve piyasalardaki rekabetin artması sonucu kâr oranlarının düşüş eğilimi olmak üzere kapitalizmin yapısından kaynaklanan iki neden bulunmaktadır. Krizden çıkış politikası olarak ise; önemsiz bulunan kriz dönemlerindeki talep düşüklüğünü gidermek üzere etkinliği artırılacak maliye politikası izlemek yeterlidir, kâr oranlarındaki düşüş eğilimini gidermek içinse teknolojik gelişme sağlanmalıdır[151].

Monetarist okul

Keynesyen politikalar aktif olarak 1970'li yıllara dek varlığını sürdürmüş ve söz konusu dönemin hemen sonrasında yaşanılan stagflasyonlar karşısında yöneltilen eleştirilere çözüm üretememiş ve kendisine duyulan güveni sarsmıştır. Keynesyen İktisat Okulu'na tepki olarak ortaya çıkan ve Parasalcı Yaklaşım da denen Monetaristlere göre, kontrollü bir para arzı artışı karşısında ekonomi de yaşanan sorunların çözülecektir. Onlara göre para arzı, kısa dönemde

[149] Çavdar, T. (2003). *A.g.e.*, s. 85-87
[150] Bocutoğlu, E. (2013). *Karşılaştırmalı Makro İktisat: Teoriler ve Politikalar*. (6. Bs.). Bursa: Ekin Yayınevi. s. 61-66
[151] Yılmaz, Ş. (2001). Liberal İktisat Öğretisi, Kriz ve Türkiye Üzerine Bazı Gözlemler. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3 (3)*, s. 31

milli geliri belirlerken uzun dönemde fiyat seviyelerini etkileyecektir. Dolayısıyla hem Klasiklerin hem Keynesyenlerin özelliğini taşımaktadır[152].

Ekonominin tam istihdam seviyesinde olduğunu kabul ederken işgücü piyasasındaki dalgalanmalar neticesinde oluşan doğal işsizliği kabul etmişlerdir. Para arzındaki değişmelerin fiyatları etkilediğini savunan ve para arzı-fiyat dengesinin kısa dönemde sağlanamaması durumunda uzun dönemde sağlanacağını düşünen Monetaristlere göre, insanların enflasyon beklentileri uyumludur[153].

Kısa dönemde para politikalarının etkili olduğunu fakat uzun dönemde etkisiz olacağını ve para miktarının reel ekonomiyi etkilemeyeceğini savunmuşlardır. Onlara göre, temel ekonomi politikası para politikasıdır. Bunun nedeni, ekonominin karşılaştığı sorunlar parasaldır ve enflasyonist ya da resesyon gibi durgunluk dönemlerinde para arzı kontrollü artırılması gerekirken maliye politikası değişkenleri ise sorun değildir. Dolayısıyla devletin ekonomiye müdahale etmesine gerek yoktur ve piyasa başarısızlıkları para politikası değişkenlerinden kaynaklanmaktadır[154].

Onlara göre piyasa dengesizlikleri artmadığı sürece ekonomi politikası uygulamalarına gerek yoktur, çünkü dengesizlik unsuru başta maliye politikası olmak üzere ekonomi politikalarıdır. Dengesizlikler arttığı sürece politika uygulamalarına başvurulmalıdır[155]. Yine, ekonomik krizlerin kriz dönemlerindeki daraltıcı etkilerini azaltmak amacıyla doğru zamanda ve doğru seviyede likidite sunacak para politikası kullanılmalıdır[156].

Yeni klasik okul

Monetaristlerin Uyumcu Beklentiler Hipotezi'ne karşılık Rasyonel Beklentiler Hipotezi'ni geliştiren Yeni Klasiklere göre insanlar fayda, firmalar kâr maksimizasyonuna odaklıdır ve rasyoneldir, sistematik hata yapmazlar. Yapılan hataların ise tesadüfi olduğunu savunmaktadırlar. Devletin ekonomiye müdahale etmesinin piyasaları olumsuz etkileyeceğini düşünen Yeni Klasikler, ekonomi politikalarının ekonominin üretim, tüketim, yatırım,

[152] Ulusoy, A. (2011). *A.g.e.*, s. 60-64
[153] Susam, N. (2009). *Türkiye'de Uygulanan Maliye Politikaları 1923-2008*. (1. Bs.). İstanbul: Derin Yayınları. s. 16-17
[154] Bocutoğlu, E. (2013). *A.g.e.*, s. 175-189
[155] Orhan, O. Z. (1995). *Başlıca Enflasyon Teorileri ve İstikrar Politikaları*. (1. Bs.). İstanbul: Filiz Kitabevi. s. 113
[156] Karabulut, G. (2002). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri*. (1. Bs.). İstanbul: Der Yayınları. s. 34

istihdam gibi reel değişkenleri üzerinde kalıcı ve pozitif değişime neden olmayacağını, dolayısıyla politika etkisizliğini kabul etmektedir. Analizlerinde kısa ve uzun dönem etkileşiminin sonuçlar doğurabileceğini öngören Yeni Klasikler, piyasa da oluşan işsizliğin gönüllü olarak oluştuğunu ve istendiği takdirde denge reel ücret seviyesinden iş bulanabileceğini, piyasa fiyatlarının ise arz-talep dengesi karşısında esneyebileceğinin savunmuştur[157].

Onlara göre piyasa, dengeyi bulma çabası içindedir ve bu yüzden değişim içerisindedir. Ekonominin karşılaştığı konjonktürel dalgalanmalar tesadüfidir ve uygulanacak herhangi bir ekonomi politikası kısa dönemde dahi etki etmeyecektir. Dolayısıyla devlet, istikrarı sağlamak için ekonomi politikası uygulamalarına gerek duymamalıdır[158]. Aksine onlara göre, ekonomi politikası uygulamaları, enflasyonist veya deflasyonist konjonktür yaratarak dalgalanmalara neden olmaktadır[159].

Diğer yandan Yeni Klasikler, savundukları görüşün zeminini oluşturan Rasyonel Beklentiler Hipotezi açısından eleştirilere maruz kalmıştır. İnsanların hata yapmamaları için tam bilgiye sahip olmaları gerektiği, tam bilginin ise harcanan zaman, verilen emek ve sunulan finansmana bağlı olduğu yöneltilmiştir. Özetle, az bilginin hata getireceği, tam bilginin maliyet yaratacağı açısından eleştiri konusu olmuştur. Diğer bir eleştiri konusu ise, devletin ekonomiye müdahale etmeden önce ekonomide uygulanan modelin doğruluğudur. Söz konusu modelin doğruluğu noktasında ekonomistler, bilim insanları dahi bir mutabakata varamamıştır[160].

Arz yanlı iktisat okulu

Ekonominin arz veya üretim yönü ile maliye politikası arasındaki ilişkiyi açıklayan, 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizleri karşısında Keynesyen politikaların yetersiz kalışlarını ortaya koyan Arz Yanlı görüşün temel amacı 'maliye politikası nasıl kullanılarak üretim ve ekonomik büyüme artırılabilir' sorusunun çözümü üzerinedir. Çözüm önerisi ise görüşün dayandığı ana unsur olan vergi oranlarının indirilmesidir. Vergi oranları düşürüldüğünde; insanların ödeyeceği vergiler düşeceğinden dolayı vergi tahsilatları ve devletin vergi gelirleri

[157] Paya, M. (2001). *Makro İktisat*. (2. Bs.). İstanbul: Filiz Kitabevi. s. 329-332
[158] Orhan, O. Z. (1995). *A.g.e.,* s. 204-207
[159] Kök, R. (2001). *A.g.e.,* s. 1195
[160] Bocutoğlu, E. (2013). *A.g.e.,* s. 233

artacak, kaynak dağılımı ve kullanımında optimalite sağlanacak, bütçe açığına ve enflasyona neden olan kamu harcamaları düşecek, tasarruf oranları ve yatırım harcamaları artacak, üretim ve istihdam artacak, ekonomik büyüme pozitif etkilenecektir. Dolayısıyla Arz Yanlı görüşü savunan kesim, vergi indiriminde bulunmak dışında devletin ekonomiye müdahalesinin piyasaları olumsuz etkileyeceğini düşünmektedir[161].

Reel konjonktür teorisi

Bir ülke ekonomisi etkileyebilecek reel ögelerin durum değerlendirmesinin ve birbirleriyle etkileşimleri sonucu oluşan olguların, ekonomi politikaları bazında açıklanması görüşüdür. Bu görüşün savunucularına göre ekonomik dalgalanmalar, petrol fiyatlarındaki ani ve sert düşüşler gibi pozitif arz şoku veya enflasyonun ani artışı gibi negatif arz şokundan kaynaklanabileceği gibi teknoloji şokları nedeniyle de kaynaklanabilmektedir. Teori, para arzı gibi nominal değişkenlerin üretim seviyesi gibi reel değişkenleri etkilemeyeceği üzerine kuruludur ve bu durumu, fiyatların esnek olmasına bağlamaktadır. Aksine, üretim seviyesinin ekonomik faaliyet hacminin genişlemesine neden olarak para talebini artırdığını ve dolaylı olarak para arzını pozitif etkilediğini ortaya koymaktadır[162].

1.5.1.2. Keynesyen iktisat anlayışında ekonomik kriz

Devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini savunan Keynesçi anlayışta ekonomik kriz yaklaşımları bulunan okullar şu şekilde detaylandırılmıştır.

Keynesyen iktisat okulu

Adam Smith önderliğinde Klasik İktisat tabanı 1929 yılındaki Büyük Buhran'a kadar uygulama alanı bulmuştur. Keynesyen İkitisat'ın, John Maynard Keynes tarafından yazılan *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi* isimli kitabın 1936 yılında yazılmasıyla işlev kazandığı genel kanı olarak kabul edilmektedir. Söz konusu dönem itibariyle, Klasik İktisat kanadının etkinliğini kaybetmesinin nedeni, krizin getirdiği sonuçlardır. Kriz, özellikle talep daraltıcı etkisinden dolayı öncelikle üretimi düşürmüş ve işsizliği artırmıştır. Klasiklerin savı, devletin doğru ekonomi politikaları ile talebi canlandırması gerektiği iken Keynesyenlerin savı ise etkin piyasa mekanizmasında salt para politikasının yeterli olmadığı, maliye

[161] Keskin, H. Ü. (2004). *A.g.e.*, s. 37
[162] Bayraktar, Y., Karaoğlu, E. (2016). Reel Konjonktür Teorisi, Getirdiği Yenilikler ve Diğer Konjonktür Teorileri ile Karşılaştırılması. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (12)*, s. 143-145

politikasın sürece eklemlenmesi gerektiğidir. Keynesyenlere göre devlet, ihtiyaçlara ekonomi politikaları aracılığıyla, özellikle maliye politikası eşliğinde toplam talebi yöneterek ulaşmalıdır[163].

Keynesyenler özel sektörün dengesiz yaklaşımına dikkat çekerek, en az özel sektör yatırımlarının sağladığı verimi sağlayacak kimi yatırımları devletin yapabileceğini savunmuştur. Dolayısıyla kamu bütçesinin kullanım tercihleri tarafsız olmamakta ve Klasiklerin denk bütçe anlayışının aksine bütçe açıkları ve borçlanma olağan bir durum olarak öne çıkmaktadır. İşsizliği en önemli sorunlardan biri olduğunu düşünen Keynesyenlere göre ekonomi, Klasiklerdeki gibi uzun dönemli ve arz yönlü değil kısa dönemli ve talep yönlüdür. Öncelikle maliye politikası olmak üzere doğru ekonomi politikası araçları kullanarak devletin ekonomiye müdahalesi gereklidir[164].

Onlara göre, devlet müdahalesi, sürecin uzamaması açısından durgunluğun başladığı dönemde yapılmalıdır. Durgunluğun nedenini, eksik istihdam ve yatırım düşüklüğüne bağlayan Keynesyenlere göre devlet, para politikasının yanında özellikle maliye politikası uygulaması gerektiğine dikkat çekmiş ve talep artışını yaratacak şekilde yatırımları ve kamu harcamalarını artırılması gerektiğini vurgulamıştır[165].

Yeni keynesyen okul

Yeni Klasik görüş tarafından Keynesyen ekole yöneltilen; ekonominin fiyat, üretim, maliyet gibi mikro temellerinin zayıf bulunması, Uyumcu Beklentiler Hipotezi'nin kabul edilmesi ve ekonominin yalnızca toplam talep kanadının temel alınarak arz yönünün eksik kalması gibi eleştiriler karşısında gelişen Yeni Keynesyen Okul'un var oluş amacı temelde Keynesyen ekolün zayıflıklarını gidermektir. Bu doğrultuda, koordine edilmiş ekonomi politikalarının uygulanması gerektiği ile fiyat ve ücret katılığını, fayda-kâr düzeyini artıracak hipotezin Uyumcu Beklentiler değil Rasyonel Beklentiler Hipotezi olduğu savunulmuştur. Yeni Keynesyenler bu durumun nedenini piyasa dengesizliğine bağlamış ve fiyatların, üretim ve istihdam seviyesi gibi piyasanın reel değişkenleri üzerinde tepki hızının düşük kaldığını vurgulamıştır. Bu nedenle, uzun dönemde uygulanacak genişletici bir para politikasının etkinliği sağlayamayacağını farklı bir deyişle para arzındaki bir genişlemenin kısa dönemde

[163] Ulusoy, A. (2011). *A.g.e.*, s. 49
[164] Bocutoğlu, E. (2013). *A.g.e.*, s. 61-66
[165] Orhan, O. Z. (1995). *A.g.e.*, s. 112

kısmen de olsa etkili olabileceğini fakat uzun dönemde etkili olamayacağını savunmuşlardır[166].

Para ve maliye politikalarının birlikte uygulandığında etkinliğin kısmen sağlanabileceğini açıklayan Yeni Keynesyenler, piyasaların eksik koordine edildiği üzerinde durmuş ve oluşan işsizliğin doğal işsizlik değil istek dışı oluşan işsizlik olarak nitelemişlerdir. Yeni Keynesyen'lerin, istikrarsızlık yaratan unsurlar karşısında ekonominin genel durumuna genel politika uygulanması gerektiğini ve özellikle önceden açıklanmayan para politikasının üretim seviyesini artıracağını savunması, köklerinden geldiği Keynesyen ekolden ayırıcı özelliğini oluşturmaktadır[167].

Onlara göre finansal krizler, fonların verimli yatırım araçlarına yönlenmesini engelleyen ve piyasa işleyişindeki etkinliği zedeleyen asimetrik bilgi probleminin ağırlıkta olduğu bankacılıktan kaynaklanmaktadır. Devlet, bankaların ve firmaların finansal durumları hakkında bilgi paylaşımında bulunacakları şekilde piyasaya müdahale ederek asimetrik bilgi problemini giderebilir. Finansal kriz dönemlerinde ise genişletici para politikası uygulayarak faizler düşürülecek ve yatırımlar artırılacak, durgunluk giderilecektir[168].

Post Keynesyen okul

Keynesyen Okul tabanında olmasına rağmen uzantısı olduğu Yeni Keynesyen ekole çeşitli eleştiriler getirerek gelişim alanı bulmuştur. Post Keynesyen'lere göre, yaşanacak gelişmelerin tahmin edilmesi güç olduğundan Rasyonel Beklentiler Hipotezi'nin geçerli olamayacak ve belirsizlik beklentileri dalgalandıracaktır. Onlara göre, para ve mal piyasasındaki etkileşimin devlet müdahalesi olmadan sağlanamasa da asıl sorunun gelir dağılımındaki adaletsizliktir. Ülke ekonomisinden sağlanan ve adil paylaşılan bir gelir söz konusu olduğunda yen iş imkânları ve farklı sanayi kolları gelişecek, kârlı yatırım alanları oluşacaktır. Temel büyüme politikalarının, yatırım politikalarından oluşması gerektiğini savunmaları, para ve maliye politikalarının çelişkilerden uzak, uyumlu bir şekilde işlemesi ile birlikte makro hedeflere ulaşımda ortak hareket edeceği fikrini benimsemişlerdir[169].

---

[166] Bocutoğlu, E. (2013). *A.g.e.,* s. 329-331
[167] Paya, M. (2007). *A.g.e.,* s. 372
[168] Keskin, H. Ü. (2004). *A.g.e.,* s. 34
[169] Kutlu, S., Horváth, L. (2017). Post Keynesyen Makro İktisadın Metodolojik Temelleri Üzerine Bir İnceleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 32 (1),* s. 98-106

Post Keynesyen ekolün finansal krizlere yönelik oluşturulan modellemelerinin en dikkat çekicisi H. Minsky'e aittir. Minsky'e göre ekonomiler, kapitalizmin sunmuş olduğu finansal altyapıdan dolayı istikrarsızdır[170]. Onlara göre, 1960'lı yıllardan itibaren uygulanan ve enflasyon ile işsizlik arasındaki ilişkiyi kamu harcamaları aracılığıyla dengeleyen "Fine Tuning" politikası, 1970-1980 yılları arasında yaşanan finansal krizlerin nedenidir. Politika, krizlerin enflasyonist etkilerini gidermesinden ziyade krizlerin etkisini büyütmüştür. Geleceğin belirsiz olmasından dolayı istikrarsız olan ekonomi de devletin aldığı rol güçlü olmalıdır. Onlara göre enflasyon ile işsizliğin bir arada yaşandığı stagflasyon durumlarında sadece para ve maliye politikalarını kullanarak ne gelir, üretim, büyüme hızı, ekonomik istikrar tahsis edilebilir ne de işsizlik, sosyoekonomik huzursuzluk azaltılabilir. İşsizliği azaltacak talep artışı ve özel sektör yatırımları artışı, uzun dönemde ekonomik büyüme için gereklidir ve bu denklemi sağlayacak para ve maliye politikaları mutlaka gelirler politikasıyla desteklenmelidir[171].

1.5.2. Koordinasyon Sorunu

Ülkeler arasındaki sosyoekonomik ilişkilerin arttığı, özellikle 1970'li yıllardan itibaren, ulusal ekonomiler küresel nitelik kazanarak uluslararası ekonomi de rol almış ve herhangi bir olumlu veya olumsuz dış ekonomik gelişmeyi kolayca transfer edebilir duruma gelmiştir. İstikrarsızlık yaratan unsurlar karşısında, özellikle gelişmiş ülkeler tarafından, alınan korumacı önlemler, ekonomi politikalarının etkilerini azaltırken uluslararası bağlılığın göstergesi olmuştur. Dolayısıyla sosyoekonomik dinamikler karşısında, etki alanları farklı olan ekonomi politikalarının dönem dönem birlikte kullanılmasını gerekmiştir[172].

Artan küreselleşme hareketleri ile birlikte ekonomi politikası uygulamalarını zorlaştıran; siyasal ve bürokratik zorluklar, gecikme ve zaman kayıpları, kişi ve kurumlardan kaynaklanan zorluklar, ekonomi politikaları arasında etki alanlarını zedeleyici diğer zorluklar ile karşılaşılmaktadır[173]. Ekonomi politikalarının koordine olması konusunda uygulamada karşılaşılan; sürdürülebilirlik gibi, koordinasyonu engelleyecek dışsal bir şok gibi, öncelikli

[170] Karabulut, G. (2002). *A.g.e.*, s. 14
[171] Orhan, O. Z. (1995). *A.g.e.*, s. 200-203
[172] İlgün, M. F. (2010). *Para ve Maliye Politikaları Arasında Koordinasyonun Konjonktürel Dalgalanmalar Üzerindeki Etkisi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri. s. 107
[173] Eğilmez, M., Kumcu, E. (2013). *A.g.e.*, s. 226-233

konuların belirsizliği gibi, sağlanacak koordinasyonun hangi model aracılığıyla belirleneceği gibi sorunlar ile de karşılaşılmaktadır[174].

Koordinasyonun sağlanmasını engelleyecek şoklara veya zorlaştıran faktörlere rağmen, ekonominin kurum ve kuruluşları ile ekonomi politikalarının amaç-araç dengesi arasında sağlanacak koordinasyonun olası sonuçları şu şekilde özetlenmektedir: Ekonomi politikasının uygulayıcı aktörleri olan Merkez Bankası ve Maliye Bakanlığı arasındaki iletişim ve etkileşim artacak, fikir birliğine varılması gibi ortak ekonomik amaca hizmet edilecektir. Ekonomi politikalarının bireysel etki alanlarını birleştirerek genişletecek, birbirleri üzerindeki olumsuz etkileri azalacak ve politika çelişkilerini minimize ederek ekonomi politikalarının etkisini artıracaktır. Özellikle kriz dönemlerinde maliyetlerin düşürülmesine yardımcı olacak, enflasyondaki düşüş gibi, sosyal refahtaki artış gibi sosyoekonomik değişkenler üzerinde pozitif gelişim sergilenmesine neden olacak ve ekonomik performansı artıracaktır. Ekonominin politika ve kurumları arasındaki koordinasyonun sağlanması ekonomin direncini artıracak ve özellikle dışa açık ekonomilerin karşılaştığı dışsal şok karşısındaki kırılganlığını düşürecektir[175]. Dolayısıyla koordine olmamanın ya da olamamanın getireceği sonuçlar şu şekilde özetlenmektedir[176]:

a. Politikalar arası tutarsızlıklara, kopukluklara neden olarak mevcut mali disiplin zedelenecektir.
b. Politika etkinliğini düşürerek ekonomi politikalarına duyulan güveni sarsacaktır.
c. Faizlerin, enflasyonun, döviz kurlarının yükselmesi gibi veya ekonomik büyümenin azalması gibi makroekonomik göstergeler üzerinde olumsuz etkilere neden olacak ekonominin direncini zayıflatacaktır.
d. Finansal istikrarı bozarak ekonomik dalgalanmalara neden olacaktır.
e. Ekonomik performansı düşürecek özellikle sermaye hareketleri üzerinden ekonominin genel dengesini etkileyecektir.
f. Özellikle kriz dönemlerinde maliyetlerin düşürülmesinde pasifize kalan bir unsur olarak göze çarpacak ve krizden çıkış sürecini uzatacaktır.

---

[174] Aktürk, L. N. (2011). *Uluslararası Makro Ekonomik Politikaların Koordinasyonu ve Yayılımı: Türkiye Örneği*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul. s. 75-81

[175] Çoban, H., Deyneli, F. (2014). Ekonomik Koordinasyon ve Türkiye'de Ekonomi Koordinasyon Kurulları'na Bakış. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10 (1)*, s. 16-18

[176] Özyılmaz, A. (2016). Para ve Maliye Politikaları Arasındaki Koordinasyonun Makroekonomik Değişkenler Üzerindeki Etkinliği. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, 2 (1)*, s. 32-33

Politikalar arasında sağlanacak koordinasyon ise şu şekilde ortaya konulmuştur: Ekonomik hedef ve amaçlara, ekonomi politikalarının araçları vasıtasıyla hizmet eden ve ekonominin politika uygulayıcı aktörleri olan Merkez Bankası ve Maliye Bakanlığı tarafından karşılaşılan durumun analizi yapılacak, karşılaşılan duruma müdahale edilmediğinde uzun dönemde getireceği sonuçlar tespit edilerek bu tespitlerin başlangıçtaki amaçlar ile kıyaslaması yapılacak, karşılaşılan duruma karşı uygulanması bakımından öne çıkan ekonomi politikalarının amaç-araç dengesi kıyaslanacak, optimal amaç-araç dengesini sağlayan ekonomi politikası seçimi yapılarak uygulanacaktır[177]. Politikaların koordinasyonuna yönelik istikrar modelleri ise; 1970'li yıllardaki petrol krizlerinde maliye politikasının etkinliğini kaybetmesinden, yine maliye politikasının değişen koşullara hızlı reaksiyon gösterememesinden ve para politikasının maliye politikasına oranla daha esnek olmasından dolayı ekonomi politikaları koordinasyonu konusunda para politikası koordinasyonuna odaklanmıştır[178]. Dolayısıyla, para politikası yapısı gereği daha tercih edilir duruma gelmiştir[179].

Ekonomi politikaları arasındaki koordinasyonu belirleyen kriterlerden ilki olan, *yatırım talebinin faiz esnekliği*, yatırım harcamalarının faiz oranlarına duyarlılığını göstermektedir. Duyarlılık yüksek ise, faiz oranları yükseldiğinde yatırım harcamaları azalacak, tersine duyarlılık düşük ise faiz oranındaki gelişmeler yatırım harcamalarını etkilemeyecektir. İkinci kriter olarak *spekülasyon amaçlı para talebi,* gelecekte meydana gelecek faiz hareketlerindeki değişikliklere göre tahvil, bono gibi menkul kıymet finansmanında oluşan para talebidir. Örneğin, gelecekte menkul kıymetlere uygulanan faiz oranlarının düşeceği beklentisi oluşuyor ise para talebi artacak, tersine yükseleceği beklentisi oluşuyorsa para talebi azalacaktır[180].

Diğer kriter olarak uygulanan *döviz kuru sisteminin* yansımaları, koordinasyon derecesini belirlemektedir. Sabit döviz kuru sistemi uygulanıyorsa, maliye politikası faiz oranlarını artıracak ve sermaye girişlerine neden olacak, para politikası ise faiz oranlarını düşürecek ve sermaye çıkışına neden olacaktır. Kurlar esnek olduğundan, sabit kur sistemi uygulandığında yurtdışına yönelen ithalat pahalı duruma geleceğinden dolayı yurtdışına yönelemeyecek ve

[177] Savaş, V. F. (2016). *A.g.e.,* s. 32
[178] Bozkurt, C., Karatay Göğül, P. (2010). Para ve Maliye Politikalarının Koordinasyonu. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 2 (2),* s. 33-34
[179] Eğilmez, M. (2012). *Para Politikası Niçin Maliye Politikasına Tercih Ediliyor?*. 7 Nisan 2020 tarihinde http://www.mahfiegilmez.com/2012/08/para-politikas-nicin-maliye-politikasna.htmladresinden erişildi.
[180] Ulusoy, A. (2011). *A.g.e.,* s. 131-132

merkez bankasının yerli paranın değerini korumak amacıyla döviz alım-satımında bulunmayacaktır. Dolayısıyla esnek döviz kuru sistemi uygulandığında ekonomi politikaları daha etkili olacaktır. Son olarak *finansal piyasaların gelişmişlik düzeyi* ise ekonomi politikası yapıcılarının ekonomi politikası araçlarının kullanımındaki bağımsızlık derecelerini göstermektedir. Faiz oranlarının finansal piyasalarda belirlenmemesi gibi ya da finansal aktörlerin siyasi iktidardan veya üst mekanizmadan etkilenme dereceleri yüksek olması gibi durumlar, finansal piyasaların gelişmişlik düzeyinin düşük olduğunu göstermektir[181].

Ekonomi politikalarının kriz dönemlerinde etkili olduğu konusunda herhangi bir fikir birliği olmamakla birlikte, tersine bu durum yıllardır süren gelen bir tartışma konusudur. Politikalar arasında koordinasyon vurgusu yapan ilk çalışma başta John Hicks'in 1937 yılında ortaya koyduğu *IS-LM* analizi ve sonrasında geliştirilen çeşitli oyun teorileriyken ekonomi politikaları arasında koordinasyon gerekliliğine vurgu yapan ilk çalışma ise Robert Mundell ve John Marcus Fleming'in 1960'lı yıllarda geliştirdiği[*] *Mundell-Fleming Modeli*'dir[182].

[181] Bozkurt, C., Karatay Göğül, P. (2010). *A.g.e.,* s. 40-42
[*] Detaylı bilgi için Seyidoğlu, H. (2009). *A.g.e.*, s. 807-834
[182] Özyılmaz, A. (2016). *A.g.e.,* s. 28-34

2. DEVLET-İ ALİYYE'DEN CUMHURİYET'E EKONOMİ

Fiilen ve hukuken sona eren Osmanlı Devleti'nin yıllarca süren sosyoekonomik her birikimini devralması bakımından Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin devamı niteliği taşısa da farklı devlet anlayışı ile yönetilmektedir. Dolayısıyla iki devleti birbirinden ayrı düşünmek ya da ayrıştırmak doğru bir yaklaşım oluşturmamaktadır. İmparatorluğun yıkılışını hazırlayan nedenler, Cumhuriyet'in kuruluşunu hazırlamıştır[183].

2.1. İMPARATORLUĞUN ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

Osmanlı Devleti'nde yapılaşma, gerek mevcut topraklar üzerinde oluşturduğu toplumun gerekse dünya üzerinde izlediği genişlemeci politikadan dolayı elde edeceği toprak ve bünyesine katacağı toplumların yansıtacağı tarihi, kültürel, coğrafi, iktisadi birçok açıdan çok yönlü bir etnik yapı içerisinde oluşmuş, daha önceki İslam devletlerinin geleneğini sürdürmesi gereken bir temel üzerine kurulmuştur[184]. Devralınacak mirasçılığın örneklerini; Eyyûbîler, İlhanlılar, Selçuklular gibi devletlerde uygulanan, sırasıyla, iktâ sistemi ve fütüvvet anlayışının yerlerini Osmanlı Devleti'nde tımar sistemi ve ahilik anlayışı alarak geleneğin sürdüğü görünmüştür[185]. Sistem ve anlayış birlikteliğini dönem dönem çeşitli sebeplerden dolayı imparatorluk içerisindeki devletler, bireysel uygulama eğiliminde bulunmuş olsa da imparatorluğun buna müsaade etmemesinin altında, devlet gücünün bölünmek istenmemesi ve devlet içerisinde oluşacak siyasi bir gücün engellenmek istenmesi yatmıştır[186]. Batı'da uyguladığı ilerlemeci politikalar nedeniyle güç meselesinin devlet yönetimine yansıması; tevhid inançlı, merkezi ve üniter devlet yapısının gerçekleşmesi olmuştur[187].

Eski İslam devletlerinin gelenekçisi olmak, tarihler boyunca edinilen tecrübeye sahip çıkmayı gerekli kılmıştır. Gelenekçilik gereği sosyolojik çeşitlilik daha da artarken Osmanlı Devleti, yönetimsel olarak esnek ve ılımlı olmanın bilincinde olmuştur[188]. Bu sosyolojik ağı yıllarca

---

[183] Susam, N. (2009). *A.g.e.*, s. 79-82

[184] Kodaman, B. (2007). Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16*, s. 2-11

[185] Genç, M. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. (15. Bs.). İstanbul: Ötüken Neşriyat, s.58-60

[186] Akçay, E. Y., Kodaman, T. (2010). Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Türkiye'ye Bıraktığı Miras. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*, s. 77-81

[187] Armağan, A. (2011). Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler. *Gazi Akademik Bakış Dergisi, 5 (9),* s. 140-142

[188] İnalcık, H., Faroqhi, S., McGowan, B., Quataert, D., Pamuk, Ş. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt 2.*(1. Bs.). (A. Berktay, S. Alper, Çev.). İstanbul: Eren Yayıncılık, s. 697

bir arada tutan sistemi, "en iyi" olarak düşünen devlet yönetimi, ufkunu genişletememiş ve gelişerek ilerleme yolunda sınırlı kalmıştır[189]. Devletin izlediği genişlemeci politikanın yarattığı, özellikle savaş ekonomisinin finanse edilmek istenmesi, devlet gelirlerinin artırılmasını gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda, üretim artışı sağlayacak ekonomi politikaları uygulamaya ve adil vergi politikası izlemeye gayret edilmiştir[190]. Bir nevi ekonomik hedef, sosyal refah anlayışı olmuştur[191].

Osmanlı iktisadi yapısının temelinde, yıllar boyu ahilik anlayışı bulunmuştur[192]. Batı medeniyetlerindeki burjuvazi zihniyetinin yarattığı sömürgecilik ve sınıf mücadelelerinin aksine imparatorluk toprakları üzerindeki toplum, uygulanan ekonomi politikaları gereği üretim odaklı bir ekonomi yaratmış ve menfaat çatışmalarına yol açamamıştır[193]. Osmanlı İmparatorluğu, 1750'li yıllara kadar üretim seviyeleri yüksek seyir izleyen, dış ticaret fazlası veren ve ihracat gelirlerinin ithalat gelirlerine oranla fazla olduğu bir ekonomik yapıya hükmetmiştir[194].

Geniş coğrafya üzerinde bulunan imparatorluk içerisindeki etnik yapı ve kültürel çeşitlilik ticari hayata yansımış, ürün yelpazesi genişlemiştir[195]. Sosyal devlet ilkesi gereği, halkı bolluk içerisinde huzurlu bir şekilde yaşatma amacında[196] olan devletin ekonomik amacı ise, ihtiyaç duyulanı üretmek olurken skaladaki ihtiyaç çeşitliliğinin fazla olmasının doğal bir sonucu olarak ekonomik hayat sıkı denetime maruz kalmıştır[197]. Kuruluşu itibariyle jeopolitik bir konuma sahip Osmanlı Devleti, iç ticarette yıllarca sürecek olan ticaret yollarının denetlenmesine ve vergilendirme amacıyla ticaretin gelişmesine önem vermiş, uyumlu

[189] Tabakoğlu, A. (2016). *Osmanlı Mali Tarihi*. (1. Bs.). İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 239-243
[190] Pamuk, Ş. (2016). *Seçme Eserler I - Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*. (6. Bs.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 20-24
[191] Poyraz, U. (2013). Sosyal Refah Devletinin Dönüşümü ve Sosyal Yardımlar. Ü. Güneş (Ed.), *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı-II* kitabı içinde (ss. 527-540).Bursa: Uludağ Üniversitesi. s.528-531
[192] Bayram, S. (2012). Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilatı ve Esnaf Loncaları. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 21*, s. 82-84
[193] İnalcık, H., Quataert, D. (2001). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt 1*.(1. Bs.). (H. Berktay, Çev.). İstanbul: Eren Yayıncılık, s. 90-91
[194] Pamuk, Ş. (2017). *Seçme Eserler II - Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*. (4. Bs.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 20-21
[195] İnalcık, H., vd., (2004). *A.g.e.*, s. 953
[196] Özkıvrak, Ö., Aktan, C. C. (2008). *Sosyal Refah Devleti*. (1. Bs.). Ankara: Okutan Yayınları. s. 9-12
[197] Çalışkan, R. (2015). Osmanlı Devletinden Cumhuriyet Dönemine Yüksek Denetim Olgusu ve Gelişim Süreci. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12 (32),* s. 62

ekonomi politikaları izlemiştir[198]. Ticari ürünlerden alınan vergilerin düşük tutulması, ticaretin teşvik edildiğinin göstergesi olmuştur[199]. Dış ticarette ise kuralcı davranan devlet yönetimi, ihracatı devlet iznine bağlamış, üretimin sınır dışına çıkarılmasına müsaade etmediği gibi ticari hayatta yabancı tüccarlara yer vererek ürün çeşitliliğinin artırılmasında sakınca görmemiştir[200]. Yayılmacı politika nedeniyle liman şehirler de hakimiyet kuruldukça dış ticaret önemini artırmıştır[201].

Coğrafi keşifler ile birlikte değerli maden akışı Avrupa'ya kaymış, daha ucuza üretim yapan Avrupalı tüccarlar ithalatı cazip kılmıştır[202]. Dış ticaretteki ihraç yasakları ile örtüşen bir yapı ile karşılaşan devlet yönetimi, ticari dinamizmini korumak amacıyla birtakım imtiyazlar tanımış, dünya ticaretindeki rolü negatif yönde değiştikçe imtiyazların yerini uzun süreli kapitülasyonlar almıştır[203]. Balta Limanı Antlaşması gibi devlet ekonomisini hızla pazar haline getirmiş, Osmanlı Devleti ürettiği ürünleri satacak pazar bulma da aynı hızı gösterememiştir[204]. Avrupalı ürünlerin işlenmesine yönelik hammadde ihraç eden ve ihraç edilen hammaddenin sınai ürün olarak ithalini sağlayan ekonomik aktörler, Batı'nın makineleşmesini uygulama fırsatı yakalayamamıştır. Dünya ticaretindeki payı her geçen gün azalan Osmanlı Devleti'nde, kaybedilen savaşların da etkisiyle, dünya ticaret hacminin aleyhine değişmesi ivme kazanmıştır. Nüfusun ağırlıklı kısmının köylerde yaşadığı Osmanlı Devleti'nde ekonominin en önemli gelir kaynağı, tarım ve tarımsal ürünler olmuştur. Çok uluslu olan devlet, iç talebi karşılamak üzere üretim yapmış, devlet iznine bağlı olan ihracatta ise ihtiyaç fazlası ürünler faaliyet konusu olmuştur[205]. Devletin fiilen ve hukuken var olduğu tarihler arasında ekonominin lokomotifi olan tarım sektörü, gelirleri itibariyle de milli gelirin yarısının üzerine çıkarak önemini korumuştur[206]. Devletin toprak yapısı ise; devlet toprağı

---

[198] Mercan, B., Buluş, A. (2002). Son Dönem Osmanlı İktisat Politikaları. *Liberal Düşünce Dergisi, 28,* s. 248-249

[199] Akkuş, Y. (2009). Osmanlı ve Avrupa'nın İktisat Politikaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz (XIV. ve XV. Asırlar). *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 52*, s. 111

[200] Kılınç Savrul, B., Özel, H. A., Kılıç, C. (2013). Osmanlı'nın Son Döneminden Günümüze Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 8 (1),* s. 57-59

[201] İnalcık, H., vd., (2004). *A.g.e.*, s. 950

[202] Baskıcı, M. (2009). Osmanlı Piyasasında Ticaret: Yabancı Tüccarların Dikkat Etmesi Gereken Hususlar (1870-1920). *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 64 (1),* s. 42-43

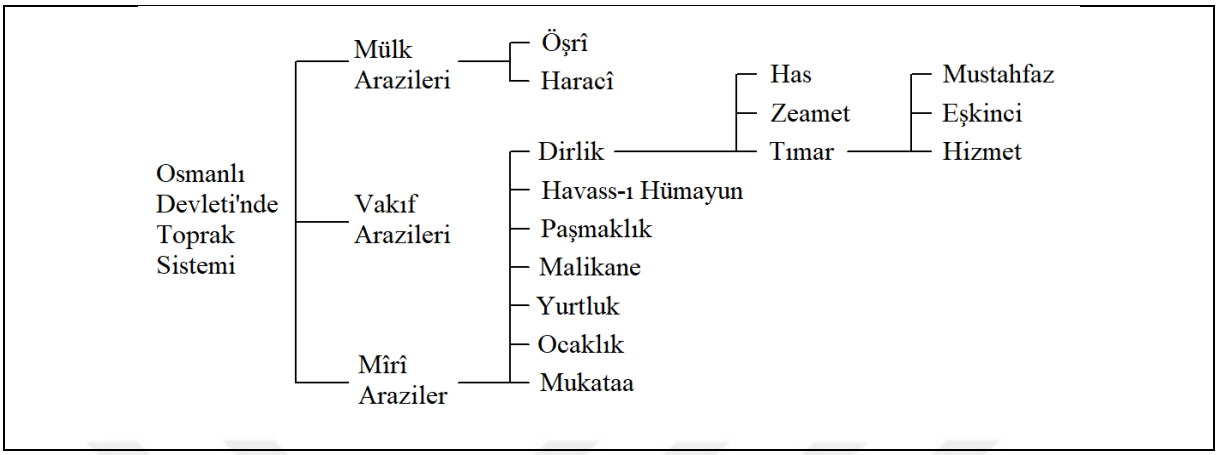
[203] İnalcık, H. (2003). *Osmanlı'nın Avrupa ile Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret*. 5 Mayıs 2019 tarihinde http://www.inalcik.com/images/pdfs/63749216KAPiTULASYONLARVETiCARET.pdf adresinden erişildi.

[204] Özgün, C. (2008). Osmanlı Ekonomi Politiğine Kısa Bir Bakış. *Tarih Okulu Dergisi, 1*, s. 8-13

[205] Elibol, N. (2005). XVIII. Yüzyıl Osmanlı Dış Ticaretiyle İlgili Bazı Değerlendirmeler. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (1)*, s. 66-70

[206] Okçin, H. (2014). *Osmanlı'dan Devralınan Ekonomik Miras*. 7 Mayıs 2019 tarihinde http://sahipkiran.org/2014/05/30/ekonomik-miras/ adresinden erişildi.

anlamına gelen mirî arazilerin temeli dirlik sistemine dayanmış, dirlik sistemi ise ağırlıklı olarak tımar sisteminden oluşmuştur.

Şekil 2.1: Osmanlı Devleti'nde toprak sistemi. [Demir, M. C. (2017)]

Toprak aristokrasisinin engellenmesi amacıyla mülkiyeti devlete ait olan toprağın işlemesi köylüye bırakılmış, vergisi ise tımar sahiplerine köylü tarafından verilmiştir[207].

Devlet, tımar sahibi ve köylü arasındaki döngüde tarafların birtakım sorumlulukları bulunmuştur. Toprağı yetkililerden habersiz terk etmemek, toprağı sebepsiz üç yıl üst üste ekmemek ve vergi ödemesi olarak ürettiği ürünün onda birini sipahiye ödemek gibi köylülerin sorumluluğu bulunurken toprağın köylü arasında tahsisi ve adil bir huzur ve güven ortamı yaratmak ise devletin sorumluluğu kapsamında olmuştur. Tımar sahiplerinin ise devletin belirlediği vergi toplama esaslarına uymak, tahsil ettikleri vergiler karşılığında yeteri asker yetiştirmek, savaşlara katılmamak, köylünün güvenliğini sağlamak ve ihtiyaçlarını temin etmek gösterilmiştir[208].

Devlet ekonomisinin tarımsal faaliyetlere bağlı olması, hayvancılığın gelişmesinde etkili olmuştur. Büyükbaş hayvancılıktan; taşımacılık yapılabilmesi, tarımda kullanılabilmesi, ulaşım aracı olarak faaliyet gösterebilmesi açısından faydalanılırken küçükbaş hayvancılıktan ise, üzerinden alınan Adet-i Ağnam vergisinden dolayı ekonominin gelir kaynaklarından biri oluşturularak fayda sağlanmıştır[209]. Ayrıca gübreleme imkânı vermesi açısından önemli olan hayvanların eti, sütü, yağı önemli temel gıda kaynağı olarak kullanılırken derisi, kılı, yünü,

[207] Erken, E. (2011). *Osmanlı Toprak Sistemi*. 18 Mayıs 2019 tarihinde http://erhanerken.com/2011/11/19/osmanli-toprak-sistemi/ adresinden erişildi.
[208] Katar, S. (2013). Osmanlı'da Tımar Sistemi. 27 Mayıs 2019 tarihinde http://akademikperspektif.com/2013/11/07/osmanlida-timar-sistemi/ adresinden erişildi.
[209] Taşkın, Ü. (2013). Rüsûm-ı Örfiye. *Tarih Okulu Dergisi, 14*, s. 62-67

tüyü ise dericilik, dokumacılık gibi sanayi dallarında hammadde olarak kullanılmıştır[210]. Hayvancılık faaliyetleriyle ilgilenen köylüye ise, düzenli vergi ödeme kolaylığı vermesi ekonomik düzen içerisindeki aksamaların önüne geçmiştir[211]. Kış aylarında kışlaklara gidilebilmesi amacıyla hayvancılık faaliyetleri ile ağırlıklı olarak göçebe toplumlar ilgilenmiştir[212].

Ülke ekonomisi üzerinde tamamlayıcı sektörlerden biri olan hayvancılık, devlet tarafından da desteklenmiştir[213]. Askerlerin kışlık giysilerini temin etmek üzere 1835 yılında Selanik'te Çuha Fabrikası, tiftik işlemek amacıyla 1838 yılında Ankara'da Nallıhan Tiftik Fabrikası, 1843 yılında Kocaeli Hereke'de kumaş dokumak üzere Dokuma Fabrikası ve 1844 yılında Kocaeli Kartepe'de havlu, yatak çarşafı gibi sıkı dokumacılık yapılmak üzere İzmit Çuha Fabrikası kurulmuştur[214].

Avrupa'da 1756-1763yılları arasında patlak veren, temel de sömürgeleri artırmak ve sömürgeciliği yaymak amacıyla İngiltere ile Fransa arasında yaşanan ve ismini yedi yıl sürmesinden alan Yedi Yıl Savaşları, yarattığı sonuçlar bakımından Osmanlı Devleti'nde kritik bir öneme sahip olmuştur. Savaşı kazanan İngiltere, Fransa'nın Kuzey Amerika'da bulunan 13 sömürgesini ele geçirirken, savaş ekonomisinin yarattığı maliyetten dolayı bölge de uygulanan vergileri artırmıştır[215]. Yansıtılan vergi yükünün topluma vermiş olduğu huzursuzluk ile koloni topluluğu, özellikle Fransa'nın da desteğiyle, direniş kararı alarak Amerika'nın kuruluşunu hazırlamıştır[216]. Savaş; kraliyet ile yönetilen Fransa'daki kral ve yakın çevresinin yaşadığı lüks hayatın kaynağı olan vergi politikalarının, toplum üzerinde huzursuzluk yaratmasına ve insan hakları öncülüğünde Fransız İhtilâli'nin yaşanmasına neden

---

[210] Okumuş, O. (2013). Anadolu Coğrafyasında Ticari Hareketlilik: Osmanlı Devleti'nde Türkmen ve Yörüklerin İktisadî Hayatları. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi, 5 (2)*, s. 382-384

[211] İnalcık, H., Quataert, D. (2001). *A.g.e.,* s. 109-111

[212] Büyükcan Sayılır, Ş. (2012). Göçebelik, Konar-Göçerlik Meselesi ve Coğrafi Bakımdan Konar-Göçerlerin Farklılaşması. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 12 (1),* s. 566

[213] İnalcık, H., vd., (2004). *A.g.e.,* s. 1011-1016

[214] Kurt, M., Kuzucu, K., Çakır, B., Demir, K. (2016). 19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 40*, s. 250-252

[215] Taş, E. (2012). *ABD'nin Kuruluşu ve Avrupa ile İlişkileri*. 15 Temmuz 2019 tarihinde http://www.tariheyolculuk.org/2012/08/ABDninkurulusu.html adresinden erişildi.

[216] Wikipedia. *Amerikan Bağımsızlık Savaşı*. 17 Temmuz 2019 tarihinde https://tr.wikipedia.org/wiki/Amerikan_Bağımsızlık_Savaşıadresinden erişildi.

olmuştur[217]. Avrupa'da Aydınlanma Çağı zirveye ulaşırken skolastik düşünce önemini kaybetmiş, Alman filozof Friedrich Hegel öncülüğünde rasyonalizm ön plana çıkmıştır[218].

İnsanların özgür ve eşit yaşamaları gerektiği gibi reform hareketlerinin hız kazandığı ve örneklerinin yaşandığı dönem içerisinde, 1762 yılında, Jean-Jacques Rousseau tarafından Toplum Sözleşmesi yayımlanmış ve sözleşmeye göre; toplumun hiyerarşik bir düzene duyduğu ihtiyaç dile getirilerek bireyler arasında eşitlik ilkesinin olması gerektiğine dikkat çekilmiş ve toplum tarafından seçilen kralın yaptığı faaliyetler hakkında yine topluma hesap verebilir olması gerektiği vurgulanmıştır[219].

Osmanlı yönetim tarzı ile bağdaşmayan Avrupa'da yaşanan gelişmeler üzerine, imparatorluk sınırları içerisindeki yönetim anlayışı sorgulanırken[220] Osmanlı Devleti ise, siyasi bağımsızlığını zedelediği gerekçesiyle Rusya'ya karşı Lehlerin yardım istemesiyle[221] Osmanlı-Rusya savaşı yaşanmış ve neticesinde 26 Temmuz 1774 tarihinde Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanmıştır[222]. Anlaşmaya göre; Kırım'ın bağımsız bırakılacak, savaş tazminatı ödenecek ve Rusya'nın Osmanlı topraklarındaki Ortodoksların haklarını koruyabileceği gibi kapitülasyonlar tanınacak iken Osmanlı Devleti, maddi olarak en ağır şartlı anlaşmalardan birini imzalamıştır[223].

Bir yandan da sanayileşme faaliyetlerini ihmal etmeyen Avrupa'da en önemli gelişmelerden biri 15 Temmuz 1783 tarihinde yaşanmıştır. Fransız Jouffroy d'Abbans'ın, ikinci denemesinde, ilk buharlı gemiyi yüzdürmesi Avrupa'da yankılanmış, bilim ve tecrübe rasyonalizmle birleşerek fark yaratmıştır[224].

---

[217] Ekinci, E. (2016). Devrimden Günümüze Fransız Siyasal Sisteminin Evrimi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (1),* s. 157-159

[218] Zariç, S. (2017). Tarihsel Kökeninden Ülkelere Göre Türlerine Aydınlanma Felsefesi (Çağı) ve Türkiye Cumhuriyeti. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 28*, s. 47

[219] Bağce, H. E. (2010). *Rousseau'da Toplum Sözleşmesi, Siyasal Meşruiyet ve Katılımcı Demokrasi*. 06 Haziran 2019 tarihinde http://www.emrebagce.com/yayinlar/Rousseauda-toplum-sozlesmesi-siyasal-mesruiyet-ve-katilimci-demokrasi.pdf adresinden erişildi.

[220] Şen, Z. (2009). *Coğrafi Keşifler, Rönesans, Reform ve Fransız İhtilâli'nin Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri*. 14 Haziran 2019 tarihinde http://www.zafersen.com/cografikesifler-ronesans-reform-fihtilalinin-osmanliya-etkileri.pdf adresinden erişildi.

[221] Özkan, S. H. (2017). *Osmanlı Devleti ve Diplomasi*. (1. Bs.). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, s. 177

[222] Dördüncü, M. (2001). 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (1),* s. 75-77

[223] Tabakoğlu, A. (2016). *A.g.e.*, s. 594-595

[224] Özdemir, M. M. (2016*). XIX. Yüzyılda Denizcilik Teknolojisindeki Gelişmeler ve Deniz Ticaretine Etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ordu Üniversitesi, Ordu. s. 31

Yaşanan savaşlar ve imzalanan anlaşmalardan doğan sürecin hem dinamizminden hem olumsuz havasından çıkamayan Osmanlı Devleti, Batı'da gelişmekte olan çağın faaliyetlerinden her geçen gün uzaklaşmıştır[225]. Feodalizmin yıkılışının tasdiki olan 05-09 Kasım 1789 tarihleri arasındaki Fransız İhtilali'nin ilanı, insana 'birey' olarak önem verilmesini ve insan haklarının ön plana çıkarılmasını sağlamıştır[226]. Rusların Balkanlarda milliyetçiliği yayma faaliyetlerine karşılık Osmanlı Devleti ise, 04 Ağustos 1791 tarihinde Avusturya ile Ziştovi Antlaşması'nı imzalamış, Avusturya'nın Ruslara edeceği yardımın önünü kesme amacıyla bir nevi barış anlaşması yapmıştır[227]. Lehlere yardım etmesiyle doğan ve Rusya ile 1787'den beri süren savaş, 08 Ağustos 1791'deki Kalas Mütarekesi ile geçici bir süreyle durmuş, 09 Ocak 1792'de barış anlaşmasının kendisi olan Yaş Antlaşması imzalanarak sonlandırılmıştır[228]. Bu anlaşmanın öne çıkan maddeleri ise; Küçük Kaynarca Antlaşması şartları devam edecek olması, Kırım'ın Rus toprağı olarak kabul edilmesi ve verilen ticari ayrıcalıklar devam edecek şekilde ticari ilişkilerin revize edilecek olmasıdır[229].

Tarihsel olarak dağılma döneminin başlarına gelmiş olan Osmanlı Devleti, 1793 yılında Nizâm-ı Cedid Ocağı'nı, özellikle askeri açıdan, niteliksel ve niceliksel olarak yenilenmek amacıyla kurmuş[230], devletin yaşadığı toprak kayıplarının zamanla arttığını gören devlet üst yönetimi ise yenilenme hareketinin genişletilmesine karar vermiştir[231]. Askeri olarak zayıf durumda olan imparatorlukta, onlarca yıl süre gelen muhalif ayaklanmaları tetiklememek adına ilk etapta Anadolu ve Rumeli'de çeşitli bölgelere yerleşmiş ve faaliyetlerini sürdürmüştür[232].

Batı'da ise, ihtilâl sonrası yayılmacı politikalarını devam ettiren Fransa, Osmanlı Devleti sınırlarına kadar genişlemiş, Napolyon Bonapart'ın 02 Eylül 1798'deki talimatıyla Mısır'a

---

[225] TRT. *Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete*. (1985). Belgesel. 5 Temmuz 2019 tarihinde http://www.trtarsiv.com/izle/108019/ataturk-imparatorluktan-milli-devlete-1-bolum adresinden erişildi.
[226] Çaha, Ö. (2006). Muhafazakâr Düşüncede Toplum. *Liberal Düşünce Dergisi, 34*, s. 17
[227] Kılıç, D. (2017). Ziştovi ve Yaş Görüşmeleri Örneği Üzerinden Osmanlı Diplomasisini Okumak. *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi, 3 (1)*, s. 102-104
[228] *A.e.*, s. 99
[229] Beydilli, K. (2013). Yaş Antlaşması. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 43, ss. 343-347). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi. s. 346
[230] Gökbilgin, T. (2012). *Nizâm-ı Cedid*. 17 Temmuz 2019 tarihinde http://tayyibgokbilgin.info/wp-content/uploads/2012/05/Article-157.pdf adresinden erişildi.
[231] Şakul, K. (2005). Nizâm-ı Cedid Düşüncesinde Batılılaşma ve İslamî Modernleşme. *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, 10 (19)*, s. 118-120
[232] Özcan, A. (2007). Ordu. *İslâm Ansiklopedisi* içinde(c. 33, ss. 362-367). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi. s. 363

askeri müdahale de bulunarak Kahire'yi kuşatmıştır[233]. Osmanlı Devleti ile Fransa arasında başlayan savaş, 25 Haziran 1802 tarihinde Paris'te imzalanan Paris Antlaşması ile son bulmuştur. Barış anlaşması mahiyetindeki bu anlaşmaya göre; Fransa, Mısır kuşatması öncesindeki ilişkilere dönmek istediklerini ve buna karşılık Osmanlı Devleti'nin, Karadeniz'de Fransız gemilerinin serbestçe dolaşımına müsaade etmesi gibi, tanıdığı kapitülasyonları revize ederek sürdürmesini talep etmiştir[234].

Özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan bu gelişmeler ile birlikte Osmanlı Devleti için hayati öneme sahip olan tarım da üretim yetersizlikleri görülürken burjuva sınıfı ve kapitalizm, dengeleri kendi lehine çevirmiştir[235].

On dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğine kadar üretim, iç talebi karşılamak amacıyla yapılırken devlet ekonomisinin direncini zayıflatan nedenlerden biri de ticari hayatta yabancı tüccarların yer alması olmuştur[236]. Devlet, ekonominin dinamiklerine pozitif bakış açısına sahip olsa da ihracatın ithalatı karşılama oranının yüksek olduğu dönemlerde üretim hakimiyeti, milli duyguları zayıf olan yabancı sermaye elinde bulunmuş ve yapılan ihracatın geneli Avrupalı işletmelerin sanayi sektörüne yönelik hammadde ihracatı şeklinde olmuştur[237]. Devlet ekonomisini zedeleyici anlaşmaların imzalanması ve kapitülasyonların tanınmasından dolayı dış ticaret dengesinin ithalat lehine değişmesiyle üretim hakimiyeti, yerli sermaye elinde ağırlık kazanmış ve yapılan ihracatlar loncalar aracılığıyla sürdürülmüştür[238]. Her ne kadar üretimi yerli sermaye devralsa da tanınan imtiyazlardan dolayı, eyalet yapısından oluşan imparatorluk içerisinde uygulanan iç gümrük vergilerinden yabancı tüccarlar muaf tutulmuş[239] ve rekabet ortamı maliyetlere yansıyarak fiyatlar yükselmiştir[240].

---

[233] Demir, Y. (2013). XIX. Asır Türk-Fransız İlişkilerinde Dönüm Noktası: Napolyon'un Mısır'ı İşgali ve Sonrası Oluşan Diplomatik Durum. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3 (5),* s. 139

[234] Özkan, S. H. (2017). *A.g.e.*, s. 226-232

[235] Göğebakan, M. (2015). *18.Yüzyıl Osmanlı İktisadına Umumi Bir Bakış*. 10 Haziran 2019 tarihinde http://akademikperspektif.com/2015/05/11/18-yuzyil-osmanli-iktisadina-umumi-bir-bakis/ adresinden erişildi.

[236] İnalcık, H., vd., (2004). *A.g.e.*, s. 963-965

[237] Dinç, Z. (2013). *Osmanlı Devleti'nde Yabancı Tüccarlar: Ankara Örneği*. 3 Temmuz 2019 tarihinde https://www.academia.edu/3861387 adresinden erişildi.

[238] Dumrul, C., Dumrul Y. (2014). Osmanlı İmparatorluğu'nun Kapitalist Paternde Sanayileşmesinin Önündeki Engeller Üzerine Bir İnceleme. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 12 (23),* s. 149-161

[239] Kütükoğlu, M. S. (1996). Osmanlı'da Gümrük. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 14, ss. 263-268). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi. s. 265

[240] Tabakoğlu, A. (2016). *A.g.e.*, s. 379

Avrupa'da ucuza üretilen ürünlerin imparatorluk sınırları içerisine girmesiyle, 19. yüzyılın sonlarına kadar el tezgâhları şeklindeki küçük ölçekli işletmeler zamanla kapanmaya başlamıştır[241]. Hızla sanayileşen Amerika ve Avrupa karşısında Osmanlı Devleti, birtakım kurumsal düzenlemeler yaparak 1863 yılında Bursa'da Niş Islahhânesi adıyla ilk sanayi okulu açılmış, kimsesiz ve yardıma muhtaç çocuklara toplumsal donanım kazandırmak amacıyla katma değer yaratılması hedeflenmiştir[242].

Tüm bu girişim ve gelişmelere rağmen, 1913 ve 1915'te yapılan sanayi sayımlarında Batı Anadolu ve Marmara Bölgesi gibi gelişmiş bölgelerde sanayi kuruluşları yoğunlaşsa da modern anlamda sanayileşme sağlanamamış ve zayıf kalınmıştır[243].

2.1.1. Parasal Önem

İslam geleneği ile yönetilen devlette egemenliğin ve hükümdarın somut gücünü para ve parasal istikrar simgelerken, soyut gücünü hutbe göstermiştir. Para ve hutbenin önemli olmasında, hükümdarın prestijini devlet topraklarının en uç noktalarına ulaştırma fırsatı vermesi ve parasal istikrarın sağlanması amacıyla ticari dinamizm yatmaktadır[244].

Osmanlı Devleti'nde para, iç dengenin sağlanması ve korunmasını sağlayan tedavül aracı olmakla birlikte devletin izleyeceği ekonomi politikalarının belirlenmesi ve uygulanmasında önemli bir unsur olmuştur. Bunun sebebi, tarıma dayalı ekonomide toplam nüfusun ağırlıklı kısmının kırsal bölgede yoğunlaşmasıdır[245]. Özellikle 16. yüzyıl dünya ekonomik konjonktürü takip edilerek İslami esasların uygulandığı devlet ekonomisinde, değerli maden çıkışına mümkün olduğu kadar müsaade edilmek istenmemesi gibi ticari hayatı kısıtlayıcı uygulamaların yaşanması, para arzı üzerinden finansal baskı yaratmış ve ekonomik dengesizliklerin başlangıcı kabul edilmiştir[246].

Uzun süren savaşların sonucunda askeri yenilgilerin yaşanmasından dolayı zayıf düşen orduya karşı iç isyanların artması, eğitim öğretisinin din olarak algılanması gibi dinsel

[241] İnalcık, H., vd., (2004). *A.g.e.*, s. 1024-1040
[242] Yıldırım, M. A. (2013). Osmanlı Vilayetlerinde Mesleki-Teknik Eğitimin Gelişimine Bakışlar: Bursa Sanayi Mektebi. *Karadeniz Araştırmaları, 37*, s. 72-77
[243] Kurtoğlu, R. (2017). *Türkiye Ekonomisi*. (1. Bs.). İstanbul: Destek Yayınları, s. 104-107
[244] Pamuk, Ş. (2016). *A.g.e.*, s. 65-75
[245] Öztürk, M. (2002). Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi. *Türkler* içinde (c. 10, ss. 802-822). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 802-804
[246] Erdem, E. (2006). Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası; Dönemsel Bir Analiz. *Türkiye Bankalar Birliği Bankacılar Dergisi, 17 (56),* s. 13-14

nedenlerden dolayı çağın teknik gelişmelerinden uzak kalınması ve matbaanın geç uygulanması, yenilikçi girişimlerde bulunacak beşeri sermayeye önem verilmemesinden dolayı beşeri sermayenin bulunmaması, özellikle Sanayi Devrimi'nin yakalanamaması yeni dünya trendine uyum sorununu ortaya çıkararak değerli maden girişlerini zayıflatmış ve makroekonomik direnci zamanla düşürmüştür[247].

Ekonomideki para miktarı, kâğıt para kullanımından önce, değerli madenler aracılığı ile üretilen sikkeler tarafından sağlanırken, arka plandaki para arzı ile para talebi arasındaki ilişki, parasal istikrar ve ekonomik güven ortamının belirleyicisi olmuştur[248]. Coğrafi keşifler ile birlikte Osmanlı Devleti denetimindeki ticaret yolları önemini kaybederken Avrupalı tüccarlar tarafından farklı ticaret yollarının belirlenmesiyle Avrupa lehine değişmeye başlayan ticari dengeler Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik istikrar, mali darboğaz ve hareket eden madenlerin denetim zorlukları gibi sorunlar kendini iyiden iyiye hissettirmiştir[249].

2.1.2. Ekonomi Politikaları ve Müdahalecilik

İçerisinde bulunulan dönem ve ekonomik konjonktüre göre farklılık gösterse de tarımsal faaliyetlere endeksli Osmanlı Devleti ekonomisinin temel özellikleri[250]:

a. Toprağı olmayana toprak temin etmek,
b. Üst üste toprağını işlemeyenden toprağını geri almak,
c. İç talebi karşılamak amacıyla toprağı işlemek,
d. Ekonomiye hâkim olan zirai kesimden vergi toplamak,

Tarıma dayalı mevcut ekonomide, ekonomi politikalarının temel hareket noktası ve istikrarlı bir şekilde uygulanan bu özelliklerin ortak amacı, toplumsal refah ve huzur olmuştur[251]. Bu düşüncenin temelinde ise, dönemin Batı ve bugünün modern ticaret anlayışına ters olarak, mal ve hizmet üreten kesimin öncelikle kişisel hanehalkı ihtiyaçlarını karşılayacak olması ve sonrasında tedricen toplumun diğer kesimlerinin taleplerini temin edeceği bulunmuştur[252].

---

[247] Sevimay, H. R. (1995). *Cumhuriyete Girerken Ekonomi, Osmanlı Son Dönem Ekonomisi*. (3. Bs.). İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları. s. 10-27
[248] Erdem, E. (2006). *A.g.e.*, s. 10-11
[249] Pamuk, Ş. (2016).*A.g.e.*, s. 43-54
[250] Şahin, H. (2015). Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün Ana İlkeleri Çerçevesinde Klasik Dönem Osmanlı İktisat Politikasına Bakış. *EKEV Akademi Dergisi, 61*, s. 395-396
[251] Akbilmez, A. (2012). *Osmanlılarda Ekonomik Hayat*. 2 Haziran 2019 tarihinden http://abdurrahmanakbilmez.blogspot.com/2012/05/osmanli-ekonomisi.html adresinden erişildi.
[252] Genç, M. (2018). *A.g.e.*, s. 68

İnsan ve toprak, imparatorluk bünyesindeki ekonominin doğal kaynağı ve lokomotifi konumundadır. İç talebi karşılamakta zorlanan arz açığına ek olarak ithalat artışı görünmüştür[253].

Savaş ekonomisinin yarattığı finansman güçlüğünden dolayı zirai kesime yansıtılan vergi yükünün artırılması[254], değerli madenlerin gelişen Avrupa'ya hareket etmesi gibi nedenlerden dolayı ödeme güçlüğü çeken devlet, ekonomiye müdahale etmek durumunda kalmış vergi toplama ve iaşe uygulama önemini daha da artırmıştır. Sıkça başvurulan narh uygulamaları ise üretimin ve ticari hayatın devlet kontrolünde denetlendiğinin en açık göstergesi olmuştur[255].

2.1.3. Yıkılış Ekonomik Nedenleri

Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik konjonktürüne göre yıkılışını hazırlayan kısa veya uzun dönemli, kalıcı veya geçici, sarsıcı veya yıkıcı birçok neden olmakla birlikte yıkılışa neden olan faktörlerin temelinde, bu faktörlerin ekonomik yansımaları bulunmaktadır. İslâmcı yönetim anlayışı bulunan devletin mali kurum ve kuruluşlarının benimsediği zihniyetle ile devletin uyguladığı politikalarının birleşmesi, artan sorunları yumak haline getirerek ivme kazandırmıştır[256]. Yıkılışı hazırlayan ekonomik nedenler genel hatlarıyla şu şekildedir[257]:

a. Coğrafi keşifler,
b. Fiyat devrimi,
c. Kapitülasyonlar,
d. Sanayi devrimi,
e. Ayaklanma ve savaşlar,
f. Tımar sisteminin bozulması,
g. Vergi yükü ve borçlanma,
h. Artan nüfus,

[253] Yıldırım İ. (2001). Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (2)*, s. 314-316
[254] İnalcık, H., vd., (2004). *A.g.e.*, s. 992
[255] Pamuk, Ş. (2016). *A.g.e.*, s. 48
[256] Pamuk, Ş. (2018). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. (9. Bs.).İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları. s. 51-63
[257] Pamuk, Ş. (2017). *A.g.e.*, s. 29-168

Coğrafi keşifler ile birlikte yeni yerler ve bölgeler keşfedilerek bölgelerdeki değerli madenler Avrupa'ya taşınmıştır. Keşifler için 15. yüzyıl boyunca süren seferler, yeni medeniyetler ile iş birliği yapılmasına, ucuz iş gücünün temin edilmesine, farklı ve yeni gıda ürünlerinin bulunmasına, pazar olarak Asya'ya doğrudan ulaşılmasına, Akdeniz limanlarının zamanla önemini kaybederken kontrolü sağlanan İpek ve Baharat yolları üzerinden değerli maden girişinin yavaşlamasına neden olmuştur. Coğrafi keşiflerin 16. yüzyılda da devam etmesi, devletin yoksullaşmaya başlamasının uluslararası boyuttaki göstergesi olmuştur[258].

Fiyat devrimi, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik olarak gerilemeye başlamasının yapı taşlarından biri olmuştur. Temel de keşfedilen bölgelerde Osmanlı Devleti'ne getirilen hammadde kaynaklarının bulunması, ülkede fiyatların dalgalanmasına neden olmuştur. Paralel olarak bölgelerden Avrupa'ya getirilen değerli madenler nedeniyle modern tabirle para arzı artmış, artan para arzı toplam talep üzerinden tüketim ve özellikle tarımsal fiyat artışlarını tetiklemiştir. Talep fazlası olan bir devlet ekonomisi, coğrafi keşiflerinde etkisiyle hammadde kıtlığı dolayısıyla ithalat yapmak zorunda kalmış, Osmanlı devleti ise düşük maliyetle üretilen Avrupalı malların artan ithal fiyatları karşısında enflasyon transferine maruz kalmıştır. Avrupa'da gelir dağılımını sermayedarlar lehine çeviren coğrafi keşifler ile fiyat devrimi, uluslararası ticaret ve kapitalizmin ortaya çıkışının başlangıç mekanizmasını oluşturmuştur[259].

Ekonomik açıdan *kapitülasyonlar*, en dar anlamda denetimi ve kontrolünü azınlıkların yaptığı ticari faaliyetlerdir. Osmanlı Devleti'nde toplumun çeşitli kesimlerinde verilen genel anlamda sayılabilecek imtiyazlar şu şekilde sıralanabilir[260]:

a. Devlet hakimiyetindeki denizlerde gemi işletebilme,
b. Şehirlerde örgütsel yapı kurabilme,
c. Bağlı oldukları konsolosluklara yargılama yetkisi verme,
d. Oturma izni ve seyahat edilme,
e. Okul açma, satış yapma gibi ticari faaliyette bulunabilme,
f. Müslümanlara kıyasla düşük oranlı vergi verme,

[258] İnalcık, H., vd., (2004). *A.g.e.*, s. 601-656
[259] Pamuk, Ş. (2016). *A.g.e.*, s. 77-97
[260] Türkmen, Z. (1995). Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların Uygulanışına Toplu Bir Bakış. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 6 (6)*, s. 327-336

İslami anlayış ile yönetilen devlette, çeşitlendirilerek ve detaylandırılarak artırılabilecek kapitülasyonların verilme nedenleri bulunmuştur. Bu nedenler arasında ilk sırada "yasaların kişiselliği" ilkesi gösterilmektedir[261]. Söz konusu ilkeyle, ilgili devletin kendi topraklarındaki ve yurtdışındaki vatandaşının hukuksal kurallarını yine ilgili devletin belirleyeceği ifade edilirken kuralların sınırları aşarak bağlayıcı olduğu izah edilmiştir[262]. Diğer nedenler ise, hoşgörü odaklı olan İslâm dininin azınlıklara kendi dini kurallarını uygulamasına olanak tanıması[263] ve politik ekonomidir[264]. Böylece hem mevcut sınırları içerisinde gayrimüslim vatandaş bulundurarak savaşların önüne geçilmek istenmiş hem de çok uluslu toplumda ticari dinamizmin varlığı sürdürülmek istenmiştir[265]. Coğrafi keşiflerinde negatif ekonomik etkilerinden dolayı ticari dinamizmini korumak veya sürdürmek adına verdiği kapitülasyonların genel anlamda etkileri, devletin yıkılış sürecine girmesiyle kendisini daha fazla hissettirmiştir[266].

Sanayi devrimi ise, devletin geleceği için en önemli faktörlerden biri olmuştur. Değişen ticaret yollarından dolayı değerli maden girişi yavaşlamışken verilen kapitülasyonlardan dolayı azınlıkların yerli ekonominin çıkarları doğrultusunda hareket etmemesi düşüş trendini hızlandırmıştır[267]. İslami yönetim tarzı, demokratik anlayıştan uzak olduğundan dolayı, ısrarla uygulanan "en iyi" yönetim anlayışındaki ekonomi politikaları yanlışları düzeltilememiş, savaşlar nedeniyle yaşanılan siyasi başarısızlıklar sanayileşmenin önüne geçmiştir[268]. Yönetimsel sorunlar, tarımsal üretimdeki dalgalanma, gelişen teknoloji ve çağın trendine ayak uyduramama sayılabilen diğer ekonomik sonuç yaratan sosyal nedenlerdir[269].

---

[261] Baş, İ. M. (2017). *İktisadî kapitülasyonlar ve Lozan*. 16 Temmuz 2019 tarihinde https://www.abcgazetesi.com/imelih-bas/iktisadi-kapitulasyonlar-ve-lozan-7943yy/haber-7943 adresinden erişildi.

[262] Cenkeri, E. (2010). Uluslararası Düzeyde Yasa Çakışmaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12 (Özel Sayı),* s. 194

[263] Kurtaran, U. (2011). Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8*, s. 58

[264] Acartürk, E., Kılıç, R. (2011). Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların İktisadî ve Siyasî Perspektiften Analizi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi Dergisi, 29 (2)*, s. 4

[265] Üner, D. (2017). *Osmanlı'da Gayrimüslim Tüccarların Ekonomiye Etkisi*. 7 Haziran 2019 tarihinde http://duyguuner.com/osmanlida-gayrimuslim-tuccarlarin-ekonomiye-etkisi/ adresinden erişildi.

[266] Pamir, A. (1995). Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 51 (2)*, s. 81-90

[267] Demirağ, Y. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 13 (13)*, s. 21

[268] Şener, S. (2007). Osmanlı Sanayileşme Süreci ve Bu Süreçte Özel Girişimin Rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9 (3)*, s. 62-63

[269] Erdem, E. (2016). Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zafiyetleri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 48*, s. 30-37

Ayaklanmalar ve savaşların neden olarak gösterilmesinin altında, dinamik sürece sahip bir sorun olmakla birlikte çok uluslu bir devletin, tarihini harcadığı bir sorun olarak varlığını sürekli koruması yatmıştır[270]. İsyanların ve özellikle duraklama dönemi sonrası ağırlıklı olmak üzere yenilgiyle sonuçlanan savaşların doğal bir sonucu olarak, devletin son döneminde düzen türevleri iyice sarsılmış devlete duyulan güven zedelenmiştir[271]. Toplum üzerinde huzursuzluğun artmasıyla sorun daha da katlanmış Batılı devletlerin halkı farklı ayaklanmalara teşvik etmesiyle sorun yeni bir boyut kazanmıştır[272].

Devlet, denetlediği en önemli kurum niteliğindeki yapı olan *tımar sistem* ile üzerindeki maaş yükünü hafifletmek için arazileri geçici bir süreyle memurları aracılığı ile köylüye vererek hem üretim yapılmasını hem de vergi toplanılmasını sağlamıştır[273]. Ayrıca toprağı işleyen köylü ve toprak sahibi memur, toprağın gelirine oranla asker yetiştirmek durumunda iken bu sistem ile temelde; tarımsal üretim denetlenmesi, toprağın bulunduğu bölgenin güvenliği sağlanması ve ordunun genişlemesi amaçlanmıştır[274].

Devletin aradığı çözüm politikalarının istenilen sonuca varamamasını, özellikle kaybedilen savaşlar neticesindeki siyasi başarısızlıklar başlatmıştır[275]. Çıkan iç isyanlar, imtiyazlı yaklaşımlara neden olurken vergi tahsilatındaki istikrar bozulmuş devletin en önemli gelir kalemi zayıflamıştır[276]. Yayılmacı politikadaki beklenen başarıyı yakalayamaması kamu harcamalarının ve toplum üzerindeki maliyetin artmasına ve artan maliyetlerin doğal bir sonucu olarak topluma ilave vergi olarak yansımıştır[277]. Sermayedarların paylarına düşen kısmı ödememek adına yaratmış oldukları olumsuz yaklaşım ile vergi yansımaları, tarımsal ağırlıklı üretimin sahibi köylüye yansıtılmış ve köylünün maliyetleri artırılmıştır[278]. Artan maliyetlerden dolayı üretimi zayıflayan tarım kesiminde köylünün toprağını terk etmesiyle

---

[270] Düzenli, M. B. (2017). XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5 (9),* s. 220
[271] Akçay, E. Y., Kodaman, T. (2010). *A.g.e.*, s. 84-85
[272] Uzun, E. (2009). Osmanlı Ülkesinde Görülen İsyan ve Eşkıyalık Olayları Karşısında Alınan Bazı Tedbirler Hakkında Bir Değerlendirme. *Türklük Bilim Araştırmaları Dergisi, 25*, s. 187-198
[273] Acun, F. (2002). Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması. *Türkler* içinde (c. 9, ss. 1665-1683). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 1669
[274] Aktan, C. C. (1988). Osmanlı Tımar Sisteminin Mali Yönü. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 52*, s. 70-73
[275] İnalcık, H., vd., (2004). *A.g.e.*, s. 597
[276] Öztürk, Y. K. (2016). Osmanlı Normatif İktisadi Yapısının İç ve Dış Kaynaklı Bozulma Nedenleri. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, 54*, s. 399
[277] İnalcık, (2001). *A.g.e.*, s.145-160
[278] İnalcık, H. (1959). İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi. *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, 1*, s. 38-43

sorun zirveye ulaşmıştır[279]. Toprağın verimliliğini artırma hedefinde olan devlet politikası amacına ulaşamamış, tersine terk edilen toprak üzerinden hizmetlerinin karşılığını alan asker ve memur kesimin devlete olan maaş yükü artmıştır[280]. Toprak maliyeti artan devletin, sipahilerin feodalleşmesi gibi gittikçe adaletsizlik ve yolsuzluklar içinde kendini göstermesi otoritesini sarsmıştır[281].

Çok uluslu bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu'nda göçebe toplumları yerleşik hayata geçiren tımar sisteminin bozulması, devletin yıkılışının temelindeki bir başka anahtar ekonomik unsur olmuştur[282].

Vergi yükü ve borçlanma, ekonominin karar alıcı birimleri olan toplum ve devlet üzerinden yürüyen ve birbirine neden-sonuç ilişkisi içerisinde bağlı olan dinamik bir yapılanmadır[283]. Başta ekonomik açıdan olmak üzere, yaşanan süreçlerin yıpratıcı etkilerindeki devlet, toparlanma çabası içine girmenin yollarını aramıştır. Bu bağlamdaki ilk ekonomik adımı kamu harcamalarını kısmak yerine vergileri artırmış ve artan vergilerden dolayı hem uygulanan ekonomi politikası uygulamasında ısrar edilmiş hem de tarım ağırlıklı ekonominin toprak sistemi ya da diğer bir deyişle tımar sisteminin bozulması kaçınılmaz olmuştur[284]. Paralelinde insanların devlete karşı sarsılan güven ortamının vermiş olduğu tutum nedeniyle devletin en önemli gelir kaynağı olan vergi tahsilatında düşük kalınması, devleti arayış içerisine itmiş ve nihayetinde borç alınmasına neden olmuştur[285].

Osmanlı ekonomisi, mali yapısındaki yükünü *artan nüfus* ve yansımalarından alarak dönüşü olmayan bir yıkılış sürecine girmiştir[286]. Yıkılış sürecine hazırlayan nedenlerden biri olarak nüfus artışlarının devlet ekonomisine negatif ekonomik etkilerinin altında, çok uluslu

---

[279] Tabakoğlu, A. (2016). *A.g.e.*, s. 420-425
[280] Akdağ, M. (1945). Tımar Rejiminin Bozuluşu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 3 (4),* s. 419-431
[281] Aydın, H. V. (2001). Tımar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 12 (12),* s. 66-74
[282] Kurtoğlu, R. (2017). *A.g.e.*, s. 55
[283] Öz, E. (2004). *Tarihi Perspektiften Osmanlı'da Vergi*. 8 Haziran 2019 tarihindehttps://www.mevzuatdergisi.com/2004/12a/08.htm adresinden erişildi.
[284] Altundağ, Ş. (1945). Osmanlı İmparatorluğunun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 5 (2)*, s. 187-197
[285] Aktan, C. C., Dileyici, D., Saraç, Ö. (2002). Osmanlı Tarihinde Vergi İsyanları-I. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7 (2)*, s. 4-25
[286] Çelik, G. (1999). Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası. *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, 4 (6),* s. 57

toplumsal yapı ve fethedilen topraklardaki yavaşlama gibi temelde iki nedene bağlı olan nedenler yatmaktadır[287].

Devlet ekonomisine verdiği yön ile devşirilen diğer alt nedenlerden bazıları şu şekilde sıralanmaktadır:

a. Tarım kesimindeki vergi artışlarından dolayı toprağını terk eden köylünün kente göç etmesi ve tarımsal üretimin düşerek bölgesel farklılıkların yaşanması[288],
b. Üretimi düşen devletin ithalata yönelmesi ve kalkınma hızının yavaşlaması[289],
c. Doğal kaynakların yetersiz kalması ve toplumsal hizmetlerdeki zamanlamanın uzaması[290],
d. İmkanları zayıflayan devletin eğitim, sağlık gibi kamu harcamalarının azalmasından dolayı toplumsal sorunlara yol açması[291],
e. İşsizliğin artması ve kişi başına düşen milli gelirin azalması[292],

Devlet, yıllarca varlığını sürdüren benzeri birçok ekonomik yansımaları olan sorun ile mücadele ederken diğer yandan dünyada yaşanan kendi iktisadi ve sosyal yapısına benzer nitelikteki gelişmelerden etkilenmiş ve bu durumun en açık örneği modern tarihin yapı taşlarından olan 7-8 Kasım 1917'deki Bolşevik İhtilali olmuştur[293]. Toprak aristokrasisini engellemek amacıyla mülkiyeti köylüye ait toprak tahsisine yanaşılmamasına ve köylünün ürettiği üründen yalnızca fiziksel ihtiyacını karşılayacağı kadar temin etmesine müsaade edilmesini barındıran tarım reformunun yarattığı gelir dağılımındaki adaletsizlik ve doğan sonucu sosyal adaletsizlik, halkın tabanını oluşturan dar gelirlinin sesi olurken zengin ile fakir arasındaki çizgi net olarak ayrı olduğunu hissettirmiş ve sınıf farkının oluştuğu dile getirilmiştir[294]. Devlete ait toprak mülkiyetine dayanan mirî arazi ve devletin İslami yönetim anlayışının sorgulandığı ve toplumsal güvenin sarsıldığı dönem içerisinde Bolşevik sürecinin

---

[287] Genç, M. (1999). 19. Yüzyılda Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün Klasik Prensiplerindeki Değişmeler. *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, 4 (6),* s. 4
[288] Pamuk, Ş. (2017). *A.g.e.*, s. 15-16
[289] Genç, M. (2018). *A.g.e.*, s. 208-209
[290] Kurtoğlu, R. (2017). *A.g.e.*, s. 52
[291] Elibol, N. (2007). Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12 (2),* s. 146
[292] Dikme, V. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Yapısı*. 10 Haziran 2019 tarihinde https://veyseldikme.wordpress.com/2016/11/18/osmanli-imparatorlugunun-iktisadi-yapisi/ adresinden erişildi.
[293] Gündüz, A. (2005). 1917 Bolşevik İhtilâlinin Türk Dünyasındaki Yansımaları. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi, 6 (1)*, s. 4
[294] Ekici, Y. (2017). Bolşevik İhtilâlinin Ortaya Çıkması ve Sebepleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27 (1),* s. 271-272

yansımaları, Fransız İhtilâli sonrasındaki süreç düşünüldüğünde, belirleyici rolü bakımından tedirginliği artırmıştır[295].

2.2. CUMHURİYET'İN DEVRALDIĞI EKONOMİK DURUM

Avrupa'da yaşanan, Aydınlanma Çağı ve Fransız İhtilâli gibi özellikle devletin yönetim anlayışını sorgulatan gelişmeler Osmanlı Devleti'ne negatif yansımıştır. Uyguladığı yönetim anlayışını "en iyi" olduğunu düşünen devlet üst yönetimi, ılımlı ve esnek yaklaşımı kaldırmış ve bir nevi yaşananların önüne katı tutumundan dolayı geçememiştir. Sanayisi tarıma dayanan ve ürettiği ürün yelpazesi olarak gıda ve tekstil ağırlıklı olan fabrikalar, diğer sanayi kollarına dağılamamış ve genel olarak ordu ihtiyaçlarını karşılayan işletmeler olarak dar perspektifte kalmıştır[296].

Her geçen gün nüfus artışına paralel olarak işlenen toprak aynı hızda artamamış, tarımda makineleşmenin sağlanamaması ile birlikte tarımsal verim düşmüştür[297]. Savaşlar ve iç isyanların yaratmış olduğu maliyet artışlarıyla[298] iç içe olan devlet ekonomisinde yerli sermaye birikememiş sermaye sahipleri yabancı tüccarlar olurken gelecek kaygısı gibi öncelikleri bakımından farklı konumda olan yerli sermayedarların ticari hayattaki aktif rolü azalmıştır[299]. Eyalet sisteminden oluşan yapılanma da yabancı tüccarlar, serbestçe iç-dış ticaret ve limanlar arası taşımacılık yaparken düşük gümrük vergisi ödeyerek haksız rekabet ortamı yaratmıştır[300]. Gerekli yapıcı ve pozitif toplumsal reform çalışmaları, plansız devlet harcamalarının neden olduğu bütçe yetersizliği ve dengesizliğinden dolayı gerçekleştirilememiş halk huzursuzluğa sürüklenmiştir[301]. Vergi politikalarındaki çiftçi aleyhine yanlış yaklaşımlar, tahsilatları geciktirmiş ve devleti mali açıdan zorlamıştır[302].

---

[295] Koçyiğit, R. (2006). *1917 Bolşevik Devriminin Osmanlı Mebuslar Meclisi ve Türkiye Büyük Millet Meclisindeki Yankıları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara. s. 35-50
[296] İnalcık, H., vd., (2004). *A.g.e.,* s. 1011-1017
[297] *A.e.,* s. 971
[298] Pamuk, Ş. (2017). *A.g.e.,* s. 100
[299] İnalcık, H., vd., (2004). *A.g.e.,* s. 644-654
[300] Kurtoğlu, R. (2017). *A.g.e.,* s. 75
[301] İnalcık, (2001). *A.g.e.,* s.143
[302] Tabakoğlu, A. (2016). *A.g.e.,* s. 520-529

Savaş dönemleri dışında ekonomik gelişim konusunda, özellikle Sanayi Devrimi'ne ayak uydurulamaması, sermaye yoğun üretime geçilememesine neden olurken kitlesel üretim sağlanamadığı gibi tarımsal faaliyetler ile sınırlı kalınmıştır[303].

Avrupalı tüccarların ürettiği ürünü yeni ticaret yolları ile ucuza üretmesi hammadde ve pazar ihtiyacını doğurmuştur. Balta Limanı Anlaşması gibi imzalanan anlaşmalar ile yabancı tüccarlar önündeki sınırlamaların kaldırılmasıyla yerli piyasa Avrupa ürünlerinin istilasına uğramıştır. Düşük üretim maliyeti ile ucuza mal edilen ve dolayısıyla karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan Avrupa mallarının talebi artmış, artan talep fiyatlara yansımıştır[304].

Osmanlı Devleti, fiyat artışlarını tağşiş uygulamaları ile revize etmeye çalışsa da başarılı olamamış, ekonomide enflasyona neden olmuştur[305]. Üretimi düşen ve işsizliği önlemek amacıyla hammadde ihraç ederek işlenmiş nihai tüketim malı ithalatı tercihinden dolayı izlediği ithal ikameci politika da başarılı olamayan devletin, dünya ticaretindeki payı azaldıkça dış ticaret açıkları artmıştır[306].

Uluslararası düzeyde devletin ekonomik direncini zayıflatan veya farklı bir ifadeyle ekonomik kırılganlığını artıran ilk ve en önemli neden olan, değerli maden girişlerinin zayıfladığı coğrafi keşifler ile birlikte Osmanlı Devleti, ticari önemini kaybederken hem Avrupalı ürünlerin satıldığı yeni pazar, hem de Avrupalı işletmelere hammadde ihracatı yapan kaynak olmuş ticari roller değişmiştir[307]. Devlet yapmak istediği ticareti; denizcilikte öncü rol oynadığından dolayı yeni ticaret yollarının denetimini devralan ve emeği daha ucuza kullanabilecek olan Avrupa devletleri üzerinden yapmış ve dış ticaret karşısında rekabet gücü zayıflamıştır[308]. Keşfedilen topraklardan daha ucuza alınan ürünlerin, tarım ağırlıklı devlet ekonomisinin bağlı olduğu tımar sistemini de negatif etkilemesi ile birlikte coğrafi keşifler, askeri ve mali açıdan İmparatorluğun Cumhuriyet'e enkazını hazırlayan en kalıcı iz olmuştur[309].

---

[303] Genç, M. (2018). *A.g.e.*, s. 256-263
[304] Pamuk, Ş. (2016). *A.g.e.*, s. 113-116
[305] Erdem, E. (2006). *A.g.e.*, s. 15
[306] Elibol, N. (2005). *A.g.e.*, s. 65
[307] Yurttaş F. (2017). Coğrafi Keşiflerin Avrupa ve Osmanlı Devleti Üzerindeki Ekonomik Etkileri. 10 Haziran 2019 tarihinde http://sonsam.org.tr/cografi-kesiflerin-avrupa-ve-osmanli-devleti-uzerindeki-ekonomik-etkileri/ adresinden erişildi.
[308] Hanilçe, M. (2010). Coğrafi Keşiflerin Nedenlerine Yeniden Bakmak. *Tarih Okulu Dergisi, 7*, s.53
[309] Parlak, M., Parlak, Z. (2012). Osmanlı Mali Sistemi ve Divan-ı Muhasebata Giden Yol. *Sayıştay Dergisi, 87,* s. 23

Mücadelesi verilen Cumhuriyet'in devraldığı ekonominin özellikleri; tarımsal faaliyetlere dayalı sanayi, tarımsal ürün ağırlıklı emek yoğun üretim, iş gücü ve üretim maliyeti yüksek, nüfus artış hızı yüksek, yüksek enflasyon, zayıf ve yetersiz yerli sermaye, yüksek gümrük vergileri, adaletsiz gelir dağılımı, yanlış vergi politikaları, artan işsizlik, azınlıkların kontrolündeki dış ticaret, zayıf ekonomik direnç şeklinde özetlenmektedir[310].

[310] Gürbüz, C. (2015). *Cumhuriyet'in Osmanlı'dan Devraldığı Ekonomik Yokluk Tablosu*. 21 Haziran 2019 tarihinde http://www.bayburtpostasi.com.tr/cumhuriyetin-osmanlidan-devraldigi-ekonomik-yokluk-tablosu-makale,6991.html adresinden erişildi.

3. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE DEĞİŞİM VE EKONOMİK KRİZLER

Coğrafi keşifler, devletin denetimini sağladığı ticaret yollarının önemini kaybetmesine ve değerli maden akışlarının yavaşlamasına, hatta madenlerin keşiflerde öncü rol oynayan Avrupalı devletlere kaymasına neden olurken Osmanlı Devleti ithalata yönelmek durumunda kalmış ithal malındaki fiyat artışlarından doğan enflasyonu yerli ekonomiye transfer etmiştir[311]. Milli duygu ve düşünceleri zayıf olan azınlıklara verilen ayrıcalıklar ulusal boyuttaki sorunsal seviyeden uluslararası boyutlara ulaşmış, yıllarca devletin üzerine yük olmuştur[312]. İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimi döneminde mevcut altyapının ekonomik ortam ile uyumlu olamaması, buhar gücüne geçişin sağlanamamasına sebep olurken emek yoğun üretimden sıyrılıp kitlesel üretime geçemeyen devlet, özellikle teknolojik olarak durağan kalmış ve ülkenin dört bir köşesindeki ayaklanmalar ve başarısızlıkla sonuçlanan savaşlar neticesinde, toplumun artan huzursuzluğu ile karşı karşıya kalmıştır[313]. Savaşlardan dolayı finans gücü eriyen ve ekonomik olarak daha da zayıflayan devletin borçlanma ihtiyacı artmış, her geçen gün artan nüfusa karşılık yapılan kamu harcamalarını finanse edecek borçlanma, topluma ek vergi olarak yansımıştır[314]. Gelişen sorunların askeri sistemin de bağlı olduğu tımar sistemine yansımasıyla istenen reformlar yapılamamış, gelişim gösterilememiştir[315].

Osmanlı Devleti'nin gerilemesine ve devamında dağılmasına neden olan benzeri birçok önemli faktör, tersi düşünce de Cumhuriyet'in kuruluşuna zemin hazırlamıştır.

3.1. CUMHURİYET'İN KURULUŞU VE BÜYÜK BUHRAN (1920-1929)

Dönemin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Almanya İmparatorluğu ve Bulgaristan Krallığı ile birlikte İttifak Devletleri kanadını oluşturan Osmanlı İmparatorluğu, girmiş olduğu 28 Kasım 1914-11 Temmuz 1918 tarihleri arasındaki Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle ayrılmış ve imzalamak zorunda kalacağı siyasi, askeri ve ekonomik etkileri

[311]Demirci, B. (2017). *16. yy. Fiyat Devriminin Osmanlı İmparatorluğuna Yansımaları.* 30 Ağustos 2019 tarihinde https://www.academia.edu/32704841 adresinden erişildi.
[312]Donat, Y. (2008). *Ne Mutlu Türküm Diyene*. 1 Eylül 2019 tarihinde https://www.sabah.com.tr/yazarlar/donat/2008/12/24/ne_mutlu_turkum_diyene2 adresinden erişildi.
[313]Susam, E. (2010). *Osmanlı Sanayileşme Hareketleri ve Teşvik-i Sanayi Kanunu*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta. s. 15-19
[314] Pamuk, Ş. (2018). *A.g.e.*, s. 111-126
[315]Tezel, Y. S. (2015). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. (1. Bs.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları. s. 104-110

bakımından birtakım antlaşma sürecine girmiştir. Savaşın kazanan bloğu ABD, İngiltere, Japonya, Yunanistan, Fransa, Rusya gibi Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirmiş İtilaf Devletleri'yle 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'na göre, itilaf devletleri boğazların denetimini devralmış, ihtiyaç duydukları yeri/yerleri işgal etme fırsatı yakalamış ve ordunun gerekli gördükleri kısmını terhis edebilme hakkını elde etmiş ve askeri tasfiye süreci yaşanmasının önü açılmıştır[316]. Hızlı bir işgal süreci ile karşılaşan Osmanlı Devleti, hukuki varlığını sürdürse de fiili varlığına en büyük darbelerden birini almış, en ağır şartlardaki antlaşmalardan birini imzalamak zorunda kalmıştır[317].

Mustafa Kemal Atatürk'ün, beraberindeki heyet ile 19 Mayıs 1919'da Samsun Havza'ya gelerek işgal altındaki ülkenin askeri koordinasyonu sağlamak amacıyla milli irade ve ulusal bağımsızlık yolunda kenetlenmek gerektiğini vurgulamasıyla milli mücadelenin ilk hamleleri başlamıştır[318].Önemi bakımından vatanın bütünlüğünün tehlikede olduğu belirtilen 21-22 Haziran 1919 tarihli Amasya Genelgesi'nde, ulusal geleceği yine milletin azim ve kararlılığının kurtaracağı, vatanın birliği ve bütünlüğü için bağımsızlık mücadelesi verileceği vurgulanmıştır[319]. İlerleyen süreçteki 23 Temmuz-4 Ağustos 1919 tarihleri arasında bölgesel nitelikteki Erzurum Kongresi'nin alınan kararlar bakımından milli yönü ağır basmıştır[320]. Vatan topraklarının kesinlikle bölünemeyeceği belirtilmiş, itilaf devletlerinin uyguladığı himayeci tutum ilk kez net bir dille reddedilmiş, azınlıkların siyasi ve sosyoekonomik dengesizlik yaratan hakları revize edilmiş, ulusal irade hakim kılınmış, ilk kez ulusal sınırları belirtilen yeni devlet kurma fikri açık bir dille gündeme getirilmiş ve Mustafa Kemal Atatürk'e Kurtuluş Savaşı'nı yönetme yetkisi verilmiştir[321].

Bir yandan kongreler sürecini sağlıklı bir şekilde yöneten Mustafa Kemal Atatürk'ün özgüven ve otoritesi artarken diğer yandan 4 Eylül - 11 Eylül 1919 tarihleri arasındaki Sivas

[316]Türkmen, Z. (2000). 30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasına Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 11*, s. 617-618
[317]Yılmaz, Y. (2018). Mondros'tan Ankara Anlaşması'na İskenderun Sancağı'nın Durumu, İşgallere Karşı Mustafa Kemal Paşa'nın Tepkisi ve Tayfur (Sökmen) Bey'in Faaliyetleri (1918-1921). *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17 (1)*, s. 381
[318]*Mustafa Kemal'in Samsun'a Çıkışı*. (2015). 25 Ağustos 2019 tarihinde https://www.samsun.bel.tr/samsun-detay.asp?samsun=651-mustafa-kemalin-samsuna-cikisi adresinden erişildi.
[319]Özcan, S. (2013). Amasya Genelgesi'nin Erzurum ve Sivas Kongreleri Üzerindeki Etkisi. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1 (1),* s. 75
[320]Kılıç, S. (1997). Mustafa Kemal (Atatürk) ve Erzurum Kongresi. *Atatürk Dergisi, 2 (1)*, s. 95
[321]Bostancı, M. (2015). Millî Mücadelede Erzurum Kongresi ve Kararları. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4 (2)*, s. 196-200

Kongresi'nde milli mücadele ruhunun bir sonraki adımı atılmıştır[322]. Gündem maddesi olarak "ulusun, kendi kaderini kendisi belirlemesi" üzerinde durulan ve Erzurum Kongresi'nde alınan kararların kabul edildiği Sivas Kongresi'nde; Mustafa Kemal ulusal savaşın lideri konumuna getirilmiş, milli egemenlik ve tam bağımsızlık temelleri üzerine oturtulması gereken yeni düzen için İtilaf Devletleri'nin dayattığı Mondros Ateşkes Anlaşması reddedilerek manda ve himayenin kabul edilemez olduğu ifade edilmiştir[323].

Kongreler süreci ve istenilen tam bağımsızlık konusunda değerlendirme yapmak isteyen Mustafa Kemal ve beraberindeki heyet; siyasi, askeri, ekonomik her türlü müdahalesi meşru olan itilaf devletlerinin denetiminde, İstanbul Fındıklı Sarayı'nda 12 Ocak 1920 Pazartesi günü, Devlet-î Mebusan Meclisi olarak toplanmıştır[324]. Alınan kararlar bakımından itilaf devletlerinin hiç beklemediği bir meclis toplantısı sonucu olan Misak-ı Milli kararları şu şekilde özetlenebilir[325]:

a. Mali, siyasi, adli gelişim önünde kısıtlayıcı engel teşkil eden kapitülasyonlar kaldırılarak tam bağımsızlığın sağlanması,
b. Doğu Karadeniz ve Batı Trakya'daki sorunlu bölgelerin kaderinin bölge halkının oylamasına bırakılarak barışçıl bir çözüm politikasının benimsenmesi,
c. Boğazlar meselesinin lehte çözümlenmesi ve dünya ticaretine açılmak istenmesi,
d. Müslümanlar ile gayrimüslimlerin karşılıklı haklarının benzerliği konusunda hemfikir olunması,

Alınan kararlar bakımından İtilaf Devletleri'ni memnun etmeyen bu toplantı, Osmanlı Devleti'nden kalan bir sistem olan Mebusan Meclisi'nin son toplantısı olmuştur[326]. Ulusal bağımsızlık vurgusu üzerine kurulu meclis toplantısının neticesindeki Misak-ı Milli kararlarının önemi, Osmanlı Devleti sonrasının tam bağımsızlık yansımaları olması ve temel

[322]*Cumhuriyet'in Temellerinin Atıldığı Sivas Kongresi'nin 99. Yıl Dönümü*. (2018). 2 Ekim 2019 tarihinde https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhuriyetin-temellerinin-atildigi-sivas-kongresinin-99-yil-donumu-382951.html adresinden erişildi.
[323]Kısıklı, E. (1988). Sivas Kongresi'nin Millî Mücadelede Kamuoyu Oluşturulması Açısından Önemi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 1*, s. 29-42
[324]Sipahioğlu, S. Y. (2018). *Misak-ı Milli Kararları ve Önemi*. 2 Ekim 2019 tarihinde http://www.serenti.org/misak-i-milli-kararlari-ve-onemi/ adresinden erişildi.
[325]Küçük, C. (2005). Mîsâk-ı Millî. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 30, ss. 173-175). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi. s. 173-175
[326] Kaya, E. (2002). İstanbul Basınına Göre Son Osmanlı Meclis-i Mebusanından Beklentiler. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 4 (1)*, s. 31-33

de milli mücadelenin verilmeye başlamasıdır[327]. Beklemediği bir meclis toplantısıyla karşılaşan itilaf devletleri, aldığı kararları uygulamakta niyetli olan İstanbul hükümetine karşı baskılarını artırmış ve kararların revize edilmesini talep etmiştir[328]. Sonrasındaki süreçte; ardı ardına milletvekili tutuklamaları gelmiş, 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul resmen işgal edilmiş ve Osmanlı Mebûsan Meclisi kapatılmıştır[329].İstanbul'da kapatılan meclis yerine, Ankara'da yeni bir meclis kurma fikri gündeme gelmiş ve 6 Nisan 1920 tarihinde Anadolu Ajansı kurularak milli mücadele söylemleri hız kazanması açısından İstanbul'un işgaline gösterilen tepkiler artmıştır[330]. İtilaf devletleri zorbalıklarından kaçıp Ankara'ya gelebilen milletvekilleri ile 23 Nisan 1920 Cuma günü açılan yeni meclis, yeni Türk Devleti'nin doğuşunun ayak sesleri olmuştur[331].

Dengenin aleyhte değiştiğini gören İtilaf Devletleri, 10 Ağustos 1920 tarihinde İstanbul Hükümeti tarafından imzalanan Sevr Barış Antlaşması'nı yürürlüğe koymak istese de Mustafa Kemal Atatürk, "*Artık İstanbul Anadolu'ya egemen değil, bağlı olmak zorundadır.*" sözüyle söz konusu anlaşmanın kabul edilemeyeceğini belirtmiş ve bu anlaşmanın Ankara'yı bağlayıcılığının bulunmadığını açıklamıştır[332].İtilaf Devletleri tarafından Osmanlı Devleti'nin imzaladığı son anlaşma olan Sevr Barış Anlaşması yürürlüğe sokulmuş, Osmanlı Devleti fiilen sona ermiştir[333].

Cumhuriyetin kuruluşundaki önemli mücadelelerden diğeri 26 Ağustos - 9 Eylül 1922 tarihleri arasında Yunan ordusuna karşı *Büyük Taarruz*'da verilmiş Anadolu'nun işgalci devletlere karşı gösterdiği bu direniş mücadelesi başarı ile sonuçlanırken milli özgüven kazanılmış ve kurtuluşa olan inanç artmıştır[334].Gösterilen direnişin siyasi sonucu olarak imzalanan 11 Ekim 1922 tarihli Mudanya Ateşkes Anlaşması ile İstanbul ve Boğazlar

---

[327] Sipahioğlu, S. Y. (2018). *A.g.e.*

[328]Koçak, Ö. F. (2018). 1919 Meclis-i Mebusan Seçimlerinin "Kurucu Meclis Oluşturucu" Niteliği. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 22 (2)*. s. 202-205

[329]Çolak, F. (2015). Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde İzmir Vekilleri ve Faaliyetleri. *Tarih Okulu Dergisi, 8 (22)*, s. 206-209

[330]Özkaya, Y. (1985). Milli Mücadelede "Anadolu Ajansı"nın Kuruluşu ve Faaliyetlerine Ait Bazı Belgeler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 1 (2),* s. 592

[331]TRT. *TBMM'nin Açılışı ve Çalışmaları*. (2010). Belgesel. 4 Eylül 2019 tarihinde https://www.trtarsiv.com/izle/121492/1-tbmm-nin-acilisi-ve-calismalari adresinden erişildi.

[332]Dura, C. (2016). *Nutuk'tan Özetler (III): Millî Kongre'ye Doğru*. 6 Eylül 2019 tarihinde www.cihandura.com/tr/makale/nutuktan-oezetler-iii-mlli-kongreye-doruadresinden erişildi.

[333]Ulusan, Ş. (2009). Şark Meselesi'nden Sevr'e Türkiye. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 8 (18)*, s. 247

[334] Üçüncü, U., Sarısaman, S. (2016). Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz. *Tarih Okulu Dergisi, 25,* s. 286

sorununun TBMM'ye bırakılması, Osmanlı Devleti hukuken sona erdiğinin göstergesi olmuştur[335].

Bir yandan ulusal bağımsızlık adına verilen Kurtuluş Savaşı muhtelif cephelerde sürerken diğer yandan ülkenin sosyoekonomik yapılarının revize edilmesi ve işgal sürecinde ekonomik sorunların ertelenmesi adına 17 Şubat 1923 Cumartesi günü İzmir'deki Banka-Han binasında ekonomi ağırlıklı bir kongre gerçekleştirilmiştir, İzmir İktisat Kongresi[336]. Gelinen nokta itibariyle uluslararası boyuttaki sorunlar yumağı ve diplomasi trafiğinin yurt içine yansıması olarak gerçekleştirilen kongrenin toplanma amacı şu şekilde özetlenmektedir[337]:

a. Bağımsız bir ekonominin temellerinin atılması,
b. Ekonomik amaç-hedef uyum dengesinin gerekli düzenlemeler yapılarak sağlanması,
c. Uygulanması gereken ekonomi politikaları için kaynak ve yöntemin belirlenmesi,

İktisat kongresinin toplanmasının temel amacı, yerli ve yabancı sermayedar gruplara gelecekteki ekonomik beklentiler konusunda güven vermek olmuştur[338].İzmir'de, Misak-ı İktisadî'nin (milli ekonomi) kabul edildiği kongrede ekonominin çeşitleri kesimlerine yönelik alınan kararlardan bazıları şu şekilde belirtilmektedir[339]:

a. Sanayii grubuna yönelik; koruyucu gümrük vergileri yoluyla sanayinin korunması ve sanayi için ithal olunacak mallara muafiyet tanınması, sanayinin ve sanayicinin teşvik edilmesi, ulaştırmada ucuz tarifelerin uygulanması ve ulaşım imkanlarının geliştirilmesi, sanayi alanında kredi imkanlarının arttırılması ve çeşitli kolaylıkların sağlanması, sanayinin ihtiyacı olan teknik elemanların yetiştirilmesi için gerekli eğitim kurumlarının oluşturulması, sanayi odalarının kurulması,
b. Tüccar grubuna yönelik; borsaların millileştirilmesi, tekelciliğe karşı mücadele edilmesi, ipotek karşılığında tüccara kredi verilmesinin temini, bir ana (esas) ticaret bankasının kurulması, kömür üretiminin dış rekabetten korunması, himayeci gümrük sisteminin kurulması,

---

[335]Başyiğit, T. (2007). Anılarda Mudanya Ateşkes Antlaşması. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 6 (14)*, s. 178
[336]Aydoğan, M. (2018). *İzmir İktisat Kongresi*. 20 Eylül 2019 tarihinde http://kuramsalaktarim.com/izmir-iktisat-kongresi/ adresinden erişildi.
[337]Kurtoğlu, R. (2017). *A.g.e.*, s. 289-292
[338] Alpay, Y., Alkin, E. (2017). *Olaylarla Türkiye Ekonomisi*. (1. Bs.). İstanbul: Humanist Kitap Yayıncılık, s. 18
[339]Koç, İ. C. (2000). İzmir İktisat Kongresi'nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri. *Atatürk Dergisi, 3(1)*, s. 153-154

c. Çiftçi grubuna yönelik; aşar vergisinin kaldırılması, tütün ekimi ve ticaretinin serbest bırakılması, Rejinin* kaldırılması, tarımsal kredilerin düzene sokulması, tamirat atölyelerinin kurulması, tarım alet ve makinalarında standartlaşmaya gidilmesi, pratik tarım derslerinin okul programlarına konulması, yüksek öğrenim öğrencilerinin belirli süre içinde köylere gönderilmesi,
d. İşçi grubuna yönelik; amele yerine işçi denilmesi, çalışma saatlerinin sekiz saate indirilmesi, 12 yaşından küçüklerin çalıştırılmaması, gece çalışmalarına çift ücret ödenmesi, hammaddelerin işlenmeden ihraç edilmemesi,

Milli mücadele ve tam bağımsızlık konusundaki irade ve kararlılık ile savaşlardan elde edilen başarı, toplum üzerinde pozitif hava yaratmıştır[340]. Yunan kuvvetlerinin püskürtüldüğü Büyük Taarruz neticesinde Mudanya Ateşkes Anlaşması kazanılmış, Kurtuluş Savaşı'nın şerefli zaferi sonrasında ise 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Anlaşması kazanılmıştır[341]. Mondros ve Sevr anlaşmaları gibi itilaf devletleri otoritesindeki süreçlerden milli mücadele ruhuyla kazanılan Kurtuluş Savaşı ve savaş sonrasında kurulması planlanan yeni Türk devletinin önündeki önemli adımlardan biri Lozan Barış Anlaşması'nda alınan şu kararlar ile atılmıştır[342]:

a. İzmir İktisat Kongresi'nde alınan milli ekonomi kararları uygulanacak,
b. Türk devletinin toprak bütünlüğü kabul edilecek ve ulusal bağımsızlığı tanınacak,
c. Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti döneminde, devletin iç işlerine karışacak derece de elde ettiği haklar ve tanınan kapitülasyonlar tamamen kaldırılacak,
d. Patrikhaneler siyaseten arındırılacak,
e. Boğazlar sorunu geçici olarak çözülecek,
f. Yabancı okullar, Türk kanunları çerçevesinde eğitimlerine devam edecek,
g. Serbest ithalat rejiminin 1930 yılına dek muhafaza edilmesi karşılığında Osmanlı Devleti'nden kalan borç ödemeleri, hem 1929 yılına kadar ertelenecek hem de Osmanlı'dan ayrılan devletler arasında paylaştırılacak,

* Osmanlı Devleti'nde tütün alım-satımını tespit ettiği fiyat üzerinden yöneten şirkettir.
[340]Kepenek, Y. (2017). *A.g.e.*, s. 35-37
[341]Karasakal, M. (2016). *Bütün Yönleriyle Lozan Barış Antlaşması*. 7 Eylül 2019 tarihinde http://mehmetkarasakal.com/butun-yonleriyle-lozan-baris-antlasmasi/ adresinden erişildi.
[342]Özdemir, A. U. (2013). Lozan'da Başarıyı Ölçmek: Konular Bazında Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 53*, s. 168-171

h. İtilaf Devletleri tarafından kazanılan Birinci Dünya Savaşı'na istinaden istenen savaş tazminatlarından vazgeçilecek,
i. Azınlıkların her türlü ayrıcalığı kaldırılacak ve mübadele edilmeleri sağlanacak,

Dış politikada milli bakış açısı ve tavrını netleştiren yeni Türk devleti için birçok konuyu çözüme kavuşturan Lozan Barış Anlaşması ile kapitülasyonlar tamamen kaldırılmış, Mondros ve Sevr anlaşmaları devre dışı bırakılarak hukuken sona erdiği kanıtlanan Osmanlı Devleti'nin yerini 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti almıştır[343].

Türkiye Cumhuriyeti, kongrelerde yapılan vurgular ve alınan kararlar eşliğinde, her ne kadar özel sektörü teşvik ederek sanayileşmenin yolunu arasa da tarım ağırlıklı bir ekonomi ile karşı karşıya kalındığının bilincinde olmuş ve bu bağlamda çiftçiyi zorlu ekonomik koşullardan kısmen de olsa kurtarmak amacıyla 21 Nisan 1924 tarihinde kısa vadeli krediler verilmesini sağlayacak İtibar-ı Zirai Birliği Kanunu çıkarılmıştır[344].Uygulamada tarımsal kesim desteklenirken tarımsal üretimin ulaştırılması amacıyla Anadolu'nun genel olarak elverişsiz fiziksel coğrafi şartları, ulaşım maliyetlerinin daha düşük olduğu demiryollarını ön plana çıkarmıştır[345]. Bu düşüncenin pekiştirilmesi, Lozan Görüşmeleri'nden önce ABD'nin desteğini almak amacıyla[346]24 Eylül 1888 tarihinde Almanlara verilen bir imtiyaz olan "Anadolu Hattı"nın,22 Nisan 1924'te TCDD'nin kurulmasıyla devletleştirilmesidir[347].

Verilen dikkat çekici imtiyazlardan olan 1856 yılında kurulan İngiliz sermayeli Ottoman Bank, sermaye sahiplerinin İngiliz olmasından dolayı belli bir süre sonra toplumsal tepkilere neden olması sonucunda yerli bir merkez bankası kurulması fikri ortaya atılmış ve 11 Mart 1917'de Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası kurulmuştur[348]. Ulusal sermayeli bankanın amacı, her türlü bankacılık işlemi olmakla birlikte ticari hayatı canlandırmak ve örgütlemek adına kredi

[343]*Lozan Sulh Muahedenamesinin Kabulüne Dair Kanunlar*. 7 Eylül 2019 tarihinde https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200343.pdf adresinden erişildi.
[344]Serinikli, N., İnan, İ. H. (2011). Küreselleşme Sürecinde Tarım Kooperatifleri ve Küreselleşmenin Tarım Kooperatiflerine Etkisi. *Tarım Ekonomisi Dergisi, 17 (1),* s. 21
[345] Yıldırım, İ. (2001). *Cumhuriyet Döneminde Demir Yolları (1923-1950)*. (1. Bs.). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları. s. 39-48
[346]Bulut, A. (2009). *Amerikalılara Verilen 99 Yıllık İmtiyazın İptali!*. 5 Eylül 2019 tarihinde http://www.yenicaggazetesi.com.tr/amerikalilara-verilen-99-yillik-imtiyazin-iptali-9089yy.htm adresinden erişildi.
[347] Avcı, M. (2014). Atatürk Dönemi Demiryolu Politikası. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 54*, s. 46-54
[348] Sevimay, H. R. (1995). *A.g.e.*, s.254

sağlamaktır[349]. İtibar-ı Millî Bankası; Osmanlı Devleti'nin ağır ekonomik yükü, Kurtuluş Savaşı ve öncesinde maruz kalınan işgal sürecinin yarattığı maliyet, yönettiği savaş ekonomisi, Lozan Görüşmeleri'nden doğan Osmanlı borçları gibi süreçlerden gelmiş Osmanlı Devleti'nin hukuken ve fiilen sona ermesinden sonra Atatürk'ün talimatıyla, 26 Ağustos 1924 yılında kurulan Cumhuriyet'in ilk milli bankası olan İş Bankası ile 1927 yılında birleştirilmiştir[350].

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki önemli gelişmelerden biri de aşar vergisinin kaldırılması olmuştur. Üretilen üründen aynî olarak onda bir oranında alınan ve bütçenin en önemli gelir kalemlerinden biri olmasından dolayı devletin, olumsuz etkilememek adına özel önem gösterdiği aşar vergisi, tarım kesimi üzerinde sürekli maliyet oluşturmuştur[351]. Olumsuz iklim şartları, üründeki verimsizlik, iltizam sahiplerinin dahil olduğu yolsuzluklar, savaşlar gibi nedenler toplumu olumsuz etkilemiş, tarım ekonomisinden oluşan devletin vergi gelirleri düşmüştür[352].Karşısında Osmanlı Devleti'nden kalma sistemleri bulan Türk yetkililer, ekonominin dinamizm kazanması açısından İzmir İktisat Kongresi'nde aldığı karar ve düzenlemelerden biri olan vergi politikasını revize ederek 17 Şubat 1925 tarihinde aşar vergisini kaldırmış tarımsal kesim üzerindeki yükü hafifletmiştir[353].Geleneksel ve önemli bir gelir kalemini devre dışı bırakması ile çağdaş vergi politikası uygulamalarına adım atılabileceğini gösteren devlet yetkilileri, kırsal kesimden kentteki ticaret ve sanayi kuruluşlarına kaydırılan yeni vergi uygulamaları ile gelir yaratmak zorunda kalmıştır[354].

İzmir'deki kongrede alınan kararlar doğrultusunda kırsal kesimin azınlıkta olduğu şehirlerdeki sanayi kuruluşlarının maden üretimini geliştirmesi ve bu amaçla kredi vererek düzenlenmesi ve desteklenmesini sağlamak amacıyla 19 Nisan 1925 tarihinde devletin doğrudan görev aldığı Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuş, sanayi kuruluşlarına göre çok daha küçük ölçekli teşebbüslerin inşaat girişimlerine kredi desteği sağlamak adına 3 Haziran

[349]Yılmaz, N. (2009). *Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul. s. 72
[350] Sevimay, H. R. (1995). *A.g.e.*, s.256
[351] İnci, İ. (2009). 1923-1960 Döneminde Türkiye'de Tarım Faaliyetleri Üzerinden Alınan Vergiler. *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi, 11 (1)*, s. 114
[352] Tabakoğlu, A. (2016). *A.g.e.*, s. 801-802
[353]Kırkpınar, K. (1992). Aşar Vergi Sisteminin Kaldırılışı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 1 (2)*, s. 116-117
[354]Alpay, Y., Alkin, E. (2017). *A.g.e.*, s. 33

1926 tarihinde Emlak ve Eytam Bankası kurulmuştur[355].Milli ekonomi yolunda önemli adımlardan biri de egemenlik haklarını zedeleyen kapitülasyonlardan biri olan ve yabancılara Türk sularında yük ve yolcu taşımacılığı yapma hakkı tanıyan ayrıcalıklar, 1 Temmuz 1926 yılında Kabotaj Kanunu'nun kabul edilmesiyle kaldırılmıştır[356].Milli ekonomi politikası gereği devlet destekli kuruluşlar ve yasal düzenlemeler kendini göstermiş, sanayi içerisindeki payı yüksek olan Alman Junkers Uçak Fabrikası ile ortak olarak 6 Ekim 1926 tarihinde Kayseri'de TOMTAŞ kurulmuştur[357].İç talebi karşılamak amacıyla üretim yapmak üzere 26 Kasım 1926 tarihinde Alpullu ve 17 Aralık 1926 tarihinde Uşak Şeker Fabrikası, sanayileşme yolunun yerli öncü göstergeleri olmuştur[358].

Yabancı yatırım ortaklığına girişimci yerli sermayenin yetersiz olması gibi dönemin temel sorununun eklenmesi devleti sanayi hamlelerini geliştirmeye teşvik etmiştir[359].Türkiye'de sanayileşme hamlelerinin gerçekleşmesine uygun zemini hazırlayan 28 Mayıs 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'na göre[360]:

a. Yatırım yapacak işletmelere arazi hibe edilecek,
b. Teşvik edilen girişimlerde Türkler çalışacak,
c. Yabancı işçiye, yalnız nitelikli işgücü gerektiren durumlar da işi öğretmek amacıyla müsaade edilecek,
d. İlgili işletmelere gümrük muafiyeti tanınacak,

Kanunen getirilen ve detaylandırılabilecek yeniliklerin ilk hamlesi, 6 Kasım 1927 tarihinde Aydın Nazilli'de Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası adıyla kurulan ilk dokuma fabrikası olmuştur[361]. Sağlanan muafiyet, tanınan imtiyaz ve yapılan teşvik politikasının ortak amacı, yerli üreticiyi destekleyici ithal ikameci politika izlemek[362] olmasına rağmen teknik yetersizlik ve deneyimsizlik, ithalata gösterilen önemin ihracata verilmemesi gibi nedenler

[355]Özer, M. H. (2012). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bir Yerel Banka Teşebbüsü: Diyarbakır Bankası (1930-1939). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (42)*, s. 383
[356] Çağa, T. (1975). Türkiye'de Deniz Kabotajı Tekeli. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 41(3-4)*, s. 210
[357]Dervişoğlu, F. (2014). İstikbalini Göklerde Arayan Ülke ve Türk Havacılık Sahasında Alman Menfaatleri Işığında Bir Ortaklık: Tomtaş. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi, 3 (3)*, s. 72
[358] Alpay, Y., Alkin, E. (2017). *A.g.e.*, s. 36
[359] Kasalak, K. (2012). Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye'de Sanayileşmeye Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27*, s. 73
[360] Susam, E. (2010). *A.g.e.*, s. 107-113
[361] Aydın, D., Aksoy, E. (2012). Nazilli Sümerbank Fabrikası'nın Sosyal Tesis Binası'nın İşlevsel Dönüşümü İçin Analizler. *Güney Mimarlık Dergisi, 8*, s. 41
[362] Kurtoğlu, R. (2017). *A.g.e.*, s. 350

mali sorunlar ile birleştiğinde hedeflenen performansın altında kalınmış, yasadan istenen verimin alınamamasına neden olmuştur[363].

İlk yıllarındaki Cumhuriyet'in Lozan görüşmelerinde mutabık kalarak ertelediği sorunlardan biri olan Osmanlı Devleti'nden kalacak borçların tespit edilmesi konusunda, ilk etapta Osmanlı Devleti'nden toprak alarak bağımsızlığını sağlayan Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan gibi ülkeleri payına düşen borcu kabul etmeleri ya da söz konusu ülkeler tarafından ödenmeyen borçlardan Türkiye'nin sorumlu olmaması sağlanmıştır[364]. Birinci Balkan Savaşı'ndan başlayarak borçlar belirlenmiş ve ülkelerin bütçe gelirlerine göre borcun paylaşımı kararlaştırılırmıştır[365]. Birinci Balkan Savaşı öncesindeki dış borç ödemeleri, savaş sonunda toprak alan ülkeler arasında, devletin genel bütçesinin kaybedilen topraklardaki bütçe gelirlerine oranlanması ile dağıtılması kararlaştırılırken savaş sonrasındaki dış borç ödemeleri ise, yine savaş sonrasında Osmanlı Devleti'nin Asya'daki bölgelerinden toprak alarak bağımsızlığını ilan eden devletlerarasında aynı ölçülendirme yöntemi kullanılarak pay edilmesine karar verilmiştir[366]. Tarihsel olarak Birinci Balkan Savaşı'nın milat alındığı dağılıma göre, Türkiye Cumhuriyeti savaş öncesi kısmın %62'sini, savaş sonrası kısmın %76'sını devralmayı kabul ederken ödeme planında yıllık ödeme yapılacağı kararlaştırılmış ve ilk etapta anapara ödemesi 2 Milyon Lira olarak başlayarak kademeli artarak 3,5 Milyon Lira'ya kadar çıkmıştır[367]. Lozan Antlaşması'ndan sonra çıkan anlaşmazlıklardan dolayı ilgili ülkelere tebligatı geciken borçlar, Paris'te 13 Haziran 1928 tarihinde Paris Antlaşması imzalanarak karara bağlanmış ve bu karar TBMM'de 1 Aralık 1928'de kabul edilerek Osmanlı Devleti'nin dış borçlarının bir kısmını Türkiye Cumhuriyeti'nin üstlendiği resmileşmiştir[368].

Lozan Görüşmeleri'nde, kısmen lehte sonuçlanan kapitülasyon sorunlarından biri olan gümrük vergisi konusunda 1929 yılına kadar %13'lük vergi oranında değişiklik

[363]Ertüzün, T. (1976). İthal İkamesi ve Sınırları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,36 (1-4),* s. 177-179
[364]Dikmen, N. (2005). Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 19 (2)*, s. 151
[365] Arslan, G. (2015). Osmanlı Devleti'nin Dış Borçları ve Yeniden Yapılandırma Süreci (1930-1933). *International Journal of History Studies, 7 (4)*, s. 8
[366] Sevimay, H. R. (1995). *A.g.e.*, s. 343-346
[367] Alpay, Y., Alkin, E. (2017). *A.g.e.*, s. 38
[368] Sarı, E. (2016). *Büyük Türk Tarihi*. (1. Bs.) Antalya: Net Medya Yayıncılık. s. 272

yapılamamasını öngören Ticaret Sözleşmesi imzalanmış ve bu sürenin bitimi ile birlikte 1 Ekim 1929 tarihinde Gümrük Tarifesi Kanunu kabul edilerek vergi oranı artırılacaktır[369].

Yeni Türk yönetimi, ulusal sosyoekonomik sorunları ile uğraşırken dünya ekonomisinde, ekonomik sistemlerin ve serbest piyasa düşüncesinin sorgulandığı kriz dönemine girilmekte, kriz öncesindeki sürecin başlangıcı ise coğrafi keşifler ve Sanayi Devrimi gibi dünya tarihine yıllarca damgasını vuracak gelişmelere dayanmaktadır. Temel olarak hammadde ve sömürge arayışlarının neden olduğu ekonomik rekabet, bir süre sonra Almanya ile İngiltere arasında silahlanma yarışına dönüşerek Britanya İmparatorluğu öncülüğündeki İtilaf Devletleri bloğu ile Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu öncülüğündeki İttifak Devletleri arasında Birinci Dünya Savaşı yaşanmış ve savaş sonucunda İtilaf Devletleri bloğu savaşın kazanını olmuş üstünlüğünü kabul ettirmiştir[370].

Dünya sanayi üretiminde hakimiyetinin bulunması, savaşın başrol oyuncusu olmamasından dolayı savaş ekonomisinin yarattığı maliyetlerin diğer ülkelere nazaran daha düşük olması, savaşın kazanan bloğunda olmasından dolayı aldığı savaş tazminatlarının da etkisiyle önemli miktarda altın stoku artmış olan ABD, 1920'li yıllarda birçok ülkenin ekonomik olarak zayıf düşmesinden dolayı dış borç kaynağı olmuştur[371]. Savaş tazminatlarını dahi ödeyemeyecek durumda olan Almanya'nın ABD ile 1924 yılında yaptığı Dawes Planı, sağlanan yeni kredilerle yapılanmanın kanıtı olmuştur[372].

Dünyadaki diğer ülkelerin kreditörü konumundaki ABD'de, üretim ve istihdam her geçen gün artarken fiyatlar ve ücretler istikrarlı seyir izlemiş minimum emekle zengin olmak isteyen varlık içerisindeki halk, yaşam standartlarının diğer bölgelere göre daha iyi olmasından dolayı 1926 yılında Florida'da gayrimenkul alımına yönelmiştir[373]. Halkın pozitif beklentisi, 18 Eylül 1928 Salı günü yaşanan tropik kasırga[374] ile tersine dönmüş ve yüzlerce hayatını kaybeden insan, hasar gören evler, deniz sularının parçalamasıyla sokaklara sürüklenen

---

[369]Selim, Y. (2017). *1929 Dünya Ekonomik Krizi Türkiye'yi Nasıl Etkiledi?*. 22 Eylül 2019 tarihinde http://www.serenti.org/1929-dunya-ekonomik-krizi-turkiyeyi-nasil-etkiledi/ adresinden erişildi.
[370] Pamuk, Ş. (2018). *A.g.e.,* s. 83-94
[371]Özgöker, U. (2009). *1929 Dünya Büyük İktisadi Buhranı – II.* 10 Eylül 2019 tarihinde http://www.subconturkey.com/2009/Temmuz/koseyazisi-1929-Dunya-Buyuk-Iktisadi-Buhrani---II.html adresinden erişildi.
[372] Cevizliler, E., Öncü, A. S. (2013). *A.g.e.*
[373]Altınırmak, S., Eyüboğlu, A. (2016). Ekonomik Krizlerin Nöroekonomi Kavramı Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi, 72,* s. 73-74
[374] Duman, E. (2011). *Krizlerin Anatomisi: 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi'nin Karşılaştırılması*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman. s. 57

yatların durumu vs. toprağın değer kaybetmesine ve satın alınan gayrimenkullerin değerinden çok daha düşük fiyatlarla satılmasına neden olmuştur[375].Borsadaki tek finansal araç konumundaki hisse senedine yönelen yatırımcılar, fiyatların yükselmesine neden olurken bankalar dahil hisse senedi fiyatlarının sürekli yükseleceği beklentisi ile çekilen krediler de patlama yaşanmış ve 1928 yılındaki 5 Milyon USD'lik istatistiki veri 1929 yılında 850 Milyon USD'ye ulaşarak aşırı fiyat yükselişlerinin göstergesi olmuştur[376].FED, mevduat faizlerini artırarak fiyat yükselişlerini kontrol etmek istese de her geçen gün riski artan krediler, hisse senetlerinin bir nevi teminatı konumuna gelmiştir[377]. İngiltere Merkez Bankası'nın 23 Ekim 1929 günü rekabet yaratmak adına iskonto oranlarını yükseltmesiyle düşüşe geçen ABD hisse senedi fiyatları, 24 Ekim 1929 günü yapılan satışların 13 milyona ulaşmasıyla daha da düşmüş kredi borcu bulunan yatırımcıların piyasaya olan güveni azalırken oluşan panik havası ile satış furyası 29 Ekim 1929'da dip yaparak 16 milyon seviyelerine gelmiştir[378]. Kredi ödemeleri aksamaya başlamasıyla spekülatif alımı fonlayan bankaların iflas kararları gelmiş ve kredi balonu patlamıştır[379]. Borsa çöküşü ile krizin negatif havası derinleşirken onlarca yıl süren gösterişli hayatlar ve ekonominin sürekli büyüyeceğine olan inanç yıkılmıştır[380].

Panik dalgası ve abartılı hisse senedi fiyatları, krizin görünen nedenleri olsa da yapısal nedenler şu şekilde özetlenmektedir[381]:

a. Zayıf finansal piyasaların işleyişi,
b. Mali piyasalardaki yasal boşluklar,
c. Gelir dağılımındaki düzensizlikler,
d. Uygulanan ekonomi politikalarında ısrar etmek,
e. Tarımsal kesimin ekonomik gücünün düşmesi,

---

[375]Özgöker, U. (2010). *1929 Dünya Büyük İktisadi Buhranı*. 12 Ekim 2019 tarihinde http://www.subconturkey.com/2010/Agustos/koseyazisi-1929-Dunya-Buyuk-Iktisadi-Buhrani.html adresinden erişildi.

[376] Selim, Y. (2013). *Kara Perşembe: 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Nasıl Başladı?*. 23 Eylül 2019 tarihinde http://www.serenti.org/kara-persembe-1929-dunya-ekonomik-bunalimi-nasil-basladi/ adresinden erişildi.

[377]Açıkgöz, Ö., Özkan, B. (2009). *1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri*. 7 Ekim 2019 tarihindehttps://www.mevzuatdergisi.com/2009/04a/01.htm adresinden erişildi.

[378]Selim, Y. (2013). *A.g.e.*

[379]Yardımcı, M. E., İnce, M. R., Ekiz, R. (2017). 1929 Dünya Ekonomik Krizinin Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. S. Koç, S. Yılmaz Genç ve K. Çolak (Ed.), *Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları* kitabı içinde (ss. 249-270). Kocaeli: Umuttepe Yayınları. s. 253

[380]Duman, E. (2011). *A.g.e.,* s. 62

[381]Işık, N., Duman, E. (2012). 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2 (1)*, s. 77-81

f. Çarpan etkisi,

Kanadalı ekonomist John Kenneth Galbraith'a göre krizin temel nedeni, sanayi sektöründeki emeğin üretkenliğinin artmasına karşılık ürün fiyatlarında ve işçi ücretlerindeki olağan seyrin devam etmesi olmuştur. Kârlılığı artıran bu olgu, gelir dağılımında yaşanan farklardan dolayı geliri yüksek kesimin tüketim harcamalarını desteklerken halkın tüketim harcamaları kısıtlı kalmıştır. Sanayi de yaşanan üretim artış hızına karşılık yatırım harcamalarında benzeri hız yakalanamamasından dolayı kârlılık düşmüş, yatırım harcamaları azalmış ve toplam talep üzerinden dolaylı olarak üretimi düşürmüştür[382].Bunalımın finansal etkileriyle sermaye birikimi eriyen ülkelerin, yerli ekonomide korumacı politika uygulaması ticaret hacimlerinde daralmaya neden olurken koruyucu önlemler arttıkça derinleşen etkiden dolayı denetim faaliyetleri önem kazanmış, devletin ekonomik hayata müdahalesini gerektiren ve talep daralmasını engelleyecek iktisat politikaları önem kazanmıştır[383].

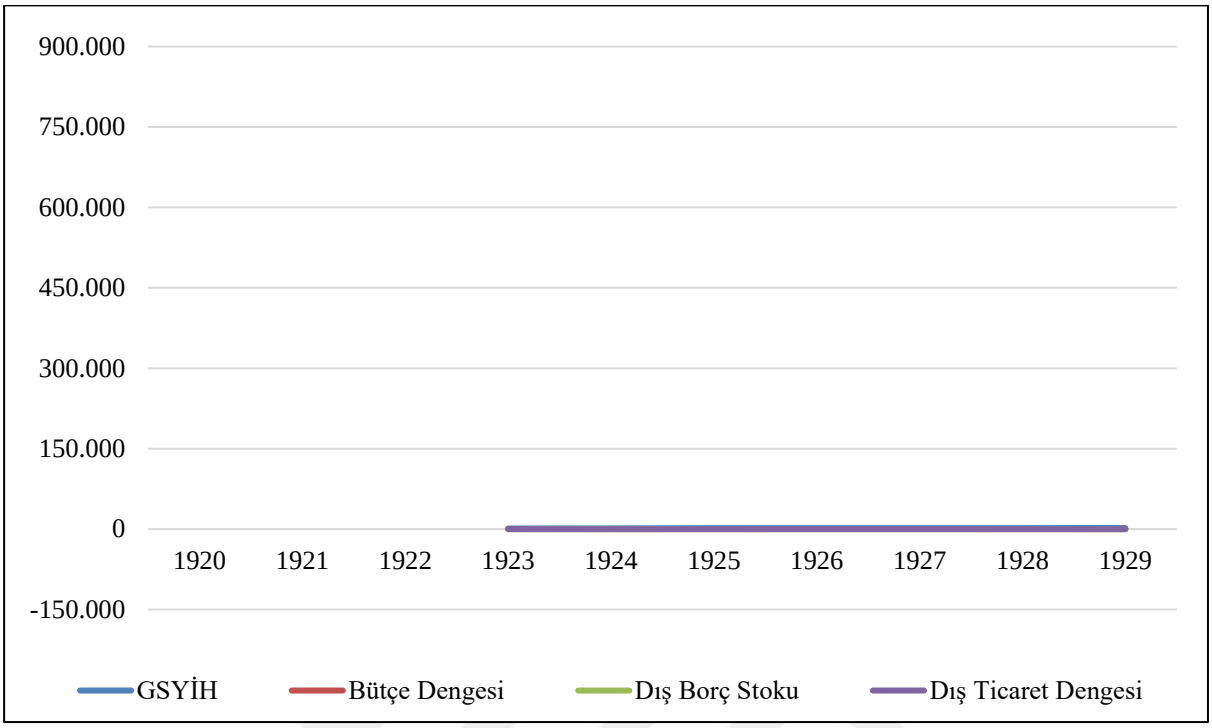
Türkiye'de, 1923-1929 yılları arasındaki dönemde, ihraç malı konumundaki tarım ve hammadde fiyatlarının düşmesini takiben üretimin azalmış, Cumhuriyet kadrosunun attığı ulusal ekonomi adımlarının yarattığı iyimser hava ve pozitif beklenti sekteye uğramıştır[384]. Merkez bankasının olmayışından dolayı mali piyasaların kontrol edilememesi, gümrük vergilerinin yükseleceği beklentisinin ithalat hacmini genişletmesi, Lozan görüşmeleri ile ertelenmiş olan Osmanlı borç ödemelerinin başlayacak olması kriz yıllarında mevcut ekonomik ortamın belirgin özellikleri[385]iken 1929 yılındaki kötü iklim şartları, demiryolu ve limanların millileştirme ödemeleri ve dış ödemelerin ödemeler bilançosu üzerinde oluşturduğu yük, ithalat düşürülerek[386]minimize edilmek istenmiştir.

Türkiye'de,1923-1929 yılları arasında, para arzında istikrar sağlamak amacıyla sıkı para politikası[387] uygulanırken bütçede denklik sağlamak amacıyla sıkı maliye politikası[388] uygulanmıştır. Ekonomi politikalarının etki alanı içerisindeki gösterge değerleri Grafik 1 ve 2'de gösterilmiştir.

---

[382]Selim, Y. (2013). *A.g.e.*
[383]Buluş, A., Kabaklarlı, E. (2010). 1929 Ekonomik Buhranı ile Son Dönem Global Krizin Karşılaştırılması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 10 (19)*, s. 12
[384] Pamuk, Ş. (2017). *A.g.e.*, s. 173-174
[385]Kazgan, G. (2013b). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009)*. (4. Bs.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. s. 52-58
[386] Parasız, İ. (2003). *Türkiye Ekonomisi*. (1. Bs.). Bursa: Ezgi Kitabevi. s. 37
[387] Sarı, Y. (2007). Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'de Uygulanan Para Politikaları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4 (7)*, s. 2
[388]Parasız, İ. (2003). *A.g.e.*, s. 17

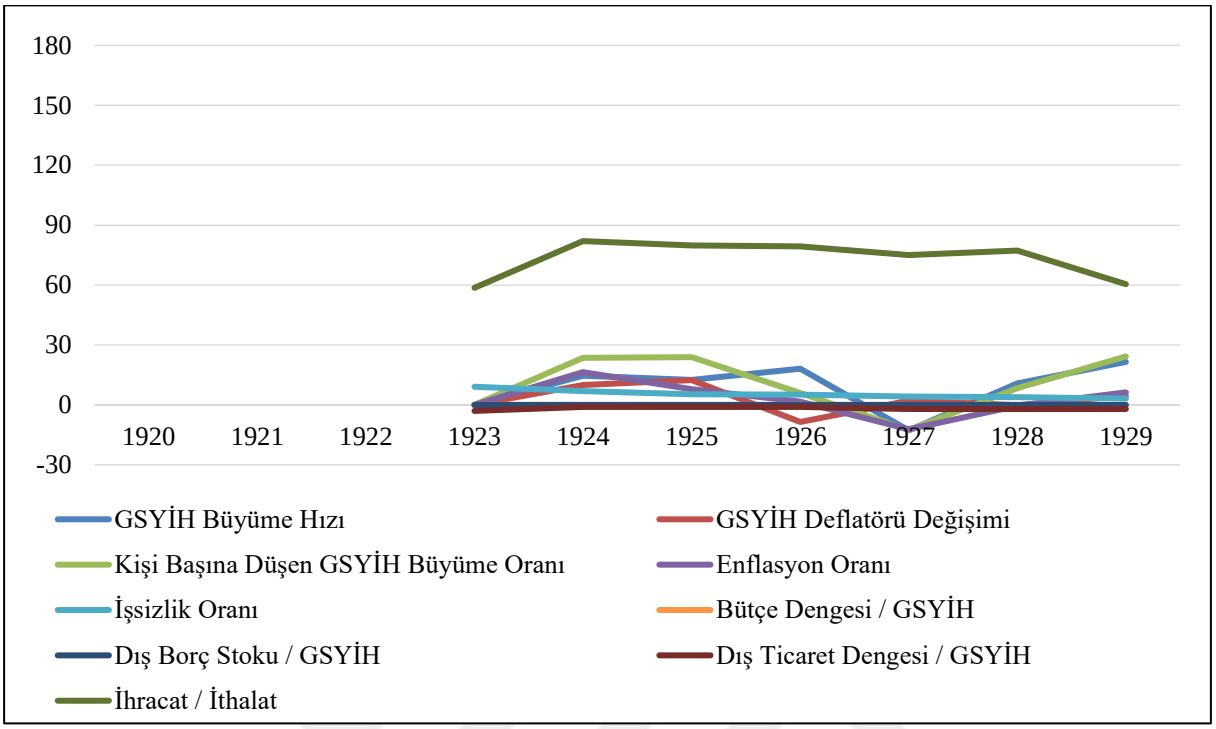
Grafik 3.1: Göstergelerin 1923-1929 yılları arasındaki değerleri (Milyon USD)*

Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki kondisyonu düşük ekonominin Grafik 3.1'deki gibi konumlandırılan gösterge değerleri, oldukça düşük seyretmiştir. GSYİH, kısa süreli dalgalanmasına rağmen trend olarak artış göstermiştir. Söz konusu dönemin sosyoekonomik gelişmeleri, harcanacak bütçe oluşumunu engellerken dönem içerisinde bütçe açıklarına maruz kalınmasına neden olmuştur. Üretim seviyesinin düşük olmasından kaynaklı olarak ithalat yapılmış ve dış ticaret açıkları yaşanmıştır.

* Gösterge değerleri için Bkz. Ek 3

Grafik 3.2: Göstergelerin 1923-1929 yılları arasındaki değerleri (%)

Grafik 3.2 verileri incelendiğinde, yüksek büyüme hızlarına rağmen teşvik edilemeyen sanayi nedeniyle 1927 yılında negatif değer alarak ekonominin daraldığının kanıtı olurken deflatördeki dalgalanma, ekonomik istikrarsızlığı göstermektedir. Dönem içerisinde para arzı artırılmayarak enflasyon düşüş gösterse de gerek gümrük vergilerinin artacağı yönündeki beklenti gerek Osmanlı borçlarının ödenmeye başlanacak olması döviz talebini artırarak Lira'nın değerini dalgalandırmıştır[389]. Sanayileşmenin teşvik edilmesi bakımından 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun etkisiyle de ekonomide deflasyonist ortam oluşmuş, fiyatlar düşmüş ve kuruluş yıllarında hayata geçirilen kurum ve kuruluşlar sayesinde işsizlik her geçen yıl azalmıştır. Gümrük vergilerinin artacağı yönündeki beklenti, döviz talebinin ve ithalat hacminin artmasına, dış ticaret açıklarının1929 yılında zirve yapmasına, ihracatın ithalatı karşılama oranının düşmesine neden olmuştur.

Özetle; finansman ihtiyacının yüksek olması, devralınan ekonomik enkazın devleti ayağa kaldıracak yatırımları kısıtlaması, özel sektör girişimlerinin yeterli sermaye ve seviyede olmamasından dolayı devlet tarafından gerekli desteğin sağlandığı karma ekonomi modelinin benimsenmesi, Büyük Buhran'ın mevcut ekonomiye yansımaları gibi sıralanabilecek

[389] Parasız, İ. (1998). *Türkiye Ekonomisi: 1923'ten Günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikaları Uygulamaları*. (1. Bs.). Bursa: Ezgi Kitabevi. s. 9-10

gelişmeler, dönemin ekonomi politikalarını İzmir İktisat Kongresi kararları etrafında şekillendirmiş ve devleti, yerli ekonomiyi koruyan Devletçi ekonomi politikaları izlemeye itmiştir[390]. Bağımsızlık savaşının ekonomiye yaratmış olduğu maliyet, birikmiş sermaye ve yerli girişimciden yoksunluk, 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran'ın yansımaları gibi karşı karşıya kalınan bir tablo da Mustafa Kemal Atatürk ve beraberindeki devlet yetkilileri, enkaz durumdaki ekonominin sanayileşmesi gerektiğinin bilincinde olmuştur[391].

3.2. DEVLETÇİ EKONOMİ VE SANAYİLEŞME (1930-1939)

Buhran gerek TL'deki değer kayıpları üzerinden gerekse uluslararası boyuttaki talep azalışının Türkiye'deki ihraç malı fiyatlarını düşürdüğü dış ticaret dengesi üzerinden hayat pahalılığını artırmış ve mevcut hükümetin başarısız bulunmasıyla süreç siyasi bunalıma dönüşmüştür[392].Kriz, etkilerini gösterdikçe tedbirler alan devlet yetkilileri, durum değerlendirmesi yapılması ve ekonomi yönetimi açısından atılması gereken adımların tespiti bağlamında birtakım raporlar aracılığıyla, sosyoekonomik çevrelerin de olumlu karşıladığı program hazırlığına girmiş ve devletin ekonomi de aktif rolünden ziyade üretimi destekleyen bir profil çizeceği, ithal ikameci politika ile birlikte ihracat hacminin genişletileceği, artan kredi ihtiyaçlarına yönelik Ziraat Bankası'nın sermaye yapısı güçlendirilerek kredi maliyetlerinin düşürüleceği, ucuz krediler ile başta tarım olmak üzere sektörlerin destekleneceği, yerli ekonominin rekabet gücünün artırılmasına yönelik yeni vergi uygulamalarının tahsis edileceği, oluşturulacak ekonomiye yabancı sermayenin güven duyacağı, kriz etkilerinin minimize edileceği İktisadi Program hazırlanmış ve uygulanmıştır[393].Program dahilinde ülkenin bölgeleri arasında sosyoekonomik farklar yaratan dağlık coğrafya, bölgeler arası etkileşimi gerektirmiş, deniz ve karayolu taşımacılığına göre daha ekonomik durumdaki demiryolu taşımacılığının ilgi görmesine neden olmuştur[394]. Mevcut demiryolu hatlarına ilave hatlar açılarak bölgeler arası genişletilen ulaşım ve farklı

[390]Özçelik, Ö., Tuncer, G. (2007). Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 9 (1)*, s. 257-258
[391]Tünay, M. (1985). Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 2 (4)*, s. 248
[392]Bulut, M. (2003). 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de Devletçiliğe Geçiş. *Bilig, 26*, s. 87
[393]Gözcü, A. (2013). *1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye*. (1. Bs.). İstanbul: Libra Kitap. s. 364-375
[394] Alpay, Y., Alkin, E. (2017). *A.g.e.*, s. 53

bölgelere ulaştırılan ürünler sayesinde; iç pazarın genişlemesi, talebin canlanması, stokların kullanılması ve demiryolu ulaşım ağının koordine olması amaçlanmıştır[395].

Ekonomi de kazanılması hedeflenen dinamizm ve sermaye ihtiyacı, Cumhuriyet kadrosunu arayış içine itmiş ve ilk dış borcunu 25 yıl vadeli olmak üzere 10 Milyon USD olarak ABD'den kullanmıştır[396]. Diğer yandan Buhran'ın etkisiyle dış değeri dalgalanan TL'nin değer kontrolünün sağlanması ve Devletçi politika uygulaması olarak 20 Şubat 1930 tarihinde Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu çıkarılmış[397], TL'nin kullanım alanının genişletilmesi ve döviz sisteminin revize edilmesi amacıyla[398] 11 Haziran 1930 tarihinde Merkez Bankası kurulmuştur. Para politikası açısından en önemli gelişmelerden biri olan Merkez Bankası; ülke ekonomisinin gelişimine katkıda bulunmak, iskonto ve faiz hadlerini saptamak, ülkede para piyasası ve para işlemlerini düzenlemek, Türk parasının istikrarını sağlamak amacıyla kurulmuştur[399].

Kadro Dergisi'nin başta ekonomi olmak üzere devlet politikalarını destekleyici söylemlerin[400] ön plana çıktığı bu dönemde, kurum ve kuruluşlar birbiri ardına kurulmuştur. İlerleyen süreçte Tekel Genel Müdürlüğü adını alacak çay, kahve, bira, kibrit gibi ürünlerin üretildiği Umum Müdürlüğü 1 Haziran 1932 tarihinde kurulmuş, 1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankası'ndan beklenilen reaksiyon alınamadığından kapatılmış ve yerine endüstriyel faaliyetlere yönelik kredi kullandırmak amacıyla 7 Temmuz 1932 tarihinde Türk Sanayi ve Kredi Bankası, ekonominin farklı kesimlerine hitaben ve Atatürk'ün talebi doğrultusunda belediyelerin proje ve finansmanına yönelik 11 Haziran 1933 tarihinde Belediyeler Bankası, sosyoekonomik dinamiklerin gelişimi açısından küçük ölçekli esnafa finansman sağlamak amacıyla 18 Haziran 1933 tarihinde Halk Bankası, kâr güdüsü ile özellikle tekstil ürünleri

[395]Yıldırım, İ. (1996) Atatürk Dönemi Demiryolu Politikasına Bir Bakış. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 12 (35)*, s. 387-396

[396] Bayraktar, Y. (2010).Borç Kıskacında Türkiye Ekonomisine Tarihsel Bir Bakış: Borçlanma Üzerine Çıkarılacak Dersler. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 1*, s. 43

[397]Töre, N. (1982). Atatürk Döneminin (1923-1938) Dış Ekonomik İlişkiler Politikası. *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri* kitabı içinde (ss. 45-62). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. s. 55

[398]Pıçak, M., Süloğlu, D., Eker, A. (2018). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye İş Bankası'nın Kuruluşu ve Ekonomiye Etkisi. S. Koç, S. Yılmaz Genç, K. Çolak (Ed.), *Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları* kitabı içinde (ss. 151-172). Kocaeli: Umuttepe Yayınları. s. 162

[399]Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2008). *Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*. s.5

[400] Demirci, F. (2006). Kadro Hareketi ve Kadrocular. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15*, s. 45

üreterek ticari ve bankacılık faaliyetleri ile de temas etmek üzere 11 Temmuz 1933 tarihinde Sümerbank kurulmuştur[401].

Kurumsal olarak hayata geçirilen projeler bulunsa da özel sektör tarafından desteklenemediğinin bilincinde olan devlet yetkilileri ekonominin sanayileşmesi amacıyla planlı, projeli bir programa ihtiyaç duymuş ve gerek Büyük Buhran'ın neden olduğu dış ticaret açıkları gibi olumsuz etkilerin minimize edilmek istenmesi gerekse başta SSCB olmak üzere planlı piyasa ekonomisi uygulamalarında başarı yakalaması Türk devletini, Plan konusunda cesaretlendirmiştir[402]. Bu doğrultuda, finansmanının bir kısmı Sümerbank ve İş Bankası, diğer kısmı devlet bütçesi ve Sovyetlerden alınan kredi ile sağlanan 17 Nisan 1934 tarihli Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'na göre, temel tüketim maddelerinin ithal ikamesi sağlanacak ve programlanan projeler bir an önce hayata geçirilecek, hammaddeye yakınlık ve bölgeler arası dengeli gelişim mantığı terk edilmeden çeşitli sanayi dallarında birçok fabrika kurulacaktır[403]. Ayrıca yeraltı kaynaklarının değerlendirilmesi ve sınai ürün şekline getirmek amacıyla işlenmesini sağlamak üzere 14 Haziran 1935 tarihinde Maden Tetkik Arama Enstitüsü ve Etibank kurulmuştur[404].

Önemli bir gösterge niteliğindeki bu dönüşüm, beraberinde işçi sınıfını geliştirmiş ve çalışma hayatının düzenlenmesini gerektirmiştir. İşçi-işveren ilişkilerinin düzenlenerek hakların kurumsallaşmasını sağlayan İş Kanunu, 8 Haziran 1936 tarihinde çıkarılmış ve sanayileşme planlarının sekteye uğramaması adına ücret, çalışma süresi, keyfi işten çıkarma gibi kanunun kapsamı geniş tutulmuştur[405]. İstihdam oluşturma imkanından faydalanmak amacıyla İzmir İktisat Kongresi ile planlanan KİT'ler 1930'lu yıllar itibariyle uygulanmıştır[406].

Bir yandan Birinci Plan'ın işlerlik kazanması ve ekonomide dinamizm yaratması, devlet yetkililerini yeni bir plan sürecine sürüklemiş ve paralelinde 20-24 Ocak 1936 tarihlerinde İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı tasarlanmıştır[407]. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrası

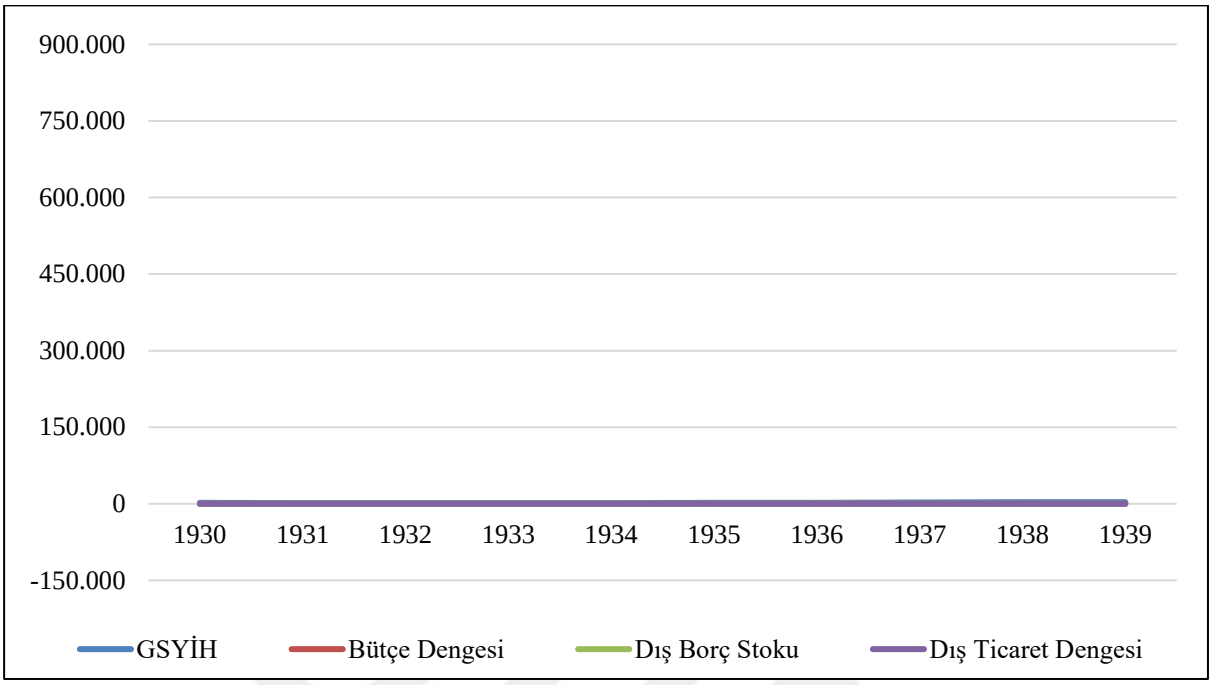
[401]Benzer, M. H. (2011). *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi*. 26 Eylül 2019 tarihinde www.tuicakademi.org/cumhuriyetin-ilk-yillarinda-turkiye-ekonomisi/ adresinden erişildi.
[402] Kurtoğlu, R. (2017). *A.g.e.*, s. 413-418
[403] Parasız, İ. (2003). *A.g.e.*, s. 64
[404]Üzümcü, A. (2018). Türkiye'de Ulusal Ekonominin İnşası: 1923-1945 Dönemi. M. Dikkaya, A. Üzümcü, D. Özyakışır (Ed.), *Türkiye'nin İktisadi Tarihi: Osmanlı'dan Günümüze* kitabı içinde (ss. 85-115). Bursa: Savaş Yayınevi. s. 97
[405] Alpay, Y., Alkin, E. (2017). *A.g.e.*, s. 66-67
[406]İncekara, A. (1989). KİT'ler ve Özelleştirme. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 47 (1-4)*, s. 153-154
[407] Kurtoğlu, R. (2017). *A.g.e.*, s. 420

imzalanan ve savaşın kaybeden bloğundaki ülke ekonomilerine ağır yükler bırakan antlaşmaların neden olduğu İkinci Dünya Savaşı dönemi, İkinci Plan'ın uygulamaya konulmasını engellerken[408] Birinci Plan'ın devamı niteliğindeki ekonomik büyüme ve kalkınmanın geliştirilmesi, ithal ikameci politikaların sürdürülmesi, yüksek sermaye gerektiren sektörel yatırımların devlet tarafından karşılanması ve Birinci Plan sonrasında kurulan fabrikaların geliştirilmesi gibi hedefler sekteye uğramıştır[409]. Cumhuriyet kadrosu, savaşın oluşabilecek etkilerine karşı, 5 Nisan 1939 tarihinde İktisadi Savunma Planı'nı devreye sokmuş ve bu plan özellikle silah altına alınan insan sayısının artmasıyla üreten nüfusun ve üretimin azalmasına, askeri harcamaların artmasına, yetersiz bütçe üzerindeki yükü hafifletmek amacıyla Merkez Bankası'nın para basmasına ve böylece enflasyonun yükselmesine neden olmuştur[410].

Devlet, 1930'lu yıllarda, sıkı para ve maliye politikasını sürdürmüş, para arzı ve bütçe denkliği noktasında istikrar izlemiştir[411]. Ekonomi politikalarının etki alanı içerisindeki gösterge değerleri Grafik 3.3 ve 3.4'te gösterilmiştir.

[408] Kepenek, Y. (2017). *A.g.e.*, s. 69
[409]Özyurt, H. (1981). Atatürk Dönemi, Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938). *Sosyoloji Konferansları, 19*, s. 119-148
[410]Sungur, O., Ünlü, H. (2016). Türkiye'de Sanayi Politikaları ve Sanayi Sektörünün Dönüşümü: Planlı Kalkınma Dönemi Açısından Bir Değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9 (42)*, s. 1640
[411] Ulusoy, A. (2011).*A.g.e.*, s. 338

Grafik 3.3: Göstergelerin 1930-1939 yılları arasındaki değerleri (Milyon USD)*

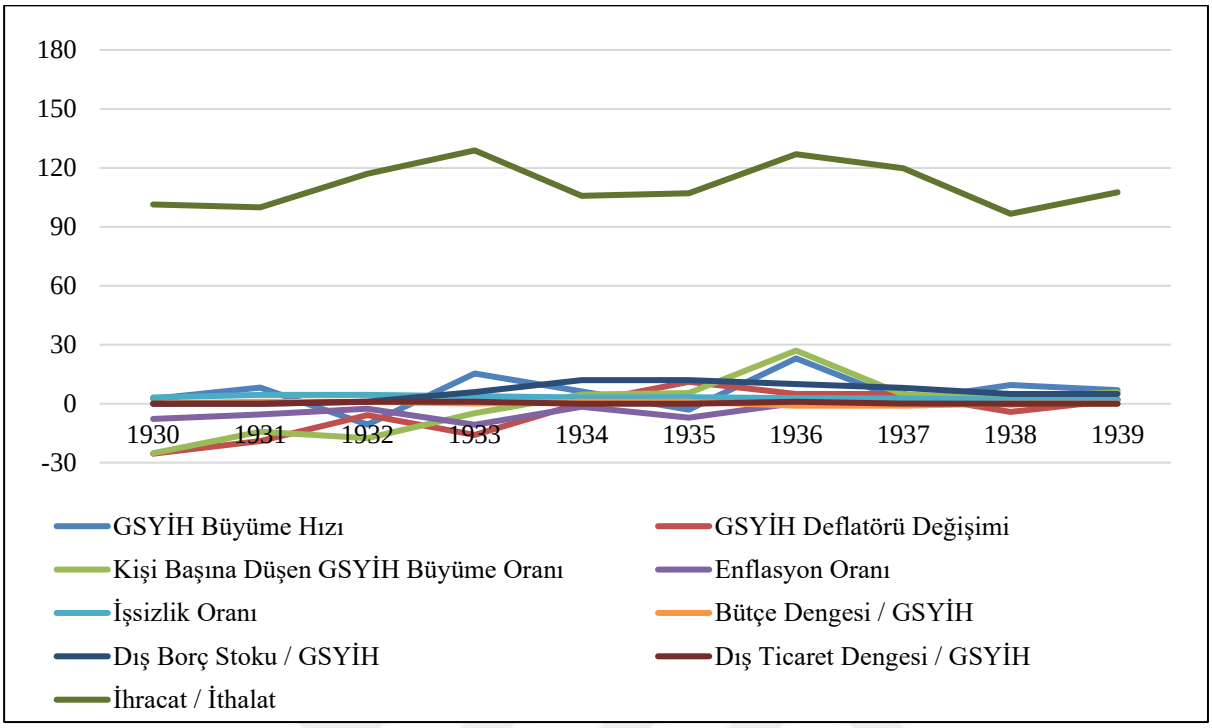

GSYİH, korumacı politikaların uygulandığı dönemin ilk yılları içerisinde azalırken özellikle sanayileşme çabalarının arttığı dönemin ikinci yarısında artış göstermiştir. Paralel olarak dış ticaret dengesi, düşük seviyede de olsa fazla vermiş dönem içerisinde dalgalanmıştır. İlk dış borcun alındığı bu dönemde dış borç stoku 1936 yılına dek artış göstermiştir. Dönemin ilk yarısındaki trendi bakımından bütçe fazla verirken ikinci yarısındaki trendi bakımından ise bütçe açık vererek 1936 yılında dip yapmıştır. Bu durumun nedeni, Avrupa'da beliren İkinci Dünya Savaşı ihtimalinden dolayı harcamaları finanse eden bütçenin sanayileşme çabasından ziyade savunma harcamalarına ayrılması olarak gösterilmiştir[412].

* Gösterge değerleri için Bkz. Ek 3

[412] Kazgan, G. (2013a). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye*. (5. Bs.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. s. 53

Grafik 3.4: Göstergelerin 1930-1939 yılları arasındaki değerleri (%)

Yaşanan Buhran'ın etkileri ve Avrupa'da beliren dünya savaşı, deflatörün dalgalanmasına neden olurken ekonomide sağlanması planlanan istikrarı sekteye uğratmıştır. Kişi başına düşen GSYİH, Buhran'ın etkisiyle negatif değer almış, 1930'lu yılların özellikle ikinci yarısında artış göstermiştir. Sanayileşme çabalarının neticesindeki fabrika kuruluşları işsizliği dönem boyunca düşürmüştür. Merkez Bankası'nın kurulmasıyla piyasaya %1 seviyesinde banknot Lira sürülmesine rağmen sıkı para ve maliye politikasının ürünü olarak, 1936 yılına dek enflasyon negatif değer almış, fiyatlar düşmüştür[413]. Ülke ekonomisine deflasyonist bir atmosfer hakim olmuş, yüksek ve dalgalı büyüme hızları yakalanmıştır. Dış borç stokunun GSYİH içerisindeki payı 1934-1936 yılları arasında çift haneli seviyeye yükselmiş olsa da savaş ihtimali, borç kaynağı bulma konusunda zorlanılmasına neden olmuş teşvik edilemeyen özel sektör ise gösterge performansını ivmelendirmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise dönem geneli içerisinde %100'ün üzerinde değer alarak ithalat giderlerinin ihracat gelirleri ile finanse edildiğini göstermiştir. Genel olarak gösterge değerleri, sanayileşme çabaları sayesinde dalgalanarak artan bir seyir izlemiştir.

Özetle,1930-1939 yılları arası; Büyük Buhran'ın negatif ekonomik etkilerinin yaşandığı, Klasik İktisat Okulu uzantılı ekonomi politikalarının kriz karşısında çözüm üretememesi ve

[413] Sarı, Y. (2007). *A.g.e.*, s. 2

yetersiz yerli sermaye nedeniyle devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiği anlayışının -betimsel olarak Keynesyen Okul'un- hakim olduğu, uygulanan ekonomi politikalarından hedeflenen verimin kısmen alındığı, ithal ikameci politikalar ile yerli ekonominin korunduğu, verilen kredi ve sağlanan destek sayesinde sanayileşme hareketlerinde kıpırdanmaların yaşandığı, altyapıdan yoksun olunduğu yıllar olarak tarihteki yerini almıştır[414].

3.3. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI EKONOMİSİ VE ULUSAL PLANLAMA (1940-1949)

Dünyanın ikinci büyük savaş yıllarına Türkiye, savaş ekonomisi beraberinde projelendirilen sanayi planları ve ertelenen yatırımlar ile girmiştir. Toplumsal etkileri derinleştiren savaş döneminde ithalat hacmi daralmış, ithalat düşüşü ürün çeşitliliğinin zayıflamasına neden olmuştur[415]. Başta enflasyonu önlemek, temel tüketim maddelerine erişimi sağlamak, iç ve dış ticari faaliyetleri düzenlenmek amacıyla26 Ocak 1940 tarihinde Milli Ekonomiyi Koruma Kanunu çıkarılmıştır[416]. Büyük şehirlerde stoklamanın önlenmesi amacıyla sıkı fiyat denetimi ve karne uygulamasına geçilmiş karaborsadan dahi olsa temin edilen tüketim maddeleri azalmış, talep karşılıksız kalmıştır[417]. Devlet, politika değişikliğine giderek piyasada azalan mal miktarını tekrar yükseltmek amacıyla fiyat kontrollerini hafifletmiş ve bu durum enflasyonun yükselmesine neden olmuştur[418].

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na taraf olma ihtimali belirmesi üzerine savunma harcamaları daha da artırılmış ve bu durum üreticiye Varlık Vergisi[419], çiftçiye Toprak Mahsulleri Vergisi[420] olmak üzere ek vergi düzenlemesi olarak yansımıştır. Ülke ekonomisinin zayıf olan sermaye birikimi, savaş yılları ile birlikte daha da erimiş ve savunma harcamalarından dolayı yapılması planlanan gerekli yatırım ve teçhizat harcamaları tekrar ertelenmek zorunda kalmıştır[421].

---

[414] Altay, N. O. (2014). Türk Ekonomisinde 1923-1939 Dönemi ve Devletçilik Görüşü. *İktisat ve Toplum Dergisi, 48*, s. 22-23

[415] Kurtoğlu, R. (2017). *A.g.e.*, s. 446

[416] Aydın, M. K. (2019). Millî Korunma Kanununun Hayata Geçirilişi (1940) ve Tek Parti Dönemi Uygulamaları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 29 (1)*, s. 415-416

[417] Parasız, İ. (2003). *A.g.e.*, s. 78-80

[418]Arslan, M. (2016). 2. Dünya Savaşı ve Türkiye'de Savaş Ekonomisi. *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi, 2 (2)*, s. 7

[419] Alpay, Y., Alkin, E. (2017). *A.g.e.*, s. 73

[420] Çomaklı, Ş. E., Koç, F., Yıldırım, K. E. (2012). Türk Vergi Hukuku Tarihinde Tartışılan Bir Vergi: Toprak Mahsulleri Vergisi. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 4 (2)*, s. 64

[421] Ünal, Y. (2009). 1940–1950 Yılları Arasında Türkiye'de Fiyat Artışları ve Bu Dönem Ekonomisinin Genel Görünümü Üzerine Bir İnceleme. *Tarih Okulu Dergisi, 3*, s. 73

Savaşın devam ettiği yıllarda, dünya ekonomisinde, savaşın taraf ülkelerinin yeniden finansal ve mimari açıdan inşa edilebilmesi amacıyla 22 Temmuz 1944 tarihinde ABD'de 45 ülke bir araya gelerek Bretton Woods görüşmeleri yapılmış ve gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde, daha sonra Dünya Bankası adını alacak IBRD ve sonrasında IMF'nin kurulması planlanmış, ülkeler bir yandan inşa edilirken diğer yandan finanse edilmesi hedeflenmiştir[422].

Türkiye ise ulusal sorunları ile uğraşırken11 Haziran 1945 tarihinde Toprak Reformu yapılarak toprağı bulunmayan çiftçiye toprak vermek amacıyla Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çıkarılmış tarımsal üretim desteklenmiştir[423]. Kanunun içeriği bakımından görüşmeler sürerken CHP'li Celal Bayar, Fuat Köprülü, Adnan Menderes ve Refik Koraltan, "Dörtlü Takrir" adıyla meclise önerge sunmuş ve siyasilerin ülke ve parti yönetimi bakımından liberal politikalar uygulaması gerektiği önerisinde bulunmuştur[424]. Öneri reddedilirken Celal Bayar dışındaki milletvekilleri partiden ihraç edilmiş Celal Bayar ise daha sonra milletvekilliğinden ve partiden istifa ederek yeni parti oluşumunun ilk adımını atmış ve dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün de destek vermesi ile de 7 Ocak 1946'da DP, Celal Bayar önderliğinde kurulmuştur[425].

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, 24 Ekim 1945 tarihinde, askeri gücün kullanımını yasaklayan ve tüm dünyada kalıcı barışı sağlayarak ekonomik kalkınmayı amaç edinen Birleşmiş Milletler[426]kurulmuş ve finansal destek konusunda ise 27 Aralık 1945 tarihinde IMF[427] faaliyete geçmiştir. IBRD, görev ve yetkileri genişletilerek 25 Haziran 1946 tarihinde Dünya Bankası adı ile faaliyete geçmiş, yeni görevi bakımından daha çok ülkelerin sosyoekonomik dinamiklerine yönelik olan Banka'ya; yoksulluk ile mücadele ederek yaşam standartlarının ve kalitesinin geliştirilmesi, ekonomik büyümenin istikrarlı bir şekilde

[422] Altınay, A., Akıncı, Ö. S. (2018). *A.g.e.*, s. 9
[423] Alpay, Y., Alkin, E. (2017). *A.g.e.*, s. 83
[424] Dikkaya, M., Özyakışır, D. (2018). Türkiye Ekonomisi'nde Yeni Arayışlar: 1946-1960 Dönemi. M. Dikkaya, A. Üzümcü, D. Özyakışır (Ed.), *Türkiye'nin İktisadi Tarihi: Osmanlı'dan Günümüze* kitabı içinde (ss. 119-141). Bursa: Savaş Yayınevi. s. 121
[425] Şahin, E., Tunç, B. (2015). Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci ve DP – CHP Siyasî Mücadelesi (1945-1947). *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, 1 (2)*, s. 40-41
[426] Çalık, T. (2015). Birleşmiş Milletler Organlarının İnsan Hakları İle İlişkisi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 6 (4)*, s. 1093
[427] Erdoğan, A. (2013). *IMF'li Dönemler*. 5 Eylül 2019 tarihinde http://media.dunyabulteni.net/file/2013/imf.pdf adresinden erişildi.

sürdürülmesi, yapılanma projelerinin finansmanının sağlanması, uluslararası ticaretin geliştirilmesi gibi çeşitli görevler verilmiştir[428].

Türkiye ise siyasi çalkantılarına devam ederek 21 Temmuz 1946 tarihli ilk çok partili seçim sonucunda iktidara gelen Recep Peker hükümetinin ilk icraatı Birinci ve İkinci sanayi planları uzantılı hazırlanan İvedili Sanayi Planı olmuş ve siyasi fikir ayrılıklarının yaşanması nedeniyle uygulanamamıştır[429]. Türk ekonomisinde; ısrarlı Plan uygulamaları, siyasi istikrarsızlık, yüksek enflasyon, maliyetli ithalat, TL'nin değerinde meydana gelen dalgalanmalar gibi ulusal ve uluslararası platform da tedirginlik yaratan unsurları avantaja çevirmek, dış ticareti canlandırılmak, döviz darboğazının aşmak amacıyla 6-7 Eylül 1946 tarihinde ülke ekonomi tarihinin en uzun süreli ilk devalüasyonu yaşanmıştır[430].

Dünya siyasi haritasında önemli değişikliklere neden olan İkinci Dünya Savaşı sonrası, savaşı kazanan bloğun müttefik iki büyük gücü, ABD ve SSCB arasında, 1940'lı yılların ikinci yarısında başlayan ve *Soğuk Savaş* olarak da bilinen döneme girilmiştir. Müttefik iki gücün, birbirlerini tehdit olarak algıladığı bu dönemde, Komünizm ile yönetilen SSCB'nin Doğu Avrupa'da uydu-devlet[*] kurma ve güneye inme çalışmaları, ABD'nin uluslararası arenada politika değişikliğine giderek SSCB'yi karşısına alıcı tutum sergilemesine neden olmuştur[431]. Dönemin ABD Başkanı Harry Truman, 12 Mart 1947 tarihinde düzenlenen kongrede açıkladığı doktrin de SSCB baskısındaki Türkiye ve Yunanistan gibi gelişmekte olan ülkelere askeri ve maddi destek sağlayarak komünizm ile mücadele edilmesi gerektiğini deklare etmiş ve bu doğrultuda Türkiye'ye 100 Milyon USD'lik destek sunulmuştur[432]. Tekrar plan hazırlığına girişen ve ülkenin tarımsal ürün ağırlıklı üretim imkanlarının bilincinde olan siyasiler, diğer Plan'larda olduğu gibi, tarım ve altyapı yatırımlarının öncülük ettiği ve *Vaner Planı* olarak da bilinen İktisadi Kalkınma Planı'nı Şubat 1947'de hazırlamış, alınan finansmana rağmen yeteri bütçenin hazırlanamamasından dolayı hayata geçirememiştir[433].

---

[428] Usal, Z. O. (2008). Dünya Bankası ve IMF Kapsamında Uluslararası Finans Kuruluşları ve İnsan Hakları. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 39*, s. 234

[429] Eşiyok, B. A. (2009). Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'na: Bir Dönüşümün Kısa Bir Öyküsü. *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi, 11*, s. 118

[430] Alpay, Y., Alkin, E. (2017). *A.g.e.*, s. 87-88

[*] Kağıt üzerinde bağımsız olmakla birlikte, kendinden askeri, siyasi ya da ekonomik açıdan daha güçlü bir ülkenin güdümünde olan ülkeye siyaset biliminde verilen isimdir.

[431] Ülker Erkan, A. (2010). Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği Arasındaki Soğuk Savaş Yıllarında Amerikan Dış Politikası. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (1)*, s. 189

[432] Alpay, Y., Alkin, E. (2017). *A.g.e.*, s. 89-91

[433] Eşiyok, B. A. (2009). *A.g.e.*, s. 119-123

Dönemin ABD Dışişleri Bakanı George Catlett Marshall'ın 25 Haziran 1947'deİkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın yeniden yapılanması adına sunulan yardımların artırılacağını ve yardım süresinin uzatılacağını açıklaması, 12 Temmuz 1947'de Paris'te toplanarak görüşmeleri başlatmış ve16 Nisan 1948 tarihinde, başlangıçta üye 16 ülkeyi barındıran OEEC imzalanmıştır[434]. Makroekonomik hedeflere yönelik olan örgüt[**]; anlaşmaya dahil ülkelerin ekonomik büyümesini ve iş imkanlarını artırmasını, yaşam standartlarını yükseltmesini, anlaşmaya dahil olsun ya da olmasın ülkelerin ekonomik olarak gelişmesine destek olmayı, finansal istikrarı gözeterek dünya ticaret hacmini uluslararası kriterlere göre genişletmeyi amaçlamıştır[435].

Gerekli kamuoyu desteğini bulamaması, plan dahilindeki projeleri hayata geçirememesi, dış ticaret açıklarına engel olamaması gibi nedenlerden dolayı 10 Eylül 1947'de Recep Peker hükümeti yerini Hasan Saka'ya bırakmış, muhalif söylem ve İstanbul'daki basın organlarının baskıcı tutumu 16 Ocak 1949'da Şemsettin Günaltay'ın yeni hükümet kurmasını sağlarken kısa süre içerisinde siyasi istikrarsızlık yaşanmıştır[436].

Savaş yıllarının tarımsal üretimi düşürmesi ve çiftçiyi topraklandırma çalışmaları gibi, TL'nin devalüe edilmesinin getirdiği yüksek ithalat seviyelerinin dış ticaret açığını artırması gibi nedenler sanayileşme hedefindeki projelerin hayata geçirilmesini engellemiş, çözüm arayışı olarak ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi bakımından 11 Kasım 1947 tarihinde Türkiye'nin IMF üyeliği gerçekleşmiştir[437]. ABD ile 4 Temmuz 1948 tarihinde Ekonomik İş Birliği Anlaşması imzalayarak Marshall Planı adı altında takvimlendirilerek sürece yayılan bir dizi ekonomi paketi desteği sağlanmış diğer Avrupa ülkeleri ile ekonomik dinamizm yakalanması hedeflenmiştir[438]. Diğer taraftan savaşların ve geliştirilen ilişkilerin etkisiyle güç dengelerinin yeniden düzenlenmesi, ekonomik hacmin artırılması ve ithal vergileri, gümrük tarifeleri,

---

[434] Erhan, Ç. (1996). Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 51 (1)*, s. 280

[**] Türkiye'nin 14 Aralık 1960 tarihinde üyeliğinin gerçekleştiği örgütün ismi 30 Eylül 1961 tarihinde OECD olarak değiştirilmiştir.

[435] Akbulut, H. (2002). Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, 5*. 6 Eylül 2019 tarihinde http://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-ve-kalkinma-teskilati.tr.mfaadresinden erişildi.

[436] Kanca, O. C. (2012). 1950-1960 Arası Türkiye'de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9 (19)*, s. 49

[437] Erdinç, Z. (2007). Uluslararası Para Fonu -Türkiye İlişkilerinin Gelişimi ve 19.Stand-By Anlaşması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18*, s. 101-103

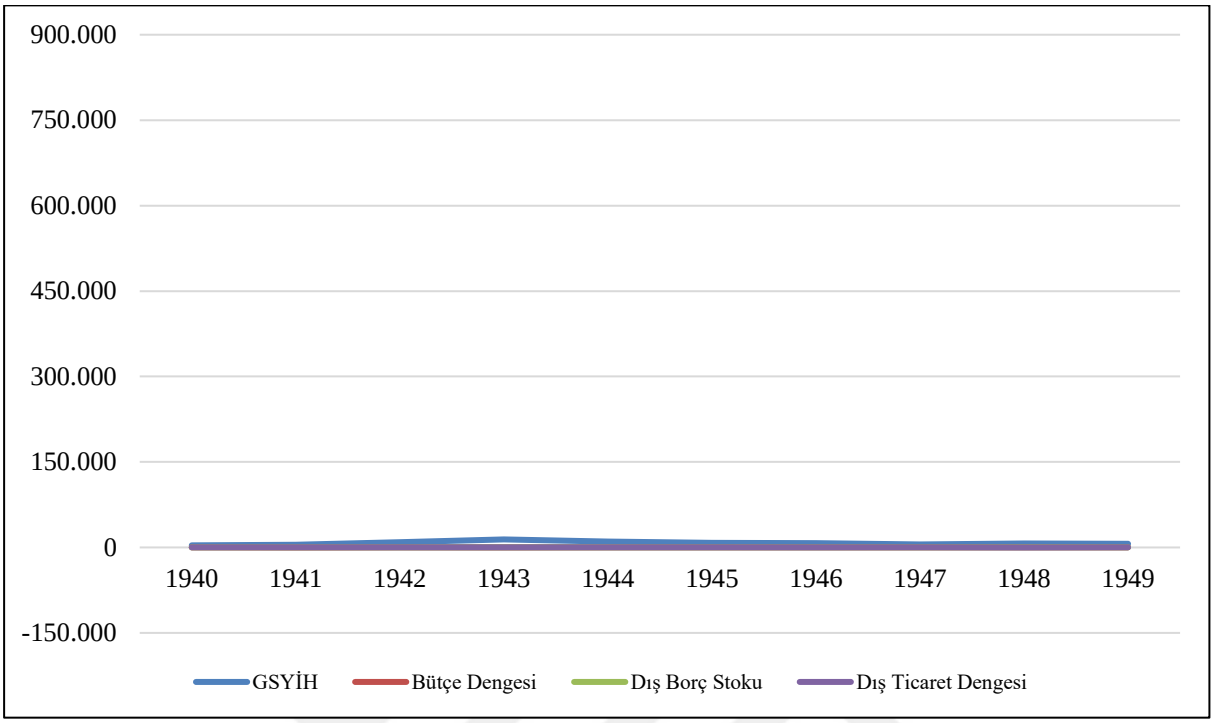
[438] Alpay, Y., Alkin, E. (2017). *A.g.e.*, s. 91-94

kotalar gibi uluslararası ticaretin liberalleşmesi önündeki engellerin revize edilmesi amacıyla GATT kurulmuştur[439].

Devletçi politika uygulamalarını engelleyen İkinci Dünya Savaşı döneminde ekonomi politikaları, makroekonomik hedeflerden ziyade ürün çeşitliliğini artırmak, enflasyonu düşürmek, toplumun kesimleri arasındaki yaşam standardı farklılıklarını gidermek gibi hedefleri amaçlamıştır[440]. Dolayısıyla ekonomi politikası açısından İkinci Dünya Savaşı belirleyici rol oynamış savaşın bitimine dek genişletici ekonomi politikaları uygulanırken savaşın bitimiyle genişletici politikalara son verilmiştir[441].Savaş sonrasında uygulanacak ekonomi politikalarına Truman Doktrini ve Marshall Planı üzerinden ABD tesir etmiş ve 1940'lı yılların ikinci yarısında devletçi politikalar terk edilerek özel sektörün aktif rol alması, tarımda makineleşmenin sağlanması, yabancı sermaye teşvik edilmesi, iç ve dış ticaretin serbest piyasa ekonomisine göre uygulanması gibi politika uygulamaları planlanmıştır[442].

[439] Seyidoğlu, H. (2009). *A.g.e.*, s. 220
[440] Susam, N. (2009). *A.g.e.*, s. 113-114
[441] Ulusoy, A. (2011). *A.g.e.*, s. 338-339
[442] Kepenek, Y. (2017). *A.g.e.*, s. 89-92

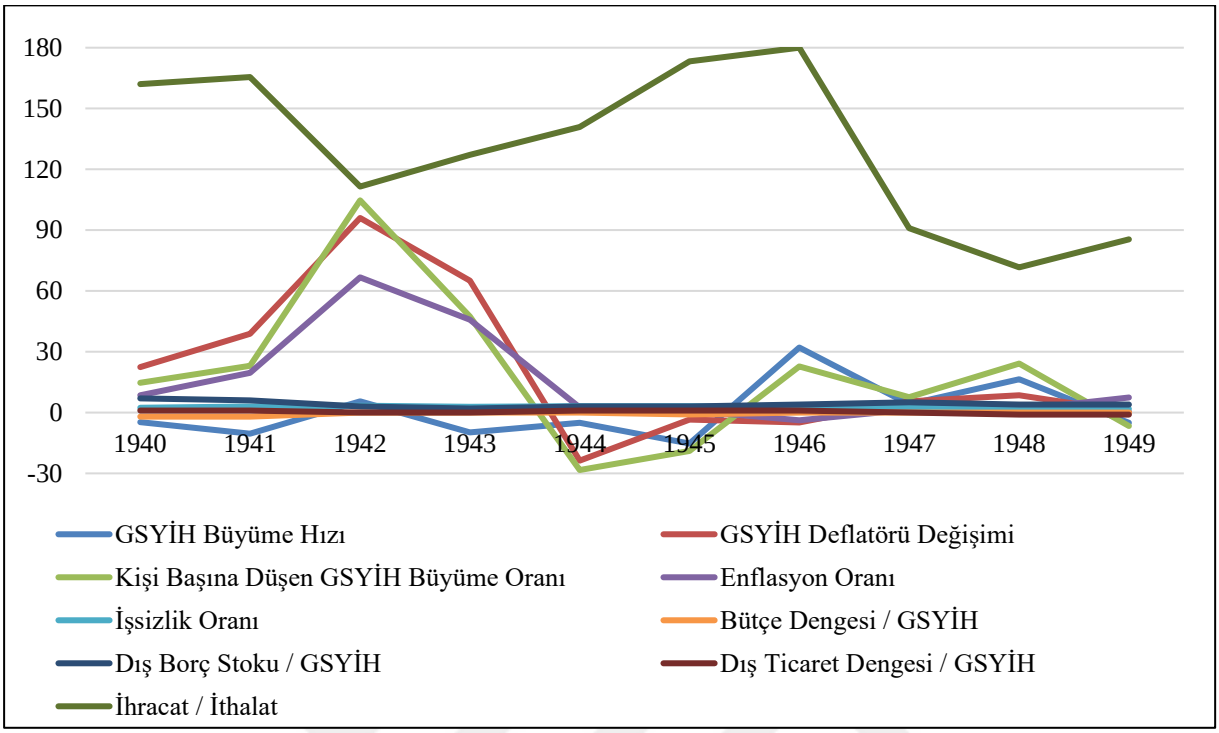
Grafik 3.5: Göstergelerin 1940-1949 yılları arasındaki değerleri (Milyon USD)*

İkinci Dünya Savaşı'na dek yükseliş trendi içerisindeki GSYİH, savaşın etkisiyle dalgalı seyir izlemiş ve yine savaşın etkisiyle artan savunma harcamaları kamu harcamalarını artırırken dönem içerisinde bütçe açığı yaşanmasına neden olmuştur. Savaşa dahil olma ihtimalinin canlılığını koruması, borçlanma seviyelerini yükseltirken savaşın tarafları arasında yer almayan Türkiye'nin, dış ticarette, ihracatçı ülke konumuna gelmesini ve dünya savaşının yaşandığı yıllarda dış ticaret fazlası vermesini sağlamıştır. Savaşın bitiminden sonraki yıllarda dış ticaret dengesi tekrar azalarak negatif değer almış hatta savaşın bitiminden çok kısa bir süre sonra, 1948 yılında, dip yapmıştır. Savaş yıllarındaki artan borçlanma ve oluşan dış ticaret fazlası, GSYİH seviyelerinin artmasına neden olurken savaşın bitimiyle süreç tersine işlemiştir.

* Gösterge değerleri için Bkz. Ek 3

Grafik 3.6: Göstergelerin 1940-1949 yılları arasındaki değerleri (%)

Büyüme savaş yıllarında negatif değer almış ekonomide önemli daralmalar yaşanmıştır. GSYİH deflatöründe ise dönem içerisinde keskin geçiş yaşanmış, ekonomik istikrarsızlık sürmüştür. Kişi başına düşen GSYİH ise dönem içerisinde dalgalanmış istikrar sağlanamamıştır. Savaş yıllarında uygulanan özellikle Milli Ekonomiyi Koruma Kanunu'nun yansımaları ile birlikte enflasyon üç haneli seviyelere kadar yükselirken işsizlik yıllık ortalama %3seviyesinde trend izlemiştir. Dış borç stokunun GSYİH içerisindeki payı, savaşa girme ihtimaline karşılık savaşın aktif olduğu dönemde artmış ise de savaş dönemi sonrasında düşüş trendine girmiş, siyasi istikrarsızlık nedeniyle dönem sonu yaklaştıkça tekrar yükselmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı dönem içerisinde başarılı bir seyir izlemiş, bu durumun nedeni olarak yapılan Truman Doktrini ve Marshall Planı adı altında finansal desteğe karşılık Avrupa'nın tarımsal ihtiyacını karşılanması gösterilmiştir[443].Göstergeler, savaşın neden olduğu uluslararası hareketlilik ve yurtiçi istikrarsızlık nedeniyle dönem sonunda toplu ve paralel olarak düşüş göstermiştir.

[443] Akyıldız, H., Eroğlu, Ö. (2004). Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9 (1)*, s. 51

Özetle Türkiye'nin makroekonomik hedefleri açısından 1946 yılı önemli bir dönüm noktası olurken çok partili hayata geçilmesiyle dengeli ekonomi ve devletçi politika uygulamaları bırakılmış ve Keynesyen ekonomi felsefesinin ilk belirtileri yaşanmıştır[444]. Alınan dış yardımların üretim altyapısının hazırlanılmasından ziyade bütçe açıkları ve ithalat ihtiyaçlarında kullanılması[445], savaş ekonomisinden dolayı ertelenen yatırımlar ve sanayileşemeyen ekonomi[446], konjonktüre göre uygulanan ekonomi politikaları nedeniyle elde edilemeyen ekonomik sonuçlar[447], siyasi istikrarsızlığın neden olduğu TL'deki değer kayıpları ve sermayedarlar lehine gelişen iç ekonomik eğilim[448], uluslararası kurum ve kuruluşlar ile yapılan anlaşmalar sayesinde dünya ekonomisine eklemlenme süreci[449]1940'lı yılların belirgin özellikleri olmuştur. Ekonomi politikalarının ülke ekonomisine etkisini yine savaş belirlemiş; bütçe ve dış ticaret açıkları, büyüme ve GSYİH dalgalanmaları gibi sıralanabilecek gelişmeler planların uygulanamamasına, sanayileşmenin sağlanamamasına neden olmuş ve savaşın bitimiyle kurulmaya çalışılan ekonomik ilişkiler ve alınan dış yardımlar bakımından ekonomi de kısmen hareket alanı yaratılmıştır. Dönemin ilk yarısındaki savaş yıllarında uygulanan genişletici ekonomi politikalarına rağmen ekonomik daralma yaşanırken ikinci yarısında son verilen sıkı politikalara rağmen yüksek ekonomik büyüme hızları yakalanmış ekonomik dalgalanma giderilememiştir.

3.4. ÇOK PARTİLİ PARLAMENTER YAŞAMDA LİBERAL EKONOMİ (1950-1959)

Süregelen CHP iktidarının sergilediği sosyoekonomik tutum gerek siyasi gerek ekonomik sonuçlar doğurmuş, İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan ve muhalif DP'nin kamuoyu oluşturmasına neden olurken döviz kurlarında yükseliş yaşanmıştır[450]. Atatürk dönemi sonrasında bir türlü sağlanamayan ekonomik sıçrama ve siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle 1950'li yıllara yeni bir seçimle girilmiş ve14 Mayıs 1950 tarihinde süregelen CHP iktidarını sona erdiren ilk çok partili seçim yapılmıştır[451].Seçilen DP tarafından başta Milli Ekonomiyi

---

[444] Susam, N. (2009). *A.g.e.*, s. 116
[445] Kurtoğlu, R. (2017). *A.g.e.*, s. 453
[446] Aksoy, S. (1998). Cumhuriyetle Beraber Sanayileşme. *Yeni Türkiye Dergisi, Cumhuriyet Özel Sayısı-V, 23-24*, s. 3488
[447] Eğilmez, M., Kumcu, E. (2013). *A.g.e.*, s. 254
[448]Önder, İ. (1998). Cumhuriyet'in Ekonomik Hikayesi. *Yeni Türkiye Dergisi, Cumhuriyet Özel Sayısı-V, 23-24*, s. 3313
[449] Susam, N. (2009). *A.g.e.*, s.117
[450] Kanca, O. C. (2012). *A.g.e.*, s. 48-49
[451]Ayvaz, M. E. (2015). *Türkiye Demokrasisi Bağlamında 14 Mayıs 1950 Seçimlerinin Anlamı*. 5 Eylül 2019 tarihinde https://www.setav.org/turkiye-demokrasisi-baglaminda-14-mayis-1950-secimlerinin-anlami/ adresinden erişildi.

Koruma Kanunu ve Toprak Reformu olmak üzere devletçi politikalar eleştirilerek devlet müdahalelerini indirgeyen Klasik İktisat Okulu uzantılı liberal ekonomi politikaları benimsenmiş, yabancı sermaye teşvik edilmiştir[452].

Diğer yandan tarımsal üretimin düşmesi, tarımda makineleşememe, sanayileşme yolunda atılan yavaş adımların şehirlerde yaşanması, şehirlerdeki sosyoekonomik sorunların hızlı çözümü gibi birçok neden iç göç hareketlerine ve kentleşme hızının artmasına neden olmuştur[453]. Tersi düşüncede yoğun göç hareketleri nedeniyle iş yükü artan şehirlerde; kaynak dağılımının değişmesi, çevre kirliliğinin artması, dengesiz nüfus dağılımı, ücretlerin düşmesi, kültür çatışmalarının yaşanması gibi birtakım sosyoekonomik sorunlar kendini gösterirken kırsal kesimde işgücü açığı ortaya çıkmıştır[454]. Bu doğrultu da istihdam edilen işçi sayısı artan şehirlerde işçiler arasındaki dayanışmasının artması ve işçi haklarının geliştirilmesi amacıyla31 Temmuz 1952 tarihinde ilk sendika Türk-İş adıyla kurulmuştur[455].

Kore Savaşı'nın yaşandığı 1950'li yılların ilk yarısında, savaşın artırdığı ihracat hacmi Türkiye'de tarım sektörünün sübvanse edilmesine ve liberal politika uygulamalarında istikrar sağlanmasına neden olmuştur[456].Hammadde fiyatlarını da aşırı yükselten savaş, Türkiye'nin sınai üretimi için gerekli ithalatı maliyetli hale getirirken, üzerine iklim şartlarının olumsuz seyretmesiyle birlikte düşen tarımsal ürün üretimi, ihracatı durma noktasına getirmiş ve dolayısıyla maliyetli ithalat hem sınırlı kalmış hem de iç fiyatların yükselmesine neden olarak enflasyonist unsur olmuştur[457]. Sanayileşme hedefli projelerin düzensiz hayata geçirilmesinden dolayı zamansız artan kamu harcamaları, artan bütçe açıkları, talep düşüşü, ekonomiye duyulan güvenin azalmasından dolayı yabancı sermayenin teşvik edilememesine neden olan ekonomik güvensizlik gibi gelişmeler ekonomik atmosferi derinleştirirken ekonomi yönetimindeki başarısızlık1950'li yılların ilk yarısında ulusal nitelikli kriz sürecinin yaşanmasında etkili olmuştur[458].

---

[452] Kepenek, Y. (2017). *A.g.e.*, s. 87
[453] Alpay, Y., Alkin, E. (2017). *A.g.e.*, s. 98-100
[454] Günay, E., Atılgan, D., Serin, E. (2017). Dünya'da ve Türkiye'de Göç Yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7 (2)*, s. 39
[455]Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (Türk-İş) Kuruluşu. (2016). *Karatahta İş Yazıları Dergisi, 4*, s. 223-225
[456] Akyıldız, H., Eroğlu, Ö. (2004). *A.g.e.*, s. 52
[457]Zenginoğlu, S. (2011). *Kore Savaşı ve Türkiye*. 8 Eylül 2019 tarihinde http://politikakademi.org/2011/11/kore-savasi-ve-turkiye/adresinden erişildi.
[458] Kurtoğlu, R. (2017). *A.g.e.*, s. 471-473

Hükümet yetkilileri bir yandan yurt içerisinde siyasi ve ekonomik sorunlar ile uğraşırken diğer yandan Kıbrıs'ta, Rumların Türklere yaptığı zulüm ve terörizm faaliyetleri, dayanılmaz duruma gelmiş ve devleti çözüm arayışına itmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün Selanik'teki evine yakın bir konumun bombalandığı haberlerinin yayılması, tarihte *6-7 Eylül Olayları* olarak bilinen sürecin başlamasına neden olmuş ve özellikle Rumlara karşı yapılan protestolar, gösteriler, etnik ayrımcılık tırmanmıştır[459].

Ödeme vadesi gelen dış borç taksitleri, yüksek dış ticaret açıkları ile birleştiğinde ekonominin boyutu farklılık kazanmış ve süreci sübvanse edemeyen döviz rezervi, bulunamayan yeni borç kaynağı, finanse edilemeyen ithalat, devalüasyon beklentisi yükselen TL, düşen üretim, yükselen işsizlik ekonomiye duyulan güveni daha da zedelemiş ve dış ödemelerde yaşanan zorlanmayla başlayan ulusal nitelikteki *Kambiyo Krizi*, siyasileri arayışa itmiştir[460]. Uygulanacak ekonomi politikaları açısından uluslararası finans kuruluşları ile fikir alışverişinde bulunarak 4 Ağustos 1958 tarihinde IMF ile İstikrar Programı hazırlanmış ve sağlanması gereken iç ve dış ekonomik istikrarı betimleyen programa göre[461];

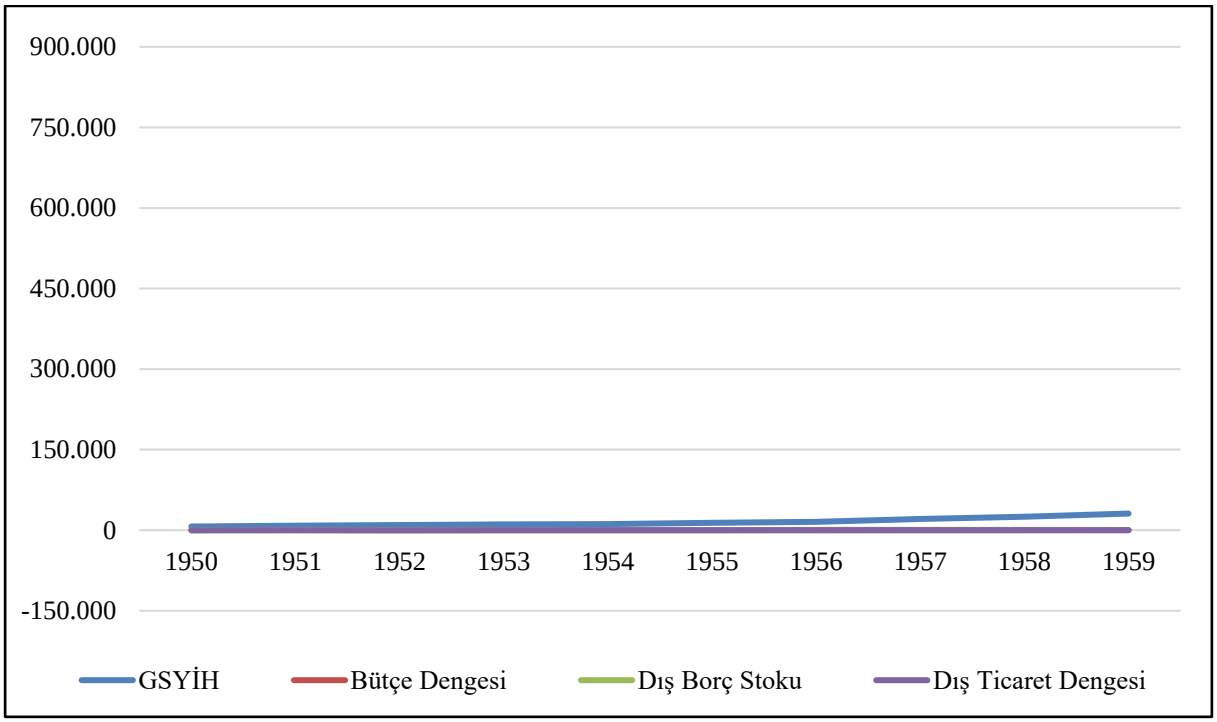
a. Sıkı para politikası izlenerek; bankaların sunmuş olduğu krediler durdurulacak, Merkez Bankası tarafından krediler ise tavan tutar belirlenerek kurum ve kuruluşlar arasında tahsis edilecek,
b. Sıkı maliye politikası izlenerek; denk bütçe politikası uygulanacak, kamu hizmetlerine uygulanan vergiler artırılacak,
c. Fiyat politikası olarak, kamu teşekkülü ürünlerine zam yapılacak ve fiyat kontrolleri esnetilecek,
d. Dış ekonomik istikrar konusunda; ihracatçılara düşük ithalatçılara yüksek kur uygulanacak, dış ticarette konvertibl para birimleri kullanılacak ve döviz transferini basitleştiren revize çalışmaları yapılacak,
e. Gerekli finansman desteği sağlanacak,
f. TL devalüe edilerek ihraç gelirleri artırılacak ve karaborsa oluşumu engellenecek,

Alınan 4 Ağustos Kararları uygulanmış ve uygulama sonuçları olarak; yükselen enflasyon yükseliş trendini sürdürmüş, TL devalüe edilmiş, ihracat ve ithalatın paralel artışlarından

[459]Demir, Ş. (2007). Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 12*, s. 42-47
[460] Kazgan, G. (2013b). *A.g.e.*, s. 92-100
[461] Parasız, İ. (2003). *A.g.e.*, s. 165-170

dolayı dış ticaret açıkları artmış, ödemeler dengesi açıkları düşürülememiştir[462]. Kambiyo Krizi'nin sürdüğü dönemde, 31 Temmuz 1959 tarihinde Türkiye, ihracat pazarını kaybetmemek adına AET'ye başvuru yapmış GB'ye dahil olma çabası içerisinde bulunmuştur[463].

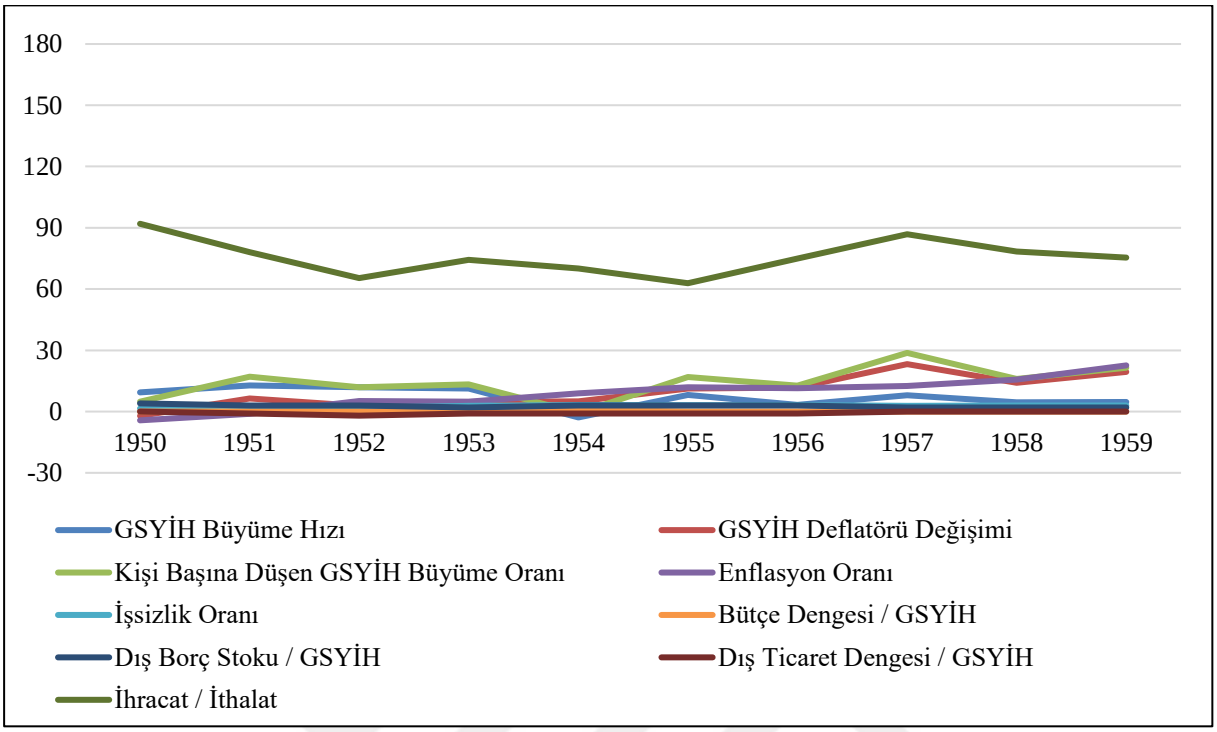
Grafik 3.7: Göstergelerin 1950-1959 yılları arasındaki değerleri (Milyon USD)[*]

GSYİH, dönem içerisinde istikrarlı bir şekilde artış gösterirken liberal politikaların da etkisiyle bütçe, fazla vermiştir. Dış ticaret açıkları, ithalat giderlerin ihracat gelirlerinden daha yüksek olduğunu ve aynı zamanda ihracatın ithalatı karşılama oranının düşüş gösterdiğine işaret ederken, bu durum, Pakdemirli'nin dış ticaret verilerine göre; zaman zaman ihracat hacmindeki düşüşün ithalat hacmindeki düşüşten daha fazla olması, zaman zaman ithalat hacmindeki artışların ihracat hacmindeki artışlardan daha yüksek olmasına dayanmaktadır[464]. Diğer dönemlere kıyasla, dalgalanan dış borç stoku bu dönemde belirgin bir şekilde yükselmiştir.

[462] Alpay, Y., Alkin, E. (2017). *A.g.e.*, s. 113
[463] Kazgan, G. (2013a). *A.g.e.*, s. 82
[*] Gösterge değerleri için Bkz. Ek 3
[464] Pakdemirli, E. (1995). *Ekonomimizin Sayısal Görünümü-1923'ten Günümüze*. (3. Bs.). İstanbul: Milliyet Yayınları. s. 19

Grafik 3.8: Göstergelerin 1950-1959 yılları arasındaki değerleri (%)

Seçimlerin etkisiyle hızlı bir büyüme sürecine giren ekonomi 1954 yılındaki krize dek ortalama %11 seviyesinde büyümüştür. Deflatördeki ve kişi başına düşen GSYİH büyüme oranındaki istikrarsızlık giderilememiştir. Enflasyon, DP'nin iktidara gelmesiyle negatif değer alarak fiyatların düştüğünü gösterirken 1954 yılındaki krize dek tek haneli, 1955 yılından itibaren ise çift haneli değerler alarak yükseliş göstermiştir. İşsizlik ise dönem genelinde ortalama %3seviyesindeyken dış borç stokunun GSYİH içerisindeki payı %3 seviyelerinde istikrarını korumuştur. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise dönem ortalaması olarak %75 seviyelerinde pozisyon alırken dalgalı bir görüntü çizmiştir.

Özetle, DP'nin korumacı politikaları eleştirerek takındığı harcamaya dayalı ekonomi politikaları neticesinde artan dış borç stoku ve dış ticaret açığı, yeni finansman ihtiyacı doğurmuş ve sonrasında uluslararası kuruluşlara iletilen fon talebinin reddedilmesiyle döviz yetersizliğinin neden olduğu 1954 krizi önlenememiştir[465]. Tekrar içe dönük, korumacı ve sanayileşme politikalarına dönen Türkiye'de henüz krizin etkileri atlatılamadan 1958 yılında *Kambiyo Krizi* yaşanması rağmen krizin olası etkilerine reaksiyon gösterebilmesinin nedeni, İstikrar Programı adı altında sunulan ekonomi politikası tavsiyelerinin uygulanması

[465] Akyıldız, H., Eroğlu, Ö. (2004). *A.g.e.*, s. 51-52

olmuştur[466].Liberal politikaların uygulandığı 1950'li yıllar; yaşanan konjonktürel gelişmelere göre teşvik politikaları, kur politikası ve ithal ikameci ekonomi politikasının komplike bir şekilde izlendiği[467], dış ticaretin kısmen liberalize edildiği, enflasyonun yükseldiği, döviz girişlerinin alınan dış yardımlar dışında zayıf olduğu, dış açıkların yüksek, ulusal kaynaklı krizli yıllar olarak yaşanmıştır[468].

3.5. MÜDAHALECİ PLANLI KALKINMA DÖNEMİ (1960-1969)

Kambiyo krizi ile siyaseten gelen tartışmalar, çeşitli protestolar, sert söylemler meclisteki atmosferin gerilmesine neden olmuştur. Siyasilerin, sakinleştirici yaklaşımdan ziyade gerilimi tırmandıran açıklamalarına artan toplumsal kargaşanın eklenmesi askeri müdahaleyi gerektirmiş ve Albay Alparslan Türkeş,27 Mayıs 1960 tarihinde sabah saatlerindeki okuduğu metinle hükümete el konulduğunu, toplumsal tansiyonun düşürülme sürecini belli bir süreliğine Milli Birlik Komitesi'nin yürüteceğini, toplumun ve siyasilerin uzlaşı sağladığı yeni bir anayasal düzene duyulan ihtiyacı dile getirmiş ve 9 Temmuz 1961 tarihinde hazırlanacak olan anayasanın önü açılmıştır[469].

Diğer taraftan dünya ekonomisinin petrol ihracatına hacim bakımından öncülük eden Suudi Arabistan, İran, Kuveyt, Irak ve Venezuela, 14 Eylül 1960 tarihinde Bağdat'ta bir araya gelerek yaptıkları görüşmede kurulması planlanan birliği açıklamıştır, OPEC. Birlik; kendisine üye ülkeler arasında uygulanacak politika konusunda koordine olarak dayanışma sağlamak ve iş birliğini artırmak, petrol ithal edecek ülkelere ise düzenli olarak petrol temini sağlamak amacıyla kurulmuştur[470]. İç meseleleri ile uğraşan Türkiye'de ise, ekonomik açıdan; yüksek enflasyon, düşük döviz seviyesi, yüksek ödemeler bilançosu ve dış ticaret açıkları, durgun ekonomik faaliyet gibi sorunları gidermek amacıyla[471] IMF ile 1 Ocak 1961 tarihinde

[466] Kurtoğlu, R. (2017). *A.g.e.,* s. 475-476
[467] Eğilmez, M., Kumcu, E. (2013). *A.g.e.,* s. 255
[468] Emiroğlu, A., Koçyiğit, N., Kesici, S. (2012). Demokrat Parti Yönetiminde Ekonomik Politikalar. *Tarihin Peşinde, 4 (8),* s. 81-87
[469]Akıncı, A. (2014). Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 9 (1),* s. 59-65
[470]Hüseynova, T. (2015). *Uluslararası İlişkilerde OPEC`in Petrol Politikası*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan. s. 24
[471]Karagöl, E. T., Bingöl, A. S. (2013). Türkiye- IMF İlişkilerinde Yeni Dönem. *Seta Analiz, 67,* s. 20-21

24 Milyon USD'lik 1 yıl vadeli ilk stand-by anlaşması* imzalanarak tıkanıklık geçici olarak giderilmiştir[472].

Kentlerde yaşanan; ücretlerin düşük, hızla artan nüfus ve işsizlik, düşük sanayileşme hızı gibi nedenler ile Türkiye'den başta Almanya olmak üzere Avrupa'ya göç hareketi başlamıştır[473]. Yaşanan göç hareketinin önlenmesi açısından işçi haklarına birtakım iyileştirmeler getirilmiş ve bu doğrultuda 15 Temmuz 1963 tarihinde Sendikalar Kanunu ile Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu kabul edilerek işçilere sendika kurması, greve gitmesi, fikirlerinin tartışılması, örgütlenmelerine müsaade edilmesi, iş sözleşmelerinin toplu olarak düzenlenmesi ve sözleşmelerin haksız feshinin ortadan kaldırılması gibi haklar tanınmıştır[474].

İlk stand-by anlaşmasının 31 Aralık 1961 tarihinde vadesinin dolmasıyla 30 Mart 1962ile 31 Aralık 1962tarihleri arasını kapsayan 23 Milyon USD'lik ikinci ve 15 Şubat 1963ile 31 Aralık 1963 tarihleri arasını kapsayan 33 Milyon USD'lik üçüncü stand-by anlaşması yapılmış, ödeme ve açıklar konusunda kaynak sağlanmıştır[475].Elde edilen finansman desteğiyle ekonomik sorunlara ve hedeflere yönelik hazırlanan 1 Mart 1963 tarihli Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'na göre; temelde ekonomik büyüme ve milli gelir artışları sağlanacak, kentlerdeki nüfus artış hızı düşürülecek, gelir dağılımında adalet sağlanacak, tasarruflar ve yatırımlar artırılacak, sektörlerin dengeli gelişimi sağlanarak işsizlik azaltılacak, sanayi sektöründe ithal ikameci politika uygulanacak ve yerli ekonomi kademeli olarak dış rekabete açılacaktır[476].

Yaşanan ekonomik sorunlara rağmen dünya ekonomisine eklemlenme süreci, 12 Eylül 1963'te, AET'ye yapılan başvurunun Gümrük Birliği Anlaşması olarak da bilinen Ankara Anlaşması'nın imzalanması ile sürmüştür[477].IMF ile yapılan üçüncü anlaşmanın 31 Aralık 1963 tarihinde sona ermesiyle, yapılan önceki anlaşmalar ve geliştirilmeye çalışılan ekonomik

*Birinci stand-by anlaşması dahilindeki kaynakların tamamı kullanırken sonrasındaki beşinci stand-by anlaşması da dahil olmak üzere kaynakların tamamı kullanılmamıştır. Bu durumun nedeni olarak; yüksek yabancı sermaye girişlerinin yaşanması, ithalat seviyesinin düşmesi ve ödemeler dengesindeki iyileşme gösterilmektedir. Stand-by anlaşmaları hakkında detaylı bilgi için Bkz. İnan, M. (2019)

[472] Kurtoğlu, R. (2017). *A.g.e.*, s. 489

[473] Günay, E., vd. (2017).*A.g.e.*, s. 45

[474] Alpay, Y., Alkin, E. (2017). *A.g.e.*, s. 128

[475] Karagöl, E. T., Bingöl, A. S. (2013). *A.g.e.*, s. 21

[476] Kepenek, Y. (2017). *A.g.e.*, s. 145-146

[477]Şentürk, M. (2014). Gümrük Birliği Üyeliğinden Günümüze Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Bir İnceleme. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 5 (1)*, s. 129-130

ilişkiler neticesinde yeni finans kaynağı, 15 Şubat 1964 tarihinde 1 yıl vadeli yapılan dördüncü anlaşma ile bulunmuştur.

Türkiye'nin de katılımcı ülkeler arasında yer aldığı, 16 Haziran 1964 tarihli, dünya ekonomisindeki uluslararası ticaret politikasının belirlenmesi amacıyla Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda, özellikle gelişmekte olan ülkelere; destek olmak, dünya ticaret hacminde rol verebilmek, ekonomik büyüme ve kalkınma süreçlerini geliştirerek refah seviyelerini yükseltebilmek amacıyla ticari, teknolojik, uygulanacak ekonomi politikaları desteği gibi konuların ele alındığı Ticaret ve Kalkınma Konferansı düzenlenmiştir[478].

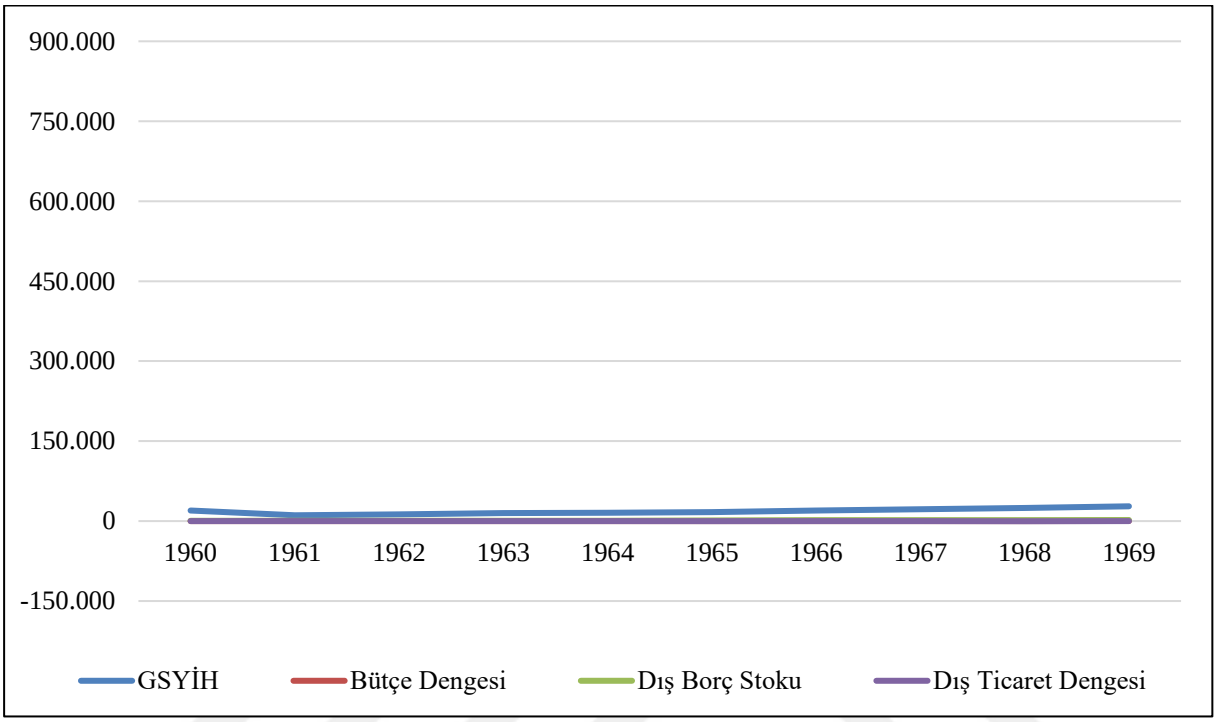
Bir yandan ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik çalışmalar sürdürülürken diğer yandan çözülmesi gereken ekonomik sorunlar ile planlı bir şekilde ilgilenilmiş ve finansman ihtiyacı IMF'den sağlanan birer yıl vadeli 1 Şubat 1965 tarihli beşinci, 1 Şubat 1966 tarihli altıncı stand-by anlaşması ile sağlanmıştır. Yıllardır süregelen ve birikimli nedenlerden dolayı ertelenen, müdahaleci planlı kalkınma döneminin başlıca amacı olan ithal ikameci sanayileşme politikası hedefindeki sektörel proje örneklerinden biri, *Anadol* otomobili, Aralık 1966'da üretilerek piyasaya sürülürken dayanıklı tüketim malı üretiminde seri üretime geçilmiştir[479].

Vadesi dolan stand-by anlaşması, 15 Şubat 1967 tarihli yedinci stand-by anlaşması ile revize edilmiş ve temelde milli gelir artışları üzerine odaklı hazırlanan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'na göre; Birinci Plan yapısına ek olarak, ucuz iş gücü imkanı sağlaması, tüketici sınıfını artırması ve iç pazarın genişlemesi bakımından kentleşmeye önem verilecek, başta sanayi sektörü olmak üzere ekonomik gelişmeye sektörel gelişmeler öncülük edecek, kaynak kullanımında sanayi sektörüne öncelik verilecek, toplumsal gelişmenin sağlanması açısından sistematik olarak sanayileşilecek, özel sektör teşvik edilecek, kamu yatırımları artırılacak, ekonomi de dışa bağımlılık azaltılacak, dengeli kalkınma sağlanacak, kişi başına düşen milli gelir artırılacaktır[480]. Finansman ihtiyacına yönelik olarak IMF ile imzalanan stand-by anlaşmalarının vadelerinden dolayı revize edilerek yenilenen anlaşmalar eklenmiş ve plan

[478] Altan, R. (2008). *Birleşmiş Milletler'in Kalkınma Faaliyetleri ve Türkiye'ye Yansımaları*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara. s. 74-75
[479] Alpay, Y., Alkin, E. (2017). *A.g.e.*, s. 132
[480] Kepenek, Y. (2017). *A.g.e.*, s. 146-148

gereğinde 1 Nisan 1968 tarihli sekizinci, 1 Temmuz 1969 tarihli dokuzuncu anlaşmalar yapılmıştır[*].

Grafik 3.9: Göstergelerin 1960-1969 yılları arasındaki değerleri (Milyon USD)[**]

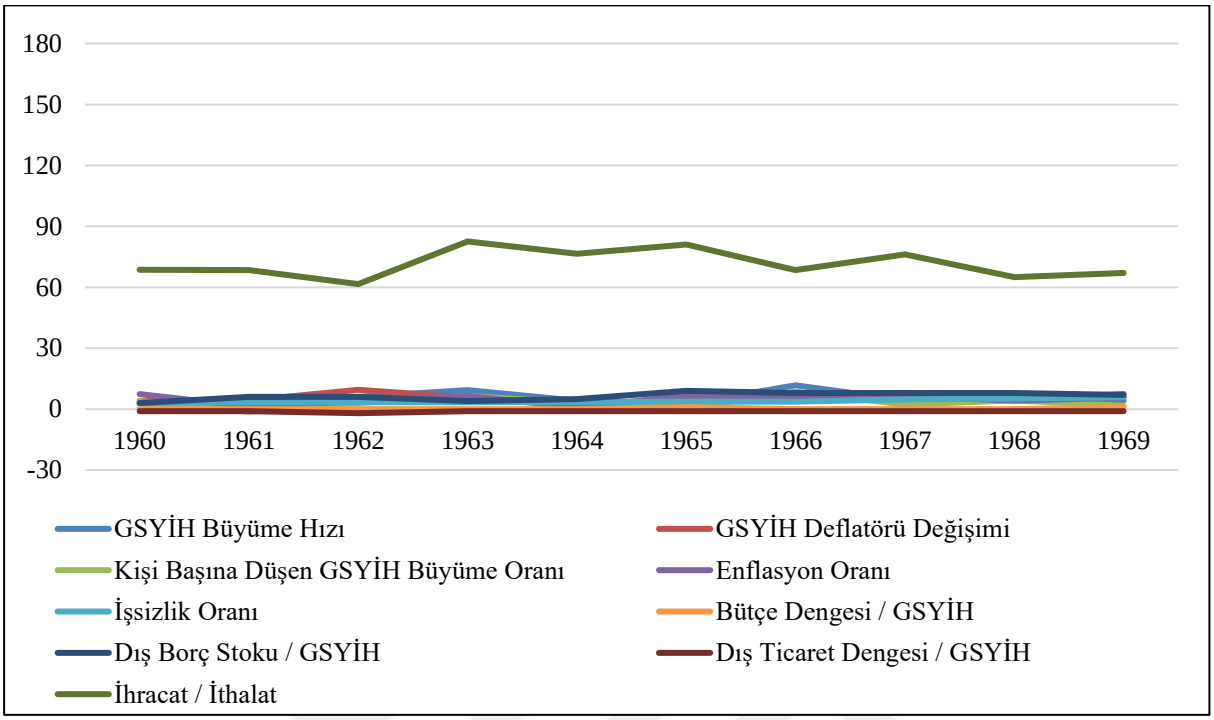

Askeri darbenin de etkisiyle ekonomi de oluşan tedirginlik, göstergelere yansımış GSYİH 1961 yılında dip yapmıştır. Dönem boyunca dış borç stoku ve dış ticaret açığı, dalgalanarak artmıştır. Trendi itibariyle dalgalanan bütçe dengesi, 1963 ve 1967 yıllarında en düşük değerlerini alarak uygulanan stand-by anlaşmalarına ve kalkınma planlarına ihtiyaç olduğunu göstermiştir. IMF ile yapılan stand-by anlaşmaları sayesinde gerek kalkınma planları finanse edilmiş gerekse kullanılacak bütçe oluşturulmuştur.

[*]Altıncı, yedinci ve sekizinci stand-by anlaşmaları siyasi istikrarsızlık ve finansal sorunlardan dolayı yapılırken, anlaşma kaynaklarının tamamı kullanılmayan dokuzuncu stand-by anlaşması ise yeni seçilen iktidarın kapsamlı bir planlamaya ihtiyaç duymasından dolayı yapılmıştır. Stand-by anlaşmaları hakkında detaylı bilgi için Bkz. İnan, M. (2019)

[**]Gösterge değerleri için Bkz. Ek 3

Grafik 3.10: Göstergelerin 1960-1969 yılları arasındaki değerleri (%)

Ek 3'te de inceleneceği gibi göstergeler özellikle 1961 yılında düşüş göstermekle birlikte çoğu göstergenin en düşük değerini alması, yine askeri darbe ve türev gelişmeler üzerinde toplanmaktadır. Örneğin, GSYİH 1961 yılında en düşük değerini alırken kişi başına düşen GSYİH ise aynı yıl negatif değer alarak refah kaybı göstergesi olmuştur. Ekonomik istikrarı gösteren deflatör de dalgalanma giderilememiş olsa da ekonominin genelinde istikrar sağlanamamıştır. Tek haneli olmasına rağmen enflasyondaki dalgalanma ve işsizlik konusunda artış engellenememiştir. Pakdemirli'nin dış ticaret verilerine göre, dış ticaret açıklarındaki artışın GSYİH'deki artış hızından daha yüksek olmasına rağmen[481] dış ticaret açıklarının GSYH içerisindeki payını %1 seviyesinde tutmuştur. Yine dış borç stokunun GSYİH içerisindeki payının yükselmesi, ekonomik kriz dönemlerinde uygulanacak ekonomi politikaları noktasında, ülke ekonomisi açısından negatif bir olgu olarak kendini göstermiş, ihracatın ithalatı karşılama oranındaki eğilim ise dalgalı ve düşük seviyelerde kalmıştır.

[481] Pakdemirli, E. (1995). *A.g.e.*, s. 19

Özetle, IMF'den sağlanan finansman ile kontrollü olarak Keynesyen uzantılı ekonomi politikaları uygulanmış[482], ekonomik büyüme ve kalkınma yolunda planların hazırlanmasına rağmen geçmiş dönemlerde olduğu gibi istikrar sorunu sürmüştür.

3.6. OPEC VE ETKİLERİ (1970-1979)

IMF'den sağlanan ciddi seviyedeki dış yardımlara rağmen devletin ekonomiye müdahaleci 1960'lı yılları yaşanan yoğun kredi süreci, dış açık ve döviz darboğazı nedeniyle sıkıntılı geçmiş, ekonominin temelindeki sorunlu yapı sürmüştür. Türk yetkililerin bu duruma çözüm politikası, yine dış ticaret aktörleri olan ithalatın kısıtlanarak ihracatın cazip duruma getirilmesi olmuş ve bu doğrultuda, ithalata uygulanan teminat oranlarının yükseltilmesi gibi, ithalat gümrük vergilerinin artırılması gibi denetim mekanizmaları uygulanırken ihracat konusunda ise ihraç ürünlerin üretiminde kullanılacak faiz oranlarının düşürülmesi gibi, ihracatta uygulanan vergi iadelerindeki konu kapsamlarının genişletilmesi gibi uygulamalara gidilmiştir[483].

Yıllardır sık sık tekrarlanan seçim atmosferi 1969 yılında bir kez daha görülmesiyle, seçim politikası olarak kamu harcamaları artırılmış, popülist bir yaklaşım tarzı olan ve ekonomik sorunları derinleştiren bu tutum, bütçe açıklarının artmasına neden olurken istikrarsızlığı desteklemiştir[484]. IMF, Türkiye'nin bu ekonomik sorunların çözümüne yönelik TL'nin devalüe edilmesi ve dış ticarette liberal politikalar uygulanması gerektiği tavsiyesinde bulunmuştur[485]. Nitekim Türk yetkililer, verilen tavsiyeleri dikkate almış ve 10 Ağustos 1970 tarihindeki ekonomik istikrar kararlarının alınma nedenleri şu şekilde özetlenebilir[486]:

a. Fiyatlardaki artışın hızlanması,
b. Çalışanların ve memurların maaş artışlarının yarattığı maliyet ve gelir etkisi,
c. Ödemeler dengesi açığının artması,
d. Bütçe açıklarının artması,
e. Para arzındaki ve banka kredilerindeki artış,

---

[482] Kepenek, Y. (2017). *A.g.e.,* 182-198
[483] Erdal, A., Dilek, Ö. (2018). Kamu Müdahaleciliğinin Yeni Evresi ve Planlı Ekonomi: 1960-1980 Dönemi. M. Dikkaya, A. Üzümcü, D. Özyakışır (Ed.), *Türkiye'nin İktisadi Tarihi: Osmanlı'dan Günümüze* kitabı içinde (ss. 145-167). Bursa: Savaş Yayınevi. s. 147-154
[484] Akalın, G., Erkişi, K. (2007). Türkiye'de Seçim Ekonomisi Uygulamalarının Geleneksel Oportünist Seçim Çevrimleri Açısından Değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 3 (5)*, s. 103
[485] Kazgan, G. (2013a). *A.g.e.*, s. 79
[486] Parasız, İ. (2003). *A.g.e.*, s. 219-220

f. Enflasyonun şiddetlenme eğilimine girmesi,
g. TL'nin aşırı değerlenmesi,

İstikrarsızlık yaratan unsurlara, 1969 yılında yapılan seçim sürecine artan kamu harcamaları eklenmesiyle bütçe açığı ve cari açık daha da artmıştır. Ekonomik sorunlar ivmelenirken var olan negatif ekonomik atmosferi derinleştirmiştir[487].

Ekonomideki istikrarsızlık üzerine alınan önlem paketi şeklindeki ekonomi politikaları;

a. Ekonominin dış istikrarına yönelik ekonomi politikaları[488]; TL'nin USD karşılığı olarak 9 TL'den 15 TL'ye devalüe edilmesi, özellikle sanayi ürünlerinin ihracatı konusunda muaf tutulan harçlar gibi düşük faizli ihracat kredisi gibi ihracat yapabilmek için katlanılan vergilerin iadesi gibi ihracata yönelik politikalar, ithalatta teminat indirimi gibi ithalat vergilerinin düşürülmesi gibi liberal politika uygulamaları, tasarruf seviyelerinin düşük olmasından dolayı yapılamayan yatırımların hayatı geçirilmesi amacıyla düşük faizlerin uzun vadeli verilmesine yönelik faiz politikası
b. Ekonominin iç istikrarına yönelik ekonomi politikaları[489]; yükselen kredi faizleri, uzun vadeli mevduata uygulanan faizlerin yükselmesi, kamu finansmanı konusunda Merkez Bankası'nın sınırlandırılması, kamu gelir-gider dengesi gibi vergi geliri gibi yatırım harcaması gibi kalemler kullanılarak bütçe denkliğinin sağlanması, özellikle tarımsal ürün fiyatlarının revize edilerek güncellenmesi

Kısaca, *10 Ağustos 1970 Kararları*, ithalatı caydırıcı politikalar barındırırken ihracatı cazip kılan politika uygulamalarından oluşmaktadır. Kararların ilk etkisi ihracatta görülmüş ve ihracat önemli yükseliş sergilemiştir. Ödemeler dengesi açıklarını düşürücü etkisi olan bu gelişmeye yurtdışındaki işçiler tarafından gönderilen döviz girdileri eklenmesi ile ödemeler dengesi fazla vermiştir. Dış ekonomik faktörleri olumlu etkileyen bu kararlar yeni dış finansman kaynağı işlevi görerek yeni bir kalkınma planı hazırlığına girilmesini sağlamıştır[490].

[487]Yeşilbursa, B. K., Yılmaz, M. (2019). İngiliz Yıllık Raporlarına Göre Türkiye'deki Ekonomik Gelişmeler (1970-1980). *Türkiyat Mecmuası, Milli Mücadele Özel Sayısı, 29*, s. 178-179
[488] Parasız, İ. (2003). *A.g.e.*, s. 222-226
[489]*A.e.*, s. 227-228
[490]Baş, Ö. (2006). *1958 ve 1970 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul. s. 125

Finansman sorunu, IMF'den kaynaklarının tamamının kullanıldığı onuncu stand-by anlaşması* ve uluslararası finans kuruluşlarından sağlanan fon ile giderilmesiyle ithalat hacmi finanse edilebilir duruma gelmiştir[491]. Finansal olarak hareket alanı yaratılan ekonomi de 27 Ekim 1972 tarihinde Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanmış ve plana göre; nüfus artış hızı engellenecek, milli gelir artırılacak, sektörel büyüme gerçekleştirilecek, tasarruflar ve yatırımlar artırılacak, dışa bağımlılık azaltılacak, istihdam artırılacak ve sanayileşme hızlandırılacaktır[492].

Filistin topraklarını 1948 yılında işgal eden İsrail'e karşı, Mısır ve Suriye, söz konusu toprakların geri alınması amacıyla 6 Ekim 1973 tarihinde Yom Kippur Savaşı'nı başlatmış, Avrupa ülkeleri ise İsrail yanlısı propaganda yaparak ve destek olarak savaşın İsrail lehine sonuçlanmasını sağlamıştır[493]. Savaşta istediği sonucu alamayan bölge ülkelerindeki atmosfer ve savaş ekonomisinin maliyeti, başta petrol ihracatçısı ülkeler olmak üzere petrol gelirlerini artırmak amacıyla petrol ithalatçısı Batılı ülkelere karşı petrol arzının düşürülmesine neden olmuş ve Arap ülkelerinin Batı'ya karşı sergilediği bu tutum, ekonomi tarihinde *Birinci Petrol Krizi* olarak bilinen krizin başlangıcı olmuştur[494]. OPEC ülkelerinin petrol fiyatlarını aşırı yükseltmesi sonucunda, durumu finanse etmekte zorlanan diğer dünya ülkeleri, korumacı ekonomi politikaları uygulamış ve ekonomik durgunluk derinleşmiştir[495].

Türkiye'nin ülke içerisindeki siyasi istikrarsızlığı, Amerika'nın Türkiye'ye karşı uyguladığı ekonomik ambargo, Kıbrıs Harekatı'nın getirdiği savunma harcamaları, petrol krizinin dünya ekonomisindeki konjonktürel etkileri kamu harcamalarını ve dış açıkları daha da artırmıştır[496]. Ayrıca özel sektör üzerinde yoğunlaşan kısa vadeli dış borçların ödeme vadelerinin gelmesi, vadesi gelen bu borçların ödenememesi ve özellikle ithalat ilişkilerindeki kuraldışı uygulamalar, 1978 yılındaki döviz krizini hazırlamıştır[497].Dışa açık bir ekonominin yaşayacağı olumsuz gelişmeleri üst üste yaşayan Türkiye ekonomisi, yeterli seviyede olmayan ve daha da erimesine engel olunamayan döviz rezervlerine istinaden finansman

* Stand-by anlaşmaları hakkında detaylı bilgi için Bkz. İnan, M. (2019)
[491] Parasız, İ. (1998). *A.g.e.*, s. 144
[492] Kepenek, Y. (2017). *A.g.e.*, s. 149-151
[493]Yılmaz, S., Kalkan, D. K. (2017). Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, 1 (3)*, s. 182
[494] Kazgan, G. (2013b). *A.g.e.*, s. 120
[495] *A.e.*, s. 125
[496] Eğilmez, M. (2018). *A.g.e.*, s. 145
[497] Kazgan, G. (2013a). *A.g.e.*, s.93-94

kaynağı olarak IMF ile 24 Nisan 1978 tarihinde on birinci stand-by anlaşmasını* imzalamış ve gerek Dünya Bankası gerekse IMF gibi uluslararası finansal kuruluşlardan yapısal reform tavsiyeleri alarak tekrar istikrar programı hazırlığına girmiştir[498].

Vazgeçilemeyen dış yardımlar, ödenemeyen dış borçlar, oluşturulamayan tasarruflar, yapılamayan yatırımlar, ithal edilemeyen enerji vs. neticesinde enflasyon ve cari açık yükselmiş, oluşan maliyetin minimize edilmesi açısından Mart 1978'de TL devalüe edilmesine rağmen enflasyonun düşürülememiş, elde edilmesi planlanan sonuçlar alınamamış ve ekonomideki birçok ürüne ait karaborsa oluşmasına engel olunamamıştır[499].

Özellikle 1970'li yılların ikinci yarısında, İran kaynaklı, sosyoekonomik nedenlerle başlayarak siyasi sonuç doğuran ve domino etkisiyle diğer dünya ülkelerine de dolaylı ya da doğrudan sirayet eden bir ekonomik kriz yaşanmıştır; İkinci Petrol Krizi. Şah Muhammed Rıza Pehlevi önderliğinde gerek toplumsal gerekse ekonomik olarak modernize olmak isteyen İran, ülke ekonomisinin en önemli gelir kaynağı olan petrol gelirlerini artırmak amacıyla OPEC ülkeleriyle görüşerek petrol fiyatlarını yükseltmiş ve diğer açıdan İsrail yanlısı propaganda yapan ülkeleri bir nevi cezalandırmıştır[500].Planlananın aksine, petrol gelirleri artmasına rağmen petrol talebi düşen İran'da doğal olarak petrol üretimi azalmış diğer yandan modernizasyon çerçevesinde *Beyaz Devrim* adıyla birtakım reform uygulamaları hayata geçirilse de reformlardan istenilen sonuçların elde edilememesi, Şah ve çevresinin dengesiz gelişmesi, yolsuzlukların ortaya çıkması, gelir dağılımında adaletin sağlanamaması gibi sorunların ülke gündemini meşgul etmesi Şah'a karşı toplumsal ayaklanmalara neden olmuştur. Şah aleyhine yapılan protesto ve gösteriler, ölümlere neden olan toplumsal çatışmalar Şah'ın yerine 1 Şubat 1979 tarihinde Ayetullah Humeyni getirilmiştir[501]. İran'daki çalkantılı sosyoekonomik hayat, diğer dünya ülkelerinde, petrol ithalatının maliyetini artmış ve ülkelerin döviz rezervini eritmiştir. Bu durumda ülkeler gerek alternatif enerji arayışına girmiş gerekse alternatif enerji yatırımlarını artırarak maliyet yaratan unsurlarına yenisini eklemiştir. Dolayısıyla diğer ülkeler; bozulan ödemeler dengesi, artan dış açık ve dış borçlar,

* Petrol krizinin etkisiyle performans kriterinin sağlanamamasından dolayı anlaşma kaynaklarının tamamı kullanılamamış ve on ikinci stand-by anlaşması ile yenilenmiştir. Stand-by anlaşmaları hakkında detaylı bilgi için Bkz. İnan, M. (2019)

[498] Darıcan, M. F. (2013). Ekonomik Krizler ve Türkiye. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi, 5 (17)*, s. 43-44

[499] Alpay, Y., Alkin, E. (2017). *A.g.e.*, s. 151-152

[500]Güler, Z. (1997). İran İslam Cumhuriyeti – Ekonomi, Siyaset ve İdeoloji. *Gelenek Dergisi, 55*. 17 Kasım 2019 tarihinde https://gelenek.org/iran-islam-cumhuriyeti-ekonomi-siyaset-ve-ideoloji/ adresinden erişildi.

[501]Arzova, S. B. (2019). İkinci Petrol Krizi: Nedenleri, Dünya ve Türkiye Ekonomisine Etkileri. T. Münyas (Ed.), *Türkiye'nin Ekonomik Krizleri* kitabı içinde (ss. 143-160). İstanbul: İstanbul Okan Üniversitesi. s. 144-146

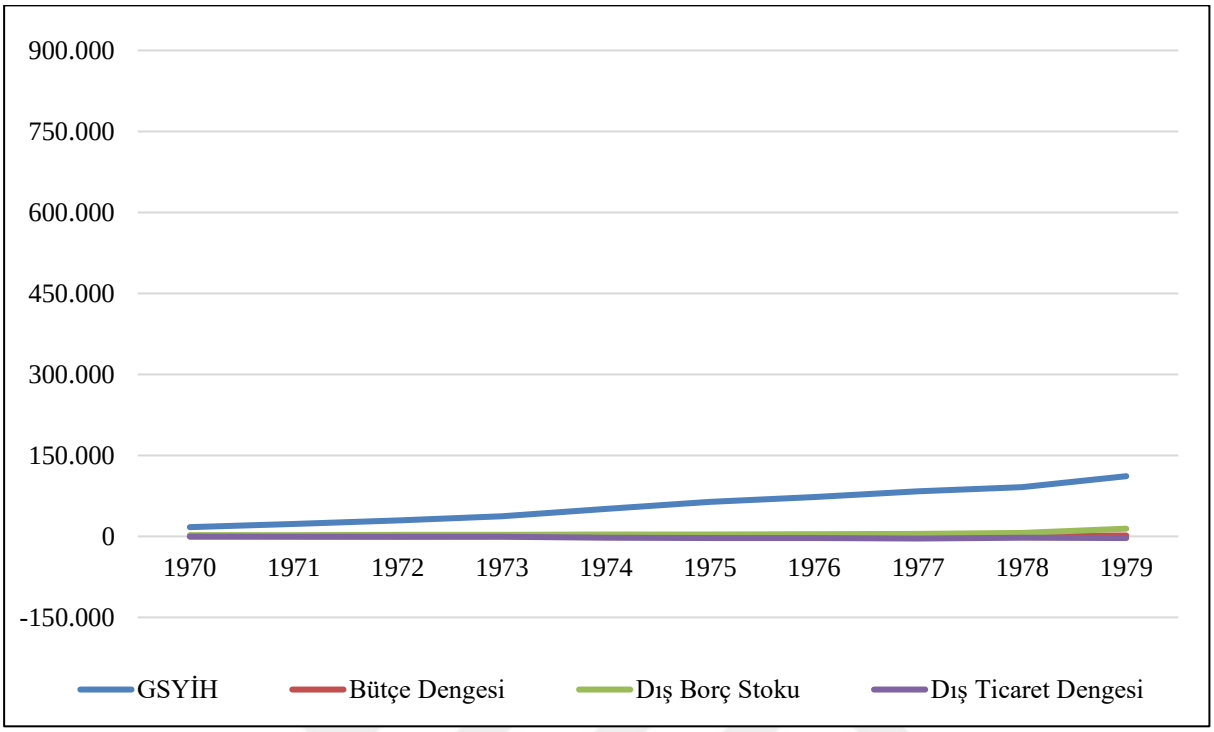
yükselen enflasyon ile karşı karşıya kalarak petrol ithalatını finanse etmekte zorlanmış ve enerjiye bağlı çeşitli üretimlerini gerçekleştiremeyerek ekonomik durgunluğa sürüklenmiştir[502].

Yaşanan ilk petrol krizinin üzerinden geçmeden ikinci petrol şokunun gelmesi ile döviz rezervi daha da eriyen Türkiye, ekonominin esnetilmesi ve tıkanıklığının giderilmesi amacıyla finansmanını IMF ile 19 Temmuz 1979 tarihinde imzaladığı on ikinci stand-by anlaşması[*] ile sağladığı 9 Kasım 1979 tarihinde hazırlanan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı uygulamaya koymuş ve artan dış açık, işsizlik, enflasyon ile yavaşlayan büyümenin yaşandığı dönemde uygulamaya giren plan ile; hızlandırılacak ekonomik gelişme, gerçekleştirilecek sanayileşme, yeterliliği sağlanacak yurtiçi ekonomi, kapatılarak seviyesi düşürülecek dış borç ve dış açık hedeflenmiştir[503].

Dönem içerisinde uygulanan ekonomi politikalarına bakıldığında, özellikle 1970'li yılların ikinci yarısında, para politikası açısından gerek dış borç kaynaklarından sağlanan likidite gerekse döviz rezervlerinin kullanılması para arzının artmasına ve enflasyonun yükselmesine neden olurken maliye politikası açısından kamu açıklarının kapatılamaması ile sektörlerin sübvanse edilmesi yer almış[504] ve devletin Keynesyen ekonomi politikaları[505] aracılığıyla "planlı" müdahalesi yer almıştır.

[502]Mirzaliyeva, F. (2017). *Petrol ve Rusya-OPEC İlişkileri*. 19 Kasım 2019 tarihinde https://insamer.com/tr/petrol-ve-rusya-opec-iliskileri_721.html adresinden erişildi.
[*]Performans kriteri sağlanamadığından anlaşma kaynaklarının tamamı kullanılamamıştır. Stand-by anlaşmaları hakkında detaylı bilgi için Bkz. İnan, M. (2019)
[503] Kepenek, Y. (2017). *A.g.e.*, s. 152-154
[504] Ulusoy, A. (2011). *A.g.e.*, s. 340
[505] Eğilmez, M., Kumcu, E. (2013). *A.g.e.*, s. 257

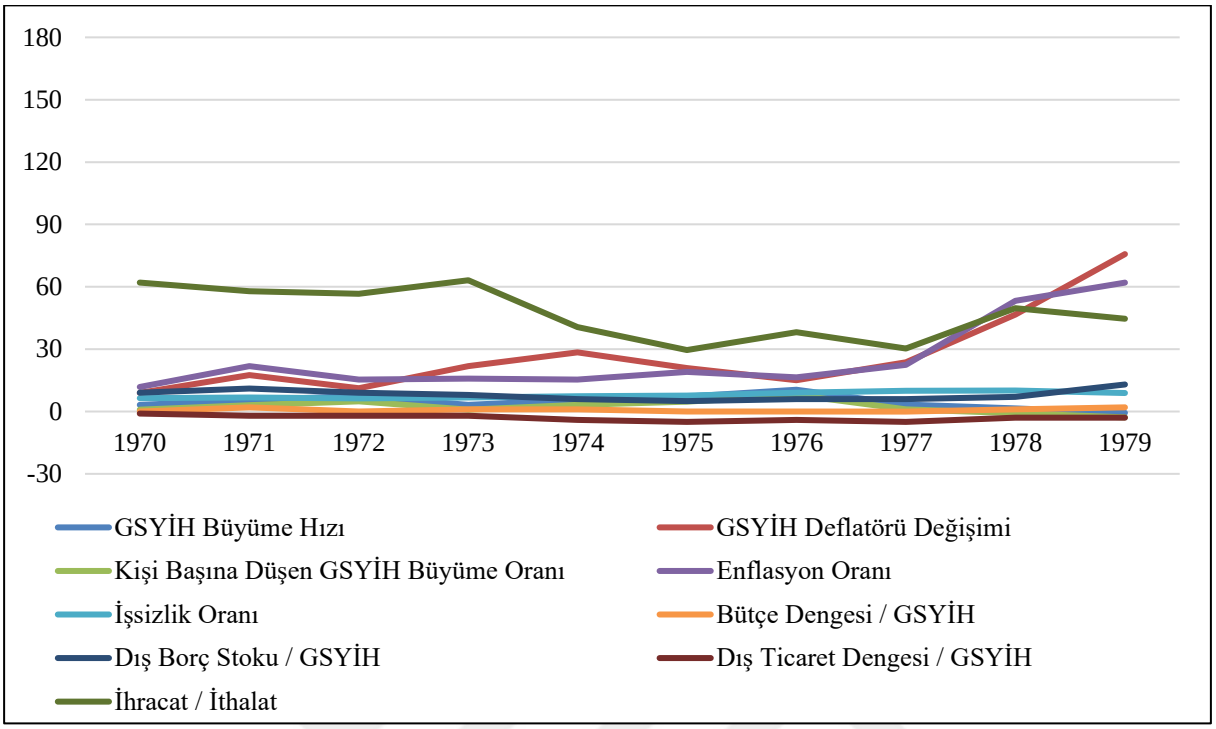
Grafik 3.11: Göstergelerin 1970-1979 yılları arasındaki değerleri (Milyon USD)*

Dalgalanan bütçe dengesi ile artarak artan dış ticaret açıkları ve dış borç stokuna rağmen alınan dış yardımlar ve uygulanan ekonomi programları neticesinde GSYİH dönem içerisinde yükseliş trendi izlemiştir. Özellikle seçim atmosferi sonrasında Birinci Petrol Krizi, daha sonrasında ise İkinci Petrol Krizi hemen öncesinde ekonomideki atmosferi yansıtan değerler zirve veya dip noktalarına ulaşmış, ekonominin genelinin negatif etkilendiğini göstermiştir.

* Gösterge değerleri için Bkz. Ek 3

Grafik 3.12: Göstergelerin 1970-1979 yılları arasındaki değerleri (%)

Dönem içerisinde GSYİH büyüme hızı, dar bir bantta dalgalı seyir izlerken İkinci Petrol Krizi döneminde en düşük değerini almıştır. GSYİH deflatörü ise yine dönem içerisinde dalgalı bir seyir izlemiş istikrarsızlığın kanıtı olmuştur. Kişi başına düşen GSYİH büyüme oranı ise düşük bir trend izlemiş 1976 yılından itibaren azalan trendini İkinci Petrol Krizi döneminde negatif değer alarak oluşan refah kaybının önemli bir göstergesi olmuştur. Çift haneli seviyedeki enflasyon ise 1979 yılında en yüksek değerini alarak fiyat artışlarını göstermiştir. Yine bu dönemde işsizlik, ortalama %8 seviyesinde dalgalanmış kısmen de olsa yükselmiştir. Dış borç stokunun GSYİH içerisindeki payı petrol krizleri öncesinde artarken dış ticaret dengesinin GSYİH içerisindeki payı ise artış göstermiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı trend olarak düşüş performans sergilemiş petrol krizleri öncesinde TL'deki değer kayıplarına istinaden yükselmiştir.

Özetle, Birinci Petrol Krizi ile birlikte başlayan süreçte, artan petrol fiyatları, Türkiye dahil petrol ithal eden ülkeleri ekonomik olarak zor durumda bırakmış ve petrol ithalinin finansmanı konusunda arayışa itmiştir. Gerek dış borç noktasında kaynak arayışına gidilmesi gerekse döviz rezervlerinin kullanılabilir olması ithalatçı kesim tarafından döviz talebini artırmıştır. Artan döviz talebi ise planlanan ödemeleri ve ödemelere ayrılan bütçeleri revize

edilmesini gerektirmiş, ödemeler dengesi ve kaynak dağılımı bozulmuştur[506]. Bütçesinin yetersiz olması, ithalatın finanse edilmesi bütçe açıklarına neden olmuş ve dolayısıyla artan kamu açıkları, maliyetleri yükseltmiş enflasyonu tırmandırmıştır. Yükselen enflasyon, TL'de değer düşüklüğüne neden olarak üretimin daha da azalmasına, işsizliğin artmasına, ekonomik büyümenin negatif etkilenmesine neden olmuştur. Sosyoekonomik kalkınma çabalarının bulunduğu 1970'li yıllara istikrarsızlıklara neden olan petrol krizleri damgasını vurmuş, petrol krizleri ile gelen döviz sıkıntısı makroekonomik olarak arzulanan hedeflere ya da istenilen sonuçların elde edilmesini engellemiştir.

3.7. FİNANSAL LİBERALLEŞME SÜRECİ (1980-1989)

Yıllardır süregelen ve kronik bir hal alan ekonomik sorunların ekonominin geleceğine etkisine istinaden 1980 yılı; sağlanması planlanan istikrar konusunda uluslararası kurum ve kuruluşlardan sosyoekonomik politika tavsiyeleri alınması, yurtiçi-yurtdışı finansman kanalları kullanılarak bu mekanizmaların işleyişi üzerinde yurtiçi otoriteler ile mutabık kalınarak kararlı bir tutum sergilenmesi bakımından önemli bir dönüm noktası olmuştur[507].

Siyasi istikrarı sağlayamayan, mevcut yurtiçi ekonomik sorunlarına çözüm üretemeyen, sosyoekonomik birçok açıdan petrol krizlerinin ekonomide yarattığı kısır döngünün etkisinde kalan, gerek dış borç anapara ve faiz ödemeleri gerekse yeni dış borç kaynağı noktasındaki likidite bulmakta zorlanan, dünya ekonomisinde hız kazanan küreselleşme hareketlerinin gerisinde kalan, enflasyonu bir türlü düşüremeyen, döviz rezervleri önemli düzeyde eriyen Türkiye'ye, geliştirilmeye çalışılan ekonomik ilişkilerin ve özellikle belirli aralıklarla alınan dış yardımlarında etkisiyle IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finans kuruluşların yetkili makamlarından etkileme derecesinde uygulanması gereken politika önerileri gelmiş ve bu politika önerileri serbest piyasa koşullarının geçerli olduğu dışa açık bir ekonomide uygulanması gerektiği özellikle vurgulanmıştır[508].

Mevcut ekonomik işleyişin demode kalması ve petrol krizleri sonrası toparlanarak dünya ekonomisine entegre olma çabası da24 Ocak 1980 tarihli*24 Ocak Kararları* olarak da bilinen

[506]Bayrak, M., Kanca, O. C. (2013). Türkiye'de 1970-2011 Yılları Arasında Oluşan Ekonomik ve Siyasi Gelişmelerin Seyri. *Akademik Bakış Dergisi, 35*, s. 2
[507] Ünay, S. (2013). *Kalkınmacı Modernlik Küresel Ekonomi Politik ve Türkiye*. (1. Bs.). İstanbul: Küre Yayınları. s. 253-254
[508] Kepenek, Y. (2017). *A.g.e.*, s. 196-198

kararların alınmasında etkili olmuştur[509]. Bu kararlar; sıkı para ve maliye politikasının uygulanacağı, faiz politikası olarak pozitif reel faizin kullanılacağı, döviz kuru politikası olarak gerçek ve esnek kurun değerleneceği, dış ticaret politikası olarak TL'nin devalüe edilerek ihracat gelirlerinin artırılacağı, serbest piyasa koşullarına göre fiyatlar genel düzeyinin piyasa şartlarında serbestçe belirleneceği, ekonomideki rolleri bakımından kamuya nazaran özel sektörün ağırlıkta olacağı kararlardır[510]. Kullanılan bu politika kanalları ile; faizlerin artırılması, ücretlerin baskılanması, KİT ürünlerine zamların yapılması, özelleştirmelerin yapılması, yabancı sermayenin teşvik edilmesi, finansal piyasaların liberalize edilmesi, mevcut ekonomik şartların iyileştirilerek ekonomik istikrarın sağlanması, önündeki kota ve engeller kaldırılarak yapımına imkan sağlanan ithalata rağmen ihracatın daha güçlü fırsatlarla teşvik edilmesi, ihracat gelirlerinin domine ettiği ekonomik büyüme modeli hedeflenmiştir[511].

Alınan kararlar ile birlikte mevcut ithal ikameci dış ticaret politikasından arz yanlı iktisat politikalarını temsilen ihracata dayalı büyüme politikasına geçen[512], yabancı sermayenin rekabetine açık hale gelen, işgücü maliyetlerini düşük tutarak ve TL'yi devalüe ederek daha ucuz ürün satışında bulunan Türk ekonomisi gerek yabancı sermayenin gerekse uluslararası finans kuruluşlarının güvenini kazanmış ve fon ihtiyacına yönelik on üçüncü stand-by anlaşmasının[*] önünü açmıştır[513]. Alınan 24 Ocak Kararları sonrasında pozitif gelişmeler yaşanarak; küreselleşme hareketlerine yönelik entegrasyon çalışmaları hız kazanmış, dış ticaretin hacim ve yapısı değişmiş, TL'nin konvertibilitesi sağlanmıştır[514]. Ödemeler bilançosu ve döviz sorunu çözülmüş ekonomik göstergeler pozitif anlamda etkilenmiştir[515].

Kurumsal ve yapısal olarak belirlenen reformlar ise; kaynak kullanımında optimalite sağlanacak, bankacılık revize edilerek yabancı sermayeli banka sayısı artırılacak, mal ve

---

[509] Kurtoğlu, R. (2017). *A.g.e.*, s. 544
[510] Alpay, Y., Alkin, E. (2017). *A.g.e.*, s. 158
[511] Arzova, S. B. (2019). *A.g.e.*, s. 151-153
[512]Çelikel Danışoğlu, A. (2007). Para Krizleri: Türkiye'de Yaşanmış Krizlerin Değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi, 2*, s. 6
[*] Geçilecek serbest piyasa ekonomisi ve taahhüt edilecek dışa açık politika uygulamaları neticesinde, önceki dönemlere nazaran en yüksek tutarlı yenilenen stand-by anlaşmasıdır. Stand-by anlaşmaları hakkında detaylı bilgi için Bkz. İnan, M. (2019)
[513]Öztürk, S., Özyakışır, D. (2005). *Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GMSH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirme*. 30 Kasım 2019 tarihinde https://www.mevzuatdergisi.com/2005/10a/01.htm adresinden erişildi.
[514] Kurtoğlu, R. (2017). *A.g.e.*, s. 567-568
[515] Susam, N. (2009). *A.g.e.*, s. 171

hizmet ürünlerine KDV uygulanacak, sermaye piyasası kanunu çıkarılacak ve sermaye hareketleri tedricen serbestleştirilecek, finansal kurum ve kuruluşlar ile finansal araçlara yenileri eklenerek rekabet artırılacaktır[516]. Bu doğrultuda 28 Temmuz 1981 tarihinde Sermaye Piyasası Kanunu kabul edilerek Şubat 1982'de SPK kurulmuştur[517].

Liberalizasyon çalışmalarının finansal piyasalar ayağı olarak 24 Ocak Kararları kapsamında 1 Temmuz 1980 tarihinde kredi ve mevduat faizleri serbest bırakılmış, bankaların uygulayacağı faiz oranlarının enflasyon oranından düşük olacağına dair yasal zorunluluk getirilmiştir. Benzeri bir yasal engel ile karşılaşmayan bankerler ise bankalardan daha yüksek mevduat faizi vererek fon girişlerini yükseltmiştir. Fon seviyesi azalan bankaların kredi maliyetleri yükselmiş finansal piyasa dışına çıkan fon transferleri yaşanmıştır. Dönemin Maliye Bakanı Kaya Erdem'in 22 Eylül 1981'de bankerlerin mevduat faizi vermelerinin yasaklandığını açıklamasıyla durum tersine dönmüş ve süreci, banker iflasları ve tasarruf sahiplerinin devlet bütçesi üzerinde yarattığı maliyet izlemiştir[518].

Yurtiçindeki sosyoekonomik istikrarsızlıkların yanı sıra uluslararası platform da farklı bir sorun ile karşılaşılmıştır. OPEC ülkelerinin uyguladığı fahiş petrol fiyatları petrol ihracatçısı ülkelere pozitif yansıdığı gibi diğer bir petrol ihracatçısı Latin Amerika ülkeleri, başta Meksika, Arjantin, Brezilya olmak üzere, ekonominin sanayileşmesini sağlamak, alt yapı yatırımları hayata geçirilerek üretim artışı sağlamak, ekonomik istikrarsızlığı gidermek, ekonomi de serbestleşme sağlamak gibi makroekonomik amaçlar ile borçlanma seviyelerini ciddi derecede yükseltmiştir[519]. Söz konusu ülkeler; USD cinsinden alınan dış borçları yerli para cinsinden iç piyasaya kredi olarak veren, faiz oranlarının denetlendiği, kredi dağılımının devlet tarafından sağlandığı, sermaye hareketleri sınırlı, borsa gibi finansal kurumlardan yoksun, finansal sistem üzerindeki denetim mekanizmalarının olmamasından kaynaklı bankaların denetlenmediği, devletin bankalardaki mevduatlara garantörlük yaptığı, devletin

[516] Alpay, Y., Alkin, E. (2017). *A.g.e.*, s. 160
[517] Kahraman Jourdan, T. (2006). *Sermaye Piyasası Aracı Kurumlarının İşlevleri, Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul. s. 33
[518] Kahraman Akdoğu, S. (2012). Türkiye'de Mali Serbestleşme Süreci ve Krizlerin Kısa Bir Özeti. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14 (2)*, s. 194
[519] Sakallı, G. (1998). İç Borçlanmada Latin Amerika Örneği. *Ekonomik Yaklaşım, 9 (29)*, s. 49-59

verdiği garantiden dolayı bankaların kredi kullandırım oranlarının yüksek olduğu ve enflasyonu son derece yüksek ülke grubunu oluşturmaktadır[520].

Yükselen petrol fiyatlarının neden olduğu dünya ekonomisindeki durgunluk karşısında FED Başkanı Paul Volcker'in petrol şokları sonrası sıkı para politikası aracılığıyla faiz oranlarının artırılmasına yönelik korumacı politikalar uygulanacağını açıklaması, ekonomik atmosfer değişmiş ve ABD'nin tutumu karşısında, Latin Amerika ülkelerinin ekonomik büyümesi ve para piyasalarındaki para miktarları azalmıştır[521]. ABD'de yükselen faizin çektiği yabancı sermaye, USD'nin değerini hızla düşürürken USD borç tutarı büyüyen Latin Amerika ülkeleri, alınan dış borçları ödeyemez duruma gelmiş ve yeni finansman kaynağı ile mevcut borçlarını güncellemek istemiştir. ABD Hazine Bakanı Nicholas Brady'nin, *Brady Planı* adıyla Latin Amerika ülkelerine sunmak üzere açıkladığı, verilen borçlara ait anapara ödemelerinin önemli bir kısmı banka bilançolarına zarar olarak yazılacağı ve borç faiz oranları revize edilerek düşürüleceği yeni şartlardaki planı, Latin Amerika ülkeleri tarafından kabul görmüş, böylece borç krizinin sirayet etmesi engellenmiştir[522].

Türkiye'de ise; gerek finansal ve yapısal açıdan devletin borç stoku ve faiz ödemeleri yükselmiş, kamunun ekonomide rolü azaltılamamış[523] gerekse24 Ocak Kararları'nın en önemli finans kaynaklarından biri olan ve kaynak kullanımında verimliliğin artırılması ve daha fazla istihdam yaratması açısından serbest piyasa ekonomisine geçişin önemli göstergesi olan özelleştirme çalışmalarında beklenen reaksiyon alınamamıştır[524]. Aksine Ağustos 1982'de Meksika'nın dış borçlarını ödeyemeyeceğini açıklamasıyla başlayan Latin Amerika Krizi'nden dolaylı olarak etkilenen Türkiye, ekonomik sorunlarının beraberine; maliyeti artan dış ticaret, borçların ödenmesinde yaşanılan zorluk, azalan milli gelir, azalan yatırımlar, artan vergiler, tedirgin olan yabancı sermaye gibi ekonomik gelişmeleri süregelen sorunlarına eklemiştir[525]. Ekonomideki tıkanıklığı gidermek amacıyla IMF'den 24 Haziran 1983 tarihli on

---

[520] Sancar, C. (2010). Finansal Serbestleşme Sonrasında Latin Amerika, Meksika, Güneydoğu Asya ve Türkiye'de Yaşanan Krizler, Nedenleri ve Uygulanan IMF Tipi İstikrar Programlarının Sonuçları. İ. Kalaycı (Der.), *Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları* kitabı içinde (ss. 421-454). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. s. 425-426

[521] Onuk, P. (2019). *Tarihsel Perspektiften Dünya Ekonomisinde Borçlanma Dalgaları ve Ekonomi Politik Dinamikleri*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul. s. 123-125

[522] Sarı, M. (2004). *Dış Borç Yönetimi ve Türkiye Uygulamaları*. Uzmanlık yeterlilik tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara. s. 18

[523] Alpay, Y., Alkin, E. (2017). *A.g.e.*, s. 161

[524] *A.e.*, s. 166

[525] Öztürk, S., Özyakışır, D. (2005). *A.g.e.*

dördüncü* ve 4 Nisan 1984 tarihli on beşinci stand-by anlaşması fonlarıyla ana hat olarak makroekonomik hedeflere yönelik hazırlanan 13 Temmuz1984 tarihli Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'na göre; AET ile ilişkiler düzenlenerek dünya ekonomisiyle entegre olan dışa açık bir ekonomi tahsis edilecek, dış ticaret hacminin genişletilerek dış ticaret ve cari işlem açıkları düşürülecek, sektörel büyüme sağlanacak, yatırım ve milli gelir artışları sağlanacaktır[526]. 24 Ocak Kararları uzantılı Plan kararlarının ekonomi politikaları aracılığıyla uygulanma kanalları ise; sıkı para politikası uygulanması, altın dahil dış ticaretin serbest bırakılması, ihracatın teşvik edilmesi, döviz işlerinin önemli bir kısmı serbest bırakılarak günlük kur uygulamasına geçilmesi, KİT'lerin özelleştirilmesi ve kamunun yatırım alanı olarak altyapı yatırımlarının belirlenmesi, mevduata uygulanan pozitif reel faiz şeklinde sıralanmıştır[527]. Sermaye Piyasası Kanunu ile tasarlanarak Plan dahilinde 26 Aralık 1985 tarihinde İMKB kurulmuştur[528].

Yurt içerisinde,1980'li yılların ikinci yarısında, özellikle yüksek kamu harcamalarının neden olduğu bütçe açıkları, başta ihracat düşüşlerinin neden olduğu dış açıkların büyümesi gibi nedenler ekonomiyi tekrar dalgalanmaya sürüklemiş TL'de kısmi devalüasyonlar görülmüştür[529]. Ülke ekonomisi kronik sorunlarına tekrar girmesi ekonomi de sarsıntı yaratırken mevcut Turgut Özal hükümetinin ekonomik etkileri gidermesi; Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde ekonomi politikası uygulayarak, kredi alımına temkinli yaklaşarak, yabancı sermayeyi teşvik ederek ve döviz işlemlerinin basite indirgeyerek olmuştur[530].

Latin Amerika Krizi ile birlikte dış ticaret açıkları süreklilik gösteren, seçim arifesinde olmanın getirdiği kamu harcamaları ve bütçe açıkları düşürülemeyen ve söz konusu dönemde büyük oranda yabancı sermaye ile finanse edilen ABD'de, Wall Street Borsası Dow Jones

*Performans kriterinin sağlanamamasından dolayı anlaşma kaynaklarının tamamı kullanılamamış ve on beşinci stand-by anlaşması ile yenilenmiştir. Stand-by anlaşmaları hakkında detaylı bilgi için Bkz. İnan, M. (2019)

[526]T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (1984). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)*. Yayın No, DPT: 1974. s. 1-2. 10 Aralık 2019 tarihindehttp://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Be%C5%9Finci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1985-1989.pdfadresinden erişildi.

[527]*A.e.*, s. 30-37

[528]Çondur, F., Evlimoğlu, U. (2007). İMKB'nin İşlevselliğini Arttırmaya Yönelik Alternatif Politika Önerileri. *Akademik Bakış, 12*, s. 4

[529]Kazgan, G. (1985). *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*. (1. Bs.). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi. s. 447-450

[530]Dikkaya, M., Özyakışır, D. (2018a). Türkiye Ekonomisinde Radikal Dönüşüm: 1980-1991. M. Dikkaya, A. Üzümcü, D. Özyakışır (Ed.), *Türkiye'nin İktisadi Tarihi: Osmanlı'dan Günümüze* kitabı içinde (ss. 171-184). Bursa: Savaş Yayınevi. s. 181

Endeksi, 19 Ekim 1987 tarihli Pazartesi gününe %22,6'lık tarihinin en büyük düşüşüyle başlamıştır[531]. Ekonomi tarihinde *Kara Pazartesi* olarak bilinen bu krizin görünen nedeni olarak faizlerin yükselmesi gösterilmekte, diğer nedenleri ise; ABD borsasındaki hisse senedi fiyatlarının en yüksek seviyesine çıkması ve hisse senedi fiyatlarının yakın gelecekte düşeceği yönündeki spekülasyonlar, ABD yatırım şirketlerin performansı ile sorgulanan popüler türev ürünlerin alımına yönelik ısrarlı yaklaşımı, bu ürünlere sunulan portföy sigortası olarak gösterilmektedir[532]. Pazartesi günü, saat farkından dolayı öncelikle Hong Kong Borsası'nda başlayan hisse senedi satış furyasını piyasalar açıldıkça Wall Street, Tokyo, Paris, Londra borsalarındaki satışlar izlemiştir[533]. Diğer gelişmiş dünya ekonomilerine sıçrayan kriz, FED Başkanı Alan Greenspan'ın borçlanma maliyetlerini düşürerek piyasaya sunmuş olduğu fon akabinde piyasalar da toparlanma ve yükseliş gözlenmiş, krizin küresel nitelik kazanması engellenmiştir[534].

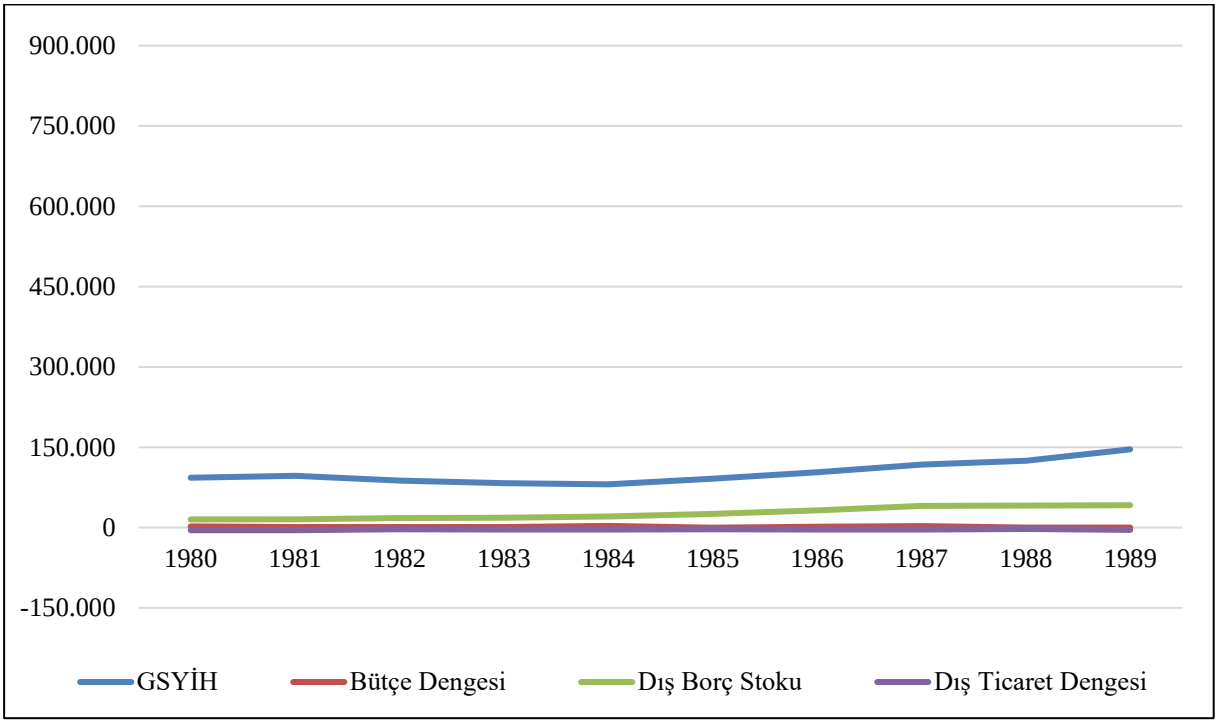
Uluslararası ekonomideki dalgalanmadan nasibini alarak açıklarının arttığı, enflasyonunun yükseldiği, ekonomik büyümesinin en düşük seviyelerinden birini aldığı Türkiye ekonomisinin siyasi otoriteleri tarafından, hızlı reaksiyon göstermek amacıyla ilk etapta kısa vadeli yabancı sermayenin teşvik edilmesi uygun bulunmuş ve devamında 4 Şubat 1988 tarihinde açıklanan; bankaların artırılan zorunlu karşılık oranları, yurda getirilmesi gereken ihracat gelirlerinin %80'den %100'e çıkarılması, yabancı sermayeye uygulanan yüksek oranlı faiz, artırılan vergi oranları aracılığıyla kamu gelirlerinin artırılması, TL'nin konvertibilitesini ve sermaye hareketleri serbestisini sağlayacak Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu'nun çıkarılması gibi önlemler ile tıkanıklık giderilmeye çalışılmıştır[535]. Liberal bir politika uygulaması olan ve sermaye hareketleri önündeki hareket sınırını ortadan kaldıran 11 Ağustos 1989 tarihli bu Kanun ile; yurtiçindeki yüksek faizlere nazaran daha düşük maliyetli kaynak bulunabilmesinin önü açılmış, sermaye hareketlerindeki miktar sınırlamaları kaldırılmış, bankalar döviz kredisi verebilir duruma gelmiş, finansal işlemlerin önündeki bürokratik

[531]Şişman, M. (2005). Reel Kesim Mali Kesim İlişkisi Açısından Sermaye Piyasalarındaki Uluslararasılaşma Üzerine Değerlendirmeler. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20 (1)*, s. 150
[532]Balı, S., Büyükşalvarcı, A. (2011). *Finansal Krizler Tarihi*. (2. Bs.). İstanbul: Çatı Yayıncılık. s. 152
[533]Wikipedia. *Black Monday (1987)*. 25 Ocak 2020 tarihinde https://en.wikipedia.org/wiki/Black_Monday_(1987) adresinden erişildi.
[534]Panitch, L., Albo, G., Chibber, V. (2012). *Bu Defaki Kriz - Socialist Register 2011*. (1. Bs.). (U. Haskan, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap. s. 144
[535]Şiriner, İ., Doğru, Y. (2008). *Türkiye'de Büyümenin Ekonomi Politiği*. (2. Bs.). Ankara: Dipnot Yayınları. s. 165-166

işlemler azaltılmış, yurtdışında veya yurtiçindeki yerleşiklerin menkul alım-satımından doğan transfer hareketleri serbest bırakılmıştır[536].

Gerek 1970'li yıllardaki özellikle petrol krizleriyle sirayet eden ekonomik sorunlar neticesinde alınan 24 Ocak Kararları gerek Latin Amerika Krizi sonrası finansmanı sağlanan plan uygulamaları gerek Kara Pazartesi'nin dinamize ettiği ekonomik performans düşüklüğü gerekse 4 Şubat 1988 Kararları sonrası sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesine yönelik detaylandırılarak sıralanan ekonomi politikalarının etkilediği göstergeler Grafik 13 ve Grafik 14'te verilmiştir.

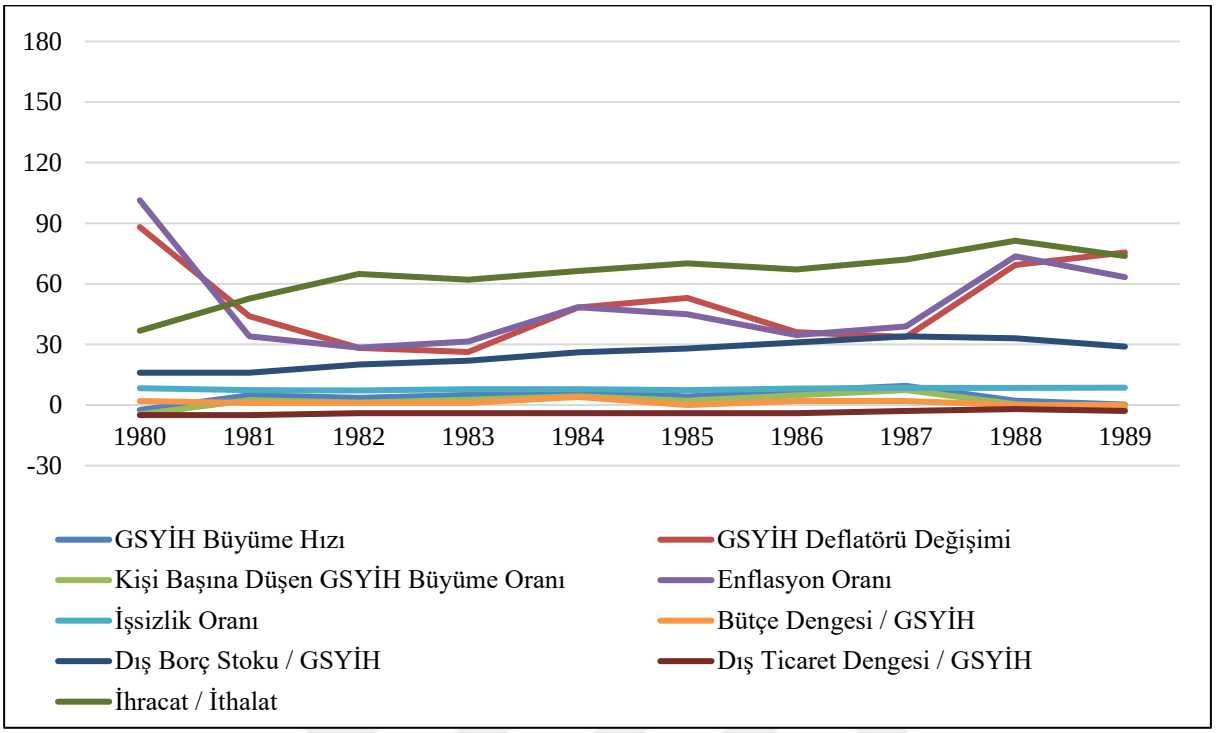
Grafik 3.13: Göstergelerin 1980-1989 yılları arasındaki değerleri (Milyon USD)*

GSYİH, 24 Ocak Kararları'nın da etkisiyle yükselse de Meksika'nın borçlarını ödeyememesiyle başlayan ve Latin Amerika'nın diğer ülkelerine sıçrayan borç krizinin etkisiyle geçici olarak düşüş sergilemiştir. Kamu harcamalarının düşürülememesinden kaynaklı olarak bütçe dengesi dalgalansa da dış ticaret açıkları giderilememiş dış borç stoku artarak sürmüştür.

[536] Alpay, Y., Alkin, E. (2017). *A.g.e.*, s. 177-179
* Gösterge değerleri için Bkz. Ek 3

Grafik 3.14: Göstergelerin 1980-1989 yılları arasındaki değerleri (%)

GSYİH büyüme hızı, Kararlar sonrası yükseliş gösterse de borç krizine dek dalgalanmış kriz sonrası sert düşüşe maruz kalmıştır. GSYİH deflatöründeki dalgalanma giderilememiş ekonomide yaşanan istikrarsızlığın göstergesi olmuştur. Enflasyon oranı 1980 yılı üç haneli olmak üzere alınan Kararlar sonrası düşüş gösterse de dönem içerisinde çift haneli seviyesini muhafaza etmiş borç krizi sonrası tekrar yükselmiştir. Kişi başına düşen GSYİH büyüme oranı, Kararlar'ın alındığı yıl negatif değer alarak önemli bir refah kaybı göstergesi olurken borç krizine dek dar bantta ve düşük değerde dalgalanmış Kara Pazartesi sonrası tekrar azalarak negatif trend izlemiştir.

Özetle; dünya ekonomisinde küreselleşme hareketlerinin arttığı, ekonomik entegrasyon süreçlerinin hızlandığı, finansal piyasaların iç içe geçerek karmaşıklaştığı, herhangi bir gelişmenin rahatça transfer edilebilir duruma geldiği 1980'li yıllarda, diğer dünya ekonomilerine kıyasla tüm ekonomik aktörlerini[537] liberalize eden Türkiye, alınan dış yardımlara ve politika önerilerine, uygulanan kurumsal ve yapısal reformlar ile kalkınma planlarına, getirilen sermaye hareketleri serbestisine, liberalleşme çabalarına rağmen

[537]Arın, T. (2003). *Türkiye'de Mali Küreselleşme ve Mali Birikim ile Reel Birikimin Birbirinden Kopması*. (1. Bs.). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 578

"geleneksel" sorunları olan enflasyon ve borç stoku engellenememiş,1980'li yıllara 1970'li yıllardan sirayet eden ekonomik dalgalanma giderilebilmiştir[538].

3.8. SICAK PARA VE KRİZLER SARMALI (1990-1999)

Ekonomi de kurumsal ve yasal düzenleme yapılmadan, ürün piyasasında rekabet oluşturulmadan, finansal piyasalarda tam anlamıyla liberalizasyon sağlanmadan sermaye hareketleri serbest bırakılmış, piyasalar arası fon geçişkenliğine imkan sağlanmıştır[539]. Sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasına uygun zemin hazırlanmadan ekonominin yapısına yönelik olarak program geliştirilmiş; para politikası araçlarını denetleyerek etkin bir para politikası izleyen, iç kredi tutarlarının düşürülerek Merkez Bankası kaynaklarının dağılımını düzenleyen, piyasanın fon ihtiyacını düzenleyerek Merkez Bankası amaçlarına doğrudan hizmet eden, döviz varlıklarını dengeleyerek bilanço hacmini genişleten ve enflasyon ile mücadele edebilen orta vadeli *Para Programı* ile 1990'lı yıllara girilmiştir[540]. Irak'ın Kuveyt'e karşı başlattığı 2 Ağustos 1990 tarihli *Körfez Krizi*'ne ve savaşın getirdiği atmosfer ile petrol ithal eden ülkelerin petrol arzı açısından yaşadığı tedirginliğe rağmen uygulanan bu program, önemli ölçüde hedeflerine ulaşıp istikrarı sağlamıştır[541].

Yeni bir seçim arifesindeki Türkiye'de seçim nedeniyle artan kamu harcamaları ve seçilen hükümetin para programını önemsememesi programdan istenilen verimin alınamamasına neden olmuş ve çözüm olarak daha geniş bir içeriğe sahip, kapsayıcı ve geliştirilmiş bir plan aranmıştır[542]. Bu doğrultuda hazırlanan 3 Ağustos 1990 tarihli Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'na göre; enflasyon ile mücadele edilecek, ihracata yönelik sektörel büyüme gerçekleştirilecek, tasarruf oranları ve toplam yatırımlar artırılacak, özellikle özel sektör yatırımları teşvik edilecek, dış ticaret hacmi genişletilerek dış ticaret açıkları düşürülecek ve milli gelir artışları sağlanacak, kamu harcamaları ve dış borç eğilimi düşürülecektir[543].

---

[538] Dikkaya, M., Özyakışır, D. (2018a). *A.g.e.*, s. 180-182
[539] Şiriner, İ., Doğru, Y. (2008). *A.g.e.*, s. 166
[540] Karataş, M. (2000). 1990 Sonrası Türkiye'de Uygulanan Para Programları. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(4)*, s. 137-138
[541]Erdoğan, S. (2018). Körfez Krizi'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri (1989-1991). *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8 (15)*, s. 36
[542] Alpay, Y., Alkin, E. (2017). *A.g.e.*, s. 184
[543]T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1989). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)*. Yayın No, DPT: 2174. s. 1-2. 16 Aralık 2019 tarihinde http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf adresinden erişildi.

Avrupa'da, Avrupa ülke toplumlarının özellikle siyasi ve ekonomik açıdan dayanışma ve etkileşim göstermesi amacıyla1 Kasım 1993 tarihinde AB kurulurken[544]1990'lı yılların ilk yarısında Türkiye ise; büyüme hızı dalgalanan, yükselen enflasyondan dolayı tüketim harcamaları düşük, kamu harcamalarına yönelik vergi gelirlerinin ve iç borçlanma beraberine dış borçlanmanın eklenilmesi gerektiği, harcamaları finanse etmekte zorlandığı, hızla eriyen döviz rezervlerinin bulunduğu, iç ve dış borç stoku yükselme eğiliminde olan bir ekonomiye sahiptir[545].

Sermaye hareketlerinden kaynaklı olarak piyasada miktar olarak azalan TL, değerli hale gelirken yabancı sermaye kaynaklı yükselen dış borç, iç borçlanma ile finanse edilmek istenmiş ve kamu borçlanma eğilimi yükselmiştir. Kamu kesiminin yatırım-tasarruf dengesinin dalgalanması ve sürdürülemez yapıya girmesi ile birlikte *1994 Finans Krizi*'nin ana nedeni oluşmuş, kamunun finans dengesi bozulmuştur[546]. Uluslararası platformda Körfez Krizi ile İran-Irak Savaşı'nın bölgeye getirdiği siyasi risk, yurtiçi ekonomide ise kamu açıklarının yükselmesine neden olan KİT zararları, enflasyon yaratan ücret artışları gibi gelişmelerin oluşması faiz farklılıklarından yararlanarak kazanç elde etmek isteyen yabancı sermaye için fırsat ortamını doğurmuş ve serbestçe hareket eden yabancı sermayenin kısa vadeli kalmasına neden olmuştur[547]. Dönem başında uygulanan Para Programı ve Altıncı Plan'a rağmen otoriteler, yüksek faiz nedeniyle artan sıcak para girişlerini dengelemek amacıyla politika değişikliğine giderek, artırılan para arzı ile piyasaya likidite sağlamış, bu durum faizlerin daha yüksek olduğu piyasalara çıkmak isteyen yabancı sermayenin döviz talebini artırmış ve artan döviz talebi cari açık seviyelerini artırarak döviz rezervlerini eritmiştir[548].Cari işlemler açığının daha da yükselmesi ve sahip olunan döviz rezervlerinin düşük seviyelere inmesiyle devalüasyon beklentisi artmış ve 26 Ocak 1994 tarihinde TL, %13,6oranında devalüe edilmiştir[549].

---

[544]Dura, C., Atik, H. (2015). *Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye*. (5. Bs.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. s. 41

[545]Karluk, S. R. (2006). Türkiye Ekonomisinde 1980 Öncesi ve Sonrası Yaşanan Krizlere Yönelik İstikrar Politikaları. H. Seyidoğlu, R. Yıldız (Ed.), *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri* kitabı içinde (ss. 55-90). İstanbul: Arıkan Yayıncılık. s. 66

[546] Çelikel Danışoğlu, A. (2007). *A.g.e.*, s. 6

[547]Doğru, B. (2015). *Türkiye'nin Yakın Dönem Ekonomik Krizleri: 1994, 2001, 2008, ?*. (1. Bs.). İstanbul: Hiperlink Yayınları. s. 69-76

[548]Yavaş, H. (2007). *1980 Sonrası Gelişmekte Olan Ülkelerde Yaşanan Finansal Krizler, Finansal Kriz Modelleri ve Çözüm Önerileri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul. s.128-129

[549] Çelikel Danışoğlu, A. (2007). *A.g.e.*, s. 6

Enflasyonun ve kamu gelir-gider dengesi gözeterek kamu açıklarının düşürülmesi, dış ticaret dengesinin ihracatı artıracak şekilde düzenlenmesi, dış borç seviyeleri düşürülerek döviz piyasasının istikrarlı hale gelmesi, KİT'lerin devlet bütçesi üzerinde yarattığı yükün özelleştirme faaliyetleri ile giderilmesi, sürdürülebilir büyümenin sağlanması, kısaca bozulan dengeleri yeniden sağlanmak amacıyla 5 Nisan 1994'te*5 Nisan Kararları* olarak da bilinen birtakım kararlar alınmıştır[550].Bu kararlar; güçlü rezerv seviyesi ve ödemeler dengesi ile uluslararası otoritelere güven veren dış ticaret politikası izlenecek, spekülatif amaçlı döviz hareketlerine müsaade etmeyen ve enflasyon ile uyumlu bir döviz kuru politikası izlenecek, KİT ürünleri başta olmak üzere fiyat ve ücret artışlarını baskılayan fiyat politikası izlenecek, gerek Merkez Bankası'nın kaynak dağılımında gerekse finansal piyasalarda kalıcı istikrarı tahsis eden etkin bir para politikası uygulanacak, tasarruf mevduatlarına devlet garantörlüğü getirilecek ve Merkez Bankası'nın bağımsızlığı sağlanacak, sermaye piyasasına yönelik olarak gerekli düzenlemeler getirilerek yeni finansal araçlar geliştirilecek, bütçe gelir-gider dengesi sağlanarak bütçe açıkları düşürülecek ve borç-faiz sarmalından çıkılacak, dünya ticareti ile entegre olunarak döviz gelirlerini artıracak şekilde yurtdışı talep artırılacak, AB kriterlerine uygun ve verimliliği yüksek üretim yapılacak, yabancı sermayenin teşvik edilmesi açısından özelleştirme faaliyetleri ve yatırım düzenlemesi yapılacak, tarımsal sübvansiyon düşürülerek üretim fazlası olan ürünlerin ekim alanlarının sınırlandırılması gibi tarımsal üretim politikaları geliştirilecek, toplumun geneline dengeli dağılan ve optimal verimin alındığı yeni vergi düzenlemesi getirilecektir[551].

Alınan 5 Nisan Kararları, uygulamada başarı gösterememiş ve ekonomik sorunlara geçici çözüm olmuştur. Kararlardan reel ekonomide istenilen sonucun alınamaması şu gelişmelere bağlanmıştır[552];

a. Kamu harcamalarının düşürülmesi amacıyla halihazırda kamu kesimi tarafından yapılan yatırımların durdurulmasına rağmen satılması ve kapatılması planlanan kamu kuruluşlarının sonuçlandırılamaması, kamu harcamalarını düşürücü önlemlerin hayata geçirilememesi,

[550]Güloğlu, B., Altunoğlu, E. (2002). Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 27*, s. 123
[551]Parasız, İ. (2003). *A.g.e.*, s. 465-471
[552] Alpay, Y., Alkin, E. (2017). *A.g.e.*, s. 190-191

b. Koalisyon içi muhalefetten dolayı 5 Nisan Kararları'nın destek bulamaması ve kısa sürede uygulamaya konulamamasının özelleştirme çalışmalarına negatif yansıması,

c. SGK'ya yönelik reform düzenlemeleri yasalaşamaması ve alınan kararlara bağlı kalarak kararlı bir şekilde uygulanamaması,

d. Vergi reformunun gerçekleştirilememesi, aksine akaryakıt vergisi gibi yeni vergi türleri uygulamaya konulmasına rağmen vergi tahsilatı noktasında düşük kalınması,

e. Başta KİT ürünleri olmak üzere iletişim, ulaşım gibi alanlarda mal ve hizmet ürünlerinin fiyatı artışlarına, alınan tedbirlerin e hızlı reaksiyon gösterememesi,

Gelinen süreç ve alınan kararlara rağmen giderilemeyen problemler, IMF ile 8 Temmuz 1994 tarihinde imzalanan on altıncı stand-by anlaşması[*] ile esnetilmiştir[553].

Latin Amerika Krizi'nden sıkı ekonomi politikaları aracılığıyla toparlanan, enflasyon ve özel sektör tasarruflarının düşük olduğu, yüksek faiz oranları ile kırılgan bankacılık yapısının sürdürüldüğü halihazırdaki mevcut ekonomi[554] ile Meksika'nın1993 yılında NAFTA'ya üye olması, yerli şirketlerin birliğe üye ülke şirketleriyle benzeri haklara sahip olmasını gerektirmiş ve ülke ekonomisine enjekte olan yabancı sermaye ekonomik dengeleri değiştirmiştir[555]. İç piyasada miktarı düşen yerli para birimi Peso'nun değer kazanmasına, ihracat hacmi daralarak dış ticaret açığının yükselmesine, ülke ekonomisinin kırılganlığının artmasına ve rekabet gücü zayıflamasına karşılık ekonomi programları aracılığıyla sıkı para ve maliye politikaları sürdürülmüşse de 20 Aralık 1994'te Peso'nun %15 devalüe edilmesi toplumda "tekila etkisi" olarak isimlendirilen panik havası yaratarak kriz oluşumunu hazırlamıştır[556].

Söz konusu *Tekila Krizi* döneminde AB ile 6 Mart 1995 tarihli Gümrük Birliği Protokolü'nü imzalayarak diğer gelişmiş ülkeler ile ilişkilerini geliştirmek, döviz sorununun önüne geçmek

[*] Gerek Körfez Krizi ve İran-Irak Savaşı gerekse 1994 yılındaki ekonomik kriz nedeniyle yaşanılan zorlu süreçte anlaşmanın politika detayları uygulamada yetersiz kalmıştır. Stand-by anlaşmaları hakkında detaylı bilgi için Bkz. İnan, M. (2019)

[553] Karagöl, E. T., Bingöl, A. S. (2013). *A.g.e.*, s. 25

[554] Has, H. (2007). *Spekülatif Sermaye Hareketlerinin Kontrolü ve Türkiye İçin Politika Önerileri*. Yeterlik etüdü, Sermaye Piyasası Kurulu, İstanbul. s. 12-13

[555] Hacıhasanoğlu, B. (2005). *Meksika 1994 ve Arjantin 2001-2002 Krizlerinin Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye İçin Önemi*. Uzmanlık yeterlilik tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara. s. 30-31

[556] Kozanoğlu, H. (1995). Meksika'da Kriz. *Birikim, 75*, s. 58-59

isteyen[557] Türkiye'nin beşeri sermaye, sürdürülebilir büyüme ve kalkınma temelleri üzerine yapısal dönüşüm amacıyla inşa edilen, orta ve uzun dönemli hazırladığı 25 Temmuz 1995 tarihli Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'na göre; küreselleşme faaliyetlerine önem verilerek dünya ekonomisine entegre olunacak, gelir dağılımında adalet sağlanarak toplumsal refah seviyesi yükselecek, eğitim seviyesi artırılarak kültürel ve teknolojik gelişim sağlanacak, üretim ve istihdam artırılarak sanayileşilecek, piyasalarda rekabet ortamı düzenlenerek verimlilik ve yatırım seviyesi artırılacak, gerek fiziki gerek beşeri gerekse kurumsal altyapı gerçekçi düzenlemeler ile kalkınma ve büyüme hedefli hizmet edecek şekilde geliştirilecek, devletin piyasa aktörü olarak aldığı rolü artırılacak özelleştirme faaliyetleri aracılığıyla özel sektöre bırakarak piyasada daha çok düzenleyici ve denetleyici olarak görev alacak, başta emek piyasası olmak üzere piyasa etkinlikleri sağlanacak, makroekonomiye hizmet edecek ve toplumsal sorunları çözecek uyum politikaları geliştirilecektir[558].

Sermaye hareketleri serbest bırakılmasının akabindeki, özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısında, planlı ve programlı serbestleşme faaliyetlerinde bulunmayan, ulusal para birimleri USD'ye endeksli sabit döviz kuru rejimi uygulayan, ulusal faiz oranları uluslararası faiz oranlarından ve iç borçlanma maliyeti dış borçlanma maliyetinden daha yüksek olan, kısa vadeli borç seviyesinin toplam dış borç seviyesi içerisindeki payı yükselen, alınan kısa vadeli döviz borçlarının yurtiçinde ulusal para üzerinden uzun vadeli kredi veren Güneydoğu Asya ülkelerinde, banka kredilerine getirilen devlet garantörlüğü sonrası riskli banka kredi oranları yükselmiş ve ekonominin spekülatif sermaye hareketlerine açık konumu pekişmiştir[559]. Yabancı sermaye girişleri artan bölge ülkelerinin kısa vadeli borçların finansmanı konusunda zorlanması üzerine; döviz kurları yükselerek borsa düşmüş, artan döviz talebi döviz rezervlerinin erimesine neden olmuş, hızlanan sermaye çıkışını engellemek amacıyla faiz politikası kullanılarak faizler yükseltilse de sermaye çıkışının önüne geçilememiştir[560]. Tayland'ın ulusal para birimi Baht'ı 2 Temmuz 1997'de dalgalanmaya bıraktığını açıklamasıyla Baht'ın değer kaybetmesi, Tayland dışındaki diğer bölge ülkelerinde bulunan yabancı sermayenin bulundukları ülkeyi Tayland ile benzeri özelliklere sahip olduğunu

[557] Dura, C., Atik, H. (2015). *A.g.e.*, s. 500-501
[558]T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1995). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*. s. 19-21. 25 Aralık 2019 tarihinde http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Yedinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1996-2000%E2%80%8B.pdf adresinden erişildi.
[559] Öztürk, M., Aras, O. N. (2015). 1997 Asya Krizi ve Küresel Etkileri. N. Eroğlu, İ. Eroğlu, H. İ. Aydın (Ed.), *İktisadi Krizler ve Türkiye Ekonomisi* kitabı içinde (ss. 221-239). Ankara: Orion Kitabevi. s. 223
[560] Sancar, C. (2010). *A.g.e.*, s. 434

düşünmesine sevk ederek bölge genelinde yabancı sermaye çıkışları yaşanmasına neden olmuş ve bölge genelindeki bankaların yaşadığı finansman zorluğuna mevduatlarına yönelen insanların eklenmesiyle kriz, finansal piyasalara sirayet etmiştir[561]. Tayland'ı takiben Filipinler'in 11 Temmuz 1997'de, Endonezya'nın 14 Ağustos 1997'de ulusal para birimlerini dalgalanmaya bırakmasıyla zincirleme olarak gerek borsa düşüşleri gerek eriyen rezervler gerekse artan işsizlik ile ekonominin tüm kesimleri krizden etkilenmiş bölge ülkelerinde toplumsal huzursuzluk artmıştır[562].IMF'den sağlanacak finansman ile gerekli ekonomik ve kurumsal politikalar uygulanarak çözüm aranmıştır[563].

Ekonomi literatüründe *Güneydoğu Asya Krizi* olarak bilinen krizin temel nedeni olarak bozulan bilanço ve yükselen dış borç seviyesi gösterilse de spesifik nedenleri; bölgeye yönelik yoğun sermaye hareketleri ve artan borç, finansal kırılganlık ve finansal kurumların yapılarındaki zayıflık, sabit kur rejimlerinde kurların reel olarak değerlenmesi ve cari açık sorunu, finansal kurumların riskli kredilere yönelmeleri ve ahlaki risk sorunu, finansal piyasalarda şeffaflık ve etkin denetim mekanizmalarının olmaması gösterilmektedir[564].

SSCB'nin dağılımının ardından Rusya'da sosyoekonomik dönüşüm amacıyla işlerlik kazandırılacak serbest piyasa ekonomisi koşulları, gerekli noktalarda yapılacak özelleştirme faaliyetleri, liberalize edilecek dış ticaret ve Ruble'nin konvertibilite gerekliliği tartışılmıştır[565]. Birlik döneminde var olup dağılım sonrasına sirayet eden ve Güneydoğu Asya Krizi'nin etki alanında kalarak kriz oluşumunu hazırlayan süreci Aras ve Öztürk şu şekilde açıklamıştır: Gerek dağılma sonrasındaki geçiş sürecinin etkisiyle yaşanan ekonomik daralma gerek vergi tahsilatlarının yapılamayarak vergi gelirlerinin artırılamaması gerek kayıtdışı ekonominin yaygın uygulama alanı bulması gerekse savunma harcamalarının yüksek oluşu bütçe açıklarının düşürülememesine neden olmuştur. Siyasi otoriteler, planlanan ve arzu duyulan serbest piyasa ekonomisi üzerinde mutabık kalamamış sistemin sorgulanmasına yol açmıştır. Sanayi üretiminin faaliyette bulunması amacıyla gerçekleştirilen özelleştirmeler, belli çıkar gruplarına usulsüzce verilmiş doğal olarak yapılan özelleştirmelerden istenilen

[561] Doğan, A. (2006). Asya Krizi: Nedenleri ve Erken Uyarı Göstergeleri Açısından Bir değerlendirme. H. Seyidoğlu, R. Yıldız (Ed.), *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri* kitabı içinde (ss. 179-210). İstanbul: Arıkan Yayıncılık. s. 185-187

[562] Engin, M. B. (2007). Gelişmiş ve Yükselen Piyasalarda 1990 Sonrası Görülen Finansal Krizler ve Dünya Ekonomisi Üzerindeki Etkileri. *Sosyal Bilimler Dergisi, 2*, s. 42-44

[563]Eğilmez, M. (2017). *A.g.e.*, s. 66

[564] Öztürk, M., Aras, O. N. (2015). *A.g.e.*, s. 223-228

[565]Odabaş, S. (2009). *Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Mali Krizler ve Gelişmekte Olan Ülkeler*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul. s. 66-68

verim alınamamıştır. Yine teknolojinin eski, verimsiz ve düşük üretim seviyesinin varlığı, finanse edilemeyen başta tarım ve sanayi sektörü ürünlerindeki fiyat artışları, düşük işgücü kalitesi, özelleştirme faaliyetlerindeki başarısızlık gibi nedenler ile arz açığı oluşmuştur. Ayrıca sancılı süreçte yaşanan zorluklar, özelleştirmedeki başarısızlık ve kayıtdışı ekonominin varlığı gibi yabancı sermayeyi tedirgin edici unsurların eşanlı olarak oluşması sermayenin teşvik edilememesine neden olmuştur. Kondisyonu düşük devlet yapısında yolsuzluk ve rüşvet gibi olayların gün yüzüne çıkması ile mevcut sermayenin de çıkışı hızlanırken vergi tahsilatlarının yapılamamasını ve plan aşamasındaki yatırımların belirsizliğini artırmıştır. Takas usulü ile yapılan ekonomik faaliyetler, paranın mübadele aracı olma özelliğinin göz ardı edilmesine ve ekonomide kayıtdışı faaliyetlerin çeşitlenmesine neden olmuştur. Yine uygulanan sabit kur sisteminin getirdiği döviz rezervlerindeki erime, devalüasyon beklentisini artırırken ekonomik aktörlerin dolarize faaliyetlerini genişletmiştir. Bütçe açıklarının düşürülmesi açısından gerek menkul kıymetler üzerinden iç borçlanmaya gerekse sıcak para girişleri ile dış borçlanmaya gidilmiştir. Fon girişleri nedeniyle piyasada miktarı düşen Ruble reel olarak değerlenmiş ve sürdürülmesi zor borç stoku oluşmuştur. Petrol ithalatçısı Asya ülkelerinin, 1997 yılında Asya'da yaşanılan kriz dinamiklerinin etkisiyle petrol talebi azalmış ve azalan petrol talebi petrol ihracatçısı Rusya'da petrol fiyatlarını düşürmüştür. O döneme kadar dış ticarette sağlanan liberalizasyona ve artan ithalatına rağmen dış ticaret dengesi pozitif veren Rusya'da, dış ticaret açığı beklentisinin yükselmesi ve sıralanan birbirini besler nitelikteki diğer nedenlerin ülkenin sosyoekonomik atmosferine yansımasıyla IMF'den politika önerileri gelmiş fakat uygulama alanı bulamamıştır[566].

Asya Krizi'ne dek gelişen olgusal nedenler, Rusya'da yaklaşmakta olan krizin habercisi konumunda olmakla birlikte Asya Krizi'ndeki kriz dinamiklerinin petrol fiyatları üzerindeki yansımaları Rusya'da fitili ateşlemiştir[567]. *Kara Perşembe* ismini, George Soros'un 13 Ağustos 1998 Perşembe günü Financial Times'e; Rusya'daki ekonomik düşüşü önlemek için acil nakde ihtiyaç olduğunu, uygulanan sıkı para ve maliye politikaları acilen sonlandırılması gerektiğini, Ruble'ye istikrar sağlayacak Para Kurulu'na ve ekonomi politikalarına ihtiyaç

[566]Aras, O. N., Öztürk, M. (2015). 1998 Rusya Krizi: Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Tıkanma. N. Eroğlu, İ. Eroğlu, H. İ. Aydın (Ed.), *İktisadi Krizler ve Türkiye Ekonomisi* kitabı içinde (ss. 241-271). Ankara: Orion Kitabevi. s. 246-260

[567]Yanık, L. K. (2015). Krizden Krize Rusya'da İktisadi Değişim ve Dönüşüm. F. Şenses, Z. Öniş, C. Bakır (Der.), *Ülke Deneyimleri Işığında Küresel Kriz ve Yeni Ekonomik Düzen* kitabı içinde (ss. 219-240). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 227

olduğunu belirttiği yazıdan alan kriz, siyasi sonuç doğurmuş ve hükümet değişikliğine gidilmiştir[568].Yeni hükümet 17 Ağustos 1998'de; bir yıldan kısa vadeli portföy yatırımlarının yasaklandığı, 90 günlük moratoryum ilan edilerek borçların ertelendiği, Ruble'nin USD karşısında devalüe edildiği kararları açıklamıştır[569].

Güneydoğu Asya Krizi'nin tetiklediği Rusya Krizi, sağlanmayan finansal destek nedeniyle 1999 yılında Brezilya'ya sıçramıştır. Eyalet sistemi ile yönetilen ülkenin Minas Gerais Eyaleti'nin devlete olan borcunu ödeyememesi, dikkatleri ülke üzerine toplamış ve tedirginlik yaşanmasına neden olmuştur. Uygulanan ekonomi politikaları eleştirilerek kriz söylemlerinin yükselmesi, IMF'ye rol aldırmış ve sağlanan fon ile krizin bulaşıcı etkisinin diğer dünya ekonomilerine sirayet etmesi engellenmiştir[570].

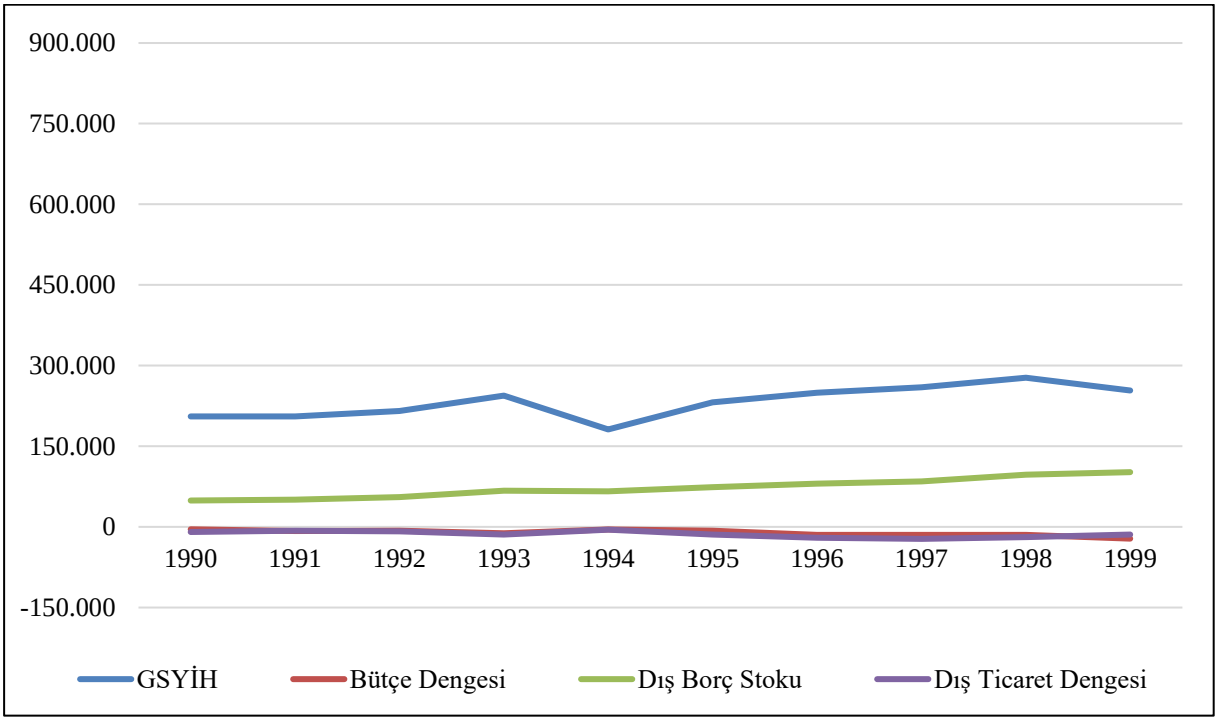
Peş peşe gelen kriz dalgalarının etkileri üzerine Türkiye, 17 Ağustos 1999'da ülkeyi derinden etkileyen Marmara Depremi'ni yaşamış ekonominin durumu daha da kötüleşmiştir. Deprem, etkilediği insanları manevi yönden, etkilediği üretim yerlerini ise maddi yönden ağır hasara uğratmıştır. Deprem bölgesindeki firmaların üretimleri azalarak önemli gelir kayıpları yaşanmış, enflasyon ve işsizlik artmıştır. Yaşanılan süreci finanse etmek durumunda olan devlet büyükleri, geliştirilen vergi paketi ile mevcut vergilere ek yeni vergiler eklemiş, kamu harcamaları depremin yarattığı ihtiyaçlara yönelmiş ve özelleştirme çalışmaları artırılarak bütçe yaratılmaya çalışılmıştır. Yansıyan kriz etkilerinin ve yaşanılan depremin ekonomik etkilerini kısmen de olsa azaltmak bakımından 22 Aralık 1999'da IMF ile on yedinci stand-by anlaşması* imzalanarak 3 yıl vadeli finansman sağlanmıştır[571].

Özellikle gerek uluslararası kaynaklı; faizlerin yüksek olduğu dönemde dünya ekonomisine entegre olma faaliyetleri açısından sermaye hareketlerine getirilen serbesti ile sıcak para girişleri artması, Körfez Krizi'nin getirdiği petrol ithalatı noktasında oluşan tedirginlik ve iç içe geçen finansal piyasaların bulaşıcı özellikteki krizler süreci, gerekse ulusal kaynaklı; koalisyon içerisindeki tartışmalar, iç ekonomik istikrarı sağlamaya yönelik alınan 5 Nisan

[568]Bedirhanoğlu, P. (1999). Asya Krizinden Rusya'ya. *Birikim, 119*, s. 84
[569]Karluk, S. R., Tonus, Ö., Çatalbaş, N. (1999). Güneydoğu Asya ve Rusya Krizi Karşısında Türkiye. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 1*, s. 284
[570]Turan, Z. (2011). Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4 (1)*, s. 60
* Deprem nedeniyle IMF ile 22 Aralık 1999'da Acil Yardım Kredisi olarak on yedinci stand-by anlaşması imzalanmış, anlaşma 21 Aralık 2000'de uzatılmış fon kolaylığı olarak yenilenmiştir. Stand-by anlaşmaları hakkında detaylı bilgi için Bkz. İnan, M. (2019)
[571] Alpay, Y., Alkin, E. (2017). *A.g.e.*, s. 196-200

Kararları, uygulanan kalkınma planları başta olmak üzere birçok açıdan çeşitlendirilebilecek diğer gelişmelerden etkilenen ve makroekonomik hedeflere yönelik uygulanan para ve maliye politikalarının etkilediği gösterge trendleri Grafik 15 ve Grafik 16 aracılığıyla gösterilmiştir.

Grafik 3.15: Göstergelerin 1990-1999 yılları arasındaki değerleri (Milyon USD)*

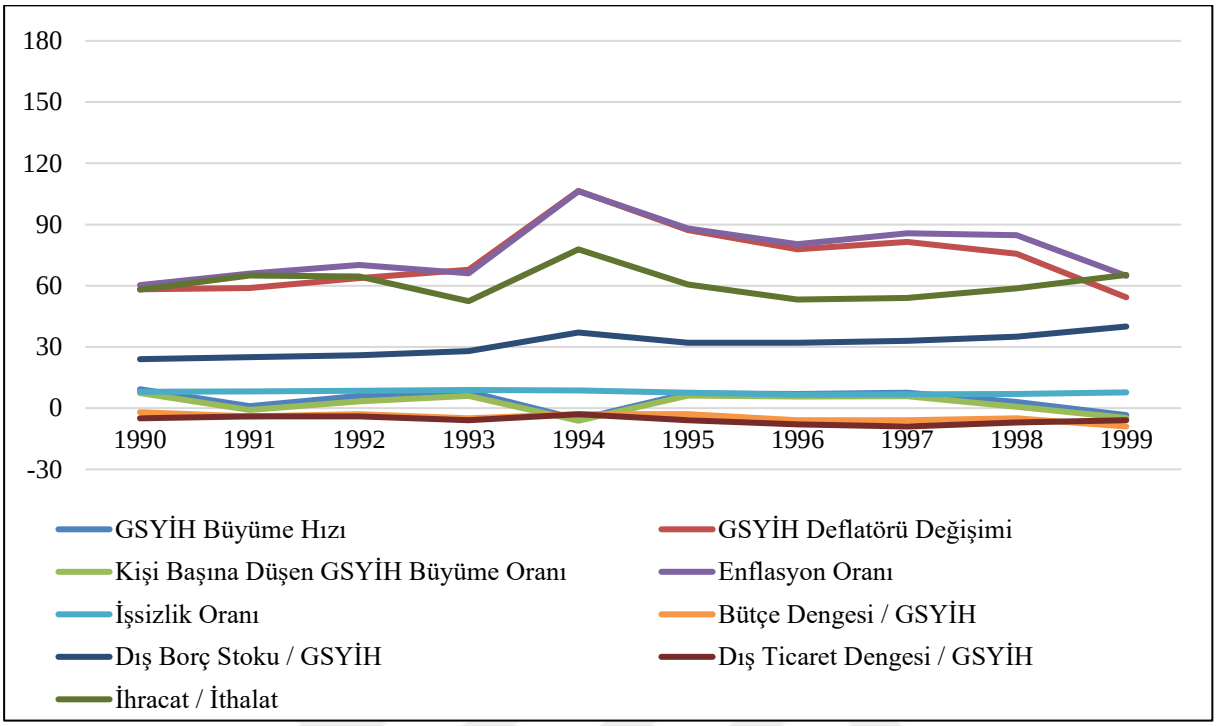

GSYİH, dönem içerisindeki en düşük değerini aldığı 1994 yılında sonrasında yükseliş trendi izlese de krizlerin ve depremin etkisiyle 1999 yılında düşüş göstermiştir. Bütçe açığı, sermaye hareketlerine getirilen serbesti sonrasında artan yabancı sermaye girişlerinin etkisiyle cari açık seviyesini yükseltmiş, yükselen cari açık bütçe yapısını bozarak bütçe açıklarını artırmıştır[572]. Alınan 5 Nisan Kararları neticesinde getirilen ek vergilerin etkisiyle bütçe açığı dönem içerisindeki en düşük seviyesine indirilmiş olsa da kısa süre içinde tekrar yükselmiştir. Sermaye girişlerinin artmasıyla ilerleyen süreçte finanse edilecek dış borç stoku artarak artmıştır. Yine dış ticaret açığı, 5 Nisan Kararları öncesinde zirve yapsa da kararların etkisiyle azalmış fakat uygulamada sağlanamayan mutabakat nedeniyle tekrar yükselmiştir.

* Gösterge değerleri için Bkz. Ek 3

[572]Kör, E. (2012). *İkiz Açıklar Hipotezi: Türkiye Örneği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara. s. 74-81

Grafik 3.16: Göstergelerin 1990-1999 yılları arasındaki değerleri (%)

Serbesti kararı sonrasında giren yabancı sermayenin etkisiyle ilk etapta yüksek GSYİH büyüme hızı yakalanmış olmasına rağmen dalgalı trendini sürdürmüş ve 1994 yılında negatif değer alarak ekonomik daralmanın yaşandığını göstermiştir. Alınan 5 Nisan Kararları sonrasında toparlanma sürecine girmesine, belli bir süre artış göstermesine rağmen krizlerin ve depremin etkisiyle tekrar azalarak negatif değere inmiştir. Dönem içerisindeki gelişmelerin neticesi olarak deflatördeki dalgalanma giderilememiş istikrar sağlanamamıştır. Kişi başına düşen GSYİH büyüme oranı 1994 yılında negatif değer alarak önemli bir refah kaybının göstergesi olmuş, alınan kararların etkisiyle tekrar yükselse de devamındaki krizler süreci ve depremin etkisiyle tekrar düşüş göstermiştir. Enflasyon oranı 1994 yılında tarihi zirvesine ulaşırken işsizlik dönem içerisinde dar bantta dalgalanmıştır. Dış borç stokunun GSYİH içerisindeki payı en yüksek değerlerinden birini 1994 yılında alırken krizlerin ve depremin etkisiyle 1999 yılında zirve yapmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise kararlar öncesinde en düşük seviyelerinden birine gerilese de 1994 yılında gerçekleştirilen devalüasyonun etkisiyle yükselmiş dönem içerisindeki trendi bakımından düşük seyir izlemiştir.

Özetle; dönem başı itibariyle faizlerin, kamu açıklarının ve enflasyonun yüksek olduğu, gerekli uyum süreci yaşanmadan sermaye hareketlerinin serbest bırakıldığı, ekonomi politikaları aracılığıyla ekonomiye müdahale etmenin zayıfladığı dönemde para politikası

açısından *Para Programı* aracılığıyla Monetarist yapılı para politikası[573] uygulanırken maliye politikası açısından kısa vadeli sermaye ithaline dayalı borçlanma politikası ve seçim atmosferinin kamu harcama artışlarını getirdiği genişletici maliye politikası[574] uygulanmıştır. Ekonomik dengeleri değiştiren sosyoekonomik gelişmeler neticesinde ekonomide sağlanması planlanan istikrar hedefli 5 Nisan Kararları alınmıştır. Dönemin ikinci yarısında ise gerek yurtiçinde yaşanan siyasi istikrarsızlık ve 1994 Krizi gerekse yurtdışı kaynaklı krizler sarmalı ve IMF'nin fon ve politika destekli kalkınma planları ile geçirilen dalgalı bir dönem olmuştur. Uygulanan politikalara ve alınan önlemlere rağmen ekonomik büyümenin veya ekonomide istikrarın sağlanması bir yana ekonomide dengeleri değiştiren ve hatta ekonomik istikrarsızlığa katkı da bulunacak artan sermaye hareketleri, krizler süreci, deprem gibi gelişmeler yaşanmıştır.

3.9. İKİZ KRİZ VE MORTGAGE KRİZİ (2000-2009)

Serbestleşmeye uygun ekonomik zemini olmadığı halde dünya ekonomisine entegre olmak amacıyla gerekli adımları atan Türkiye ekonomisi, 1990'lı yıllarda, gerek Güneydoğu Asya ve Rusya krizleri ile dışsal nedenlere gerekse ulusal kriz, siyasi istikrarsızlık ve deprem gibi içsel nedenlere maruz kalarak dalgalanmış, bu süreçler doğal olarak ekonomiyi olumsuz etkilemiştir[575].

Kurulan koalisyon hükümetinin yarattığı siyasi belirsizliğin yanı sıra siyasilerin karıştığı yolsuzluk söylentilerinden olumsuz etkilenen finansal piyasalar, yavaş büyüyen dış ticaret hacmi ve bavul ticareti sayesinde verilen cari fazla, yüksek iç-dış borç seviyelerinin neden olduğu kısalan ödeme vadesi ve yükselen faizler aracılığıyla artan borçlanma maliyeti, özellikle yüksek iç borç faiz ödemeleri nedeniyle verim alınmayan gider kalemine önemli bir bütçe ayrımı ve sonrasında verilen bütçe açığı, faiz giderlerini karşılamayan vergi gelirleri, sektörel büyüme dahil düşük ekonomik büyüme ve milli gelir gibi mevcut özellikleri bulunan ulusal ekonomi faaliyetleri itibariyle de yavaşlamıştır[576]. Gelinen noktada Türkiye; yüksek enflasyonun kronik hale geldiği, işsizliğin ve gelir dağılımındaki adaletsizliğin yükseldiği, yatırım ve üretim seviyelerinin azaldığı, yüksek faizle kısa vadeli kullanılan iç borcun yanı

[573] Parasız, İ. (1998). *A.g.e.*, s. 297
[574] Susam, N. (2009). *A.g.e.*, s. 188-190
[575] Cicioğlu, Ş., Yıldız, A. (2018). Kriz Dönemlerinde Reel Ekonomik Göstergelerinin Sinyal Yaklaşımı ile Değerlendirilmesi : 1999-2017 Türkiye Örneği. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 20 (1)*, s. 42-43
[576] Pakdemirli, E. (1999). 1999'da Türkiye Ekonomisi. *Yeni Türkiye Dergisi, Türkiye Ekonomisi Özel Sayısı-I, 27*, s. 11-14

sıra yatırım harcamalarına kullanılmayan dış borç seviyelerinin yükseldiği, fabrikaların kapatılarak piyasa ekonomisinin baskılandığı ve tekelci sermayenin haksız rekabeti önderliğinde rant ekonomisinin işlediği, dinamikleri itibariyle yapılandırılması gereken sürdürülmesi zor bir ekonomik tablo ile 2000'li yıllara girmiştir[577].

IMF'ye gönderilen ve içerisinde olunan bunalımın ön plana çıkarıldığı niyet mektubuna istinaden, finansmanı on yedinci stand-by anlaşması ile sağlanan ve 2000-2002 yılları arasında uygulamaya konulacak olan 22 Aralık 1999 tarihli *Enflasyonu Düşürme Programı*'na göre; döviz kurunun çapa olarak kullanılacağı sabit döviz kuru sistemi uygulanacak, faiz oranlarını tedricen düşürürken enflasyonu 3 yıl içerisinde tek haneye indireceği ve net iç varlıkları belli bir seviyenin altına düşürmeyeceği sıkı para politikası uygulanacak, başta bütçe dengesini olmak üzere kamu dengesinin sağlıklı şekilde işlemesini sağlayacağı ve kamu harcamalarının düşürüleceği sıkı maliye politikası uygulanacak, işsizliğe yol açmadan enflasyon oranlarının altında seyreden fiyat ve ücret artışlarını içerisinde barındıran gelirler politikası uygulanacak, başta özelleştirme faaliyetleri ve bankacılık sektörü olmak üzere yapısal düzenlemeler hayata geçirilecek, istikrarlı ekonomik büyümeye yönelik adımlar ekonomi politikalarının koordineli bir şekilde kullanımıyla atılacaktır[578]. Ekonomik dengelerin sağlanması amacıyla istikrar tedbirlerine duyulan ihtiyaca rağmen önceki on altı stand-by anlaşmasından istenilen sonucun bir türlü elde edilememesi, çapaya dayalı döviz kuru politikası uygulayan diğer ülke örneklerinin başarısız olması, enflasyon düşürülürken büyümenin artacağı yönündeki çelişki, kamu ürünlerine yapılan zamların enflasyonu tırmandırıcı bir unsur olması ekonomik çevreleri, üzerinde soru işaretleri bulunan programa karşı tedirgin etmiştir[579].

Sabit kurun etkisiyle döviz borç talebi artarak reel kur değerlenmiş, ithalat artmış, cari açık seviyesi yükselmiştir[580]. Program dahilinde faizlerin düşürülmesiyle kredi talebi yükselmiş, kullanılan krediler ile ithalat yapılarak dış ticaret açığı artırılmış ve enflasyon ile mücadele de zorlanılmıştır[581]. Hızlı ekonomik büyüme sonrasında enflasyon düşüş hızının yavaşlaması,

---

[577]Yülek, E. (1999). 2000 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisinin Temel Meseleleri ve Borç-Faiz Sarmalı. *Yeni Türkiye Dergisi, Türkiye Ekonomisi Özel Sayısı-I, 27*, s. 310

[578] Parasız, İ. (2003). *A.g.e.,* s. 534-550

[579]Özmen, M. (2003). *Kasım 2000-Şubat 2001 Ekonomik Krizleri ve Göller Bölgesi Mermercilik Sektörüne Etkileri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta. s. 39

[580] Aydoğdu Bağcı, S. (2016). Kasım 2000 ve Şubat 2001 Ekonomik Krizlerinin Dış Ticarete Etkileri. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8 (3)*, s. 48

[581] Doğru, B. (2015). *A.g.e.,* s. 83-84

koalisyon içerisindeki tartışmalar ile dolarizasyonun artması, bankacılığın çözümlenemeyen sorunları, hükümetin uygulamaya geçireceği yapısal reformlar konusunda rahat davranması ve özelleştirme faaliyetlerindeki gecikme halihazırda üzerinde soru işaretleri bulunan programı aksatmıştır[582].

Ekonominin bunalım içerisindeki dağınık durumu doğrultusunda 2001-2005 yılları arasını kapsayan ve 27 Haziran 2000 tarihinde hazırlanan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'na göre; kamu harcamaları, borçlanma ve gelirler politikası uyumlu ve koordineli bir şekilde uygulanarak kamu açıkları düşürülecek, disipline edilmiş denetim mekanizmaları ile güçlü ve şeffaf bir yapıya sahip mali kesim oluşturulacak, kaynak kullanımında öncelikli sektörler belirlenerek kamu harcamaları tedbirli olarak artırılacak, tabana yayılan vergi uygulamaları ile vergi gelirleri artırılacak, kamu borç stoku içeriği bakımından şeffaflaştırılacak ve borçlanma konusunda *Maastricht Kriterleri*[*] baz alınacak, bant aralığında dalgalanan esnek döviz kuru politikası uygulanacak, enflasyon AB kriterleri ve fiyat istikrarı ile uyumlu makul bir düzeye indirilecek, yapısı bakımından şeffaf olan uygulama bakımından AB ile entegre olacak ve uluslararası piyasalar ile rekabet edebilecek finansal piyasa düzenlemeleri yapılacak, piyasa aktörlerine yönelik denetim mekanizmaları geliştirilecek, kamu bankalarının yapısal sorunları çözülerek kaynak tahsisinde kamuya ayrılan oran düşürülecek, bankacılığa yönelik sistemik ve manipüle riskini minimuma indiren teknolojik altyapı sağlanacak, süreçleri şeffaflaştırılacak özelleştirme faaliyetlerinde YİD modeli desteklenecek, kamu yatırımlarının yapılacağı sosyoekonomik altyapı projeleri dışındaki yatırımlar özel sektör tarafından yapılacak ve özel sektörün istihdam yaratma, verimlilik sağlama, rekabet etme, üretim yapma gibi imkanlarından yararlanılacak, disiplinli kullanılan kamu kaynakları ile optimum kamu yatırımı yapılacak, geliştirilecek yatırım teşvik politikaları ile yabancı sermaye teşvik edilecek, bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının minimize eden toplumsal menfaati ön planda tutan süreci şeffaf AB kriterleri ile uyumlu yatırımlar desteklenecek, rekabet edebilir bir ihracat yapısı geliştirilerek ihracat gelirleri artırılacak, uluslararası normlar ile uyumlu olacak şekilde ithalat düzenlemeleri yapılacak, ihracata yönelik AB ile entegre gerek üretim

[582] Alpay, Y., Alkin, E. (2017). *A.g.e.*, s. 201

[*] AB'ye üye ülkelerin borçlanma miktarı, bütçe açıkları, enflasyon seviyesi, döviz kuru ve faiz oranlarından oluşan makroekonomik gösterge grubunun aşmaması gereken belli bir eşik değerlerine dayanan ve performans kriterine sıkı kamu politikaları aracılığıyla uyması gereken, üye ülkelerin gösterge grubu bağlamında birbirine yakın değerleri taşıyacağı kriterlerdir. Detaylı bilgi için Bkz. Dura, C., Atik, H. (2015).

hacmi gerekse teknolojik olarak katkı sağlayacak doğrudan yabancı yatırımlar teşvik edilecektir[583].

Dünya ekonomisine entegre olacak özerk bir yapı çerçevesinde bankacılık sektörüne yönelik düzenleme ve denetleme yapmak, finansal piyasalarda etkinliği sağlamak, fon arz ve talep eden kesimler arasında aracılık hizmeti yapmak, milli geliri artıracak şekilde reel sektöre kaynak tahsis etmek gibi amaçlar ile 31 Haziran 2000 tarihinde BDDK kurulmuştur[584].

Yeni kurulan bir kurum olan BDDK'nın bankacılık sektörüne yönelik planlanan reform sürecinde nasıl bir prosedür ve tutum sergileyeceğinin bilinmemesi başta kamu bankaları olmak üzere bankaları, yapılacak reformlar öncesinde açık pozisyonlarını düşürmek amacıyla likidite ihtiyaçlarını hızla artırmalarına neden olurken yabancı sermayenin döviz talebini artırmasına artan para talebi faizlerin yükselmesine neden olması[585], başta Demirbank olmak üzere Etibank ve Bank Kapital'in TMSF'ye devredilmesiyle bankalararası operasyonları ve finansal piyasaları besleyen kaynakların zayıflaması[586], yabancı sermaye girişlerinin finanse edebildiği seviyeden daha yüksek bir cari işlemler açığının devalüasyon beklentilerini artırması ve artan beklenti ile döviz talebinin yükselmesi[587], Enflasyonu Düşürme Programı çerçevesinde kullanılacak maliye politikası ve yapısal reformların gerçekleşen enflasyon ile hedeflenen enflasyon arasındaki farkı minimize edecek güçte olmaması[588] gibi türevlendirilecek nedenlerle 2000 yılının son çeyreğinde bozulan temel makroekonomik dengeler tedirginlik duyulan programa güvenin daha da zedelenmesine yol açmış kriz sürecini hızlandırmıştır[589]. TL değerinin, ithalatın, cari işlemler açığının, döviz talebinin, faiz oranlarının, borçlanma maliyetinin yükselmesi gibi ekonomide olgusal olarak yaşanan kötü senaryolar, tıkanan fon kanalları ile birleşmesinden dolayı ve ayrıca Merkez Bankası'nın IMF'ye gönderdiği niyet mektubunda piyasaya likidite sağlanacağına dair bilgilendirmenin bulunmamasından dolayı piyasanın fonlanamaması, sermaye giriş-çıkışlarında döviz

[583] T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (2000). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)*. s. 27-34. 13 Ocak 2020 tarihinde www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Sekizinci-Beş-Yıllık-Kalkınma-Planı-2001-2005.pdf adresinden erişildi.
[584] Paçacı, C. (2001). Krizler ve Türk Bankacılık Sektörü. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı-I, 41*, s. 635-636
[585] Eğilmez, M., Kumcu, E. (2013). *A.g.e.*, s. 276
[586] Günal, M. (2001). Krizler, IMF'nin Rolü ve Türkiye. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı-II, 42*, s. 1034
[587] Çelikel Danışoğlu, A. (2007). *A.g.e.*, s. 8
[588] Akyıldız, H., Eroğlu, Ö. (2004). *A.g.e.*, s. 57
[589] Bahar, O., Erdoğan, E. (2011). 1994 ve 2000 Krizleri Sonrasında Türkiye'de Uygulanan Finansal Regülasyon Politikaları. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, 27*, s. 37

rezervlerinin kullanılmasına neden olmuştur[590]. Piyasanın fonlanamamasının tersine birer Alman ve Amerikan bankası bir gecede 7 Milyar USD civarında sermaye çıkışına yönelmesiyle rezervlerin erimesine yol açması finansal piyasalardaki baskıyı artırmıştır[591]. Bankaların likidite ihtiyacı faiz artışına neden olmuş, yükselen faizler döviz talebinin artmasına, artan döviz talebi menkul kıymetlerin zararına satışlarının hızlanmasına, sermaye çıkışına ve borsa düşüşüne uzanan bu sürece TMSF'ye devrolan bankalar ve kamu bankalarının görev zararları eklendiğinde krizin bilançosu derinleşmiştir[592]. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren en yüksek vergi gelirlerinin elde edildiği dönemde en yüksek faiz ödemesi yapılmış, devlet bütçesinin önemli bir kısmı verim alınmayan bir kaleme ayrılmıştır[593].

Kasım 2000 Krizi'nin ağır maliyetinin minimize edilmesi amacıyla IMF'nin ek rezerv kolaylığı sağlanacağını açıklaması üzerine piyasalar da hava değişmiş, giren kısa vadeli sermaye faiz oranlarını düşürerek piyasalarda oluşan tedirginliği kısmen gidermiştir[594]. Eğilmez ve Kumcu'ya göre, ekonominin performans düşüklüğüne odaklanılarak yapısal sorunların göz ardı edilmesi kriz nedenlerinin yanlış teşhis edilmesine sebebiyet vermiş, IMF'nin ek rezerv kolaylığı ile gerekli fon sağlanarak sorunlar aşılmış ise de yapısal sorunların çözülememiş olması, içerisinde bulunulan krize karşı yanlış tedavi uygulandığını göstermiştir[595].

Kasım 2000 krizinin nedenleri arasında OECD'nin Türkiye raporuna göre; kamu kesimi borç stokunun GSYİH'ye oranının yükselmesi, kamu bankaları görev zararlarının GSYİH'ye oranının yükselmesi, kamu bankaları açık pozisyonlarının GSYİH'ye oranının yükselmesi, cari açık seviyesinin döviz rezervlerine oranının yükselmesi, cari açık seviyesinin GSYİH'ye oranının yükselmesi, bankaların döviz cinsinden açık pozisyonlarının yükselmesi bulunurken[596] sıralanan nedenlere ilave olarak özelleştirme faaliyetlerinin gecikmesi ve

[590] Kazgan, G. (2013b). *A.g.e.,* s. 226-231
[591]Işık, N., Alagöz, M., Yıldırım, M. (2006). 1990 Sonrası Türkiye'de Yaşanan Krizler: 1994, 2000 ve 2001 Krizleri. H. Seyidoğlu, R. Yıldız (Ed.), *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri* kitabı içinde (ss. 237-262). İstanbul: Arıkan Yayıncılık. s. 252
[592] Karluk, S. R. (2006). *A.g.e.,* s. 72
[593]Fırat, E. (2013). Ekonomik Kriz ile Mücadelede Maliye Politikasının Rolü. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6 (1)*, s. 301-303
[594]Karagöl, E. T., Bingöl, A. S. (2013).*A.g.e.,* s. 26
[595] Eğilmez, M., Kumcu, E. (2013). *A.g.e.,* s. 279
[596]Eroğlu, İ., Aydın, H. İ. (2015). 1994 Krizi Sonrası Dönem ve Kasım 2000 Mali Krizi. N. Eroğlu, İ. Eroğlu, H. İ. Aydın (Ed.), *İktisadi Krizler ve Türkiye Ekonomisi* kitabı içinde (ss. 465-476). Ankara: Orion Kitabevi. s. 473-474

Dünya Bankası'nın sunacağı 780 Milyon USD'lik kredinin askıya alınması[597] gösterilmektedir. Zayıf sermaye yeterliliği, geri ödenememe riski ölçülemeyen kredilerin varlığı, kullandırılan kredilerin yoğun olarak iştiraklere sunulması, yüksek döviz açık pozisyonlarının neden olduğu kısa vadeli dış kredi ihtiyacı gibi kırılgan bir yapısı bulunan bankacılık sektörü, Kasım 2000 krizinin adımları arasında önemli bir unsur olmuştur[598].

Sabit döviz kuru, serbest sermaye hareketleri ve faizlerin Merkez Bankası tarafından bağımsızca belirlendiği bağımsız para politikasından yalnızca birinin kontrol edilmesi mantığına dayanan ve ekonomi literatüründe *İmkansız Üçleme* olarak da bilinen hipotez, Enflasyonu Düşürme Programı'nda sabit döviz kuru ile döviz kuru politikası üzerinden ve kademeli olarak düşürülecek faizler ile sıkı para politikası üzerinden ihlal edilmiş ve aynı anda iki unsurun kontrol edilmeye çalışılması ekonomi politikalarının uygulanabilirliği tıkamıştır[599].

Kasım 2000 krizinin ön plana çıkardığı makroekonomik sorunlar, yıllardır süregelen yapısal sorunların yanı sıra konjonktürel olarak uygulanan kimi ekonomi politikalarını işaret etmekte; yüksek enflasyon ile aşırı değerli kur arasındaki etkileşim, sabit döviz kuru rejimi ile esnek para politikası uygulaması arasındaki tutarsız ilişki, kırılganlığı yüksek finansal piyasaların sağlıksız işleyişi, yapısı zayıf bankacılık sektöründe likidite ihtiyacına yönelik oluşan panik ve siyasi istikrarsızlık gösterilmektedir[600].

Ekonomik sorunlara kalıcı bir sağlıklı çözümün bulunamamasıyla yeni bir kriz dalgasına hazır halde bulunan ekonominin durumu ülke içerisindeki atmosfere yansımış[601], 19 Şubat 2001 tarihli MGK toplantısında dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile Başbakan'ı Bülent Ecevit arasında yolsuzluk tartışmalarının yaşandığı toplantının terk edilmesine uzanan süreçteki siyasi gerilimin bizzat Bülent Ecevit tarafından kamuoyuna duyurulması, Şubat

[597]Fırat, E. (2009). Türkiye'de 1980 Sonrası Yaşanan Üç Büyük Kriz ve Sonuçlarının Ekonomi-Politiği. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 9 (17)*, s. 511

[598]Sönmez, S. (2003). Türk İktisat Politikalarındaki "Çıpa": Dış Borçlanma. A. H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan (Ed.), *İktisat Üzerine Yazılar II-İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar* kitabı içinde (ss. 305-361). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 354

[599]Önder, Y. (2007). *Dalgalanma Korkusu ve Türkiye Örneği*. Uzmanlık yeterlilik tezi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Ankara. s. 22

[600]Orhan, S. S. (2006). Kasım ve Şubat Krizlerinin Öncü Değişkenler Yoluyla Sinyal Analizi. H. Seyidoğlu, R. Yıldız (Ed.), *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri* kitabı içinde (ss. 405-421). İstanbul: Arıkan Yayıncılık. s. 407

[601] Eroğlu, İ., Aydın, H. İ. (2015). *A.g.e.,* s. 474

2001 krizinin fitilini ateşlemiştir[602]. Aniden yükselen döviz talebi ile sermaye çıkışları hızlanırken bankalararası faizler yükselmiş, döviz rezervleri azalmış, döviz kurları yükselmiş, TL'de hızlı değer kaybı yaşanmış, yükselen kurların etkisiyle TL cinsinden iç borç stoku artmıştır[603]. Sermaye çıkışlarının ve faizlerin yükselmesine rağmen net iç varlık kriterinin esnetilmemesi gerek fonlama maliyetini ve açıkları artırmış gerekse Kasım 2000 krizinde karşı karşıya kalınan likidite ve faiz riskine kur riskini eklemiş, artan piyasa dengesizlikleri üzerine 22 Şubat 2001'de döviz kurları dalgalanmaya bırakılmıştır[604]. Bünyesinde menkul kıymet bulunan ve görev zararları yüksek kamu bankalarının açıklarını düşürmek adına, gizli borçlanma yoluna başvurarak iç borç stoku artan devletin, geçilen esnek döviz kuru sistemi sonrasında %75 civarında devalüasyon meydana gelmesi, dış borç stokunun yükselmesine neden olmuştur[605].

Kurların dalgalanmaya bırakılmasıyla birlikte, ilk defa devlet taahhüdü ile açıklanan Enflasyonu Düşürme Programı terk edilmiş ve devlete duyulan güven yok olmuştur[606]. Kamuoyu önünde yaşanan tartışmayla başlayan Cumhuriyet tarihinin en tahribatlı ekonomik krizi siyasi sonuçlar doğurarak üst yönetimde değişikliklere neden olmuş ve siyaset ile ekonominin birbirinden bağımsız olmayan iki bilim olduğunu, siyasilerin tutumları ile de ekonomik krizlerin meydana gelebileceğini kanıtlamıştır[607]. *The Economist*'te "Türkiye Sinirli" başlığıyla 3 Mart 2001'de yayımlanan makalede krizin üzerinden geçmesine rağmen siyasi gerilimin çözümlenememesi uluslararası platformda tartışılmıştır[608].

Kasım 2000'de bankacılık sektöründe likidite sorunuyla başlayan ve Şubat 2001'de döviz krizine dönüşen ve niteliği bakımından *İkiz Kriz* olarak isimlendirilen krizlerin oluşumunu hazırlayan faktörlerin; TL'deki değer artışlarının yükselmesi, olabileceği maksimum sınırın üzerinde seyreden cari işlemler açığı, mali sektörün sermaye yetersizliği, ekonomik aktörlerin

---

[602] Toprak, M. (2001). Türkiye'nin Ekonomi Politiği ve Mali Krizler. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı-II, 42*, s. 1439

[603]Dikkaya, M., Özyakışır, D. (2018). Türkiye Ekonomisinde Kriz ve İstikrarsızlık Yılları: 1991-2001. M. Dikkaya, A. Üzümcü, D. Özyakışır (Ed.), *Türkiye'nin İktisadi Tarihi: Osmanlı'dan Günümüze* kitabı içinde (ss. 187-201). Bursa: Savaş Yayınevi. s. 195

[604] Işık, N., vd. (2006). *A.g.e.*, s. 254

[605]Çarıkçı, E. (2001). 2000-2001 Yılı Ekonomik Krizlerin Sebepleri ve Sonuçları. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı-I, 41*, s. 483-484

[606]Gül, A. (2001). Ekonomik Kriz ve Güven Bunalımı. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı-I, 41*, s. 148

[607] Karluk, S. R. (2006). *A.g.e.*, s. 73-74

[608]Sadıklar, C. T. (2001). Türkiye'deki Son 20 Yılın Ekonomik Krizleri Konusunda Bir Değerlendirme. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı-I, 41*, s. 41

açık pozisyonları, görev zararları bulunan kamu bankaları, başta mali sektör olmak üzere artan oranlı faiz riski gösterilmektedir[609].

Başta Enflasyonu Düşürme Programı'nın irrasyonel hedefleri üzerine biriken sorunlar neticesinde yaşanılan Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri, Sekizinci Plan'ı da gündemden düşürerek sonuçsuz kalmasına neden olurken[610] ekonominin, kapsamı geniş orta vadeli yeni bir yapılanma sürecine duyduğu ihtiyacın yol haritası *Ulusal Programın Genel Stratejisi* ile açıklanmıştır[611]. Devletin ve ekonominin yarattığı güven sorununu gidererek istikrarı sağlamak, kalıcı ve modern kurumsal yapı oluşturmak, ekonomik etkinliği sağlayacak yapısal reformları hayata geçirmek, enflasyonla mücadele de makroekonomi politikalarını etkin şekilde kullanmak amacıyla 14 Nisan 2001 tarihli *Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı*'nın Kemal Derviş önderliğinde uygulanacağı kamuoyuna duyurulmuştur[612]. Orta ve uzun dönemde ekonominin sistemsel yapısını değiştirmesi planlanan[613] program; fiyatların serbestçe piyasa şartlarında belirleneceği, kamu harcamalarının azaltılarak ve vergi gelirlerinin artırılarak kamu borçlanma seviyelerinin düşürüleceği, yolsuzlukla mücadele ederek şeffaf ve hesap verebilir bir yönetim anlayışı sergileneceği, yabancı kaynak desteğine ihtiyaç oluşturmayacak bir yapı tahsis edilerek piyasa aktörlerine güven vereceği ve sürdürülebilir ekonomik büyüme ortamı oluşturulacağı hedeflerle[614] uygulanmıştır. Sıkı para ve maliye politikalarının yanı sıra bankacılık sektörünü sistemsel olarak güçlendireceği politikalar uygulanan program da başlangıçta; enflasyon ve faizler gerilemiş, ekonomik büyüme yükselmiş, göreli sağlanan istikrar uzun vadeli yabancı sermaye için cazip hale gelmiş, AB'ye üyelik beklentisi kredibiliteyi artırmış, bankaların sermaye yapıları güçlendirilerek ve borçları ertelenerek bankacılık riski düşürülmüş, mali disiplin sağlanmış, ekonomi pozitif havaya bürünmüştür[615]. Koalisyon içi tartışmalara neden olan kamusal yapılandırma faaliyetleri ve AB'ye uyum süreci, düşürülemeyen işsizlik ve cari açıklar,

[609]Karaçor, Z. (2006). Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000-Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16*, s. 388
[610] Sönmez, S. (2003). *A.g.e.*, s. 355-356
[611]BDDK (2010). *Krizden İstikrara Türkiye Tecrübesi*. Çalışma tebliği, BDDK, Ankara. s. 33. 17 Ocak 2020 tarihinde https://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/duyuru_0395_02.pdf adresinden erişildi.
[612] Karluk, S. R. (2006). *A.g.e.*, s. 75-76
[613]Olgun, H. (2001). Kasım, Şubat Krizleri ve Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı-I, 41*, s. 630
[614]Karluk, S. R. (2015). Türkiye Ekonomisinde Kasım 2000-Şubat 2001 Krizleri ve Krizleri Önlemeye Yönelik Ekonomik İstikrar Kararları. N. Eroğlu, İ. Eroğlu, H. İ. Aydın (Ed.), *İktisadi Krizler ve Türkiye Ekonomisi* kitabı içinde (ss. 477-501). Ankara: Orion Kitabevi. s. 483
[615] Alpay, Y., Alkin, E. (2017). *A.g.e.*, s. 215

ekonomik faaliyetlerdeki zayıf dinamizm, iç yapısında bulunan zaaflar[616], siyasi yapılanma ihtiyacının doğmasıyla erkene alınan seçim gibi nedenler programın uzun soluklu olmasını engellemiştir[617].

ABD'deki ikiz kulelere düzenlenen 11 Eylül 2001 tarihli terör saldırılarında Türkiye yeni bir etkilenme sürecini girerek özellikle hizmet sektörü ve dış ticaret dengelerinin aleyhte gelişmesine ve borçlanma maliyetinin yükselmesine maruz kalmış ödemeler dengesi olumsuz etkilenmiştir[618]. ABD'nin 2003 yılında Irak'a başlattığı savaş sonrasında gerek faizler ve sermaye çıkışlarının artması gerekse bölgeye yapılan ihracat hacminin daralması açısından ödemeler dengesi olumsuz etkilenmişse de savaşın kısa sürmesi sonrasında tekrar önceki seviyesine gelmiş kısa süreli bir dalgalanma yaşanmıştır[619]. "Mali kargaşa" nedeniyle sağlanamayan makroekonomik dengelerin finansman ihtiyacı, IMF ile yapılan on sekizinci stand-by anlaşması ile giderilmiştir[620].

Finansmanı 11 Mayıs 2005 tarihli on dokuzuncu stand-by anlaşması ile sağlanan[621] ve yapısal reformlar sürdürülerek ekonomide istikrar ve büyüme sağlamak amacıyla sıkı para ve maliye politikalarının yanı sıra enflasyon hedeflemesi ve kur politikasının uygulanacağı 28 Haziran 2006 tarihli Dokuzuncu Kalkınma Planı'na göre; ekonominin rekabet gücü geliştirilmek üzere ihracat gelirleri artırılacak ve dış ticaret açıkları düşürülecek, kamusal hizmetlerde etkinlik sağlanacak, AB standartlarında beşeri gelişim sağlanacak, yatırım artışları sağlanarak istihdam yaratılacak, kayıtdışılık ile mücadele edilecek, vergi dağılımında adalet sağlanacak, sektörel bazda yapısal dönüşüm politikaları uygulanacaktır[622].

ABD'de 2000'li yılların başında, hem *Enron* gibi çeşitli şirketlerin bilanço manipülasyonlarıyla hisse senetlerindeki suni değer artışlarının ortaya çıkmasından sonra hızlı

---

[616]Akalın, G. (2001). Güçlü Ekonomiye Geçiş Programına Genel Bir Bakış. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı-I, 41*, s. 603-605

[617]Kol, E. N. (2007). 2001 *Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve İstihdam Üzerine Etkileri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya. s. 71

[618]Erdem, V. (2001). Türkiye'de Ekonomik Krizler. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı-I, 41*, s. 18

[619] Yaycı, C. (2019). Irak'ta Yaşanan Savaşlar ve Türkiye'ye Etkileri. *Güvenlik Stratejileri Dergisi, 15 (30)*, s. 348

[620] Kazgan, G. (2013b). *A.g.e.*, s. 233

[621]Soyak, A., Eroğlu, N. (2008). *Türkiye'nin Kalkınma Anlayışının Dönüşümünde IMF-Dünya Bankası Yapısal Uyum Politikalarının Rolü*. s. 531. 19 Ocak 2020 tarihinde https://mpra.ub.uni-muenchen.de/11466/1/MPRA_paper_11466.pdf adresinden erişildi.

[622] T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (2006). *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)*. s. 54-63. 20 Ocak 2020 tarihinde http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Dokuzuncu-Kalkınma-Planı-2007-2013%E2%80%8B.pdf adresinden erişildi.

borsa düşüşleri yaşanmış[623] hem de 11 Eylül Saldırıları sonrasında başlatılan2002'deki Afganistan'ın ve 2003'tekiIrak'ın işgaliyet sürecinden dolayı artan askeri harcamalar, reel ekonomide tedirginlik yaratarak ekonomik faaliyetlerin yavaşlamasına sebep olmuş ve ekonominin tekrar dinamizm kazanması adına başta faiz indirimi olmak üzere toplumun geneline yayılan vergi indirimleri yapılmış, finansal piyasalardaki denetim faaliyetleri esnetilerek yeni finansal araçlar kullanıma açılmıştır[624]. Ekonomik canlanma sürecine inşaat sektörünün de dahil edilmek istenmesiyle sektöre yönelik düzenlemeler getirilmiş ve yeni finans aracı olarak *subprime mortgage kredisi* ismiyle ödeme gücü düşük insanlara yönelik verilmesi planlanan ipotekli, uzun vadeli, değişken faizli konut kredilerinin önü açılmıştır[625].

Mevcut düşük faiz ya da ucuz kredi, subprime kredi talebini yükselterek konut fiyatlarının yükselmesine, yükselen konut fiyatları ise kredi talebinin daha da artacağı konut fiyatlarının daha da yükseleceği beklentisini desteklemiştir[626]. Artan kredi arzı ya da yaşanan finansal genişleme karşısında bankalar, ipotekli konut kredilerini, derecelendirme kuruluşlarının yüksek güvenlik referansıyla teminat gösterip kredi alacaklarını menkul kıymetler piyasasında satarak, terimsel ifadeyle menkulleştirerek yüksek boyutlarda hedge fonlara ve türev ürünlere yönelmiştir[627]. Subprime mortgage kredilerinin menkulleştirilmesiyle mevcut kredi riski menkul kıymetlere devredilmiş, bu kıymetlerin ihraç edilmesiyle de verilecek yeni kredilere kaynak yaratılmıştır[628]. Yerleşik kurallardan arınmış, geçerliliğinin denetimi zayıf, yazılı değeri bilinmeyen ve taşıdığı riskten dolayı *toksik kağıt* adı da verilen bu varlıklar, yaklaşık olarak 4 Trilyon USD'lik hacme ulaşmış ve ağırlıklı olarak ABD'de pazarlansa da önemli bir kısmı Avrupa bankalarına ihraç edilmiştir[629].

Derecelendirme kuruluşları ise bu süreçte, hem danışmanlık yaptığı bankaların aktiflerini pazarlayarak çıkar çatışması yaşamış hem de yeni finansal araçları yeterli veri seti

---

[623]Kazgan, G. (2012). 2008 Küresel Krizi: Nedenleri, Etik İlkeleri ve İktisat Eğitimi. *Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni, 2012/98*. 23 Şubat 2020 tarihinde www.tek.org.tr/files/disc/dt76.pdf adresinden erişildi.
[624] Kazgan, G. (2013b). *A.g.e.*, s. 276
[625]Çiftçi, H., Uğur, M. S. (2010). Küresel Finans Krizi ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri. İ. Kalaycı (Der.), *Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları* kitabı içinde (ss. 117-147). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. s. 131-132
[626] Cicioğlu, Ş., Yıldız, A. (2018). *A.g.e.*, s. 45
[627]Ay, H., Uçar, Ö. (2015). Üç Küresel Ekonomik Krizin Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17 (1)*, s. 21
[628] Eğilmez, M. (2017). *A.g.e.*, s. 67
[629] Kazgan, G. (2013b). *A.g.e.*, s. 280

bulunmadığı halde değerlemek zorunda kalmış, türev piyasa aktörlerinin yaklaşmakta olan krizi algılayamamalarına ve tedbir alamamalarına neden olmuştur[630].

FED'in, 2005 yılında artan konut fiyatlarının yaratmış olduğu enflasyonist baskıyı gidermek adına faizleri artırmasıyla süreç tersine dönmüş; değişken faizli subprime mortgage kredi faizleri doğal olarak yükselmiş, konut fiyatları düşüşe geçmiş, kullandırılan kredi tahsilatlarında zorlanılmış ve 16 Mart 2008'de ABD'nin yatırım bankalarından Bear Stearns'ın iflasını engellemek amacıyla JP Morgan'a satılmasıyla mortgage krizinin ilk sinyali verilmiştir[631]. Yaşanan tedirginlikle konut satışlarının hızlanması, ödenemeyen kredilere yönelik banka haciz işlemlerinin artış göstermesi, konut fiyatlarının daha da düşmesi, banka tahsilatlarının tedricen azalmasıyla bankalararası piyasa faaliyet hacminin azalması, finansal kaynak sorununun yaşanması gibi gelişmeler 2008 yılının Ağustos ve Eylül aylarında piyasaya enjekte edilen likiditeye rağmen çözülememiş ve 7 Eylül 2008 tarihinde ipotekli konut kredisi veren bankalarından Fannie Mae ve Freddie Mac FHFA'ya devredilmiş, 15 Eylül 2008 tarihinde Lehman Brothers'in iflası engellenmemiş, 16 Eylül 2008 tarihinde dünyanın en büyük sigorta şirketlerinden biri olan American International Group'un hisse senetleri %60 değer kaybetmiştir[632]. Eğilmez'e göre, uluslararası düzeyde işlem yapan bankalar arasındaki kefalet sözleşmelerinin en fazla Lehman Brothers'te toplanmasından dolayı bankanın iflasına göz yumulmuş, konut fiyatlarındaki balonunun patladığı bankanın kurtarılmayacağının açıklanmasıyla anlaşılmıştır[633].

Toksik kağıtları elinde bulunduran Avrupa bankaları ise, gerek ABD'deki bankalararası faaliyetlerin yavaşlamasından dolayı kredi arzının daralması gerekse varlık değerlemesinin belirli olmamasından etkilenerek yurt içerisinde kredi verememiş mortgage krizinin Avrupa'ya sirayet etmesi engellenememiştir[634].

ABD hükümetiyle birlikte Hazine Bakanlığı ve FED, planlı ve koordineli programlar eşliğinde; likiditenin doğrudan transferinin sağlanması, zor durumdaki kurum ve kuruluşların

[630]Atıcı, G., Gürsoy, G. (2010). Uluslararası Finansal Krizler ve Türk Bankacılık Sektörü. İ. Kalaycı (Der.), *Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları* kitabı içinde (ss. 255-271). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. s. 257-258

[631]Üzümcü, A., Dikkaya, M. (2010). Küresel Finans Krizinin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerindeki Etkileri: 2001 Krizi ile Bir Karşılaştırma. İ. Kalaycı (Der.), *Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları* kitabı içinde (ss. 273-313). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. s. 275-276

[632]Susam, N., Bakkal, U. (2008). Kriz Süreci Makro Değişkenleri ve 2009 Bütçe Büyüklüklerini Nasıl Etkileyecek?. *Maliye Dergisi, 155,* s. 74

[633] Eğilmez, M. (2017). *A.g.e.,* s. 68

[634] Doğru, B. (2015). *A.g.e.,* s. 106

ya borçlarının satın alınması ya da bu kurumların sübvanse edilmesi, ipotek teminatlı toksik kağıtlar geri alınması, sektörel bazda vergi indirimi gibi teşvikler verilerek fiyat düşüşlerinin engellenmek istenmesi, kuralların genişletilmesi ve denetim faaliyetlerinin revize edilmesi gibi ekonominin geneline yayılan trilyonlarca USD'lik sert tedbirler ile krize müdahale edilmiştir[635]. Krizin büyüklüğüne göre tedbirler alınsa da yayılım alanı ve yarattığı tahribat bakımından Büyük Buhran'dan sonra yaşanan en etkili resesyon süreci olmuştur[636].

Kriz; gerek fonlama maliyetlerinin artması, yatırımların azalması ve toplam talebin düşmesiyle *iç talep* kanalından, gerek azalan yatırımlar ve dünya ticaret hacminin ihraç talebini düşürmesiyle *dış talep* kanalından, gerekse banka kayıplarındaki artıştan kaynaklı kredi daralmasının neden olduğu *finans* kanalı üzerinden yayılmış[637] artan küreselleşme hareketleri ve menkulleştirme faaliyetleriyle yayılım süreci hızlanmıştır[638].

Tüm dünya ülkelerinin etkilendiği ilk küresel krizin[639] nedenleri ana hatlarıyla şu şekilde özetlenebilir[640]:

a. Mortgage kredilerinin yapılarının bozulması,
b. Faiz yapılarının uyumsuzlaşması,
c. Konut fiyatlarındaki balon artışlar,
d. Menkul fiyatlarının fonlanmasında yaşanan sıkışıklık,
e. Kredi türev piyasalarının genişlemesi,
f. Kredi derecelendirme sürecindeki sorunlar,

---

[635]Demir, F. (2015). Büyük İstikrar Döneminden Büyük Durgunluk Dönemine: Krizdeki Kapitalizm veya Kriz Kapitalizmi. F. Şenses, Z. Öniş, C. Bakır (Der.), *Ülke Deneyimleri Işığında Küresel Kriz ve Yeni Ekonomik Düzen* kitabı içinde (ss. 119-141). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 128-133

[636]Karaca, C. (2014). Uygulanan Para ve Maliye Politikaları Açısından Geçmiş Krizler ve 2008 Küresel Ekonomik Krizinin Karşılaştırmalı Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5 (1)*, s. 270

[637]Darıcı, B., Öcal, M. F., Okyar, M. C. (2010). Küresel Finans Krizi Çerçevesinde Üretim ve İstihdam Göstergeleri: Reel Sektör Etkileşimi ve Reel Sektör Öncül Endekslerinin Analizi. İ. Kalaycı (Der.), *Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları* kitabı içinde (ss. 173-208). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. s. 180-181

[638]Atıcı, G., Gürsoy, G. (2010). *A.g.e.*, s. 257

[639]Eğilmez, M. (2013). *Küresel Krizin Neresindeyiz?*. 6 Şubat 2020 tarihinde www.mahfiegilmez.com/2013/04/kuresel-krizin-neresindeyiz.html adresinden erişildi.

[640]Atay, M. (2010). Küresel Krizde Kriz Erken Uyarı Sinyalleri Olarak Uluslararası Sermaye Hareketleri. İ. Kalaycı (Der.), *Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları* kitabı içinde (ss. 361-385). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. s. 368

Eğilmez, çeşitli kanallardan dünya geneline yayılarak gerçek anlamıyla küresel nitelik kazanan krizin temel nedeni olarak, ihracat hacmi aşırı genişleyen türev ürünlere yönelik uygulanan kuralların yetersizliğini ve denetim eksikliğini göstermiştir[641].

ABD'de düşük faizin genişlettiği finansman süreci 2000'li yılların başında Türkiye'ye sıcak para girişlerini artırmış, giren likit ile hem Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın sıkı politika etkileri hafifletilmiş hem de cari açık seviyeleri yükselerek ekonomik büyüme pozitif etkilenmiştir[642]. Türkiye, ABD'den yansıyan pozitif havaya ek olarak Şubat 2001 krizinden sonra uyguladığı program ve politikalar neticesinde gerek ekonomik beklentilerdeki belirsizlik azalarak ekonomiye duyulan güven yükselmiş gerekse sağladığı; ekonomi politikaları arasındaki koordinasyon, AB'ye tam üyelik süreci, siyasi istikrar, özelleştirme faaliyetleri, kamu disiplini, bankacılığa yönelik yapısal reformlar ve denetim faaliyetleri gibi riski azaltan unsurlar ile küresel kriz dönemine girmiştir[643]. Krizin etkisiyle ekonomik göstergelerdeki pozitif hava tersine dönmüş; ilk etapta sermaye çıkışları üzerinden borsa ve dış talep düşüşleri yaşanmış, düşen talep dış ticaret hacmini daraltırken dış ticaret açığını artırmış, ihraç malı fiyatlarını düşürürken ihracat gelirlerini azaltmış, başta ihracata yönelik sektörler olmak üzere işsizliği artırmış, üretim azalırken enflasyon yükselmiş, reel sektör daralmaları yaşanırken GSYİH ve ekonomik büyüme azalmış, sermaye çıkışlarını engellemek amacıyla faizler yükselmiş, yükselen faizlerden dolayı yatırımlar azalmış ve TL değer kaybederken döviz kurları yükselmiştir[644]. Her ne kadar krizin olumsuz etkileri yansımış olsa da; gerek başlangıçtaki finansal genişlemeden dolayı gelen sermayenin rezervleri artırması, gerek yasal olarak türev işlemlerin yapılamamasından kaynaklı toksik kağıtların alınmamış olması, gerekse Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile bankacılığa yönelik hayata geçirilen yapısal önlemler neticesinde mortgage krizi göreli olarak hafif atlatılmış, başta ABD olmak üzere ve Avrupa kriz dönemini ilk etapta finans krizi olarak daha sonra reel sektör krizi olarak yaşarken Türkiye'de yalnızca işsizliğin yükseldiği reel sektör krizi olarak yaşanmıştır[645].

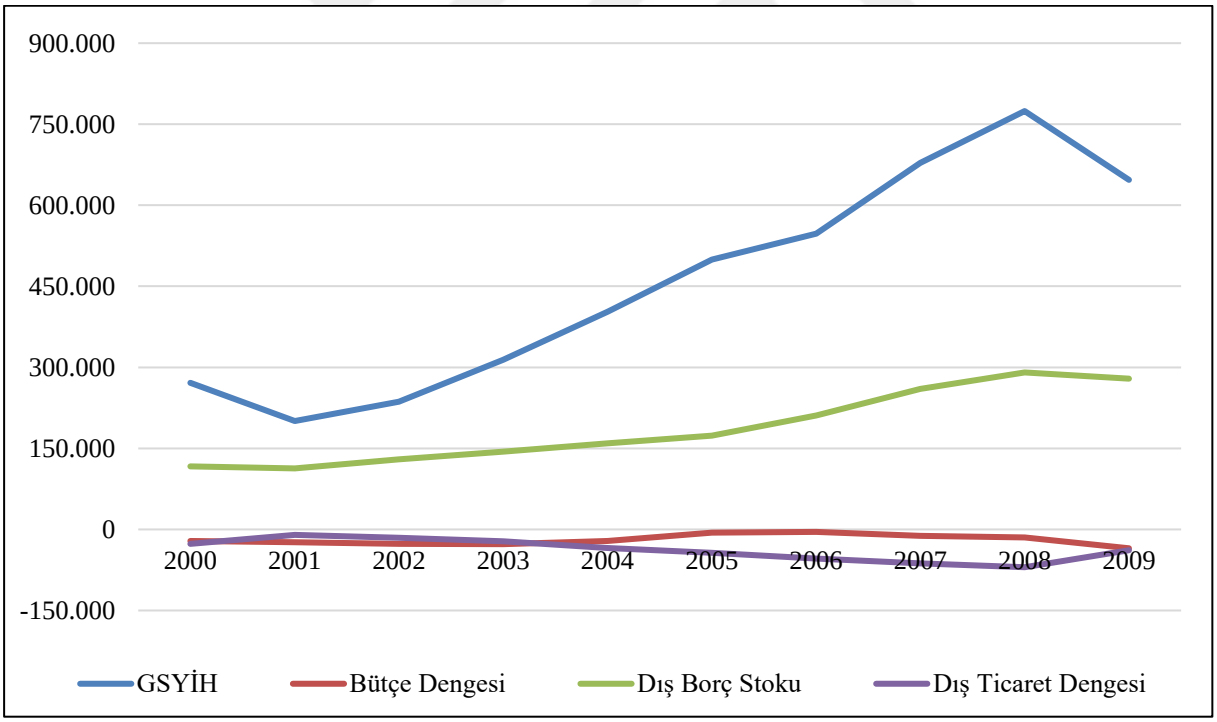
Küresel kriz süreci içerisinde genişletici ekonomi politikaları uygulanmış ve bu doğrultuda azalan talebi canlandıracak şekilde; gerek doğrudan müdahaleyle gerek bankaların artırılan

[641] Eğilmez, M. (2017). *A.g.e.*, s. 68
[642] Üzümcü, A., Dikkaya, M. (2010). *A.g.e.*, s. 283
[643]Çiftçi, H., Uğur, M. S. (2010). *A.g.e.*, s. 137-139
[644] Sever, E., Dikkaya, M. (2018). AK Parti Döneminin Ekonomi-Politiği: 2002'den Günümüze. M. Dikkaya, A. Üzümcü, D. Özyakışır (Ed.), *Türkiye'nin İktisadi Tarihi: Osmanlı'dan Günümüze* kitabı içinde (ss. 205-231). Bursa: Savaş Yayınevi. s. 216-220
[645] Kazgan, G. (2013b). *A.g.e.*, s. 282-288

işlem yapma limitleriyle ve gerekse faizi düşürülerek vadeleri uzatılan döviz borçlanmasıyla esnek döviz kuru politikası uygulanırken para politikası stratejisi olarak belirlenen enflasyon hedeflemesi, bankaların zorunlu karşılık oranları düşürülmesi, faizler indirilmesi, piyasadaki tedirginliği ve dalgalanmayı gidermek amacıyla ihtiyaç duyulan miktardan daha fazla fonlama yapılarak sağlanan parasal genişleme aracılığıyla genişletici para politikası uygulanmıştır[646]. Krizin ilk etapta finansal piyasalara yansımasından dolayı krize öncelikle para politikası aracılığıyla müdahale edilse de uygulanan ekonomi politikaları genişletici maliye politikası tarafından desteklenmiş, bu doğrultuda borç seviyelerini ve kamu dengesinin tekrar sağlanması adına; altyapı harcamaları ve sübvansiyonel destek paketleriyle artan kamu harcamaları ve vergi indirimleri uygulanmıştır[647].

Süreçleri itibariyle yaşanılan krizlerin ve sosyoekonomik gelişmelerin etkilediği göstergeler Grafik 17 ve 18'de gösterilmiştir.

Grafik 3.17: Göstergelerin 2000-2009 yılları arasındaki değerleri (Milyon USD)*

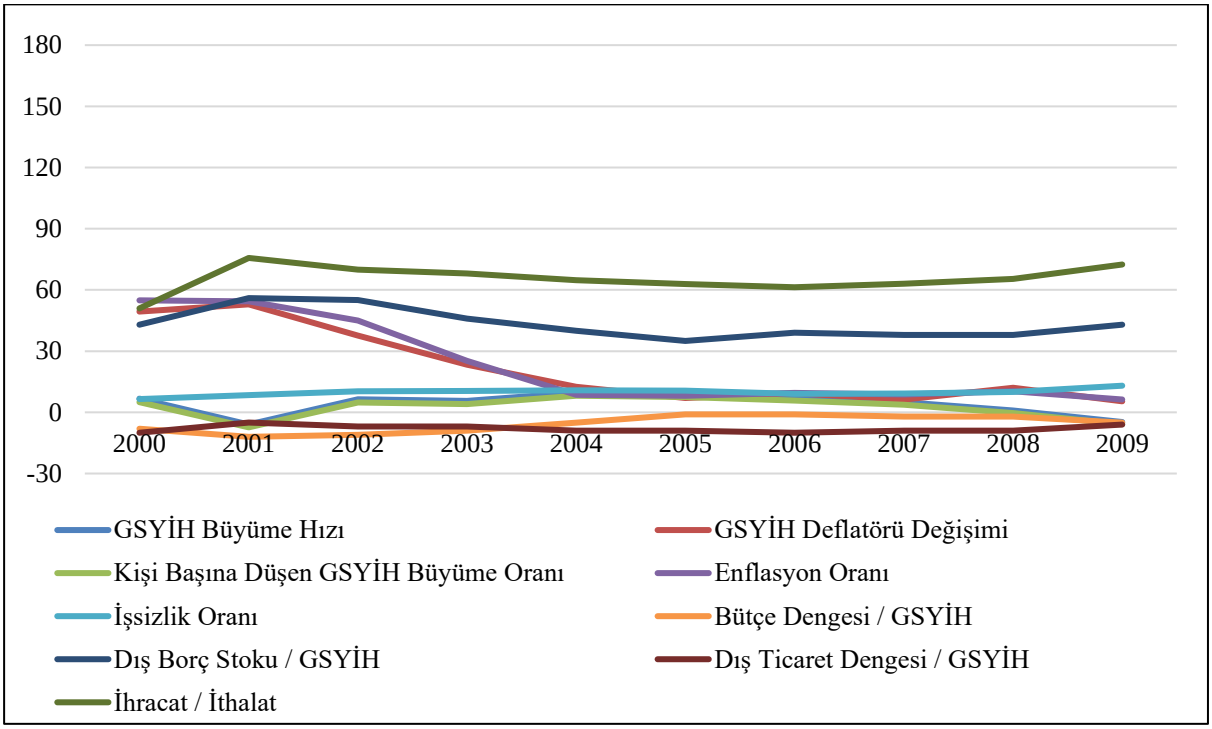
[646] Eroğlu, N., Eroğlu, İ. (2010). 2008 Finans Krizi Çerçevesinde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın Kriz Yönetimi ve Çıkış Stratejisi. İ. Kalaycı (Der.), *Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları* kitabı içinde (ss. 233-253). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. s. 241-246

[647] Delice, G., Öztürkler, H. (2015). 2008 Küresel Finans Krizi Sonrası Türkiye Ekonomisi. N. Eroğlu, İ. Eroğlu, H. İ. Aydın (Ed.), *İktisadi Krizler ve Türkiye Ekonomisi* kitabı içinde (ss. 519-550). Ankara: Orion Kitabevi. s. 542

* Gösterge değerleri için Bkz. Ek 3

GSYİH, 2001 ve 2008 kriz dönemleri dışında hızlı yükseliş trendi gösterse de kriz dönemlerindeki kısa sürede önemli bir azalış seyri izlemiştir. Bütçe açıkları dönem boyunca varlığını sürdürmüş ise de kriz dönemlerinde özellikle artış göstermiştir. Dış borç stoku trendi bakımından artış göstermiş, kriz dönemlerinde ekonomiye duyulan güven zayıflığından dolayı azalmıştır. Yine dış ticaret açığı özellikle kriz dönemlerinde TL'deki değer kayıplarının etkisiyle azalmıştır.

Grafik 3.18: Göstergelerin 2000-2009 yılları arasındaki değerleri (%)

Büyüme hızında net geçişler olmasına rağmen 2001 krizinin etkisiyle önemli bir ekonomik daralma ile karşı karşıya kalınmış, çok kısa sürede ciddi boyutta düşüşler yaşanmıştır. Büyüme hızı 2001 krizi öncesinde aniden azalırken Mortgage krizi öncesinde ise krizin oluşum süreci bakımından 2007 yılından itibaren kademeli olarak azalmış ve 2009 yılında en düşük değerlerinden birini almıştır. Yine 2001 krizi öncesinde aniden, mortgage krizinin oluşum sürecinden dolayı periyot içerisinde azalış gösteren kişi başına düşen GSYİH, büyüme hızına paralel hareket etmiştir. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile birlikte özellikle 2002 yılından itibaren enflasyonda önemli düşüş kaydedilmiş, yükselen işsizlik ise %10'luk ortalama seyrini dönem içerisinde korumuştur. Bütçe ve dış ticaret dengesi ile dış borç stokunun GSYİH içerisindeki payları ise dalgalanma göstermiş kriz dönemleri öncesinde

yükselmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise kriz dönemlerindeki TL'nin değer kayıpları sayesinde yükselmiş, genel trendi bakımından düşük performans göstermiştir.

Özetle, Türkiye ekonomisi açısından ikiz kriz ve mortgage krizi dönemlerinde ve krizlerin etkilerinin sürdüğü dönemlerde genişletici ekonomi politikaları uygulanırken kriz dönemleri dışında başta yapısal sorunları nedeniyle sıkı ekonomi politikaları uygulanmıştır. İkiz kriz döneminin ulusal kaynaklı olmasından dolayı reaksiyon gösterimi ulusal kaynaklar aracılığıyla yapılmıştır. Küresel kriz döneminde ise özellikle 2009 yılının üçüncü çeyreği ile birlikte başta ABD'nin kriz karşısında uyguladığı harcama politikasına dayalı sert tedbirleri ile dünya ekonomisinde toparlanma süreci kendini göstermiş, Türkiye de ulusal ekonomi politikalarıyla bu sürece dahil olarak toparlanma sürecini hızlandırmış, artan fon girişleriyle borsa endeksini yükselmiş ve TL'deki değer kayıpları azalmıştır[648].

3.10. AVRUPA BORÇ KRİZİ VE KUR ŞOKU (2010-2019)

ABD'nin krizden ana çıkış politikası olarak genişletici para politikası aracılığıyla likidite miktarını artırarak dünya ekonomisinde likidite bolluğuna neden olması Türkiye'yi, 2008 yılında girdiği krizden 2010 yılının ilk yarısında toparlanma sürecine getirerek fon miktarının artması, TL'nin değerlenmesi, cari açıkların artması, borsanın düşmesi ve işsizliğin artması gibi birtakım etkilere sebep olurken özellikle ihracat pazarı içerisinde ağırlıklı konumu sahip Avrupa ülkelerinin mortgage krizini daha derin yaşamaları, kriz ve yansımalarının süreceğini göstermiştir[649].

AB'ye, 1961 yılında imzaladığı serbest ticaret anlaşmasıyla eklemlenme sürecindeki Yunanistan, 1981 yılında topluluğa dahil olmasına rağmen mevcut göstergeler ve ekonomik performans açısından diğer üye ülkelerin gerisinde kalmış ve her geçen gün aradaki fark açılmıştır. AB'nin 1991 yılında üye ülkeler ile mutabakata vardığı, birliğin en kapsamlı son aşaması olan *Ekonomik ve Parasal Birlik* aşamasında Maastricht Kriterleri olarak da bilinen Maastricht Anlaşması açıklanmış ve bu anlaşmadan sonra birliğin, üye ülkeler arasındaki sosyoekonomik yakınlaşmayı artırmak adına düşük faizli fon sağlaması, üye ülkeler arasındaki en sıkıntılı ekonomik tabloya sahip, verimliliği ve üretim seviyesi düşük

[648] Kazgan, G. (2013b). *A.g.e.*, s. 288
[649] Aslanoğlu, E. (2015). 2008 Sonrası Dünya Ekonomisinde Görünüm ve İktisat Politikaları. N. Eroğlu, İ. Eroğlu, H. İ. Aydın (Ed.), *İktisadi Krizler ve Türkiye Ekonomisi* kitabı içinde (ss. 323-342). Ankara: Orion Kitabevi. s. 331

Yunanistan ekonomisinde toparlanma belirtileri göstermesine neden olmuştur. Belirtiler, kamu harcama artışları karşısında vergi gelirlerinin düşük kalması gibi finansal dengesizlik içermiş ve Yunanistan'da suni bir ekonomik büyüme süreci yaşanmıştır. ECB'nin belirlediği ortak para politikası ile üye ülkelerin bağımsız maliye politikası uyguladığı birlik içerisinde piyasa mekanizması işlemiş ve özellikle 2000-2008 yılları arasında Yunanistan'da hayat standardı yükselmiş, tüketim harcamaları önemli ölçüde artış göstermiştir[650].

Gerek küresel finans krizi sonrasında ABD'nin para arzını artırarak neden olduğu likidite bolluğunun küresel ekonomiyi canlandırması gerekse AB'nin düşük faiz uygulaması gibi ekonomik şartlarından kaynaklı olarak ülkede likiditenin arttığı ve kamu borcunun yükseldiği bir ortamda Yunanistan'da, Kasım 2009'da yapılan seçimde George Papandreou, Başbakan olarak seçilmiştir. Dönemin Merkez Bankası Başkanı George Provopoulos'un Başbakan George Papandreou ile seçim sonrası yaptığı görüşmede, düzenlenen Atina Olimpiyatları'ndaki yaklaşık 7 Milyar EUR'luk bütçe harcamasının bütçe dengesine yansıtılmayarak bütçe açığının gösterilen seviyeden daha yüksek olduğunu belirtmiş ve Başbakan George Papandreou'nun ekonomik verilerin revize edilmesi gerektiğini kamuoyuna açıklamasıyla kredi derecelendirme kuruluşu Fitch ile başlayan kredi notu düşüşü diğer kuruluşlar ile devam etmiş ve yabancı sermaye çıkışlarının hızlanması ile durum boyut değiştirmiştir[651].

Tek merkezden yönetilen ortak para birimi olmasından ya da devalüe edilecek ulusal para birimi olmamasından dolayı ekonomik olarak sıkışan Papandreou yönetimi AB'den destek talebinde bulunmuş ve mevcut ekonomiyle krizin yarattığı maliyetlerin altından bireysel hareket ederek kalkamayacağını düşünen IMF, ECB ve Avrupa Komisyonu'ndan oluşan *Troyka* ise bu talebi öncelemiştir. Belirli aralıklarla hem finansal destek hem politika önerilerinden oluşan üç kurtarma paketi sunulmuş ve bunlardan ilkine göre, 2010 yılından itibaren 3 yıl içerisinde verilecek 110 Milyar EUR'luk krediyle bütçe açığı ve kamu harcamaları düşürülerek vergi gelirlerini ve tasarruf oranlarını yükseltecek tedbirler alınacaktır. İlk uygulamadaki politika önerilerinin kısmen uygulanması Papandreou yönetimine karşı duyulan güveni zedelemiş ve Şubat 2011'de ikinci kurtarma paketi ile daha

[650] Köse, Y., Karabacak, H. (2011). Yunanistan Ekonomik Krizi: Nedenleri, Etkileri ve Alınan Tedbirlere İlişkin Bir Değerlendirme. *Maliye Dergisi, 160*, s. 291-295

[651] Ünay, S., Karahan H., Gür, N., Dilek, Ş. (2016). *Yunanistan Krizinin Anatomisi*. (1. Bs.). İstanbul: Turkuvaz Yayıncılık. s. 19-20

fazla finansman sağlanarak daha sert tedbirler içeren politika önerilerinde bulunulmuştur. İkinci pakete göre, ilk paketteki tedbir önerileri geçerliliğini koruyacak, yapısal reformlar hayata geçirilecek, özelleştirme faaliyetleri hızlandırılacaktır. Özel sektör yatırımcıları da borçlanma sürecine dahil olarak yaklaşık 107 Milyar EUR'luk iskonto (hair-cut) uygulamıştır. Toplumun birçok kesimine yayılan kriz etkileri toplumsal huzursuzluğu artırmış, alınan önlemlere ve uygulanan politikalara rağmen ekonominin rekabet gücü artırılamamış, vergi gelirleri ile özelleştirme faaliyetleri yavaş kalmış, işsizlik artmış, ücretler düşmüş, kamu borçları azaltılamamış, Troyka politikaları yeteri karşılığı bulamamıştır. EUR her geçen gün değer kaybetmiş, borsa değerleri düşüş göstermiştir. Papandreou hükümeti borçların ödenemeyeceğini açıklaması üzerine referanduma gidilmiş ve son olarak sunulan daha sert tedbirler içeren üçüncü paket referandum da reddedilmiştir. Maliye Bakanı'nın istifası sonrası tekrar görüşülen ve anlaşılan üçüncü kurtarma paketine göre; düşürülecek emekli maaşları, artırılacak KDV oranları, daha da hızlandırılacak özelleştirme faaliyetleri, düşürülecek istihdam gibi politika önerilerini içeren 86 Milyar EUR'luk kurtarma paketi protestolar eşliğinde mecliste onaylanmış ve öncelikle geciken borçlar ödenmiştir. Son derece negatif sonuçların çıktığı kurtarma paketi sürecinde; eğitim ve sağlık harcamaları gibi kamu harcamaları, tüketim harcamaları, yatırım harcamaları, enflasyon, ekonomik büyüme, GSYİH gibi makroekonomik göstergeler azalırken; dolaylı vergiler, gelir dağılımındaki bozulma, borçlanma ihtiyacı, işsizlik ve belirsizlik artmıştır[652].

Yunanistan'da patlak veren borç krizi EUR'un kullanım alanındaki diğer ülkelerin gerek doğrudan nedeni olmuş gerekse küresel finans krizinin maliyetini artıran unsur olmuştur. Örneğin; İspanya'da konut piyasası üzerinden kamu dengesinde bozulmalara neden olan bütçe açığı ve kamu borcu artışları ödemeler bilançosu kırılganlıklarını artırırken, AB'nin sunmuş olduğu ucuz kredi gibi sosyoekonomik imkanlardan yararlanan Portekiz'de ise düşük tasarruf ve ekonomik büyüme oranları karşısında artan kamu harcamaları ve borçlanma üzerinden mali dengesizlikler yaşanmış ödemeler bilançosunda tahribata neden olmuştur. Yine İtalya ve İrlanda'da gerek küresel krizden gerekse Yunanistan kaynaklı borç krizinden

[652] *A.e.*, s. 46-52

dolaylı olarak etkilenilmiş, krizin yansımaları olan bütçe açığı ve kamu borç stoku düşürülememiştir[653].

AB'nin yapısı gereği ECB tarafından yürütülen ortak para politikası ülkeler arasında koordineli olarak uygulanmış, başta kurtarma paketi örnekli APİ ile para politikası araçları optimal şekilde kullanılmıştır. Fiyat istikrarına odaklı olarak, Aralık 2011'de 489 Milyar EUR ve Şubat 2012'de 529 Milyar EUR olmak üzere düşük ve sabit faizli uzun vadeli fon transferi Avrupa bankaları ve ülke piyasalarına doğrudan sağlanmıştır. Başta İtalya ve İspanya olmak üzere Avrupa'nın diğer ülkeleri de ucuz krediden faydalanmış ve sunulan fon ile devlet tahvili alarak hem bankacılık sistemi dinamik tutulmuş hem de borçlanma oranları düşürülmüştür. Maliye politikası açısından ise para politikası benzeri ortak taban olmaması, ülkeleri ulusal politika izlenimine itmiş ve krize neden olan dinamiklere yönelik kamu giderlerini azaltıcı ve kamu gelirlerini artırıcı politikalar uygulanmıştır. Kamu açığını, kamu borcunu, kamu harcamalarını ve bütçe açığını azaltan; tasarruf ve vergi gelirlerini artıran tedbirler alınmıştır. Kısaca ekonomi politikaları açısından kriz sürecine, genişletici para politikası ve sıkı maliye politikası eşlik etmiştir[654].

Başta Güney Avrupa ülkeleri olmak üzere süreç içerisindeki sosyoekonomik gelişmeler neticesinde hükümetlerin istifaları ile sonuçlanan borç krizi ve yansımaları yaşanmıştır[655].

Avrupa Birliği'nin EUR kullanım alanına yayılan borç krizinin başlıca nedenleri şu şekilde sıralanabilir[656]:

a. Borç krizinin öngörülememesi,
b. Ekonomi politikalarının uyumsuzluğu,
c. Maastricht kriterlerine uyulmaması,
d. Riskin yanlış fiyatlanması ve sermayenin etkinsiz dağılımı,
e. Küresel finans krizinin etkileri,
f. Kredi derecelendirme kuruluşlarının krizi derinleştirmesi,

[653]Tayfur, M. F. (2015). Tarihsel Süreç İçinde Güney Avrupa'nın Borç Krizi: Yunanistan, İspanya ve Portekiz. F. Şenses, Z. Öniş, C. Bakır (Der.), *Ülke Deneyimleri Işığında Küresel Kriz ve Yeni Ekonomik Düzen* kitabı içinde (ss. 187-218). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 208-211
[654]Ayan, S. (2012). *Avrupa Borç Krizi ve Küresel Yansımaları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli. s. 94-106
[655] Tayfur, M. F. (2015). *A.g.e.*, s. 212-213
[656]Eser, L. Y., Ela, M. (2015). Avrupa Borç Krizi: Nasıl, Neden ve Nereye?. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10 (1)*, s. 215-220

g. Bankacılık ve borç krizinin birbirini tetiklemesi,
h. Makroekonomik dengesizliklerin göz ardı edilmesi,

Krizin işleyişteki temel nedenleri olarak; ekonomi politikalarının EUR alanı ülkeleri arasında koordine olamamasına neden olan AB'nin kurumsal yapısı, yüksek boyutlardaki borçlanma ve yapısal dengesizlik gösterilmiştir[657].

Türkiye, gerek artan küreselleşmenin etkisiyle yaşanan belirsizliklerin hızlı yayılması gerekse Gümrük Birliği Anlaşması'ndan dolayı AB ile dış ticaret ve finans olmak üzere iki kanal aracılığıyla etkileşimde bulunmuştur. Krizin; dış ticaret kanalı maliyetini, ithalat talebi azalan Avrupa ülkelerinden doğan dış ticaret hacmini İslam İşbirliği Teşkilatı ülkelerine yönelen ihracat hacmi ile minimize etmiş, finans kanalı maliyetine ise ağırlıklı olarak Avrupa ülkelerinden gelen ve kriz sürecinde azalan uzun vadeli doğrudan yabancı yatırımlar aracılığıyla katlanılmıştır[658]. Avrupa'da yaşanan kriz süreci Türkiye'yi düşük de olsa artan bütçe açıklarına ve borçlanma ihtiyacına itmiş, özellikle Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile sermaye yapısı güçlendirilen bankacılık sayesinde tedirginlik kısa süre de atlatılmıştır[659].

Güç dengeleri değişen küresel ekonominin aktörlerinden olan Türkiye'de mevcut ekonomik pozisyonun geliştirilmesi amacıyla 1 Temmuz 2013tarihli; uluslararası piyasalarda rekabet gücünün artırıldığı, ekonomi politikaları arasındaki koordinasyonun ve sektörel etkileşim ağının sağlandığı, toplumun refah seviyesinin yükseltildiği, yoksulluk sorununun kalmadığı, gelirin adil dağıldığı, kaynakların etkin kullanıldığı, insani gelişmişliğin öncelendiği, ekonomide özel sektör kesimlerinin daha aktif görev alırken devletin piyasada denetim ve koordinasyon gibi düzenleyici rol aldığı, uzun vadede ekonomik büyümenin istikrarlı olarak sürdürülebildiği, daha çok kalkınma politikalarının ağırlıkta olduğu insan odaklı kurumsal yapı ile birlikte sosyoekonomik hedeflere ulaştıracak politikaları barındıran Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanmıştır[660].

---

[657]Çakaş, C. Ö. (2019). Euro Krizinin Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir İnceleme. *Alanya Akademik Bakış, 3 (1)*, s. 77

[658]Kar, M., Taban, S. (2015). Avrupa Birliği Borç Krizinin Türkiye Ekonomisine Etkisi. N. Eroğlu, İ. Eroğlu, H. İ. Aydın (Ed.), *İktisadi Krizler ve Türkiye Ekonomisi* kitabı içinde (ss. 551-565). Ankara: Orion Kitabevi. s. 556-562

[659]Sugözü, İ. H. (2010). Son Borç Krizi ve Türkiye'nin Borçluluk Durumu. İ. Kalaycı (Der.), *Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları* kitabı içinde (ss. 209-231). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. s. 222

[660]T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*. 14 Şubat 2020 tarihinde http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2014-2018.pdf adresinden erişildi.

Başarısızlıkla sonuçlanan 15 Temmuz 2016 tarihli darbe girişiminin bilançosunu; gerek FED'in faiz seviyesinde değişiklik yapmaması gerek küresel krizin sirayet ettiği ülkelerin negatif faiz uygulamaya devam etmesi gerekse AB'deki genişletici etkilerin sürmesi gibi Türkiye ekonomisini pozitif etkileyen uluslararası konjonktür ile hem siyasilerin hem de TCMB ve SPK gibi kuruluşların uluslararası piyasalara güven verici açıklamaları hafifletmiş olsa da ülke ekonomisinin sermayeye olan bağımlılığı gerçeği ile bir kez daha karşı karşıya kalınmıştır[661].

ABD'nin 2016 yılı itibariyle küresel krizin etkilerini gidererek faizleri artırmaya ve para arzını kademeli olarak daraltmaya gitmesinin küresel ekonomi de ulusal para birimlerinin değer kaybetmesine neden olduğu dönemde Türkiye, özellikle uluslararası platformda başta ekonomik açıdan olmak üzere ciddi bir güven sorunu doğuran, ekonomi üzerindeki yükü artırarak performans düşüklüğüne neden olan ve makroekonomik dengeleri sarsan şu sosyoekonomik gelişmelere maruz kalmıştır[662]:

a. Rusya ile düşürülen uçak meselesinden kaynaklanan karşılıklı ambargo uygulamaları ve özellikle düşen turizm gelirleri,
b. Avrupa ülkelerindeki borç krizi etkilerinin sürüyor olmasının Türkiye ekonomisi için ihracat pazarı sorununu devam ettirmesi,
c. Suriye'den geçici olarak yerleşen mülteci sorunu, sınır ötesi askeri operasyonların bölgeye getirdiği hareketlilik, bölgenin imar edilmesi gibi kamu harcamalarını artıran Güneydoğu'sundaki gelişmeler,
d. Anayasada yapılan değişiklik ile zemini hazırlanan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin yaratmış olduğu belirsizlik,

Mevcut sağlıksız ekonomik yapının işleyişi ve konjonktürel yansımalarla ekonomide kaybedilen dinamizm, yurt içerisinde talep artışıyla telafi edilmek istenmiş ve bu doğrultuda; istihdam ve kredi artışı gibi para politikası, vergi yapılandırma ve teşvikleri ile özel sektör yatırımlarına yönelik vergi teşvikleri gibi maliye politikası geliştirilmiştir[663].

[661]Akçay, Ü. (2016). *15 Temmuz'un Ekonomik Etkileri*. 4 Mart 2020 tarihinde https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2016/08/08/15-temmuzun-ekonomik-etkileri/ adresinden erişildi.
[662]Özbülbül, M. (2016). *Yaklaşmakta Olan Büyük Ekonomik Kriz Durdurulabilir mi?*. 4 Mart 2020 tarihinde http://ankaenstitusu.com/yaklasmakta-olan-buyuk-ekonomik-kriz-durdurulabilir-mi/adresinden erişildi.
[663]Konukman, A. (2019). Kriz, Bütçe ve Mali Politikalar. *Mülkiye Dergisi, 43 (1)*, s. 297

Siyasi kadronun, içerisinde bulunan ekonomik duruma istinaden kriz söylemi ve erken seçim açıklamalarının yine siyasiler tarafından kamuoyunda eleştirilmesi ve sonrasında alınan erken seçim kararı, ekonomik bunalımı görünür kılmış, sermaye çıkışlarını hızlandırarak cari açık seviyesini artırmıştır[664]. Londra'da Mayıs 2018 tarihinde uluslararası finans çevreleriyle gerçekleştirilen görüşmede Cumhurbaşkanı'nın, IMF'nin sıkı ekonomi politikası ve disipline edilmesi gereken kamu maliyesi tavsiyelerini eleştirel tutumu, görüşmenin taraflarını tedirgin ederek TL'nin hızla değer kaybetmesine, enflasyonun yükselmesine neden olmuştur[665]. Mayıs ayından başlayarak Ağustos ayına dek uzanan süreçte kurdaki sıçrama, TL'ye %40 değer kaybettirmiş ve TCMB sermaye çıkışlarını engellemek amacıyla faiz artırımına gitmiştir[666]. ABD ile Türkiye arasında yaşanan Rahip Brunson meselesindeki siyasi gerilimin gümrük vergilerinin artırılması üzerinden ekonomik yaptırım kararlarına dönüşerek iki ülke arasında yaşanan restleşme ve ekonomi politikaları arasında koordinasyon sorununa neden olarak sürece müdahale edilmesini kısıtlayan yeni Cumhurbaşkanlığı sistemi Türkiye'de yaşanan döviz bunalımını ivmelendirmiştir[667]. Fonlama maliyetlerinin yükseldiği, durgunluk sürecinin yaşandığı atmosferde, kriz söylemlerinin azaltılması ve talep yaratılması amacıyla çeşitli uygulamalar ile fiyatlar düşürülmüş, bilançonun ağırlaşması engellenmeye çalışılmıştır[668].

Kısa süre içerisinde yaşanan kurdaki sıçramanın etkilerini minimize etmek amacıyla koordine edilmiş plan ihtiyacı doğmuş[669] ve bu çerçevede hazırlanan Temmuz 2019 tarihli On Birinci Kalkınma Planı'na göre; devletin denetleyici ve düzenleyici olarak rol alacağı piyasalardaki aksaklıklar giderilerek piyasaların rekabet gücü artırılacak, sıkı para ve maliye politikası araçlarıyla gelirler politikası koordineli bir şekilde uygulanacak, demokratik hukuk devleti anlayışının siyasi ve makroekonomik istikrarla yabancı sermayeye vereceği güvenle ithalata bağımlılık ve cari açık düşürülecek iken üretim, istihdam ve ihracat artırılacak, öncülük edecek sanayi sektörü aracılığıyla verimlilik artışına odaklanan istikrarlı ve ihracata dayalı

[664]Akçay, Ü. (2019). *Açmazlara Sıkışmak*. 7 Mart 2020 tarihinde https://www.birartibir.org/emek/263-acmazlara-sikismakadresinden erişildi.
[665]Akçay, Ü. (2018). *Çıkmaz Sokakta Arayışlar*. 4 Mart 2020 tarihinde https://birartibir.org/emek/72-cikmaz-sokakta-arayislar adresinden erişildi.
[666]Albayrak, Ö. (2019). Avrupa Birliği Deneyiminin Işığında Kemer Sıkma Politikaları ve Türkiye'nin Krizi. *Mülkiye Dergisi, 43 (1),* s. 318
[667]Akçay, Ü. (2018). *2018'de Adım Adım Krize*. 5 Mart 2020 tarihinde https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/12/20/2018de-adim-adim-krize/adresinden erişildi.
[668]Akçay, Ü. (2018). *2018-2019 Krizinin Aşamaları*. 7 Mart 2020 tarihinde https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/12/27/2018-2019-krizinin-asamalari/adresinden erişildi.
[669]Soral, B. (2015). *Tünelin Sonu Kriz*. (1. Bs.). İstanbul: Destek Yayınları. s. 247

ekonomik büyüme modeli uygulanacak, özel sektör yatırımları öncelikli sektörlere yönlendirilerek toplam yatırımlar artırılacaktır[670].

Gelişen; ekonomik büyümenin azalması, enflasyon ve işsizliğin artması, reel sektör ticari faaliyetlerinin yavaşlaması gibi etkiler karşısında panikleyen siyasi yönetim, Eylül 2018'de gerçekleştirilen ikinci Londra görüşmesi sonrasında ilk görüşmede sunulan IMF tavsiyelerini, *Yeni Ekonomi Programı* adı altında açıklayarak faizleri yükseltmiş[671] ise de ekonominin geldiği nokta itibariyle stagflasyon riski artmıştır[672].

Genel olarak makroekonomik değişkenlere ve daha çok daraltıcı maliye politikası hedeflerine odaklı[673], Eylül 2019 tarihli Yeni Ekonomi Programı'na göre; enflasyon ile mücadele edilerek bütçe açığı ve sermaye hareketlerinin neden olduğu ekonominin kırılganlığı düşürülecek, bankacılığın sermaye yapısı güçlendirilerek finansal piyasalarda derinlik sağlanacak, cari denge sağlıklı bir yapıya kavuşturularak finansal istikrarın sağlanması noktasında koordine edilecek, vergi reformu gerçekleştirilerek vergi gelirleri artırılacak, ekonomik büyümeye destek olacak şekilde On Birinci Kalkınma Planı dahilindeki altyapı yatırımları hayata geçirilecek, uygulanacak ekonomi politikaları ile uygulayıcı kurumlar arasında koordineli etkileşim sağlanacaktır[674].

Olgunlaşan kur şokunun nedenleri şu şekilde sıralanabilir[675]:

a. 2008 küresel ekonomik krizi sonrasında küresel anlamda bol ve ucuz para sisteminin devam edeceğinin varsayılması,
b. Birikimli giden yüksek cari açık ve net pozisyon açığı,
c. Yüksek borçluluğa sahip ve döviz kısa pozisyonu taşıyan reel sektör,
d. Finansal sektörün zayıf kredi analiz ve politikaları,

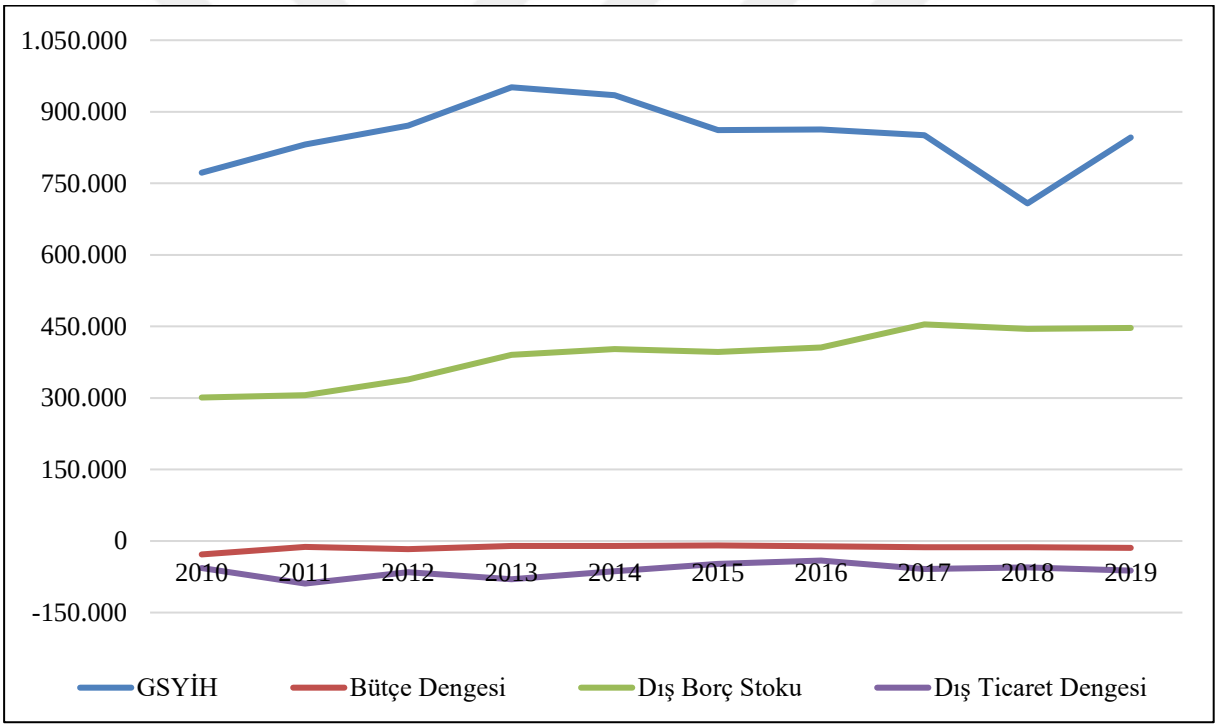
---

[670]Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*. s. 27-28. 7 Mart 2020 tarihinde www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf adresinden erişildi.
[671]Boratav, K. (2019). *Ekonomik Bunalımın Seyri*. 8 Mart 2020 tarihinde https://haber.sol.org.tr/yazarlar/korkut-boratav/ekonomik-bunalimin-seyri-265954adresinden erişildi.
[672]Ölmezoğulları, N. (2019). Küresel Kapitalizme Eklemlenme Sürecinde 1994'ten 2018'e Türkiye'nin Krizleri. *Mülkiye Dergisi, 43 (1)*, s. 231
[673]Boratav, K. (2019). Sermeye Hareketleri ve Türkiye'nin Beş Krizi. *Çalışma ve Toplum, 60*, s. 322
[674]Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı (2019). *Yeni Ekonomi Programı 2020-2022*. s. 7-8. 10 Mart 2020 tarihinde https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/10/Yep-Eylül-1.pdfadresinden erişildi.
[675]Köylüoğlu, B. (2019). *1994, 2001 ve 2018 Ekonomik Krizlerinin Karşılaştırılması*. 7 Mart 2020 tarihindehttps://www.stratejivefinans.com/kriz-dinamiklerini-anlamak-1994-2001-ve-2018-ekonomik-krizlerinin-karsilastirilmasi/adresinden erişildi.

e. Rant ekonomisinin büyümesi,
f. YİD projelerinin ekonomik faydasını aşan riskler oluşturması,
g. Para politikasında faizleri düşük tutarak enflasyonun kontrol edileceği varsayımı,
h. İç talebi körükleyerek büyüme modeli,
i. Reel sektörün prodüktivitesi düşük yatırımları,
j. İç pazar satışlarını ve karlılığını maksimize eden reel sektör stratejisi,
k. İç siyasi riskler,
l. Batı dünyası ile gerilen ilişkiler,

Konjonktürel ekonomi politikalarının uygulandığı ve sosyoekonomik gelişmelerin şekillendirdiği göstergeler Grafik 19 ve Grafik 20'de gösterilmiştir.

Grafik 3.19: Göstergelerin 2010-2019 yılları arasındaki değerleri (Milyon USD)*

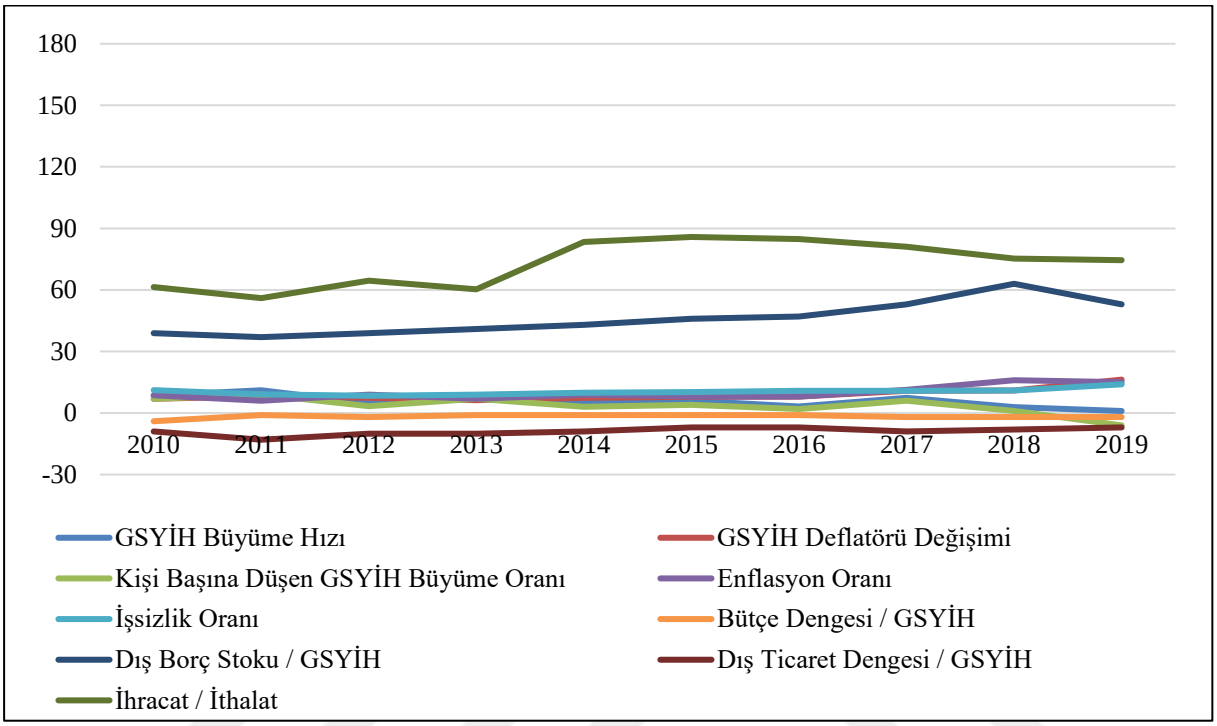

Küresel kriz etkilerini gidererek yükseliş gösteren GSYİH, 2013 yılı sonrasında dalgalanmış ve özellikle 2018 yılında yaşanan kur şokuna istinaden dönem içerisindeki en düşük değerini almıştır. İnişli çıkışlı trend izleyen bütçe açığının küresel kriz döneminden sonra en yüksek seviyesine kur şoku döneminde ulaşmıştır. Dış borç stoku, artarak artan negatif seyrini sürdürmüştür. Dış ticaret açığı dönem içerisinde dalgalı trend izlemişse de gerek küresel

* Gösterge değerleri için Bkz. Ek 3

krizin etkisiyle gerekse kur sıçramasıyla bağlantılı olarak TL'deki değer kayıpları sonrasında azalış göstermiştir.

Grafik 3.20: Göstergelerin 2010-2019 yılları arasındaki değerleri (%)

Küresel kriz sonrasında hızlı toparlanma sürecine giren ekonomik büyüme 2011 yılında en yüksek seviyesine ulaşırken dönem içerisinde dalgalı seyir izlemiş ve 2017 yılından itibaren azalarak 2019 yılında en düşük değerini almıştır. İstikrarsızlığın göstergesi olan deflatördeki dalgalanma giderilememiştir. Kişi başına düşen GSYİH büyüme oranı, küresel kriz sonrasında hızla yükselmiş kur şoku sonrası en düşük değerini almıştır. Enflasyon oranı da yüksek seyir izlemiş özellikle kur şoku öncesinde yükselerek 2019 yılında maksimum seviyesine ulaşmıştır. Küresel kriz döneminde uygulanan politikalar neticesinde azalan işsizlik 2013 yılından itibaren tekrar yükselişe geçmiş kur şokunun yansıması olarak 2019 yılında tepe değerine ulaşmıştır. Bütçe açıklarının GSYİH içerisindeki payı küresel kriz sonrasında düşürülmüş kur şokunun etkisiyle tekrar yükselmiştir. Dış borç stokunun GSYİH içerisindeki payı %40 bandının üzerinde izlemiş kur şokuyla en yüksek değerini almıştır. Gerek dış ticaret açıklarının GSYİH içerisindeki payı gerekse ihracatın ithalatı karşılama oranı dönem içerisinde dalgalı seyir izlemiş gösterge performansı düşük kalmıştır.

Özetle, kriz dönemlerinde uygulanan ekonomi politikaları kriz süreci sonrasında hızlı toparlanma göstermiş olsa da etkileri kısa süreli kalmış göstergeler dalgalanmış ve düşük seyir izlemiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye Cumhuriyeti, ekonomik anlamda son derece kısıtlı ve çalkantılı bir dönemde kurulmuş, ekonomiye kazandırma çabaları içerisinde Büyük Buhran'ın etki alanına girmiştir. Krizin de etkilerini göstermeye başladığı dönemde devletçi politika uygulamaları kendini göstermiş ve ithal ikameci politikalar eşliğinde yerli ekonomi korunmuştur. Kısıtlı imkanlar sürerken, sanayileşme çabaları hedeften öteye gidemezken Avrupa'da beliren İkinci Dünya Savaşı ihtimali ekonomiyi tekrar sekteye uğratmış ve uygulanacak plan ihtiyaç haline gelmiştir. İlk çok partili seçimin yapıldığı ve liberal ekonomi politikalarının uygulandığı dönemde istikrarsızlık seviyeleri, uluslararası kuruluşlarının fikir ve tavsiyelerinin alınmasına uzanmıştır. Kalkınma planlarının ve stand-by anlaşmalarının yoğun olarak uygulandığı 1960'lı yıllarda dahi ekonomik istikrarsızlık giderilememiş, yapısal sorunlar varlığını sürdürmüştür. Dinamikleri itibariyle sorunlu ekonomi, 1970'li yıllarda petrol krizleriyle karşılaşmış, döviz darboğazları yaşamıştır. Ekonomi politikalarında köklü değişikliğin yaşandığı 1980'li yıllarda sermaye hareketleri serbestine uygun şartlar oluşmadığı halde geçilmiş, herhangi bir ekonomik gelişme kolay transfer edilir duruma gelmiş, yapısal ve kronik sorunlar perçinlenmiştir. Sınır komşu ülkelerinin iç savaş halinde olması ve özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısındaki krizlerin domino etkisiyle farklı ülkelere sıçradığı bir dönemde mevcut ekonomik sorunların giderilmesinden ziyade krizlerin etkisinde kalınmış, uygulanan plan ve alınan stand-by anlaşmalarına yaşanan depremler eklenmiştir. Siyasi gerilimin kamuoyu önünde yaşandığı ve günümüz iktidarı AKP hükümetinin erken seçimle seçildiği 2000'li yıllar, siyasi istikrarsızlığın zirve yaptığı dönemin sonucu olmuştur. Mortgage krizinin etkileriyle Avrupa ülkelerinin krize girmesi 2010-11 yıllarında Yunanistan ile başlayan Euro Krizi'ne neden olmuş, ülke içerisinde siyasi darbe girişimi ve ABD ile yaşanan siyasi gerilim 2018 yılındaki kur sıçramasını hazırlamıştır.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin mirası olarak, devletin yönetim anlayışıyla paralel özellikler göstermektedir. İmparatorluk döneminde, devletin yönetim biçiminde veya toplumun yaşayış biçiminde zaman zaman esnemeler meydana gelmiş, devlet yetkilileri toplumun yönetimini geleneksel kurallara dönerek uygulamıştır. Toplum, gelişim dinamiklerine paralel hareket edememiş, dini kuralların ağırlıkta olduğu bir devlet yönetimine maruz kalmıştır. Osmanlı Devleti yetkilileri tarafından yeni fetihlerden ziyade üzerinde bulunduğu topraklardaki hakimiyeti nitelemek öncelikli olmuştur. Bu anlayış, coğrafi

keşiflere dahil olunamamasına ve keşfedememenin getirdiği etkilere neden olmuştur. Hammadde ve doğal kaynak girişleri zayıflamış, ucuz işgücü sağlanamamıştır. Mevcut ticaret yollarının da değişmesiyle hakimiyeti altındaki topraklarda bulunan ticaret yolları önemini kaybetmiştir. Bilim ve teknik gelişmede öncü rol oynamaması Sanayi Devrimi'ne öncülük edilememesini getirmiş, makineleşmeye ve kitlesel üretime geçilememiştir. Verilen imtiyazlar, savaş ekonomisi, nüfus artışı gibi birçok neden devletin gerilemesine yol açmıştır.

Cumhuriyet kurucuları, mevcut ekonominin özelliklerine göre hareket etmiş, sanayileşme çabalarına devlet öncülük etmiş, kurulan fabrikalar, kongrelerde alınan ekonomi ağırlıklı kararlar alınmıştır. Atatürk sonrası dönemdeki ülke ekonomisi, başta siyasi istikrarsızlık ve uluslararası kaynaklı ekonomik krizler olmak üzere birçok içsel ve dışsal nedenlere bağlı olarak alınan destek programları ve uygulanan kalkınma planları, ihtiyaç duyulan dönem ile sınırlı kalmış, sürdürülememiştir. Özellikle kriz dönemlerinde uygulanan ekonomi politikaları, krizlerin yarattığı etkilere paralel olarak geliştirilmiştir. Dönem dönem krizlerin etkileri görüldükçe ekonomi politikaları uygulanmış, dönem dönem de krizlerin nedenleri yanlış teşhis edilmiştir. Dolayısıyla krizden çıkış politikaları etkinliğini yitirmiş, çıkış sürecini uzatmış, maliyetleri artırmıştır. Uluslararası kuruluşlardan alınan yardımlar ile öncelikli borçların ödenmesi gibi dönemsel ihtiyaçlar karşılanmış, yüksek enflasyon gibi bütçe ve dış ticaret açıkları gibi ekonominin yapısal sorunları giderilememiştir. Ekonomik büyüme noktasında arzulanan hedefler belirlendiğinden ekonomik yapı göz ardı edilmiş, ekonomik istikrarsızlık giderilememiş, sürdürülebilirlik sağlanamamıştır. Sermaye hareketlerinin liberalize edilmesiyle kriz dönemleri artış göstermiş, alınan tedbirsel politikalar etkinliğini kaybetmiştir. Yine sermaye hareketleriyle ilintili olarak göstergelerdeki dalgalanma artmış, dalgalanma kriz dönemlerinde belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Kriz dönemlerinde uygulanan ekonomi politikaları, sosyoekonomik gelişmelerin de etkisiyle ağırlık olarak hedeflenen performansın altında kalmış, istenilen sonucu verememiştir. Bu duruma ekonomik anlamda neden olan faktörler, yapısal sorunlar çatısı altında toplanan enflasyon, bütçe ve dış ticaret açığı ile siyasi istikrarsızlıktır.

Özellikle sermaye hareketlerinin küresel boyut kazanmasıyla ülke ekonomilerinin dinamikleri iç içe girmiş, ekonomi de sağlanması arzulanan dengeye ulaşmak zorlaşmaktadır. Ekonominin denge hedefine hizmet eden faktörlerden ekonomi politikası uygulamalarının özellikle kriz dönemlerinde önemi artmakta, politika uygulamasının amacı ile uzun dönemde getireceği

sonuçların analizi üzerinde önemle durulması gereken bir konu olarak dikkat çekmektedir. Dolayısıyla önerimiz, ülke ekonomisinin başta yapısal ve kronik sorunları giderilmeli, sosyoekonomik dinamiklerine göre politika geliştirilmeli, süreçleri yöneten kurumlar sorumlulukları dahilinde doğru araçlar ile doğru noktaları hedeflemeli, üretim altyapısı harekete geçirilmeli, ekonomik büyüme kalkınma süreçlerinin sürdürülebilirliği sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Acartürk, E., Kılıç, R. (2011). Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların İktisadî ve Siyasî Perspektiften Analizi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi Dergisi, 29 (2),* 1-21

Acun, F. (2002). Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması. *Türkler* içinde (c. 9, ss. 1665-1683). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları

Açıkgöz, Ö., Özkan, B. (2009). *1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri*. 7 Ekim 2019 tarihindehttps://www.mevzuatdergisi.com/2009/04a/01.htm adresinden erişildi.

Afşar, M. (2004). *Finansal Küreselleşme ve Türk Bankacılık Krizleri Üzerine Etkisi*. (1. Bs.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları

Akalın, G. (2001). Güçlü Ekonomiye Geçiş Programına Genel Bir Bakış. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı-I, 41*, 602-609

Akalın, G., Erkişi, K. (2007). Türkiye'de Seçim Ekonomisi Uygulamalarının Geleneksel Oportünist Seçim Çevrimleri Açısından Değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 3 (5)*, 89-116

Akbilmez, A. (2012). *Osmanlılarda Ekonomik Hayat*. 2 Haziran 2019 tarihinden http://abdurrahmanakbilmez.blogspot.com/2012/05/osmanli-ekonomisi.html adresinden erişildi.

Akbulut, H. (2002). Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, 5*. 6 Eylül 2019 tarihinde http://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-ve-kalkinma-teskilati.tr.mfa adresinden erişildi.

Akçay, E. Y., Kodaman, T. (2010). Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Türkiye'ye Bıraktığı Miras. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*, 75-92

Akçay, Ü. (2016). *15 Temmuz'un Ekonomik Etkileri*. 4 Mart 2020 tarihinde https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2016/08/08/15-temmuzun-ekonomik-etkileri/ adresinden erişildi.

Akçay, Ü. (2018). *2018'de Adım Adım Krize*. 5 Mart 2020 tarihinde https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/12/20/2018de-adim-adim-krize/adresinden erişildi.

Akçay, Ü. (2018). *2018-2019 Krizinin Aşamaları*. 7 Mart 2020 tarihinde https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/12/27/2018-2019-krizinin-asamalari/adresinden erişildi.

Akçay, Ü. (2018). *Çıkmaz Sokakta Arayışlar*. 4 Mart 2020 tarihinde https://birartibir.org/emek/72-cikmaz-sokakta-arayislar adresinden erişildi.

Akçay, Ü. (2019). *Açmazlara Sıkışmak*. 7 Mart 2020 tarihinde https://www.birartibir.org/emek/263-acmazlara-sikismak adresinden erişildi.

Akdağ, M. (1945). Tımar Rejiminin Bozuluşu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 3 (4),* 419-431

Akgül, U. (2010). Sürdürülebilir Kalkınma: Uygulamalı Antropolojinin Eylem Alanı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi, 24*, 133-164

Akıncı, A. (2014). Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 9 (1)*, 55-72

Akkuş, Y. (2009). Osmanlı ve Avrupa'nın İktisat Politikaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz (XIV. ve XV. Asırlar). *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 52*, 107-140

Aksoy, S. (1998). Cumhuriyetle Beraber Sanayileşme. *Yeni Türkiye Dergisi, Cumhuriyet Özel Sayısı-V, 23-24*, 3483-3500

Aktan, C. C. (1988). Osmanlı Tımar Sisteminin Mali Yönü. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 52*, 69-78

Aktan, C. C., Tunç, M. (1998). Bilgi Toplumu ve Türkiye. *Yeni Türkiye Dergisi, 21. Yüzyıl Özel Sayısı-I, 19*, 118-134

Aktan, C. C., Şen, H. (2001). Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı-II, 42*, 1225-1230

Aktan, C. C., Dileyici, D., Saraç, Ö. (2002). Osmanlı Tarihinde Vergi İsyanları-I. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7 (2)*, 1-32

Aktürk, L. N. (2011). *Uluslararası Makro Ekonomik Politikaların Koordinasyonu ve Yayılımı: Türkiye Örneği*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul

Akyıldız, H., Eroğlu, Ö. (2004). Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9 (1)*, 43-62

Alataş, S. (2014). *Ekonomik Kalkınmayı Belirleyen Faktörler: Ampirik Bir Analiz*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın

Albayrak, Ö. (2019). Avrupa Birliği Deneyiminin Işığında Kemer Sıkma Politikaları ve Türkiye'nin Krizi. *Mülkiye Dergisi, 43 (1),* 305-333

Aldan, A., Üngör, M. (2012). Milli Gelir, Yurtiçi Hasıla ve Dış Ticaret Hadleri Üzerine Bir İnceleme. *ODTÜ Gelişme Dergisi, 39 (2),* 179-196

Alkin, E. (2004). Piyasa Ekonomisine Kamu Müdahalesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (6),* 1-7

Alpay, Y., Alkin, E. (2017). *Olaylarla Türkiye Ekonomisi*. (1. Bs.). İstanbul: Humanist Kitap Yayıncılık

Altan, R. (2008). *Birleşmiş Milletler'in Kalkınma Faaliyetleri ve Türkiye'ye Yansımaları*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara

Altay, N. O. (2014). Türk Ekonomisinde 1923-1939 Dönemi ve Devletçilik Görüşü. *İktisat ve Toplum Dergisi, 48,* 15-26

Altınay, A., Akıncı, Ö. S. (2018). Antik Dönemden Bretton Woods'a Finansal Düzenlemelerin Yolculuğu. *Finans-Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi, 55 (643),* 25-46

Altınay, A., Akıncı, Ö. S. (2018). Sanayi Devriminden 1990'lara Dünyadaki Finansal Yapının Gelişimi ve Bretton Woods Kurumlarının Ortaya Çıkış Süreci. *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi, 2 (5),* 1-18

Altınırmak, S., Eyüboğlu, A. (2016). Ekonomik Krizlerin Nöroekonomi Kavramı Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi, 72*, 67-82

Altundağ, Ş. (1945). Osmanlı İmparatorluğunun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 5 (2),* 187-197

Apaydın, F. (2018). Türkiye'de İşsizliğin Karakteristiklerinin Karşılaştırmalı Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 30*, 159-200

Aras, O. N., Öztürk, M. (2015). 1998 Rusya Krizi: Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Tıkanma. N. Eroğlu, İ. Eroğlu, H. İ. Aydın (Ed.), *İktisadi Krizler ve Türkiye Ekonomisi* kitabı içinde (ss. 241-271). Ankara: Orion Kitabevi

Arın, T. (2003). *Türkiye'de Mali Küreselleşme ve Mali Birikim ile Reel Birikimin Birbirinden Kopması*. (1. Bs.). İstanbul: İletişim Yayınları

Armağan, A. (2011). Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler. *Gazi Akademik Bakış Dergisi, 5 (9),* 139-156

Armağan, Y. (2017). *Ne kaynaklar kıt ne de ihtiyaçlar sınırsız*. 2 Ocak 2019 tarihinde http://www.gercekhayat.com.tr/yazarlar/ne-kaynaklar-kit-ne-de-ihtiyaclar-sinirsiz/ adresinden erişildi.

Arslan, G. (2015). Osmanlı Devleti'nin Dış Borçları ve Yeniden Yapılandırma Süreci (1930-1933). *International Journal of History Studies, 7 (4),* 1-23

Arslan, G. E. (2013). Ekonomik Büyüme, Kalkınma ve Gelir Dağılımı. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6 (2)*, 45-52

Arslan, M. (2016). 2. Dünya Savaşı ve Türkiye'de Savaş Ekonomisi. *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi, 2 (2)*, 1-14

Arzova, S. B. (2019). İkinci Petrol Krizi: Nedenleri, Dünya ve Türkiye Ekonomisine Etkileri. T. Münyas (Ed.), *Türkiye'nin Ekonomik Krizleri* kitabı içinde (ss. 143-160). İstanbul: İstanbul Okan Üniversitesi

Asarkaya, F. (2019). *2008 Küresel Ekonomik Krizinin Makroekonomik Göstergeler Üzerinden Karşılaştırmalı Analizi: Türkiye, Arjantin ve Meksika*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Aksaray Üniversitesi, Aksaray

Aslan, H. (2014). *Siyasetin Ekonomiye Etkisi*. 16 Ocak 2019 tarihinde https://www.haberturk.com/yazarlar/huseyin-aslan/917385-siyasetin-ekonomiye-etkisi adresinden erişildi.

Aslanoğlu, E. (2015). 2008 Sonrası Dünya Ekonomisinde Görünüm ve İktisat Politikaları. N. Eroğlu, İ. Eroğlu, H. İ. Aydın (Ed.), *İktisadi Krizler ve Türkiye Ekonomisi* kitabı içinde (ss. 323-342). Ankara: Orion Kitabevi

Aşcı, H. B. (2007). *Türkiye'nin 150 Yıllık Borç Serüveni (1855-2005)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Başkent Üniversitesi, Ankara

Atay, M. (2010). Küresel Krizde Kriz Erken Uyarı Sinyalleri Olarak Uluslararası Sermaye Hareketleri. İ. Kalaycı (Der.), *Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları* kitabı içinde (ss. 361-385). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık

Ateş, D., Samur Gökmen, G. (2013). Bir Akademik Disiplin Olarak Uluslararası Politik Ekonominin Sınırları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15 (1)*, 45-71

Atıcı, G., Gürsoy, G. (2010). Uluslararası Finansal Krizler ve Türk Bankacılık Sektörü. İ. Kalaycı (Der.), *Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları* kitabı içinde (ss. 255-271). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık

Avcı, M. (2014). Atatürk Dönemi Demiryolu Politikası. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 54*, 39-58

Ay, H., Uçar, Ö. (2015). Üç Küresel Ekonomik Krizin Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17 (1)*, 11-32

Ayan, S. (2012). *Avrupa Borç Krizi ve Küresel Yansımaları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli

Aydemir, C., Güneş, H. H. (2006). Merkantilizmin Ortaya Çıkışı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 5 (15)*, 136-158

Aydın, D., Aksoy, E. (2012). Nazilli Sümerbank Fabrikası'nın Sosyal Tesis Binası'nın İşlevsel Dönüşümü İçin Analizler. *Güney Mimarlık Dergisi, 8*, 40-45

Aydın, H. V. (2001). Tımar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 12 (12),* 65-104

Aydın, M. K. (2019). Millî Korunma Kanununun Hayata Geçirilişi (1940) ve Tek Parti Dönemi Uygulamaları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 29 (1)*, 413-428

Aydoğan, M. (2018). *İzmir İktisat Kongresi*. 20 Eylül 2019 tarihinde http://kuramsalaktarim.com/izmir-iktisat-kongresi/ adresinden erişildi.

Aydoğdu Bağcı, S. (2016). Kasım 2000 ve Şubat 2001 Ekonomik Krizlerinin Dış Ticarete Etkileri. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8 (3)*, 46-54

Ayvaz, M. E. (2015). *Türkiye Demokrasisi Bağlamında 14 Mayıs 1950 Seçimlerinin Anlamı*. 5 Eylül 2019 tarihinde https://www.setav.org/turkiye-demokrasisi-baglaminda-14-mayis-1950-secimlerinin-anlami/ adresinden erişildi.

Bağce, H. E. (2010). *Rousseau'da Toplum Sözleşmesi, Siyasal Meşruiyet ve Katılımcı Demokrasi*. 06 Haziran 2019 tarihinde http://www.emrebagce.com/yayinlar/Rousseauda-toplum-sozlesmesi-siyasal-mesruiyet-ve-katilimci-demokrasi.pdf adresinden erişildi.

Bağcı, E., Börü, M. K. (2018). Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Arasındaki İlişki: Türkiye'de Ekonometrik Bir Analiz. *Journal of Academic Value Studies, 22*, 890-897

Bahar, O., Erdoğan, E. (2011). 1994 ve 2000 Krizleri Sonrasında Türkiye'de Uygulanan Finansal Regülasyon Politikaları. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, 27*, 26-44

Bakırtaş, D., Demirhan, H. (2015). İhtiyaç ve İstek Paradoksu: İktisadi ve Metafizik Bir Yaklaşım. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 3 (3)*, 71-87

Bal, O. (2017). Sürdürülebilir Ekonomik Büyüme Kavramına Teorik Bakış. *Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı* kitabı içinde (ss. 348-355). İstanbul: Beykent Üniversitesi

Balı, S., Büyükşalvarcı, A. (2011). *Finansal Krizler Tarihi*. (2. Bs.). İstanbul: Çatı Yayıncılık

Baloğlu, F. (2000). Rasyonalite ve Ekonomik Sosyoloji. *Sosyoloji Konferansları, 26,* 217-226

Baran, O. (2009). *İnsan İhtiyaçları Sınırsız, Kaynaklar Kıt mı?*. 25 Ocak 2019 tarihinde http://marksist.net/oktay_baran/insan_ihtiyaclari_sinirsiz_kaynaklar_kit_mi.htmadresinden erişildi.

Baskıcı, M. (2009). Osmanlı Piyasasında Ticaret: Yabancı Tüccarların Dikkat Etmesi Gereken Hususlar (1870-1920). *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 64 (1),* 39-55

Baş, İ. M. (2017). *İktisadî kapitülasyonlar ve Lozan*. 16 Temmuz 2019 tarihinde https://www.abcgazetesi.com/imelih-bas/iktisadi-kapitulasyonlar-ve-lozan-7943yy/haber-7943 adresinden erişildi.

Baş, Ö. (2006). *1958 ve 1970 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul

Başyiğit, T. (2007). Anılarda Mudanya Ateşkes Antlaşması. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 6 (14)*, 177-184

Bayrak, M., Kanca, O. C. (2013). Türkiye'de 1970-2011 Yılları Arasında Oluşan Ekonomik ve Siyasi Gelişmelerin Seyri. *Akademik Bakış Dergisi, 35*, 1-20

Bayraktar, Y. (2010). Borç Kıskacında Türkiye Ekonomisine Tarihsel Bir Bakış: Borçlanma Üzerine Çıkarılacak Dersler. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 1*, 35-71

Bayraktar, Y., Karaoğlu, E. (2016). Reel Konjonktür Teorisi, Getirdiği Yenilikler ve Diğer Konjonktür Teorileri ile Karşılaştırılması. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (12)*, 140-162

Bayram, S. (2012). Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilatı ve Esnaf Loncaları. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 21,* 81-114

BDDK (2010). *Krizden İstikrara Türkiye Tecrübesi*. Çalışma tebliği, BDDK, Ankara. 17 Ocak 2020 tarihinde https://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/duyuru_0395_02.pdf adresinden erişildi.

Bedirhanoğlu, P. (1999). Asya Krizinden Rusya'ya. *Birikim, 119*, 81-87

Benzer, M. H. (2011). *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi*. 26 Eylül 2019 tarihinde www.tuicakademi.org/cumhuriyetin-ilk-yillarinda-turkiye-ekonomisi/ adresinden erişildi.

Beydilli, K. (2013). Yaş Antlaşması. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 43, ss. 343-347). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi

Biber, A. E. (2008). Değişen Devlet Anlayışı, Müdahalecilik ve Piyasa Ekonomisi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16 (1)*, 56-69

Bocutoğlu, E. (2013). *Karşılaştırmalı Makro İktisat: Teoriler ve Politikalar*. (6. Bs.). Bursa: Ekin Yayınevi

Boratav, K. (2019). *Ekonomik Bunalımın Seyri*. 8 Mart 2020 tarihinde https://haber.sol.org.tr/yazarlar/korkut-boratav/ekonomik-bunalimin-seyri-265954adresinden erişildi.

Boratav, K. (2019). Sermeye Hareketleri ve Türkiye'nin Beş Krizi. *Çalışma ve Toplum, 60*, 311-323

Bostancı, M. (2015). Millî Mücadelede Erzurum Kongresi ve Kararları. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4 (2)*, 184-203

Bozkurt, C., Karatay Göğül, P. (2010). Para ve Maliye Politikalarının Koordinasyonu. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 2 (2)*, 27-44

Buluş, A., Kabaklarlı, E. (2010). 1929 Ekonomik Buhranı ile Son Dönem Global Krizin Karşılaştırılması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 10 (19)*, 1-22

Bulut, A. (2009). *Amerikalılara Verilen 99 Yıllık İmtiyazın İptali!*. 05 Eylül 2019 tarihinde http://www.yenicaggazetesi.com.tr/amerikalilara-verilen-99-yillik-imtiyazin-iptali-9089yy.htm adresinden erişildi.

Bulut, M. (2003). 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de Devletçiliğe Geçiş. *Bilig, 26*, 77-101

Burhan, N. (1984). İhtiyaç Kavramı Üzerine Düşünceler ve Kamu Ekonomisi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 38 (3-4)*, 17-34

Büyükcan Sayılır, Ş. (2012). Göçebelik, Konar-Göçerlik Meselesi ve Coğrafi Bakımdan Konar-Göçerlerin Farklılaşması. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 12 (1)*, 563-580

Cenkeri, E. (2010). Uluslararası Düzeyde Yasa Çakışmaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12 (Özel Sayı),* 193-206

Cevizliler, E., Öncü, A. S. (2013). Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Avrupa Barışı İçin Önemli Bir Adım: Locarno Konferansı. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 5 (9)*

Ceylan, O. (2014). *Para Politikası ve Para Politikası Araçları*. 18 Ocak 2019 tarihinde http://piyasarehberi.org/ekonomi/84-para-politikasi-ve-para-politikasi-araclari adresinden erişildi.

Cicioğlu, Ş., Yıldız, A. (2018). Kriz Dönemlerinde Reel Ekonomik Göstergelerinin Sinyal Yaklaşımı ile Değerlendirilmesi : 1999-2017 Türkiye Örneği. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 20 (1)*, 38-73

Cinel, E. A. (2014). Türkiye'de Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri (1980-2011). *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 4 (8)*, 15-26

Cumhuriyet'in Temellerinin Atıldığı Sivas Kongresi'nin 99. Yıl Dönümü. (2018). 02 Ekim 2019 tarihinde https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhuriyetin-temellerinin-atildigi-sivas-kongresinin-99-yil-donumu-382951.html adresinden erişildi.

Çağa, T. (1975). Türkiye'de Deniz Kabotajı Tekeli. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 41(3-4)*, 197-223

Çaha, Ö. (2006). Muhafazakâr Düşüncede Toplum. *Liberal Düşünce Dergisi, 34*, 15-24

Çakaş, C. Ö. (2019). Euro Krizinin Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir İnceleme. *Alanya Akademik Bakış, 3 (1)*, 73-84

Çalık, T. (2015). Birleşmiş Milletler Organlarının İnsan Hakları İle İlişkisi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 6 (4)*, 1091-1134

Çalışkan, Ö. V. (2003). Uluslararası Finansal Krizler. *Ekonomik Yaklaşım, 14 (49)*, 225-245

Çalışkan, R. (2015). Osmanlı Devletinden Cumhuriyet Dönemine Yüksek Denetim Olgusu ve Gelişim Süreci. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12 (32),* 57-75

Çalışkan Vardar, Ş. (2011). Türkiye'de Bütçe Açıklarının İktisadi Büyüme ve İstikrar Üzerine Etkileri (1994:Q1-2004:Q4). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (37)*, 26-41

Çarıkçı, E. (2001). 2000-2001 Yılı Ekonomik Krizlerin Sebepleri ve Sonuçları. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı-I, 41*, 475-490

Çavdar, T. (2003). *İktisat Kılavuzu*. (3. Bs.). İstanbul: NK Yayınları

Çelik, G. (1999). Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası. *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, 4 (6)*, 49-110

Çelik, İ. (2011). Kıtlık ve Rekabet: Rekabetin Negatif Sonuçları. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 25 (1)*, 1-12

Çelikel Danışoğlu, A. (2007). Para Krizleri: Türkiye'de Yaşanmış Krizlerin Değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi, 2*, 1-11

Çiftçi, H., Uğur, M. S. (2010). Küresel Finans Krizi ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri. İ. Kalaycı (Der.), *Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları* kitabı içinde (ss. 117-147). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık

Çoban, H., Deyneli, F. (2014). Ekonomik Koordinasyon ve Türkiye'de Ekonomi Koordinasyon Kurulları'na Bakış. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10 (1)*, 13-26

Çolak, F. (2015). Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde İzmir Vekilleri ve Faaliyetleri. *Tarih Okulu Dergisi, 8 (22),* 189-212

Çomaklı, Ş. E., Koç, F., Yıldırım, K. E. (2012). Türk Vergi Hukuku Tarihinde Tartışılan Bir Vergi: Toprak Mahsulleri Vergisi. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 4 (2)*, 61-70

Çondur, F., Evlimoğlu, U. (2007). İMKB'nin İşlevselliğini Arttırmaya Yönelik Alternatif Politika Önerileri. *Akademik Bakış, 12*, 1-17

Darıcan, M. F. (2013). Ekonomik Krizler ve Türkiye. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi, 5 (17)*, 39-46

Darıcı, B., Öcal, M. F., Okyar, M. C. (2010). Küresel Finans Krizi Çerçevesinde Üretim ve İstihdam Göstergeleri: Reel Sektör Etkileşimi ve Reel Sektör Öncül Endekslerinin Analizi. İ. Kalaycı (Der.), *Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları* kitabı içinde (ss. 173-208). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık

Delice, G. (2003). Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20*, 57-81

Delice, G., Öztürkler, H. (2015). 2008 Küresel Finans Krizi Sonrası Türkiye Ekonomisi. N. Eroğlu, İ. Eroğlu, H. İ. Aydın (Ed.), *İktisadi Krizler ve Türkiye Ekonomisi* kitabı içinde (ss. 519-550). Ankara: Orion Kitabevi

Delice, G., Tutar, E. (2006). Uluslararası Sermaye Akımlarının Bileşimi ve Finansal Krizler. H. Seyidoğlu, R. Yıldız (Ed.), *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri* kitabı içinde (ss. 263-292). İstanbul: Arıkan Yayıncılık

Demir, F. (2015). Büyük İstikrar Döneminden Büyük Durgunluk Dönemine: Krizdeki Kapitalizm veya Kriz Kapitalizmi. F. Şenses, Z. Öniş, C. Bakır (Der.), *Ülke Deneyimleri Işığında Küresel Kriz ve Yeni Ekonomik Düzen* kitabı içinde (ss. 119-141). İstanbul: İletişim Yayınları

Demir, M. C. (2017). *Osmanlı Devleti'nde Toprak Yönetimi*. 01 Haziran 2019 tarihinde https://www.gundemturkiye.com/tarih/osmanli/osmanli-devletinde-toprak-yonetimi.html adresinden erişildi.

Demir, Ş. (2007). Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 12*, 37-63

Demir, Ü. (2014). *Türkiyede Uygulanan Faiz Politikalarının Borsa 100 Endeksi Üzerindeki Etkileri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum

Demir, Y. (2013). XIX. Asır Türk-Fransız İlişkilerinde Dönüm Noktası: Napolyon'un Mısır'ı İşgali ve Sonrası Oluşan Diplomatik Durum. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3 (5)*, 130-146

Demirağ, Y. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 13 (13)*, 15-33

Demirci, B. (2017). *16. yy Fiyat Devriminin Osmanlı İmparatorluğuna Yansımaları.*30 Ağustos 2019 tarihinde https://www.academia.edu/32704841 adresinden erişildi.

Demirci, F. (2006). Kadro Hareketi ve Kadrocular. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15*, 35-54

Demirel, H. G. (2009). *Krizlerin Menkul Kıymetler Borsalarına Etkisi: İMKB Örneği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman

Dervişoğlu, F. (2014). İstikbalini Göklerde Arayan Ülke ve Türk Havacılık Sahasında Alman Menfaatleri Işığında Bir Ortaklık: Tomtaş. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi, 3 (3)*, 68-82

Dikkaya, M., Özyakışır, D. (2018a). Türkiye Ekonomisinde Radikal Dönüşüm: 1980-1991. M. Dikkaya, A. Üzümcü, D. Özyakışır (Ed.), *Türkiye'nin İktisadi Tarihi: Osmanlı'dan Günümüze* kitabı içinde (ss. 171-184). Bursa: Savaş Yayınevi

Dikkaya, M., Özyakışır, D. (2018). Türkiye Ekonomisi'nde Yeni Arayışlar: 1946-1960 Dönemi. M. Dikkaya, A. Üzümcü, D. Özyakışır (Ed.), *Türkiye'nin İktisadi Tarihi: Osmanlı'dan Günümüze* kitabı içinde (ss. 119-141). Bursa: Savaş Yayınevi

Dikkaya, M., Özyakışır, D. (2018). Türkiye Ekonomisinde Kriz ve İstikrarsızlık Yılları: 1991-2001. M. Dikkaya, A. Üzümcü, D. Özyakışır (Ed.), *Türkiye'nin İktisadi Tarihi: Osmanlı'dan Günümüze* kitabı içinde (ss. 187-201). Bursa: Savaş Yayınevi

Dikme, V. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Yapısı*. 10 Haziran 2019 tarihinde https://veyseldikme.wordpress.com/2016/11/18/osmanli-imparatorlugunun-iktisadi-yapisi/ adresinden erişildi.

Dikmen, N. (2005). Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 19 (2)*, 137-159

Dinç, Z. (2013). *Osmanlı Devleti'nde Yabancı Tüccarlar: Ankara Örneği*. 3 Temmuz 2019 tarihinde https://www.academia.edu/3861387 adresinden erişildi.

Dinçer, M. Z. (2017). *Genel Ekonomi*. Sermaye Piyasası Lisanslama Sicil ve Eğitim Kuruluşu, Lisanslama Sınavları Çalışma Notları.

Dinler, Z. (2016). *İktisada Giriş*. (22. Bs.). Bursa: Ekin Yayınevi

Doğan, A. (2006). Asya Krizi: Nedenleri ve Erken Uyarı Göstergeleri Açısından Bir değerlendirme. H. Seyidoğlu, R. Yıldız (Ed.), *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri* kitabı içinde (ss. 179-210). İstanbul: Arıkan Yayıncılık

Doğan, B. B. (2011). Kalkınma İktisadının XX. Yüzyıldaki Gelişim Süreci, İktisat Politikalarına Etkisi Ve Son On Yıllık Konjonktürün Disiplinin Geleceğine Olası Etkileri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*, 41-83

Doğangün Yasa, B. (2017). İktisat Düşüncesinde Devlet Müdahaleciliği Kuramının Evrimi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5 (2)*, 281-298

Doğru, B. (2015). *Türkiye'nin Yakın Dönem Ekonomik Krizleri: 1994, 2001, 2008, ?*. (1. Bs.). İstanbul: Hiperlink Yayınları

Doğruel, F., Doğruel A. S. (2005). *Türkiye'de Enflasyonun Tarihi*. (1. Bs.). Ankara: TCMB-Tarih Vakfı

Donat, Y. (2008). *Ne Mutlu Türküm Diyene*. 1 Eylül 2019 tarihinde https://www.sabah.com.tr/yazarlar/donat/2008/12/24/ne_mutlu_turkum_diyene2 adresinden erişildi.

Dördüncü, M. (2001). 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (1),* 73-89

Duman Atan, S. (2009). *Dinamik Oyun Kuramı Üzerine Bir İnceleme ve Türkiye Uygulaması*. Yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara

Duman, E. (2011). *Krizlerin Anatomisi: 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi'nin Karşılaştırılması*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman

Dumrul, C., Dumrul Y. (2014). Osmanlı İmparatorluğu'nun Kapitalist Paternde Sanayileşmesinin Önündeki Engeller Üzerine Bir İnceleme. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 12 (23),* 146-170

Dura, C. (2009). *Ekonomik Kriz Nedir, Özellikleri Nelerdir, Nasıl Gelişir?*. 23 Ocak 2019 tarihinde http://www.cihandura.com/tr/makale/-EKONOMIK-KRIZ-NEDIR-OZELLIKLERI-NELERDIR-NASIL-GELISIR-497 adresinden erişildi.

Dura, C., Atik, H. (2015). *Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye*. (5. Bs.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık

Dura, C. (2016). *Nutuk'tan Özetler (III): Millî Kongre'ye Doğru*. 6 Eylül 2019 tarihinde www.cihandura.com/tr/makale/nutuktan-oezetler-iii-mlli-kongreye-doru adresinden erişildi.

Duyar, M. (2010). *Bretton Woods Dönemi ve Altın Anlaşmaları Tarihi*. 7 Mart 2019 tarihinde https://t24.com.tr/yazarlar/metin-duyar/bretton-woods-donemi-ve--altin-anlasmalari-tarihi,2783 adresinden erişildi.

Dünya Bankası, https://data.worldbank.org/

Düzenli, M. B. (2017). XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5 (9)*, 183-222

Eğilmez, M. (2012a). *Ekonomik Krizleri Anlama Rehberi*. 23 Ocak 2019 tarihinde http://www.mahfiegilmez.com/2012/11/ekonomik-krizleri-anlama-rehberi_15.html adresinden erişildi.

Eğilmez, M. (2012). *Ekonomi Dediğin Bir Çelişkiler Yumağıdır*. 13 Ocak 2019 tarihinde http://www.mahfiegilmez.com/2012/06/ekonomi-dedigin-bir-celiskiler-yumagdr.html adresinden erişildi.

Eğilmez, M. (2012). *Ekonomide Önemli Devrimler*. 15 Ocak 2019 tarihinde http://www.mahfiegilmez.com/2012/04/ekonomide-devrimler.html adresinden erişildi.

Eğilmez, M. (2012). *Neolitik*. 20 Aralık 2019 tarihinde http://www.mahfiegilmez.com/2012/08/neolitik.html adresinden erişildi.

Eğilmez, M. (2012). *Para Politikası Niçin Maliye Politikasına Tercih Ediliyor?*. 7 Nisan 2020 tarihinde http://www.mahfiegilmez.com/2012/08/para-politikas-nicin-maliye-politikasna.html adresinden erişildi.

Eğilmez, M., Kumcu, E. (2013). *Ekonomi Politikası*. (18. Bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi

Eğilmez, M. (2013). *Ekonomi Politikasının Evrimi*. 12 Ocak 2019 tarihinde http://www.mahfiegilmez.com/2013/01/ekonomi-politikasnn-evrimi.html adresinden erişildi.

Eğilmez, M. (2013). *Küresel Krizin Neresindeyiz?*. 6 Şubat 2020 tarihinde www.mahfiegilmez.com/2013/04/kuresel-krizin-neresindeyiz.html adresinden erişildi.

Eğilmez, M. (2017). *Küresel Finans Krizi*. (13. Bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi

Eğilmez, M. (2018). *Değişim Sürecinde Türkiye*. (2. Bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi

Eğilmez, M. (2019). *Ekonominin Temelleri Kavramlar ve Kurumlar*. (1. Bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi

Ekici, Y. (2017). Bolşevik İhtilâlinin Ortaya Çıkması ve Sebepleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27 (1),* 265-275

Ekinci, E. (2016). Devrimden Günümüze Fransız Siyasal Sisteminin Evrimi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (1),* 149-172

Elibol, N. (2005). XVIII. Yüzyıl Osmanlı Dış Ticaretiyle İlgili Bazı Değerlendirmeler. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (1)*, 61-76

Elibol, N. (2007). Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12 (2),* 135-160

Elmas Arslan, G. (2013). Ekonomik Büyüme, Kalkınma ve Gelir Dağılımı. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6 (2)*, 45-52

Emiroğlu, A., Koçyiğit, N., Kesici, S. (2012). Demokrat Parti Yönetiminde Ekonomik Politikalar. *Tarihin Peşinde, 4 (8),* 73-92

Engin, M. B. (2007). Gelişmiş ve Yükselen Piyasalarda 1990 Sonrası Görülen Finansal Krizler ve Dünya Ekonomisi Üzerindeki Etkileri. *Sosyal Bilimler Dergisi, 2*, 35-60

Ercan, F., Biçer, Ö. (2005). İktisat ve Kalkınma Ekonomisi: Kalkınma İdeolojisinin Sosyalizasyonu Olarak Kalkınma Ders Kitaplarının Eleştirisi. *Ekonomik Yaklaşım, 16 (57),* 51-102

Erdal, A., Dilek, Ö. (2018). Kamu Müdahaleciliğinin Yeni Evresi ve Planlı Ekonomi: 1960-1980 Dönemi. M. Dikkaya, A. Üzümcü, D. Özyakışır (Ed.), *Türkiye'nin İktisadi Tarihi: Osmanlı'dan Günümüze* kitabı içinde (ss. 145-167). Bursa: Savaş Yayınevi

Erdem, E. (2006). Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası; Dönemsel Bir Analiz. *Türkiye Bankalar Birliği Bankacılar Dergisi, 17 (56),* 10-27

Erdem, E. (2016). Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zafiyetleri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 48*, 17-44

Erdem, V. (2001). Türkiye'de Ekonomik Krizler. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı-I, 41*, 11-19

Erdinç, Z. (2007). Uluslararası Para Fonu -Türkiye İlişkilerinin Gelişimi ve 19.Stand-By Anlaşması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18*, 99-116

Erdoğan, A. (2013). *IMF'li Dönemler*. 5 Eylül 2019 tarihinde http://media.dunyabulteni.net/file/2013/imf.pdf adresinden erişildi.

Erdoğan, B. (2006). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizler ve Finansal Kriz Modelleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş

Erdoğan, S. (2018). Körfez Krizi'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri (1989-1991). *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8 (15)*, 33-47

Eren, A. A. (2010). Adam Smith'in Ticarete ve Merkantilist Politikalara Yaklaşımı: Yeni Bir Adam Smith Sorunu Mu?. H. Kapucu, M. Aydın, İ. Şiriner, F. Morady, Ü. Çetin (Ed.), *Politik İktisat ve Adam Smith* kitabı içinde (ss. 93-114). İstanbul: Yön Yayıncılık

Eren, A., Süslü, B. (2001). Finansal Kriz Teorileri Işığında Türkiye'de Yaşanan Krizlerin Genel Bir Değerlendirmesi. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı-I, 41*, 662-674

Eren, F. M. (2010). *Ekonomik Krizler ve Kriz Göstergeleri: 1990 Sonrası Dünyada Yaşanan Krizler ve Türkiye Karşılaştırması*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya

Erhan, Ç. (1996). Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 51 (1)*, 275-287

Erkişi, K. (2017). Uluslararası Politik İktisat Perspektifinde İktisadi Milliyetçiliğin Kavramsal Analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10 (54)*, 827-837

Erken, E. (2011). *Osmanlı Toprak Sistemi*. 18 Mayıs 2019 tarihinde http://erhanerken.com/2011/11/19/osmanli-toprak-sistemi/ adresinden erişildi.

Eroğlu, İ., Aydın, H. İ. (2015). 1994 Krizi Sonrası Dönem ve Kasım 2000 Mali Krizi. N. Eroğlu, İ. Eroğlu, H. İ. Aydın (Ed.), *İktisadi Krizler ve Türkiye Ekonomisi* kitabı içinde (ss. 465-476). Ankara: Orion Kitabevi

Eroğlu, N., Eroğlu, İ. (2010). 2008 Finans Krizi Çerçevesinde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın Kriz Yönetimi ve Çıkış Stratejisi. İ. Kalaycı (Der.), *Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları* kitabı içinde (ss. 233-253). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık

Ertüzün, T. (1976). İthal İkamesi ve Sınırları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,36 (1-4)*, 153-181

Eser, L. Y., Ela, M. (2015). Avrupa Borç Krizi: Nasıl, Neden ve Nereye?. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10 (1)*, 209-232

Eşiyok, B. A. (2009). Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'na: Bir Dönüşümün Kısa Bir Öyküsü. *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi, 11*, 86-131

Fırat, E. (2009). Türkiye'de 1980 Sonrası Yaşanan Üç Büyük Kriz ve Sonuçlarının Ekonomi-Politiği. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 9 (17)*, 501-524

Fırat, E. (2013). Ekonomik Kriz ile Mücadelede Maliye Politikasının Rolü. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6 (1)*, 298-313

Fidan, A. (2003). *Tarım, Sanayi ve Bilgi Toplumunda Üretim ve Tüketim İlişkilerinin İşletme ve Yönetimleri Üzerindeki Etkileri*. 25 Şubat 2019 tarihinde http://www.mevzuatdergisi.com/2003/02a/03.htm adresinden erişildi.

Genç, E. (2010). *Küresel Finansal Krizin KOBİ'lerin Finansman Kararlarına Etkisi: Uşak İli Örneği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta

Genç, M. (1999). 19. Yüzyılda Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün Klasik Prensiplerindeki Değişmeler. *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, 4 (6)*, 1-8

Genç, M. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. (15. Bs.). İstanbul: Ötüken Neşriyat

Göğebakan, M. (2015). *18.Yüzyıl Osmanlı İktisadına Umumi Bir Bakış*. 10 Haziran 2019 tarihinde http://akademikperspektif.com/2015/05/11/18-yuzyil-osmanli-iktisadina-umumi-bir-bakis/ adresinden erişildi.

Gökbilgin, T. (2012). *Nizâm-ı Cedid*. 17 Temmuz 2019 tarihinde http://tayyibgokbilgin.info/wp-content/uploads/2012/05/Article-157.pdf adresinden erişildi.

Gökçen, B. (2006). *Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Önemi: Adana İline İlişkin Bir Uygulama*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana

Gözcü, A. (2013). *1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye*. (1. Bs.). İstanbul: Libra Kitap

Gup, B. E. (1998). *Bank Failures in the Major Trading Countries of the World: Causes and Remedies*. (1. Bs.). Greenwood Publishing Group, United States of America

Gül, A. (2001). Ekonomik Kriz ve Güven Bunalımı. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı-I, 41*, 147-149

Güler, Z. (1997). İran İslam Cumhuriyeti – Ekonomi, Siyaset ve İdeoloji. *Gelenek Dergisi, 55*. 17 Kasım 2019 tarihinde https://gelenek.org/iran-islam-cumhuriyeti-ekonomi-siyaset-ve-ideoloji/ adresinden erişildi.

Güloğlu, B., Altunoğlu, E. (2002). Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 27*, 107-134

Günal, M. (2001). Krizler, IMF'nin Rolü ve Türkiye. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı-II, 42*, 1029-1038

Günay, E., Atılgan, D., Serin, E. (2017). Dünya'da ve Türkiye'de Göç Yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7 (2)*, 37-60

Gündüz, A. (2005). 1917 Bolşevik İhtilâlinin Türk Dünyasındaki Yansımaları. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi, 6 (1)*, 1-12

Güran, T. (2017). *İktisat Tarihi*. (2. Bs.). İstanbul: Der Kitabevi

Gürbüz, C. (2015). *Cumhuriyet'in Osmanlı'dan Devraldığı Ekonomik Yokluk Tablosu*. 21 Haziran 2019 tarihinde http://www.bayburtpostasi.com.tr/cumhuriyetin-osmanlidan-devraldigi-ekonomik-yokluk-tablosu-makale,6991.html adresinden erişildi.

Gürkan Yay, G. (2001). 1990'lı Yıllardaki Finansal Krizler ve Türkiye Krizi. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı-II, 42*, 1234-1248

Hacıhasanoğlu, B. (2005). *Meksika 1994 ve Arjantin 2001-2002 Krizlerinin Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye İçin Önemi*. Uzmanlık yeterlilik tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara

Hanilçe, M. (2010). Coğrafi Keşiflerin Nedenlerine Yeniden Bakmak. *Tarih Okulu Dergisi, 7*, 47-70

Has, H. (2007). *Spekülatif Sermaye Hareketlerinin Kontrolü ve Türkiye İçin Politika Önerileri*. Yeterlik etüdü, Sermaye Piyasası Kurulu, İstanbul

HMB, https://www.hmb.gov.tr/

Hüseynova, T. (2015). *Uluslararası İlişkilerde OPEC`in Petrol Politikası*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan

Işık, N., Alagöz, M., Yıldırım, M. (2006). 1990 Sonrası Türkiye'de Yaşanan Krizler: 1994, 2000 ve 2001 Krizleri. H. Seyidoğlu, R. Yıldız (Ed.), *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri* kitabı içinde (ss. 237-262). İstanbul: Arıkan Yayıncılık

Işık, N., Duman, E. (2012). 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2 (1)*, 73-101

Işıklar, İ. (2004). *Para Teorisi ve Politikası*. (1. Bs.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi

İlgün, M. F. (2010). *Para ve Maliye Politikaları Arasında Koordinasyonun Konjonktürel Dalgalanmalar Üzerindeki Etkisi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri

İnalcık, H. (1959). İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi. *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, 1,* 29-46

İnalcık, H., Quataert, D. (2001). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt 1*. (1. Bs.). (H. Berktay, Çev.). İstanbul: Eren Yayıncılık

İnalcık, H. (2003). *Osmanlı'nın Avrupa ile Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret*. 5 Mayıs 2019 tarihinde http://www.inalcik.com/images/pdfs/63749216KAPiTULASYONLARVETiCARET.pdf adresinden erişildi.

İnalcık, H., Faroqhi, S., McGowan, B., Quataert, D., Pamuk, Ş. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt 2.* (1. Bs.). (A. Berktay, S. Alper, Çev.). İstanbul: Eren Yayıncılık

İnan, M. (2019). IMF İstikrar Politikaları ve Stand-By Anlaşmalarını Gerekli Kılan Nedenler Açısından Türkiye IMF İlişkileri. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32*, 591-640

İnci, İ. (2009). 1923-1960 Döneminde Türkiye'de Tarım Faaliyetleri Üzerinden Alınan Vergiler. *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi, 11 (1)*, 109-130

İnce, E. (2008). 1929 Dünya Ekonomik Buhranının Almanya'daki Etkisi ve Bu Etkinin İzmir Finans Piyasasına Yansıması. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 7 (16)*, 291-309

İncekara, A. (1989). KİT'ler ve Özelleştirme. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 47 (1-4),* 151-166

Kahraman Akdoğu, S. (2012). Türkiye'de Mali Serbestleşme Süreci ve Krizlerin Kısa Bir Özeti. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14 (2)*, 189-208

Kahraman Jourdan, T. (2006). *Sermaye Piyasası Aracı Kurumlarının İşlevleri, Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul

SBB, http://www.sbb.gov.tr/

Kanca, O. C. (2012). 1950-1960 Arası Türkiye'de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9 (19)*, 47-63

Kar, M., Taban, S. (2015). Avrupa Birliği Borç Krizinin Türkiye Ekonomisine Etkisi. N. Eroğlu, İ. Eroğlu, H. İ. Aydın (Ed.), *İktisadi Krizler ve Türkiye Ekonomisi* kitabı içinde (ss. 551-565). Ankara: Orion Kitabevi

Karabulut, G. (2002). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri*. (1. Bs.). İstanbul: Der Yayınları

Karaca, C. (2014). Uygulanan Para ve Maliye Politikaları Açısından Geçmiş Krizler ve 2008 Küresel Ekonomik Krizinin Karşılaştırmalı Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5 (1),* 263-286

Karaçor, Z. (2006). Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000-Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16*, 379-391

Karagöl, E. T., Bingöl, A. S. (2013). Türkiye- IMF İlişkilerinde Yeni Dönem. *Seta Analiz, 67*, 1-36

Karakaş, M. (2017). Bir Zihniyet Olarak Tüketim Kültürü ve İhtiyaçların Yabancılaşması. F. Yardımcıoğlu, F. Beşel, Ş. Görmüş, H. Bağcı (Ed.), *Sosyal Araştırmalar Bildiriler Kitabı* içinde (ss. 246-262). Bosna Hersek: 2. Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi, No: 2, c. 3

Karasakal, M. (2016). *Bütün Yönleriyle Lozan Barış Antlaşması*. 7 Eylül 2019 tarihinde http://mehmetkarasakal.com/butun-yonleriyle-lozan-baris-antlasmasi/ adresinden erişildi.

Karataş, M. (2000). 1990 Sonrası Türkiye'de Uygulanan Para Programları. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(4)*, 131-153

Karluk, S. R., Tonus, Ö., Çatalbaş, N. (1999). Güneydoğu Asya ve Rusya Krizi Karşısında Türkiye. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 1*, 279-292

Karluk, S. R. (2006). Türkiye Ekonomisinde 1980 Öncesi ve Sonrası Yaşanan Krizlere Yönelik İstikrar Politikaları. H. Seyidoğlu, R. Yıldız (Ed.), *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri* kitabı içinde (ss. 55-90). İstanbul: Arıkan Yayıncılık

Karluk, S. R. (2015). Türkiye Ekonomisinde Kasım 2000-Şubat 2001 Krizleri ve Krizleri Önlemeye Yönelik Ekonomik İstikrar Kararları. N. Eroğlu, İ. Eroğlu, H. İ. Aydın (Ed.), *İktisadi Krizler ve Türkiye Ekonomisi* kitabı içinde (ss. 477-501). Ankara: Orion Kitabevi

Kasalak, K. (2012). Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye'de Sanayileşmeye Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27*, 65-79

Katar, S. (2013). *Osmanlı'da Tımar Sistemi*. 27 Mayıs 2019 tarihinde http://akademikperspektif.com/2013/11/07/osmanlida-timar-sistemi/ adresinden erişildi.

Kaya, E. (2002). İstanbul Basınına Göre Son Osmanlı Meclis-i Mebusanından Beklentiler. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 4 (1)*, 29-42

Kaynak, M. (2014). *Kalkınma İktisadı*. (5. Bs.). Ankara: Gazi Kitabevi

Kaypak, Ş. (2011). Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 1*, 19-33

Kazgan, G. (1985). *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*. (1. Bs.). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi

Kazgan, G. (2012). 2008 Küresel Krizi: Nedenleri, Etik İlkeleri ve İktisat Eğitimi. *Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni, 2012/98*. 23 Şubat 2020 tarihinde www.tek.org.tr/files/disc/dt76.pdf adresinden erişildi.

Kazgan, G. (2013a). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye*. (5. Bs.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Kazgan, G. (2013b). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009)*. (4. Bs.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Kepenek, Y. (2017). *Türkiye Ekonomisi*. (30. Bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi

Keskin, H. Ü. (2004). *Ekonomik Krizlerde Küresel Güçler: 2001 Türkiye Ekonomik Krizi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta

Kılıç, D. (2017). Ziştovi ve Yaş Görüşmeleri Örneği Üzerinden Osmanlı Diplomasisini Okumak. *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi, 3 (1)*, 95-107

Kılıç, S. (1997). Mustafa Kemal (Atatürk) ve Erzurum Kongresi. *Atatürk Dergisi, 2 (1)*, 77-97

Kılınç Savrul, B., Özel, H. A., Kılıç, C. (2013). Osmanlı'nın Son Döneminden Günümüze Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 8 (1),* 55-78

Kıraç, F. (2015). *Küresel Krizin Bulaşma Etkisi: Menkul Kıymet Borsaları Üzerine Bir Uygulama*. Yayımlanmamış doktora tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya

Kırkpınar, K. (1992). Aşar Vergi Sisteminin Kaldırılışı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 1 (2)*, 105-125

Kısıklı, E. (1988). Sivas Kongresi'nin Millî Mücadelede Kamuoyu Oluşturulması Açısından Önemi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 1*, 29-42

Kibritçioğlu, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 53 (1)*, 207-230

Kibritçioğlu, A. (2001). Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler 1969-2001. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı-I, 41*, 174-182

Kindleberger, C. P. (2008). *Cinnet, Panik ve Çöküş / Mali Krizler Tarihi*. (2. Bs.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi

Koç, İ. C. (2000). İzmir İktisat Kongresi'nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri. *Atatürk Dergisi, 3(1),* 145-167

Koçak, Ö. F. (2018). 1919 Meclis-i Mebusan Seçimlerinin "Kurucu Meclis Oluşturucu" Niteliği. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 22 (2)*. 185-213

Koçyiğit, R. (2006). *1917 Bolşevik Devriminin Osmanlı Mebuslar Meclisi ve Türkiye Büyük Millet Meclisindeki Yankıları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara

Kodaman, B. (2007). Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16*, 1-24

Kol, E. N. (2007). 2001 *Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve İstihdam Üzerine Etkileri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya

Konukman, A. (2019). Kriz, Bütçe ve Mali Politikalar. *Mülkiye Dergisi, 43 (1)*, 293-304

Kozanoğlu, H. (1995). Meksika'da Kriz. *Birikim, 75*, 55-64

Kök, R. (2001). İktisadi Krizlerin Konjonktürel Analizi ve Türkiye Özeline İlişkin Bir Deneme. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı-II, 42*, 1191-1213

Kökocak, K. (2005). *Kamu Ekonomisinin Hareket Alanı ve Teorik Yaklaşımlar*. 17 Aralık 2019 tarihinde https://www.mevzuatdergisi.com/2005/07a/02.htm# adresinden erişildi.

Köksal, M. (2016). *Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya

Kör, E. (2012). *İkiz Açıklar Hipotezi: Türkiye Örneği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara

Köse, Y., Karabacak, H. (2011). Yunanistan Ekonomik Krizi: Nedenleri, Etkileri ve Alınan Tedbirlere İlişkin Bir Değerlendirme. *Maliye Dergisi, 160*, 289-306

Köylüoğlu, B. (2019). *1994, 2001 ve 2018 Ekonomik Krizlerinin Karşılaştırılması*. 7 Mart 2020 tarihindehttps://www.stratejivefinans.com/kriz-dinamiklerini-anlamak-1994-2001-ve-2018-ekonomik-krizlerinin-karsilastirilmasi/adresinden erişildi.

Kubar, Y. (2014). *Az Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınma Göstergeleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Bir Panel Veri Analizi (1995-2010)*. Yayımlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya

Kula, S., Çakar, B. (2015). Maslow İhtiyaçlar Hiyerarşisi Bağlamında Toplumda Bireylerin Güvenlik Algısı ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6 (12)*, 191-210

Kurnaz, Ö. (2009). *Türkiye'de Enflasyon ve Büyüme İlişkisi 1987-2006 Dönemi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın

Kurt, B., Zengin, H. (2016). İthalatın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Doğrudan ve Dolaylı Etkileri: Feder-Ram Modeli. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2 (4)*, 67-86

Kurt, M., Kuzucu, K., Çakır, B., Demir, K. (2016). 19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 40*, 245-277

Kurtaran, U. (2011). Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8*, 57-71

Kurtoğlu, R. (2017). *Türkiye Ekonomisi.* (1. Bs.). İstanbul: Destek Yayınları

Kutlu, S., Horváth, L. (2017). Post Keynesyen Makro İktisadın Metodolojik Temelleri Üzerine Bir İnceleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 32 (1)*, 95-129

Kutlu, S., Yurttagüler, İ. M. (2016). Türkiye'de Dış Borç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1998-2014 Dönemi İçin Bir Nedensellik Analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 38 (1)*, 229-248

Küçük, C. (2005). Mîsâk-ı Millî. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 30, ss. 173-175). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi

Kütükoğlu, M. S. (1996). Osmanlı'da Gümrük. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 14, ss. 263-268). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi

Lozan Sulh Muahedenamesinin Kabulüne Dair Kanunlar. 7 Eylül 2019 tarihinde https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200343.pdf adresinden erişildi.

Mercan, B., Buluş, A. (2002). Son Dönem Osmanlı İktisat Politikaları. *Liberal Düşünce Dergisi, 28*, 247-256

Mirzaliyeva, F. (2017). *Petrol ve Rusya-OPEC İlişkileri*. 19 Kasım 2019 tarihinde https://insamer.com/tr/petrol-ve-rusya-opec-iliskileri_721.html adresinden erişildi.

Miser, R. (1999). Kalkınma, Toplum Kalkınması Yöntemi ve İnsanın Gelişimi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 32 (1)*, 101-112

Mishkin, F. (1999). Lessons Form The Asian Crisis. *Journal of International Money and Finance, 18 (4)*, 709-723

Mustafa Kemal'in Samsun'a Çıkışı. (2015). 25 Ağustos 2019 tarihinde https://www.samsun.bel.tr/samsun-detay.asp?samsun=651-mustafa-kemalin-samsuna-cikisi adresinden erişildi.

Odabaş, S. (2009). *Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Mali Krizler ve Gelişmekte Olan Ülkeler*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul

OECD, https://www.oecd.org/

Okçin, H. (2014). *Osmanlı'dan Devralınan Ekonomik Miras*. 7 Mayıs 2019 tarihinde http://sahipkiran.org/2014/05/30/ekonomik-miras/ adresinden erişildi.

Okumuş, O. (2013). Anadolu Coğrafyasında Ticari Hareketlilik: Osmanlı Devleti'nde Türkmen ve Yörüklerin İktisadî Hayatları. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi, 5 (2)*, 379-392

Olgun, H. (2001). Kasım, Şubat Krizleri ve Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı-I, 41*, 626-632

Onuk, P. (2019). *Tarihsel Perspektiften Dünya Ekonomisinde Borçlanma Dalgaları ve Ekonomi Politik Dinamikleri*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul

Orer, G. (2015). Ekonomik Kamu Düzeni ve Devletin Ekonomiye Müdahalesi. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, 6*, 363-393

Orhan, O. Z. (1995). *Başlıca Enflasyon Teorileri ve İstikrar Politikaları*. (1. Bs.). İstanbul: Filiz Kitabevi

Orhan, O. Z., Dinçer, H., Çelik, İ. E. (2009). Küresel Ekonomik Krizin Nedenleri, Türkiye Ekonomisine Etkileri ve Çözüm Yolları. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (2)*, 22-66

Orhan, S. S. (2006). Kasım ve Şubat Krizlerinin Öncü Değişkenler Yoluyla Sinyal Analizi. H. Seyidoğlu, R. Yıldız (Ed.), *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri* kitabı içinde (ss. 405-421). İstanbul: Arıkan Yayıncılık

Orhan, S. S. (2006). Modernizmin İnşası: Pozitivist Finansal Liberalizasyon ve Finansal Kriz Mekanizmaları. H. Seyidoğlu, R. Yıldız (Ed.), *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri* kitabı içinde (ss. 135-178). İstanbul: Arıkan Yayıncılık

Ölmezoğulları, N. (2019). Küresel Kapitalizme Eklemlenme Sürecinde 1994'ten 2018'e Türkiye'nin Krizleri. *Mülkiye Dergisi, 43 (1)*, 227-233

Önal, H. (2009). *Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri ve Sanayileşme Stratejileri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul

Önder, İ. (1998). Cumhuriyet'in Ekonomik Hikayesi. *Yeni Türkiye Dergisi, Cumhuriyet Özel Sayısı-V, 23-24*, 3312-3316

Önder, Y. (2007). *Dalgalanma Korkusu ve Türkiye Örneği*. Uzmanlık yeterlilik tezi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Ankara

Öz, E. (2004). *Tarihi Perspektiften Osmanlı'da Vergi*. 8 Haziran 2019 tarihindehttps://www.mevzuatdergisi.com/2004/12a/08.htm adresinden erişildi.

Özbülbül, M. (2016). *Yaklaşmakta Olan Büyük Ekonomik Kriz Durdurulabilir mi?*. 4 Mart 2020 tarihinde http://ankaenstitusu.com/yaklasmakta-olan-buyuk-ekonomik-kriz-durdurulabilir-mi/adresinden erişildi.

Özcan, A. (2007). Ordu. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 33, ss. 362-367). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi

Özcan, S. (2013). Amasya Genelgesi'nin Erzurum ve Sivas Kongreleri Üzerindeki Etkisi. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1 (1),* 69-82

Özçelebi, O. (2009). *Türkiye'de İktisat Politikalarının Hedefleri ve Optimal Politikanın Belirlenmesi (1990-2006 Dönemi)*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul

Özçelik, Ö., Tuncer, G. (2007). Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 9 (1)*, 253-266

Özdemir, A. U. (2013). Lozan'da Başarıyı Ölçmek: Konular Bazında Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 53,* 155-200

Özdemir, M. M. (2016*). XIX. Yüzyılda Denizcilik Teknolojisindeki Gelişmeler ve Deniz Ticaretine Etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ordu Üniversitesi, Ordu.

Özden, M. (2014). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma Olgusunda Dış Ticaretin Yeri ve Önemi: Türkiye Örneği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ

Özdoğan, M. (2004). Neolitik Çağ -Neolitik Devrim- İlk Üretim Toplulukları Kavramının Değişimi ve "Braidwoodlar". *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi, 7,* 43-51

Özer, M. H. (2012). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bir Yerel Banka Teşebbüsü: Diyarbakır Bankası (1930- 1939). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (42),* 382-392

Özer, N. B. (2017). Uluslararası Kuruluşların Sürdürülebilir Kalkınma Politikaları. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (2)*, 120-149

Özgöker, U. (2009). *1929 Dünya Büyük İktisadi Buhranı – II*. 10 Eylül 2019 tarihinde http://www.subconturkey.com/2009/Temmuz/koseyazisi-1929-Dunya-Buyuk-Iktisadi-Buhrani---II.html adresinden erişildi.

Özgöker, U. (2010). *1929 Dünya Büyük İktisadi Buhranı*. 12 Ekim 2019 tarihinde http://www.subconturkey.com/2010/Agustos/koseyazisi-1929-Dunya-Buyuk-Iktisadi-Buhrani.html adresinden erişildi.

Özgün, C. (2008). Osmanlı Ekonomi Politiğine Kısa Bir Bakış. *Tarih Okulu Dergisi, 1*, 5-17

Özkan, S. H. (2017). *Osmanlı Devleti ve Diplomasi*. (1. Bs.). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık

Özkaya, Y. (1985). Milli Mücadelede "Anadolu Ajansı"nın Kuruluşu ve Faaliyetlerine Ait Bazı Belgeler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 1 (2),* 587-607

Özkıvrak, Ö., Aktan, C. C. (2008). *Sosyal Refah Devleti*. (1. Bs.). Ankara: Okutan Yayınları

Özmen, M. (2003). *Kasım 2000-Şubat 2001 Ekonomik Krizleri ve Göller Bölgesi Mermercilik Sektörüne Etkileri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta

Öztopçu, A. (2016). İktisadi Düşüncede Yenilikçilik ve Ekonomik Kalkınmadaki Yeri. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, 58,* 367-379

Öztürk, M. (2002). Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi. *Türkler* içinde (c. 10, ss. 802-822). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları

Öztürk, M., Aras, O. N. (2015). 1997 Asya Krizi ve Küresel Etkileri. N. Eroğlu, İ. Eroğlu, H. İ. Aydın (Ed.), *İktisadi Krizler ve Türkiye Ekonomisi* kitabı içinde (ss. 221-239). Ankara: Orion Kitabevi

Öztürk, S., Özyakışır, D. (2005). *Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GMSH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirme*. 30 Kasım 2019 tarihinde https://www.mevzuatdergisi.com/2005/10a/01.htm adresinden erişildi.

Öztürk, Y. K. (2016). Osmanlı Normatif İktisadi Yapısının İç ve Dış Kaynaklı Bozulma Nedenleri. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, 54,* 394-404

Özyakışır, D. (2011). Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü: Teorik Bir Değerlendirme. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 6 (1),* 39-58

Özyılmaz, A. (2016). Para ve Maliye Politikaları Arasındaki Koordinasyonun Makroekonomik Değişkenler Üzerindeki Etkinliği. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, 2 (1),* 28-34

Özyurt, H. (1981). Atatürk Dönemi, Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938). *Sosyoloji Konferansları, 19*, 119-148

Paçacı, C. (2001). Krizler ve Türk Bankacılık Sektörü. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı-I, 41*, 635-639

Pakdemirli, E. (1999). 1999'da Türkiye Ekonomisi. *Yeni Türkiye Dergisi, Türkiye Ekonomisi Özel Sayısı-I, 27*, 11-14

Pakdemirli, E. (1995). *Ekonomimizin Sayısal Görünümü1923'ten Günümüze*. (3. Bs.). İstanbul: Milliyet Yayınları

Panitch, L., Albo, G., Chibber, V. (2012). *Bu Defaki Kriz - Socialist Register 2011*. (1. Bs.). (U. Haskan, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap

Pamir, A. (1995). Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 51 (2)*, 79-119

Pamuk, Ş. (2016). *Seçme Eserler I - Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*. (6. Bs.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Pamuk, Ş. (2017). *Seçme Eserler II – Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme.* (4. Bs.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Pamuk, Ş. (2018). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. (9. Bs.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları

Parasız, İ. (1998). *Türkiye Ekonomisi: 1923'ten Günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikaları Uygulamaları*. (1. Bs.). Bursa: Ezgi Kitabevi

Parasız, İ. (2003). *Türkiye Ekonomisi*. (1. Bs.). Bursa: Ezgi Kitabevi

Parasız, İ., Bildirici, M. (2003). *Finansal Makro Ekonomi*. (1. Bs.). Bursa: Ezgi Kitabevi

Parlak, M., Parlak, Z. (2012). Osmanlı Mali Sistemi ve Divan-ı Muhasebata Giden Yol. *Sayıştay Dergisi, 87,* 19-38

Paya, M. (2001). *Makro İktisat*. (2. Bs.). İstanbul: Filiz Kitabevi

Paya, M. (2007). *Para Teorisi ve Para Politikası*. (4. Bs.). İstanbul: Filiz Kitabevi

Peker, H. S. (2015). Avrupa'da Merkantilist Uygulamalar ve Osmanlı Ekonomisi İle Bir Karşılaştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5 (1),* 1-12

Pıçak, M., Süloğlu, D., Eker, A. (2018). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye İş Bankası'nın Kuruluşu ve Ekonomiye Etkisi. S. Koç, S. Yılmaz Genç, K. Çolak (Ed.), *Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları* kitabı içinde (ss. 151-172). Kocaeli: Umuttepe Yayınları

Poyraz, U. (2013). Sosyal Refah Devletinin Dönüşümü ve Sosyal Yardımlar. Ü. Güneş (Ed.), *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı-II* kitabı içinde (ss. 527-540). Bursa: Uludağ Üniversitesi

Sadıklar, C. T. (2001). Türkiye'deki Son 20 Yılın Ekonomik Krizleri Konusunda Bir Değerlendirme. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı-I, 41*, 35-44

Sakallı, G. (1998). İç Borçlanmada Latin Amerika Örneği. *Ekonomik Yaklaşım, 9 (29),* 37-64

Sancar, C. (2010). Finansal Serbestleşme Sonrasında Latin Amerika, Meksika, Güneydoğu Asya ve Türkiye'de Yaşanan Krizler, Nedenleri ve Uygulanan IMF Tipi İstikrar Programlarının Sonuçları. İ. Kalaycı (Der.), *Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları* kitabı içinde (ss. 421-454). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık

Saraçoğlu, M. (1998). *Ülkelerin Refah Düzeyi Karşılaştırmalarında Bir Ölçüt: Satınalma Gücü Paritesi*. 5 Mart 2019 tarihinde https://www.mevzuatdergisi.com/1998/09a/01.htm# adresinden erişildi.

Sarı, E. (2016). *Büyük Türk Tarihi*. (1. Bs.) Antalya: Net Medya Yayıncılık

Sarı, M. (2004). *Dış Borç Yönetimi ve Türkiye Uygulamaları*. Uzmanlık yeterlilik tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara

Sarı, Y. (2007). Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'de Uygulanan Para Politikaları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4 (7)*, 1-21

Savaş, V. F. (2016). *Politik İktisat*. (8. Bs.). İstanbul: Beta Yayıncılık

Selim, Y. (2013). *Kara Perşembe: 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Nasıl Başladı?*. 23 Eylül 2019 tarihinde http://www.serenti.org/kara-persembe-1929-dunya-ekonomik-bunalimi-nasil-basladi/ adresinden erişildi.

Selim, Y. (2017). *1929 Dünya Ekonomik Krizi Türkiye'yi Nasıl Etkiledi?*. 22 Eylül 2019 tarihinde http://www.serenti.org/1929-dunya-ekonomik-krizi-turkiyeyi-nasil-etkiledi/ adresinden erişildi.

Serinikli, N., İnan, İ. H. (2011). Küreselleşme Sürecinde Tarım Kooperatifleri ve Küreselleşmenin Tarım Kooperatiflerine Etkisi. *Tarım Ekonomisi Dergisi, 17 (1),* 19-27

Sever, E., Dikkaya, M. (2018). AK Parti Döneminin Ekonomi-Politiği: 2002'den Günümüze. M. Dikkaya, A. Üzümcü, D. Özyakışır (Ed.), *Türkiye'nin İktisadi Tarihi: Osmanlı'dan Günümüze* kitabı içinde (ss. 205-231). Bursa: Savaş Yayınevi

Sevimay, H. R. (1995).*Cumhuriyete Girerken Ekonomi, Osmanlı Son Dönem Ekonomisi*. (3. Bs.). İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları

Seyidoğlu, H. (2009). *Uluslararası İktisat*. (17. Bs.). İstanbul: Güzem Can Yayınları

Sezgin, Ş. (2005). Politika ve Ekonomi İlişkisinde Teorik Yaklaşımlar. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 3 (4)*, 133-156

Sırım, V. (2018). İslam İktisadında İhtiyaç Kavramı. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 3 (2)*, 910-919

Sipahioğlu, S. Y. (2018). *Misak-ı Milli Kararları ve Önemi*. 2 Ekim 2019 tarihinde http://www.serenti.org/misak-i-milli-kararlari-ve-onemi/ adresinden erişildi.

Soral, B. (2015). *Tünelin Sonu Kriz*. (1. Bs.). İstanbul: Destek Yayınları

Soyak, A., Eroğlu, N. (2008). *Türkiye'nin Kalkınma Anlayışının Dönüşümünde IMF-Dünya Bankası Yapısal Uyum Politikalarının Rolü*. 19 Ocak 2020 tarihinde https://mpra.ub.uni-muenchen.de/11466/1/MPRA_paper_11466.pdf adresinden erişildi.

Sönmez, S. (2003). Türk İktisat Politikalarındaki "Çıpa": Dış Borçlanma. A. H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan (Ed.), *İktisat Üzerine Yazılar II-İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar* kitabı içinde (ss. 305-361). İstanbul: İletişim Yayınları

Sugözü, İ. H. (2010). Son Borç Krizi ve Türkiye'nin Borçluluk Durumu. İ. Kalaycı (Der.), *Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları* kitabı içinde (ss. 209-231). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık

Sungur, O., Ünlü, H. (2016). Türkiye'de Sanayi Politikaları ve Sanayi Sektörünün Dönüşümü: Planlı Kalkınma Dönemi Açısından Bir Değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9 (42)*, 1637-1647

Susam, E. (2010). *Osmanlı Sanayileşme Hareketleri ve Teşvik-i Sanayi Kanunu*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta

Susam, N., Bakkal, U. (2008). Kriz Süreci Makro Değişkenleri ve 2009 Bütçe Büyüklüklerini Nasıl Etkileyecek?. *Maliye Dergisi, 155*, 72-88

Susam, N. (2009). *Türkiye'de Uygulanan Maliye Politikaları 1923-2008*. (1. Bs.). İstanbul: Derin Yayınları

Şahin, E., Tunç, B. (2015). Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci ve DP – CHP Siyasî Mücadelesi (1945-1947). *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, 1 (2)*, 31-69

Şahin, H. (2015). Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün Ana İlkeleri Çerçevesinde Klasik Dönem Osmanlı İktisat Politikasına Bakış. *EKEV Akademi Dergisi, 61*, 393-402

Şakul, K. (2005). Nizâm-ı Cedid Düşüncesinde Batılılaşma ve İslamî Modernleşme. *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, 10 (19)*, 117-150

Şaşmaz, M. Ü., Yayla, Y. E. (2018). Ekonomik Kalkınmanın Belirleyicilerinin Değerlendirilmesi: Ekonomik Faktörler. *International Journal of Public Finance, 3 (2)*, 249-268

Şen, Z. (2009). *Coğrafi Keşifler, Rönesans, Reform ve Fransız İhtilâli'nin Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri*. 14 Haziran 2019 tarihinde http://www.zafersen.com/cografikesifler-ronesans-reform-fihtilalinin-osmanliya-etkileri.pdf adresinden erişildi.

Şener, S. (2007). Osmanlı Sanayileşme Süreci ve Bu Süreçte Özel Girişimin Rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9 (3)*, 56-90

Şentürk, M. (2014). Gümrük Birliği Üyeliğinden Günümüze Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Bir İnceleme. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 5 (1)*, 127-142

Şerefli, M. (2016). Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13 (3)*, 136-143

Şiriner, İ., Doğru, Y. (2008). *Türkiye'de Büyümenin Ekonomi Politiği*. (2. Bs.). Ankara: Dipnot Yayınları

Şişman, M. (2005). Reel Kesim Mali Kesim İlişkisi Açısından Sermaye Piyasalarındaki Uluslararasılaşma Üzerine Değerlendirmeler. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20 (1)*, 141-156

Şişman, M. (2008). İkinci Bretton Woods Çökerken Dünya Ekonomisi ve Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Değerlendirmeler. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24 (1)*, 65-80

Tabakoğlu, A. (2016). *Osmanlı Mali Tarihi*. (1. Bs.). İstanbul: Dergâh Yayınları

Tan, M., Mazı, F. (2009). *Nüfus Artışı, Kaynak Tüketimi ve Çevre*. 2 Şubat 2019 tarihinde https://www.mevzuatdergisi.com/2009/04a/02.htm# adresinden erişildi.

Tarakcı, C. C. (2019). *Türkiye'de Yaşanan Ekonomik Krizler, Mali Etkileri ve Kamusal Tedbirler: 2001 ve 2008 Krizleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul

Taş, E. (2012). *ABD'nin Kuruluşu ve Avrupa ile İlişkileri*. 15 Temmuz 2019 tarihinde http://www.tariheyolculuk.org/2012/08/ABDninkurulusu.html adresinden erişildi.

Taşkın, Ü. (2013). Rüsûm-ı Örfiye. *Tarih Okulu Dergisi, 14*, 55-73

Tatar Candan, G., Yurdadoğ, V. (2017). Türkiye'de Maliye Politikası Aracı Olarak Teşvik Politikaları. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 27*, 154-177

Tayfur, M. F. (2015). Tarihsel Süreç İçinde Güney Avrupa'nın Borç Krizi: Yunanistan, İspanya ve Portekiz. F. Şenses, Z. Öniş, C. Bakır (Der.), *Ülke Deneyimleri Işığında Küresel Kriz ve Yeni Ekonomik Düzen* kitabı içinde (ss. 187-218). İstanbul: İletişim Yayınları

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (1984). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)*. Yayın No, DPT: 1974. 10 Aralık 2019 tarihinde

http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Be%C5%9Finci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1985-1989.pdf adresinden erişildi.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1989). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)*. Yayın No, DPT: 2174. 16 Aralık 2019 tarihinde http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdfadresinden erişildi.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1995). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*. 25 Aralık 2019 tarihinde http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Yedinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1996-2000%E2%80%8B.pdf adresinden erişildi.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (2000). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)*. 13 Ocak 2020 tarihinde www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Sekizinci-Beş-Yıllık-Kalkınma-Planı-2001-2005.pdfadresinden erişildi.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (2006). *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)*. 20 Ocak 2020 tarihinde http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Dokuzuncu-Kalkınma-Planı-2007-2013%E2%80%8B.pdf adresinden erişildi.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*. 14 Şubat 2020 tarihinde http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2014-2018.pdf adresinden erişildi.

TCMB, https://www.tcmb.gov.tr/

Tekin, A. (2011). Küreselleşen Dünyada Bölgesel Kalkınma Dinamikleri, Kamu Politikaları ve Bölgesel Kalkınma Ajansları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 29*.

Tezel, T. (2010). *Az Gelişmiş Ülkelerde Kalkınmayı Etkileyen Faktörler ve Eğitimin Kalkınma Üzerindeki Etkileri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul

TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*. 7 Mart 2020 tarihinde www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf adresinden erişildi.

Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı (2019). *Yeni Ekonomi Programı 2020-2022*. 10 Mart 2020 tarihinde https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/10/Yep-Eylül-1.pdf adresinden erişildi.

TDK, http://www.tdk.gov.tr/

Tezel, Y. S. (2015). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. (1. Bs.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları

Tolunay, A., Akyol, A. (2006). Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar. *Türkiye Ormancılık Dergisi, 7 (2)*, 116-127

Toprak, M. (2001). Türkiye'nin Ekonomi Politiği ve Mali Krizler. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı-II, 42*, 1423-1479

Töre, N. (1982). Atatürk Döneminin (1923-1938) Dış Ekonomik İlişkiler Politikası.*Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri* kitabı içinde (ss. 45-62). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları

TRT. *Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete*. (1985). Belgesel. 5 Temmuz 2019 tarihinde http://www.trtarsiv.com/izle/108019/ataturk-imparatorluktan-milli-devlete-1-bolum adresinden erişildi.

TRT. *TBMM'nin Açılışı ve Çalışmaları*. (2010). Belgesel. 4 Eylül 2019 tarihinde https://www.trtarsiv.com/izle/121492/1-tbmm-nin-acilisi-ve-calismalari adresinden erişildi.

Tunalı, H. N., Yılmaz, A. (2016). Büyüme, Beşeri Sermaye ve Kalkınma İlişkisi: OECD Ülkeleri'nin Ekonometrik Bir İncelemesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14 (4)*, 295-318

Tuncay, S. D. (2019). *Rezerv Opsiyon Mekanizması*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul

Turan, Z. (2011). Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4 (1)*, 56-80

Turgut, A. (2006). Türleri, Nedenleri ve Göstergeleriyle Finansal Krizler. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi, 20 (4-5)*, 35-46

Tünay, M. (1985). Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 2 (4)*, 245-256

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2008). *Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*

Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (Türk-İş) Kuruluşu. (2016). *Karatahta İş Yazıları Dergisi, 4*, 223-225

Türkmen, Z. (1995). Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların Uygulanışına Toplu Bir Bakış. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 6 (6),* 325-341

Türkmen, Z. (2000). 30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasına Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 11*, 615-632

Ulusan, Ş. (2009). Şark Meselesi'nden Sevr'e Türkiye. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 8 (18),* 229-256

Ulusoy, A. (2011). *Maliye Politikası*. (5. Bs.). Trabzon: Lega Kitabevi

Usal, Z. O. (2008). Dünya Bankası ve IMF Kapsamında Uluslararası Finans Kuruluşları ve İnsan Hakları. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 39*, 231-246

Uzun, A. M. (2006). Latin Amerika'da Yaşanan Finansal Krizlerin Kriz Erken Uyarı Göstergeleri Açısından Değerlendirilmesi. H. Seyidoğlu, R. Yıldız (Ed.), *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri* kitabı içinde (ss. 211-236). İstanbul: Arıkan Yayıncılık

Uzun, E. (2009). Osmanlı Ülkesinde Görülen İsyan ve Eşkıyalık Olayları Karşısında Alınan Bazı Tedbirler Hakkında Bir Değerlendirme. *Türklük Bilim Araştırmaları Dergisi, 25*, 185-214

Üçüncü, U., Sarısaman, S. (2016). Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz. *Tarih Okulu Dergisi, 25*, 269-310

Ülker Erkan, A. (2010). Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği Arasındaki Soğuk Savaş Yıllarında Amerikan Dış Politikası. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (1),* 183-194

Ünal, Y. (2009). 1940–1950 Yılları Arasında Türkiye'de Fiyat Artışları ve Bu Dönem Ekonomisinin Genel Görünümü Üzerine Bir İnceleme. *Tarih Okulu Dergisi, 3,* 69-107

Ünay, S. (2009). Küresel Bilgi Ekonomisi ve Stratejik Aktivizm: Uluslararası Eğilimler ve Türkiye Tecrübesi. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 1,* 116-144

Ünay, S. (2013). *Kalkınmacı Modernlik Küresel Ekonomi Politik ve Türkiye*. (1. Bs.). İstanbul: Küre Yayınları

Ünay, S., Karahan H., Gür, N., Dilek, Ş. (2016). *Yunanistan Krizinin Anatomisi*. (1. Bs.). İstanbul: Turkuvaz Yayıncılık

Üner, D. (2017). *Osmanlı'da Gayrimüslim Tüccarların Ekonomiye Etkisi*. 7 Haziran 2019 tarihinde http://duyguuner.com/osmanlida-gayrimuslim-tuccarlarin-ekonomiye-etkisi/ adresinden erişildi.

Üzümcü, A., Dikkaya, M. (2010). Küresel Finans Krizinin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerindeki Etkileri: 2001 Krizi ile Bir Karşılaştırma. İ. Kalaycı (Der.), *Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları* kitabı içinde (ss. 273-313). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık

Üzümcü, A. (2018). Türkiye'de Ulusal Ekonominin İnşası: 1923-1945 Dönemi. M. Dikkaya, A. Üzümcü, D. Özyakışır (Ed.), *Türkiye'nin İktisadi Tarihi: Osmanlı'dan Günümüze* kitabı içinde (ss. 85-115). Bursa: Savaş Yayınevi

Wikipedia. *Amerikan Bağımsızlık Savaşı*. 17 Temmuz 2019 tarihinde https://tr.wikipedia.org/wiki/Amerikan_Bağımsızlık_Savaşı adresinden erişildi.

Wikipedia. *Black Monday (1987)*. 25 Ocak 2020 tarihinde https://en.wikipedia.org/wiki/Black_Monday_(1987) adresinden erişildi.

Yanık, L. K. (2015). Krizden Krize Rusya'da İktisadi Değişim ve Dönüşüm. F. Şenses, Z. Öniş, C. Bakır (Ed.), *Ülke Deneyimleri Işığında Küresel Kriz ve Yeni Ekonomik Düzen* kitabı içinde (ss. 219-240). İstanbul: İletişim Yayınları

Yanıklar, C. (2010). Tüketim Kültürü, Kapitalizm ve İnsan İhtiyaçları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Tartışma. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 34 (1),* 25-32

Yardımcı, M. E., İnce, M. R., Ekiz, R. (2017). 1929 Dünya Ekonomik Krizinin Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. S. Koç, S. Yılmaz Genç ve K. Çolak (Ed.), *Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları* kitabı içinde (ss. 249-270). Kocaeli: Umuttepe Yayınları

Yavaş, H. (2007). *1980 Sonrası Gelişmekte Olan Ülkelerde Yaşanan Finansal Krizler, Finansal Kriz Modelleri ve Çözüm Önerileri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul

Yaycı, C. (2019). Irak'ta Yaşanan Savaşlar ve Türkiye'ye Etkileri. *Güvenlik Stratejileri Dergisi, 15 (30),* 331-352

Yeşilbursa, B. K., Yılmaz, M. (2019). İngiliz Yıllık Raporlarına Göre Türkiye'deki Ekonomik Gelişmeler (1970-1980). *Türkiyat Mecmuası, Milli Mücadele Özel Sayısı, 29*, 169-195

Yıldırım, İ. (1996) Atatürk Dönemi Demiryolu Politikasına Bir Bakış. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 12 (35),* 387-396

Yıldırım, İ. (2001). *Cumhuriyet Döneminde Demir Yolları (1923-1950)*. (1. Bs.). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları

Yıldırım, İ. (2001). Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (2),* 313-327

Yıldırım, M. A. (2013). Osmanlı Vilayetlerinde Mesleki-Teknik Eğitimin Gelişimine Bakışlar: Bursa Sanayi Mektebi. *Karadeniz Araştırmaları, 37*, 72-77

Yılmaz, N. (2009). *Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul

Yılmaz, S., Kalkan, D. K. (2017). Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, 1 (3)*, 169-199

Yılmaz, Ş. (2001). Liberal İktisat Öğretisi, Kriz ve Türkiye Üzerine Bazı Gözlemler. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3 (3)*, 27-40

Yılmaz, Y. (2018). Mondros'tan Ankara Anlaşması'na İskenderun Sancağı'nın Durumu, İşgallere Karşı Mustafa Kemal Paşa'nın Tepkisi ve Tayfur (Sökmen) Bey'in Faaliyetleri (1918-1921). *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17 (1)*, 378-403

Yılmaz, Z., Danışoğlu, F. (2017). Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermayenin Rolü ve Türkiye'de Beşeri Kalkınmanın Görünümü Olarak İnsani Gelişim Endeksi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 51*, 117-147

Yiğenoğlu, K. (2016). İkinci Dünya Savaşından Günümüze Değişen Güç Dengeleri ve ABD'nin Pasifik Bölgesi Stratejisi: Trans-Pasifik Ortaklığı Örneği. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, 58*, 327-341

Yurttaş, F. (2017). *Coğrafi Keşiflerin Avrupa ve Osmanlı Devleti Üzerindeki Ekonomik Etkileri.* 10 Haziran 2019 tarihinde http://sonsam.org.tr/cografi-kesiflerin-avrupa-ve-osmanli-devleti-uzerindeki-ekonomik-etkileri/ adresinden erişildi.

Yücel, F., Kalyoncu, H. (2010). Finansal Krizlerin Öncü Göstergeleri ve Ülke Ekonomilerini Etkileme Kanalları: Türkiye Örneği. *Maliye Dergisi, 159*, 53-69

Yülek, E. (1999). 2000 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisinin Temel Meseleleri ve Borç-Faiz Sarmalı. *Yeni Türkiye Dergisi, Türkiye Ekonomisi Özel Sayısı-I, 27*, 309-314

Zariç, S. (2017). Tarihsel Kökeninden Ülkelere Göre Türlerine Aydınlanma Felsefesi (Çağı) ve Türkiye Cumhuriyeti. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 28*, 33-54

Zengin, A. (2000). İkiz Açıklar Hipotezi (Türkiye Uygulaması). *Ekonomik Yaklaşım, 11 (39)*, 37-67

Zenginoğlu, S. (2011). *Kore Savaşı ve Türkiye*. 8 Eylül 2019 tarihinde http://politikakademi.org/2011/11/kore-savasi-ve-turkiye/ adresinden erişildi.

EK LİSTESİ

Ek 1 – Literatür Taraması*

Aktaş, M., Şen, B. (2013). 2008 Global Ekonomik Krizinin Öncü Göstergeleri ve Ülkeler Üzerinde Bir Uygulama. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6 (1)*, 137-147

Altıntaş, H., Öz, B. (2007). Para Krizlerinin Sinyal Yaklaşımı ile Öngörülebilirliği: Türkiye Uygulaması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (2)*, 19-44

Avcı, M. A., Sulak, H. (2015). Kriz Dönemlerinde Ekonomik Büyüme ile Seçilmiş Ekonomik Göstergeler Arasındaki İlişkilerin Regresyon Ağaçları ve EKK Yöntemi ile İncelenmesi: Türkiye 1990-2009. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 52 (604)*, 29-42

Aydın, Ü., Kara, O. (2008). Krizlerin Türkiye Ekonomisine Etkisi: Geleceğin Öngörüsüne Yönelik Bir Deneme. *2. Ulusal İktisat Kongresi*, 1-19

Bozkurt, H., Dursun, G. (2006). Türkiye'de Para Krizinin Öncü Göstergeleri. *Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi, 14 (1)*, 259-284

Çalışkan Vardar, Ş. (2011). Türkiye'de Finansal Krizlerin Öncü Göstergelerinin Belirlenmesinde Faktör Analizi Yaklaşımı. *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 4 (8)*, 97-113

Delice, G. (2005). Finansal Krizler İçin Erken Uyarı Sistemleri. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 33*, 1-27

Emin, D. (2017). Türkiye'nin Finansal Krizleri ve Göstergeleri. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 9 (17)*, 115-128

Eren, F. M. (2010). *Ekonomik Krizler ve Kriz Göstergeleri: 1990 Sonrası Dünyada Yaşanan Krizler ve Türkiye Karşılaştırması*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya

Erkekoğlu, H., Bilgili, E. (2005). Parasal Krizlerin Tahmin Edilmesi: Teori ve Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24*, 15-36

Gür, T. H., Tosuner, A. (2002). Para ve Finansal Krizlerin Öncü Göstergeleri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20 (1)*, 9-36

* Belirtilen her çalışma içerisindeki literatür taraması kaynakları incelenmiştir. Ayrıca, "Uzay, N. (2006). Kriz Erken Uyarı Sinyalleri Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi. H. Seyidoğlu, R. Yıldız (Ed.), *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri* kitabı içinde (ss. 501-517). İstanbul: Arıkan Yayıncılık" içerisinde belirtilen literatür çalışmalarından faydalanılmıştır.

Işık, S., Duman, K., Korkmaz, A. (2004). Türkiye Ekonomisinde Finansal Krizler: Bir Faktör Analizi Uygulaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19 (1),* 45-69

Karaçor, Z., Alptekin, V. (2006). Finansal Krizlerin Önceden Tahmin Yoluyla Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13 (2),* 237-256

Koyuncu, T. (2018). 2008 Krizi ve İşsizliğe Etkisi Üzerine Bir Uygulama: N-11 Ülkeleri. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi, 3 (2),* 195-207

Sevim, C. (2012). *Öncü Göstergeler Yaklaşımına Göre Finansal Krizler ve Türkiye Örneği*. Ankara: BDDK Kitapları No: 11

Tekinşen, A. (2002). Finansal Kriz Türleri ve Krizlerin Öngörülmesinde Kullanılan Temel ve Öncü Göstergeler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6*, 69-84

Toprak, M. (2001). Yükselen Piyasalarda Finansal Kriz. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı-II, 42*, 854-889

Tunç Deveci, T., Değirmen, S. (2013). İkiz Açık İlişkisi Kriz Öncü Göstergelerini Etkiler mi? 2008 Küresel Kriz Işığında ABD ve Türkiye Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13 (2),* 1-14

Turgut, A. (2006). Türleri, Nedenleri ve Göstergeleriyle Finansal Krizler. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi, 20 (4-5),* 35-46

Ural, M., Acar Balaylar, N. (2007). Bankacılık Sektöründe Yüksek Risk Alımı ve Baskı İndeksleri. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 44 (509),* 47-57

Uygur, E. (2001). Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri. *Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni, 1,* 1-40

Yaşar Akçalı, B. (2014). *Finansal Krizlerin Öncü Göstergeler Yardımıyla Tahmin Edilmesi ve Türkiye Örneği*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Yücel, F., Kalyoncu, H. (2010). Finansal Krizlerin Öncü Göstergeleri ve Ülke Ekonomilerini Etkileme Kanalları: Türkiye Örneği. *Maliye Dergisi, 159*, 53-69

Ek 2 – Gösterge Listesi ve Birimi

GSYİH	Milyon USD
Bütçe Dengesi	Milyon USD
Dış Borç Stoku	Milyon USD
Dış Ticaret Dengesi	Milyon USD
GSYİH Büyüme Hızı	%
GSYİH Deflatörü Değişimi	%
KBDGSYİH Büyüme Oranı	%
Enflasyon Oranı	%
İşsizlik Oranı	%
Bütçe Dengesi / GSYİH	%
Dış Borç Stoku / GSYİH	%
Dış Ticaret Dengesi / GSYİH	%
İhracat / İthalat	%

Ek 3 – Gösterge Değerleri

Göstergeler	Birim	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
GSYİH	Milyon USD				1.130	1.427	1.809	1.958	1.745	1.641	2.085
Bütçe Dengesi	Milyon USD				-3	-4	17	-4	-2	-11	-5
Dış Borç Stoku	Milyon USD				0	0	0	0	0	0	0
Dış Ticaret Dengesi	Milyon USD				-36	-18	-26	-25	-27	-26	-49
GSYİH Büyüme Hızı	%				-	15	13	18	-13	11	22
GSYİH Deflatörü Değişimi	%				-	10	12	-9	2	0	4
KBDGSYİH Büyüme Oranı	%				-	24	24	6	-13	8	24
Enflasyon Oranı	%				-	16	8	2	-12	0	6
İşsizlik Oranı	%				9	7	5	5	4	4	3
Bütçe Dengesi / GSYİH	%				0	0	0	0	0	-1	0
Dış Borç Stoku / GSYİH	%				0	0	0	0	0	0	0
Dış Ticaret Dengesi / GSYİH	%				-3	-1	-1	-1	-2	-2	-2
İhracat / İthalat	%				59	82	80	79	75	77	60
Kaynak: TÜİK, SBB, Pakdemirli, E. (1995), OECD (2016), Apaydın, F. (2018), Doğruel, F. (2005), Aşçı, H. B. (2007)											

Göstergeler	Birim	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
GSYİH	Milyon USD	1.589	1.400	1.178	1.371	1.460	1.573	2.034	2.169	2.980	3.144
Bütçe Dengesi	Milyon USD	-3	8	12	-1	16	22	-15	-15	-2	-10
Dış Borç Stoku	Milyon USD	0	0	47	89	182	189	197	163	146	162
Dış Ticaret Dengesi	Milyon USD	1	0	7	13	4	5	20	18	-4	7
GSYİH Büyüme Hızı	%	2	8	-11	15	6	-3	23	2	9	7
GSYİH Deflatörü Değişimi	%	-25	-19	-6	-16	0	11	5	5	-4	2
KBDGSYİH Büyüme Oranı	%	-25	-14	-18	-5	5	5	27	5	3	6
Enflasyon Oranı	%	-8	-6	-3	-11	-2	-7	0	2	0	2
İşsizlik Oranı	%	3	5	5	4	3	3	3	3	2	2
Bütçe Dengesi / GSYİH	%	0	1	1	0	1	1	-1	-1	0	0
Dış Borç Stoku / GSYİH	%	0	0	1	6	12	12	10	8	5	5
Dış Ticaret Dengesi / GSYİH	%	0	0	1	1	0	0	1	0	0	0
İhracat / İthalat	%	101	100	117	129	106	107	127	120	97	108
Kaynak: TÜİK, SBB, Pakdemirli, E. (1995), OECD (2016), HMB, Apaydın, F. (2018), Doğruel, F. (2005), Aşçı, H. B. (2007)											

Göstergeler	Birim	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949
GSYİH	Milyon USD	3.662	4.560	9.441	14.066	10.185	8.334	7.264	5.336	6.745	6.433
Bütçe Dengesi	Milyon USD	-56	-71	-10	1	-39	-44	-13	-18	-23	-20
Dış Borç Stoku	Milyon USD	253	264	273	277	302	277	268	257	303	249
Dış Ticaret Dengesi	Milyon USD	31	36	13	42	52	71	96	-22	-78	-42
GSYİH Büyüme Hızı	%	-5	-10	6	-10	-5	-15	32	4	16	-5
GSYİH Deflatörü Değişimi	%	23	39	96	65	-24	-3	-5	6	9	0
KBDGSYİH Büyüme Oranı	%	15	23	105	47	-28	-19	23	8	-	-7
Enflasyon Oranı	%	9	20	67	46	3	1	-4	2	1	8
İşsizlik Oranı	%	2	3	3	3	3	3	3	3	2	2
Bütçe Dengesi / GSYİH	%	-2	-2	0	0	0	-1	0	0	0	0
Dış Borç Stoku / GSYİH	%	7	6	3	2	3	3	4	5	4	4
Dış Ticaret Dengesi / GSYİH	%	1	1	0	0	1	1	1	0	-1	-1
İhracat / İthalat	%	162	165	112	127	141	173	180	91	72	86
Kaynak: TÜİK, SBB, Pakdemirli, E. (1995), OECD (2016), HMB, Apaydın, F. (2018)											

Göstergeler	Birim	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959
GSYİH	Milyon USD	6.889	8.274	9.514	11.090	11.308	13.584	15.666	20.826	24.870	31.030
Bütçe Dengesi	Milyon USD	17	20	5	8	62	57	65	70	55	122
Dış Borç Stoku	Milyon USD	277	268	294	269	304	346	420	430	426	489
Dış Ticaret Dengesi	Milyon USD	-23	-88	-193	-137	-143	-185	-102	-52	-68	-116
GSYİH Büyüme Hızı	%	9	13	12	11	-3	8	3	8	5	5
GSYİH Deflatörü Değişimi	%	-2	6	3	5	5	11	12	23	14	19
KBDGSYİH Büyüme Oranı	%	5	17	12	13	-1	17	13	29	16	21
Enflasyon Oranı	%	-4	-1	5	5	9	12	12	13	16	23
İşsizlik Oranı	%	2	2	2	3	3	3	3	3	3	3
Bütçe Dengesi / GSYİH	%	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
Dış Borç Stoku / GSYİH	%	4	3	3	2	3	3	3	2	2	2
Dış Ticaret Dengesi / GSYİH	%	0	-1	-2	-1	-1	-1	-1	0	0	0
İhracat / İthalat	%	92	78	65	74	70	63	75	87	78	75
Kaynak: TÜİK, SBB, Pakdemirli, E. (1995), OECD (2016), HMB, Apaydın, F. (2018)											

Göstergeler	Birim	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969
GSYİH	Milyon USD	19.628	10.902	12.675	14.702	15.626	16.812	20.031	22.236	24.779	27.691
Bütçe Dengesi	Milyon USD	76	50	11	-1	68	100	77	-11	77	203
Dış Borç Stoku	Milyon USD	558	611	732	659	856	1.434	1.597	1.710	1.883	2.052
Dış Ticaret Dengesi	Milyon USD	-147	-160	-238	-120	-126	-108	-227	-163	-268	-264
GSYİH Büyüme Hızı	%	3	2	6	9	4	3	12	5	7	4
GSYİH Deflatörü Değişimi	%	4	4	10	6	3	4	6	7	5	7
KBDGSYİH Büyüme Oranı	%	4	-1	3	6	3	0	9	2	4	2
Enflasyon Oranı	%	7	1	4	7	1	7	6	6	4	6
İşsizlik Oranı	%	3	3	3	3	4	4	4	5	5	6
Bütçe Dengesi / GSYİH	%	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
Dış Borç Stoku / GSYİH	%	3	6	6	4	5	9	8	8	8	7
Dış Ticaret Dengesi / GSYİH	%	-1	-1	-2	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1
İhracat / İthalat	%	69	68	62	83	77	81	68	76	65	67
Kaynak: TÜİK, SBB, Pakdemirli, E. (1995), Dünya Bankası, OECD (2016), HMB, Apaydın, F. (2018)											

Göstergeler	Birim	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
GSYİH	Milyon USD	17.087	23.182	29.341	36.950	50.944	63.725	72.938	83.429	91.217	111.457
Bütçe Dengesi	Milyon USD	-22	376	-2	204	306	98	272	2.469	1.001	1.763
Dış Borç Stoku	Milyon USD	2.297	2.467	2.567	2.914	3.150	3.250	4.037	4.609	6.291	14.234
Dış Ticaret Dengesi	Milyon USD	-360	-493	-678	-769	-2.246	-3.335	-3.169	-4.043	-2.311	-2.808
GSYİH Büyüme Hızı	%	3	6	7	3	6	7	10	3	2	-1
GSYİH Deflatörü Değişimi	%	9	18	11	22	28	21	15	24	47	76
KBDGSYİH Büyüme Oranı	%	1	3	5	1	3	5	8	1	-1	-3
Enflasyon Oranı	%	12	22	15	16	15	19	16	23	53	62
İşsizlik Oranı	%	6	7	6	7	7	8	9	10	10	9
Bütçe Dengesi / GSYİH	%	0	2	0	1	1	0	0	0	1	2
Dış Borç Stoku / GSYİH	%	9	11	9	8	6	5	6	6	7	13
Dış Ticaret Dengesi / GSYİH	%	-1	-2	-2	-2	-4	-5	-4	-5	-3	-3
İhracat / İthalat	%	62	58	57	63	41	30	38	30	50	45
Kaynak: TÜİK, SBB, Pakdemirli, E. (1995), Dünya Bankası, OECD (2016), HMB, Apaydın, F. (2018)											

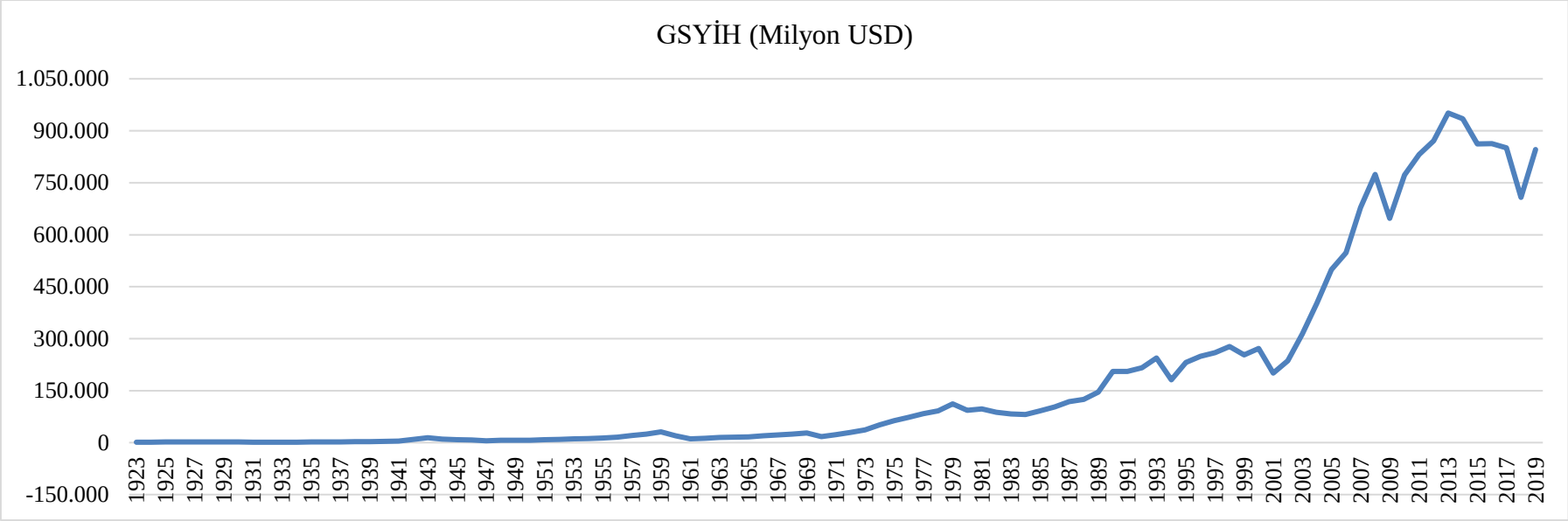
Göstergeler	Birim	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
GSYİH	Milyon USD	92.861	96.920	87.408	83.087	80.722	91.412	103.301	117.867	124.596	146.069
Bütçe Dengesi	Milyon USD	2.092	871	863	1.208	3.059	64	1.814	2.742	3	3
Dış Borç Stoku	Milyon USD	15.173	15.519	17.619	18.385	20.659	25.476	32.101	40.228	40.772	41.721
Dış Ticaret Dengesi	Milyon USD	-4.999	-4.730	-3.097	-3.507	-3.623	-3.385	-3.648	-3.968	-2.676	-4.136
GSYİH Büyüme Hızı	%	-2	5	4	5	7	4	7	9	2	0
GSYİH Deflatörü Değişimi	%	88	44	28	26	48	53	36	34	69	75
KBDGSYİH Büyüme Oranı	%	-5	2	1	3	4	2	5	7	0	-1
Enflasyon Oranı	%	101	34	28	31	48	45	35	39	74	63
İşsizlik Oranı	%	8	7	7	8	8	7	8	9	8	9
Bütçe Dengesi / GSYİH	%	2	1	1	1	4	0	2	2	0	0
Dış Borç Stoku / GSYİH	%	16	16	20	22	26	28	31	34	33	29
Dış Ticaret Dengesi / GSYİH	%	-5	-5	-4	-4	-4	-4	-4	-3	-2	-3
İhracat / İthalat	%	37	53	65	62	66	70	67	72	81	74
Kaynak: TÜİK, SBB, Pakdemirli, E. (1995), Dünya Bankası, OECD (2016), HMB, Apaydın, F. (2018)											

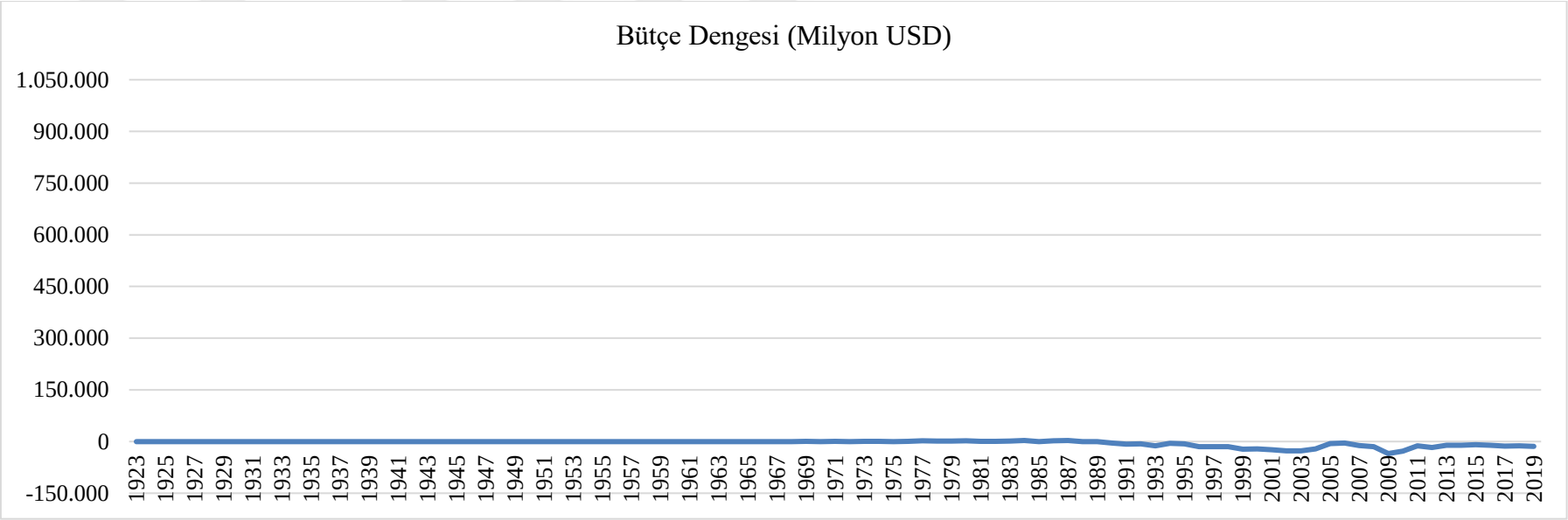
Göstergeler	Birim	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
GSYİH	Milyon USD	205.382	205.328	215.652	244.115	181.215	231.379	249.270	259.812	277.428	253.382
Bütçe Dengesi	Milyon USD	-4.509	-7.871	-6.846	-12.075	-4.966	-6.933	-15.129	-14.905	-14.679	-21.860
Dış Borç Stoku	Milyon USD	49.035	50.489	55.592	67.356	66.249	73.781	80.625	84.720	96.954	101.784
Dış Ticaret Dengesi	Milyon USD	-9.342	-7.340	-8.191	-14.162	-5.164	-14.072	-20.402	-22.298	-18.947	-14.084
GSYİH Büyüme Hızı	%	9	1	6	8	-5	7	7	8	3	-3
GSYİH Deflatörü Değişimi	%	58	59	64	68	106	87	78	82	76	54
KBDGSYİH Büyüme Oranı	%	7	-1	3	6	-6	6	6	6	1	-5
Enflasyon Oranı	%	60	66	70	66	106	88	80	86	85	65
İşsizlik Oranı	%	8	8	9	9	9	8	7	7	7	8
Bütçe Dengesi / GSYİH	%	-2	-4	-3	-5	-3	-3	-6	-6	-5	-9
Dış Borç Stoku / GSYİH	%	24	25	26	28	37	32	32	33	35	40
Dış Ticaret Dengesi / GSYİH	%	-5	-4	-4	-6	-3	-6	-8	-9	-7	-6
İhracat / İthalat	%	58	65	65	52	78	61	53	54	59	65
Kaynak: TÜİK, SBB, Pakdemirli, E. (1995), Dünya Bankası, OECD (2016), TCMB											

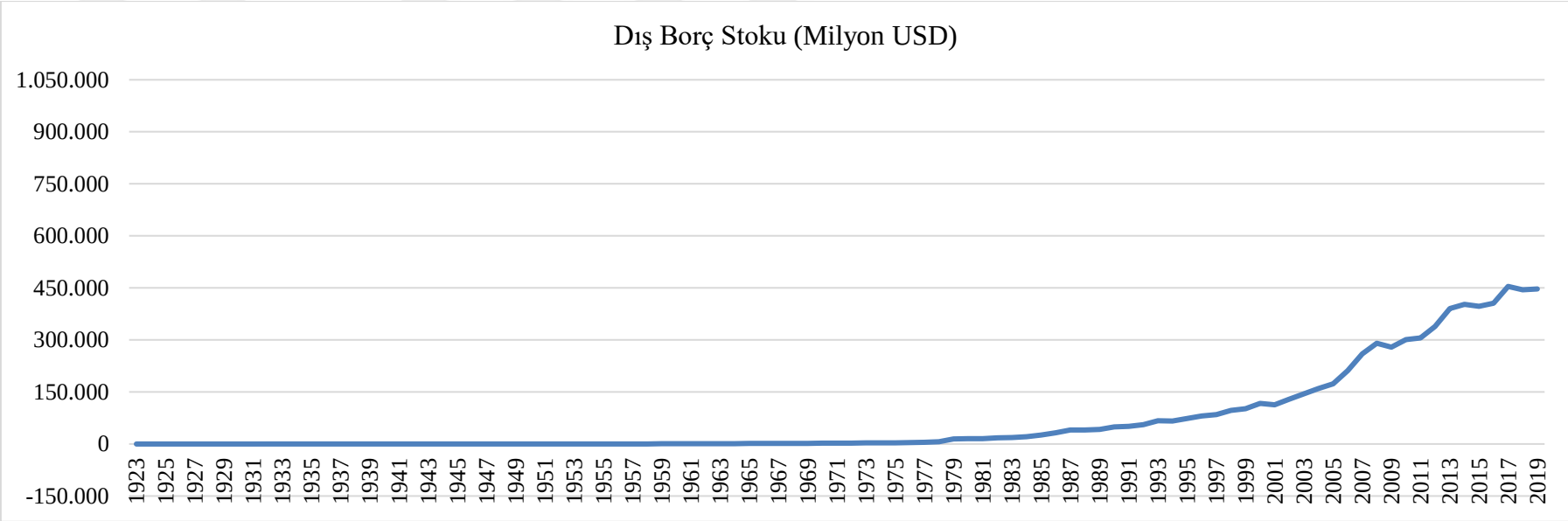
Göstergeler	Birim	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
GSYİH	Milyon USD	271.546	200.651	236.356	314.049	402.669	499.741	547.586	678.636	774.368	646.895
Bütçe Dengesi	Milyon USD	-21.394	-23.907	-26.802	-27.413	-21.292	-5.914	-4.568	-11.835	-14.718	-34.897
Dış Borç Stoku	Milyon USD	116.799	112.946	129.501	144.076	159.623	173.602	211.040	260.028	290.572	278.830
Dış Ticaret Dengesi	Milyon USD	-26.728	-10.065	-15.495	-22.087	-34.373	-43.298	-54.042	-62.791	-69.936	-38.786
GSYİH Büyüme Hızı	%	7	-6	6	6	10	9	7	5	1	-5
GSYİH Deflatörü Değişimi	%	49	53	38	23	12	7	9	6	12	5
KBDGSYİH Büyüme Oranı	%	5	-7	5	4	8	8	6	4	0	-6
Enflasyon Oranı	%	55	54	45	25	9	8	10	9	10	6
İşsizlik Oranı	%	7	8	10	11	11	11	9	9	10	13
Bütçe Dengesi / GSYİH	%	-8	-12	-11	-9	-5	-1	-1	-2	-2	-5
Dış Borç Stoku / GSYİH	%	43	56	55	46	40	35	39	38	38	43
Dış Ticaret Dengesi / GSYİH	%	-10	-5	-7	-7	-9	-9	-10	-9	-9	-6
İhracat / İthalat	%	51	76	70	68	65	63	61	63	65	72
Kaynak: TÜİK, SBB, Dünya Bankası, OECD (2016), HMB											

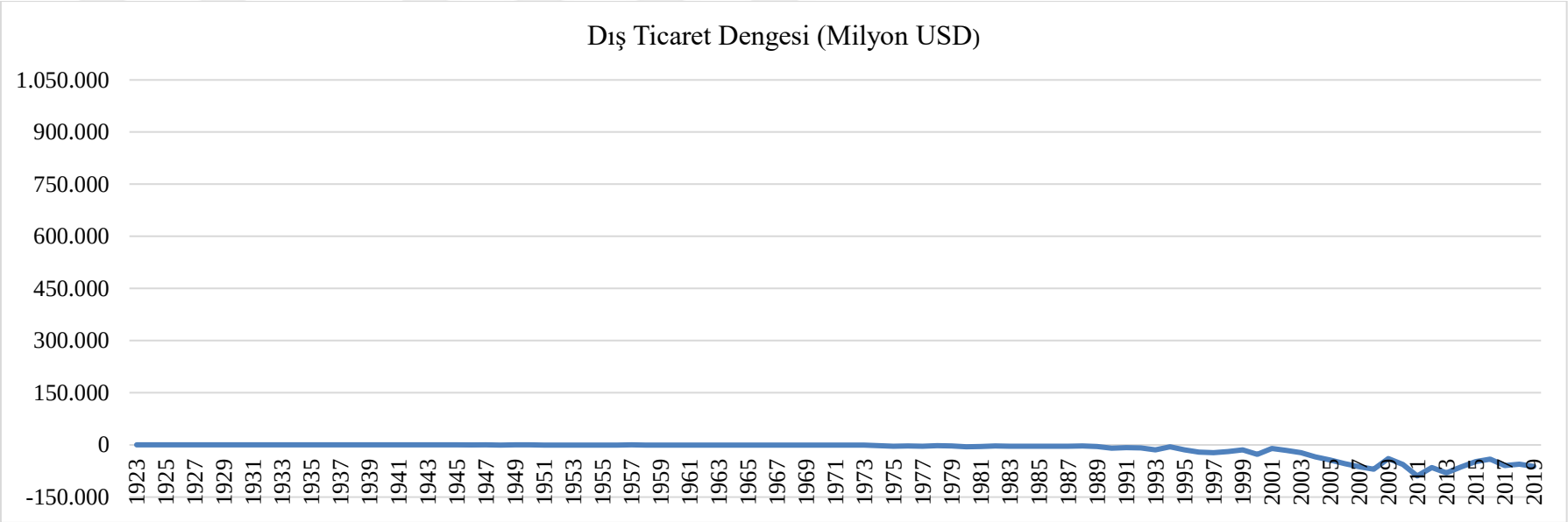
Göstergeler	Birim	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
GSYİH	Milyon USD	772.367	831.691	871.123	951.351	934.855	861.879	862.744	851.046	707.937	845.916
Bütçe Dengesi	Milyon USD	-28.087	-12.266	-16.966	-10.484	-10.652	-9.259	-10.874	-12.987	-12.827	-14.339
Dış Borç Stoku	Milyon USD	300.870	305.570	338.828	390.354	402.559	396.665	405.656	454.284	444.561	446.860
Dış Ticaret Dengesi	Milyon USD	-56.325	-89.160	-65.367	-79.917	-63.593	-48.128	-40.892	-58.955	-55.127	-62.000
GSYİH Büyüme Hızı	%	8	11	5	8	5	6	3	7	3	1
GSYİH Deflatörü Değişimi	%	7	8	7	6	7	8	8	11	11	16
KBDGSYİH Büyüme Oranı	%	7	9	3	7	3	4	2	6	1	-6
Enflasyon Oranı	%	9	6	9	7	9	8	8	11	16	15
İşsizlik Oranı	%	11	9	8	9	10	10	11	11	11	14
Bütçe Dengesi / GSYİH	%	-4	-1	-2	-1	-1	-1	-1	-2	-2	-2
Dış Borç Stoku / GSYİH	%	39	37	39	41	43	46	47	53	63	53
Dış Ticaret Dengesi / GSYİH	%	-9	-13	-10	-10	-9	-7	-7	-9	-8	-7
İhracat / İthalat	%	61	56	64	60	83	86	85	81	75	75
Kaynak: TÜİK, SBB, Dünya Bankası, OECD (2016), HMB, TCMB											

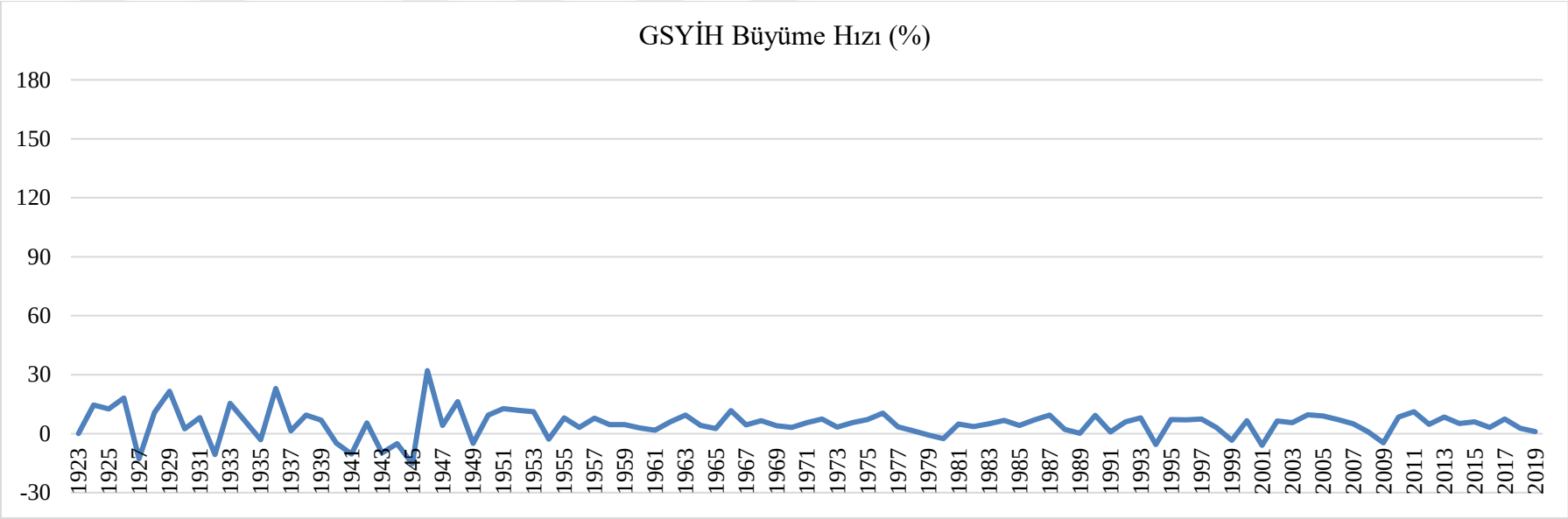
Ek 4 – Gösterge Trendleri

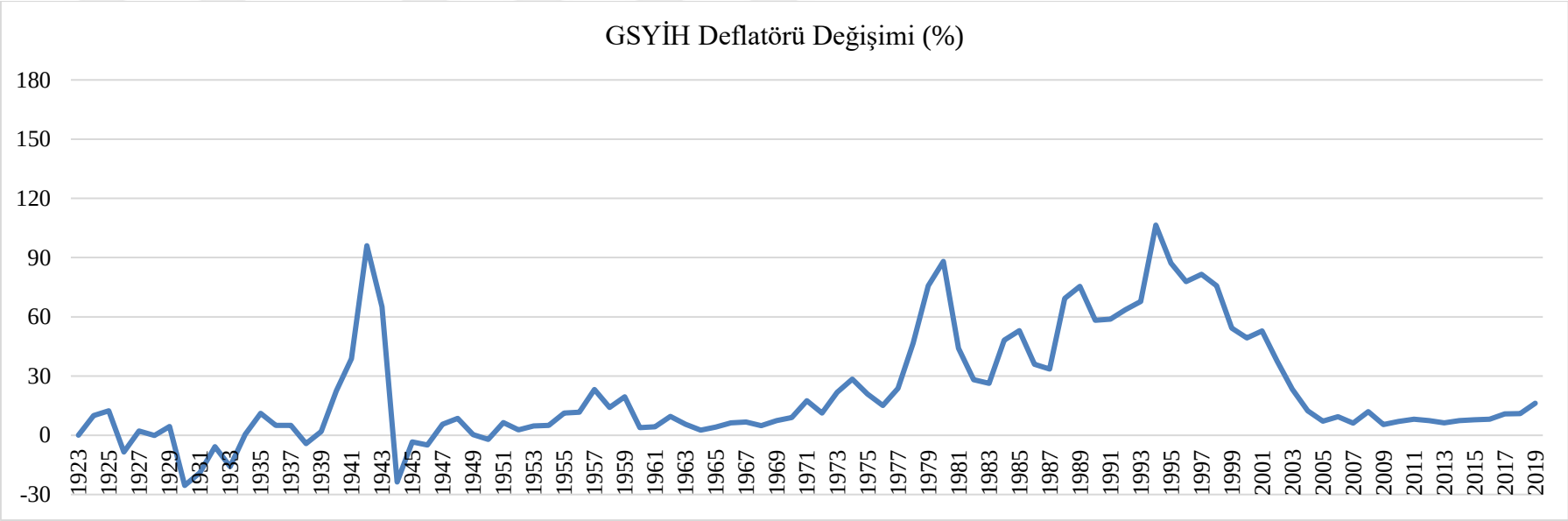

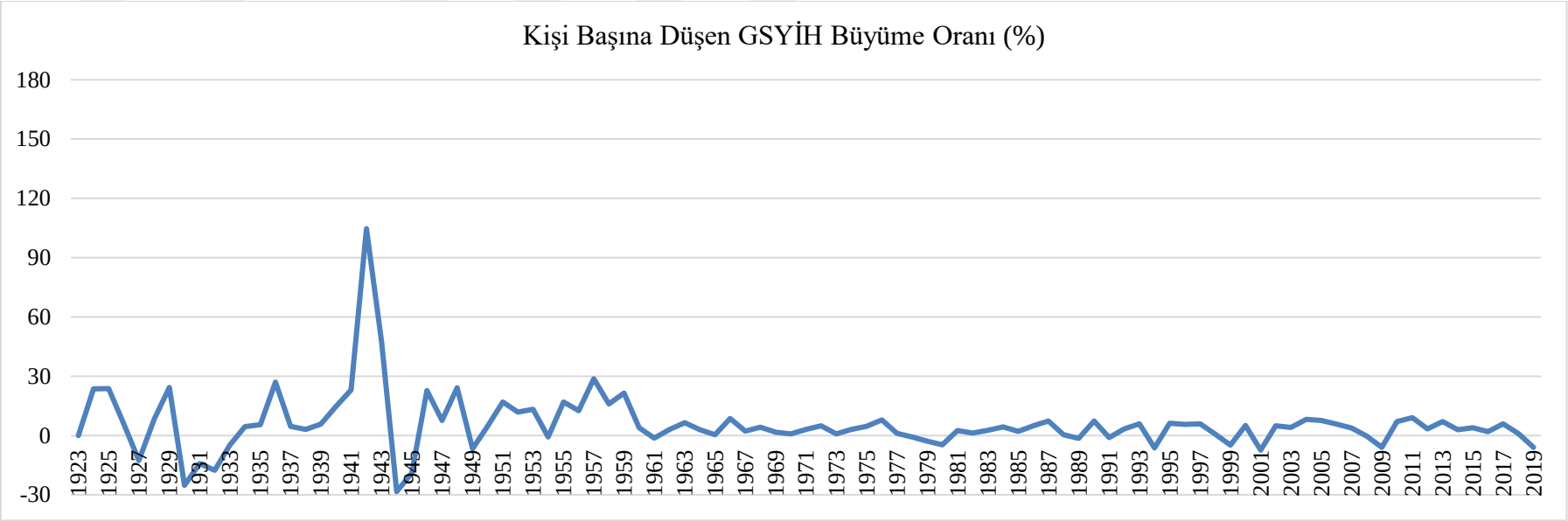

Bütçe Dengesi (Milyon USD)
1.050.000
900.000
750.000
600.000
450.000
300.000
150.000
0
-150.000
1923
1925
1927
1929
1931
1933
1935
1937
1939
1941
1943
1945
1947
1949
1951
1953
1955
1957
1959
1961
1963
1965
1967
1969
1971
1973
1975
1977
1979
1981
1983
1985
1987
1989
1991
1993
1995
1997
1999
2001
2003
2005
2007
2009
2011
2013
2015
2017
2019

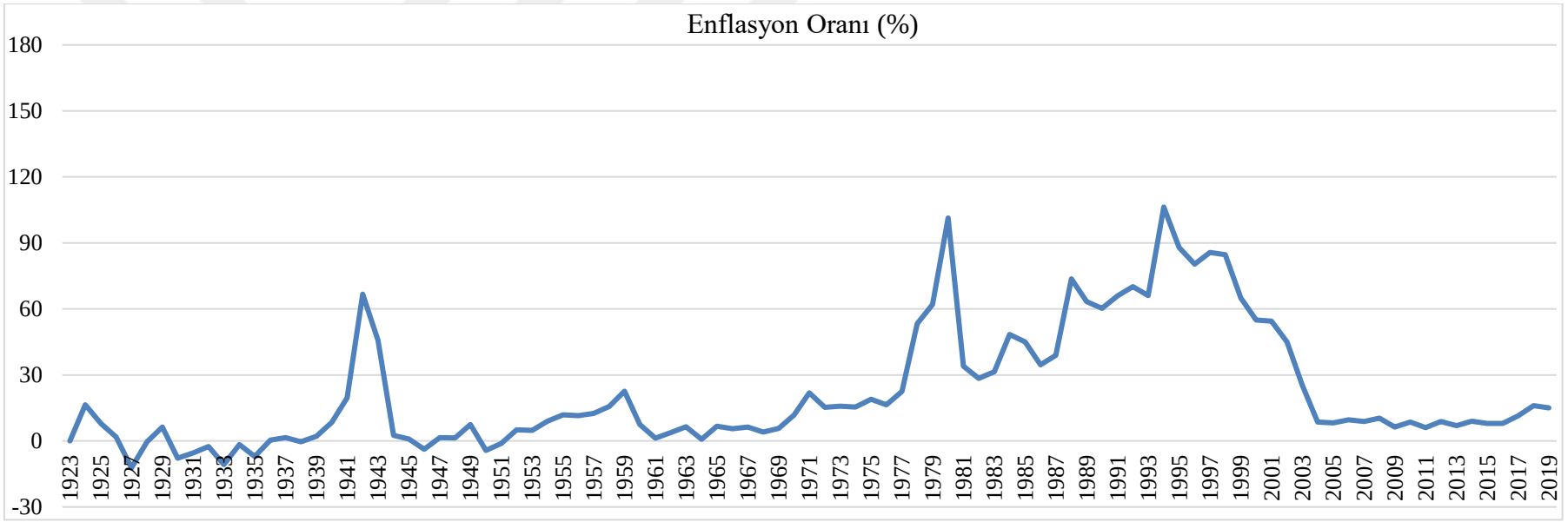

Dış Borç Stoku (Milyon USD)
1.050.000
900.000
750.000
600.000
450.000
300.000
150.000
0
-150.000
1923
1925
1927
1929
1931
1933
1935
1937
1939
1941
1943
1945
1947
1949
1951
1953
1955
1957
1959
1961
1963
1965
1967
1969
1971
1973
1975
1977
1979
1981
1983
1985
1987
1989
1991
1993
1995
1997
1999
2001
2003
2005
2007
2009
2011
2013
2015
2017
2019

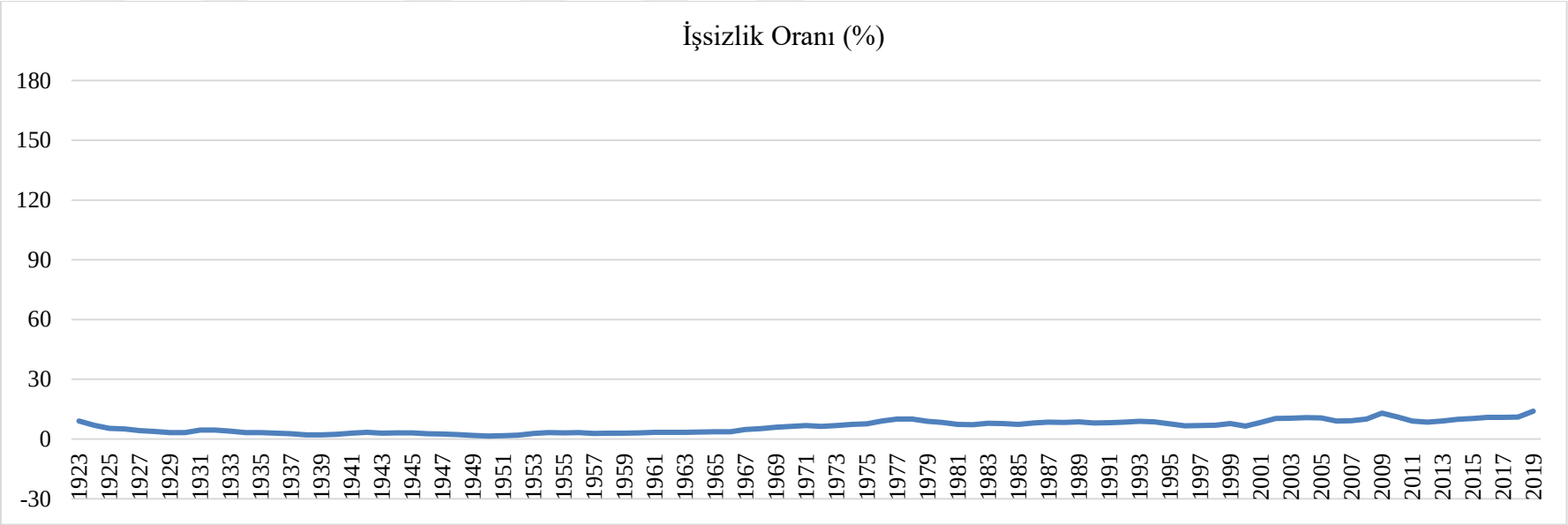

Dış Ticaret Dengesi (Milyon USD)
1.050.000
900.000
750.000
600.000
450.000
300.000
150.000
0
-150.000
1923
1925
1927
1929
1931
1933
1935
1937
1939
1941
1943
1945
1947
1949
1951
1953
1955
1957
1959
1961
1963
1965
1967
1969
1971
1973
1975
1977
1979
1981
1983
1985
1987
1989
1991
1993
1995
1997
1999
2001
2003
2005
2007
2009
2011
2013
2015
2017
2019

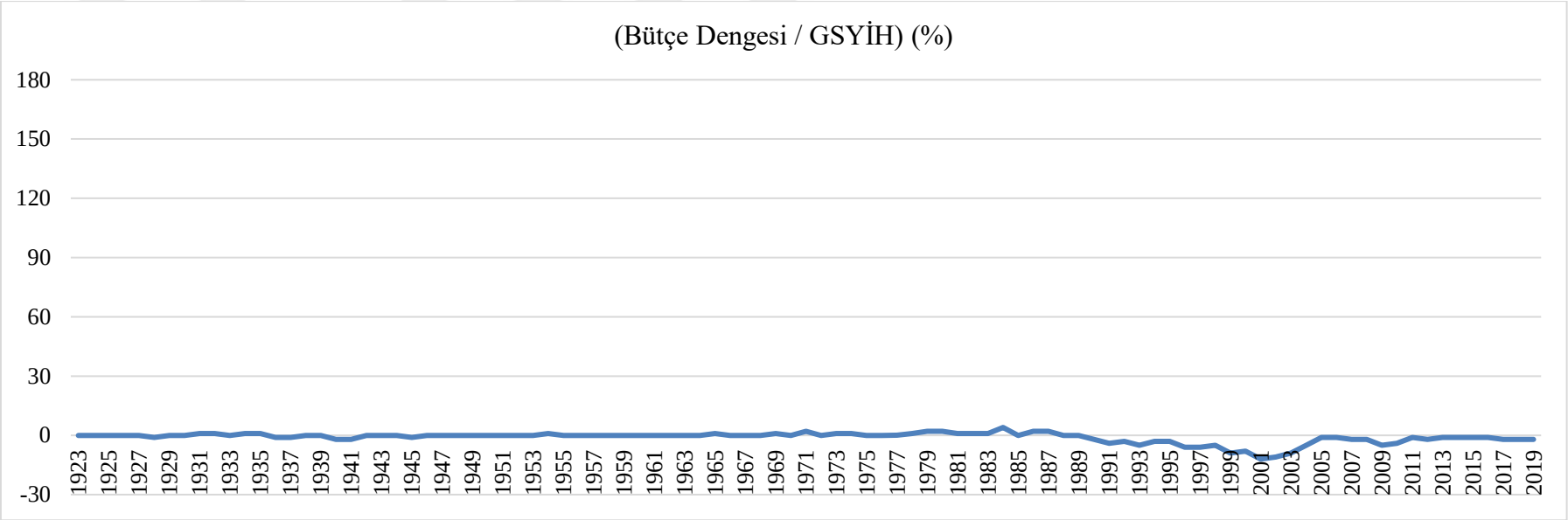

GSYİH Büyüme Hızı (%)
180
150
120
90
60
30
0
-30
1923
1925
1927
1929
1931
1933
1935
1937
1939
1941
1943
1945
1947
1949
1951
1953
1955
1957
1959
1961
1963
1965
1967
1969
1971
1973
1975
1977
1979
1981
1983
1985
1987
1989
1991
1993
1995
1997
1999
2001
2003
2005
2007
2009
2011
2013
2015
2017
2019

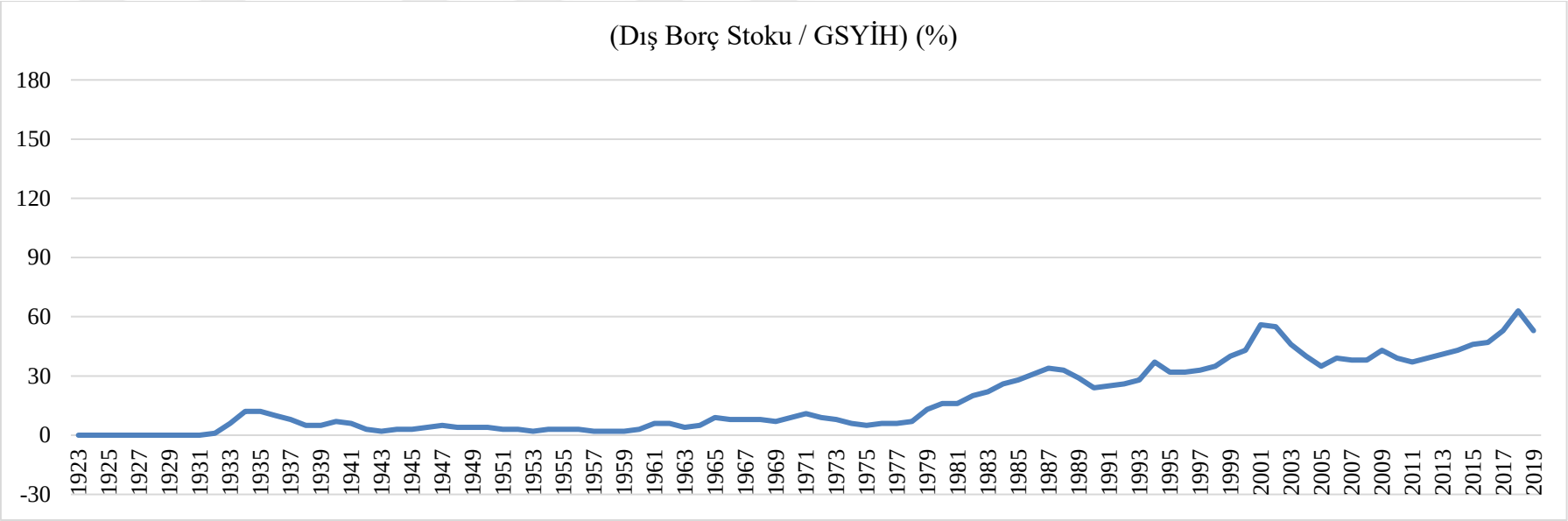

GSYİH Deflatörü Değişimi (%)
180
150
120
90
60
30
0
-30
1923
1925
1927
1929
1931
1933
1935
1937
1939
1941
1943
1945
1947
1949
1951
1953
1955
1957
1959
1961
1963
1965
1967
1969
1971
1973
1975
1977
1979
1981
1983
1985
1987
1989
1991
1993
1995
1997
1999
2001
2003
2005
2007
2009
2011
2013
2015
2017
2019

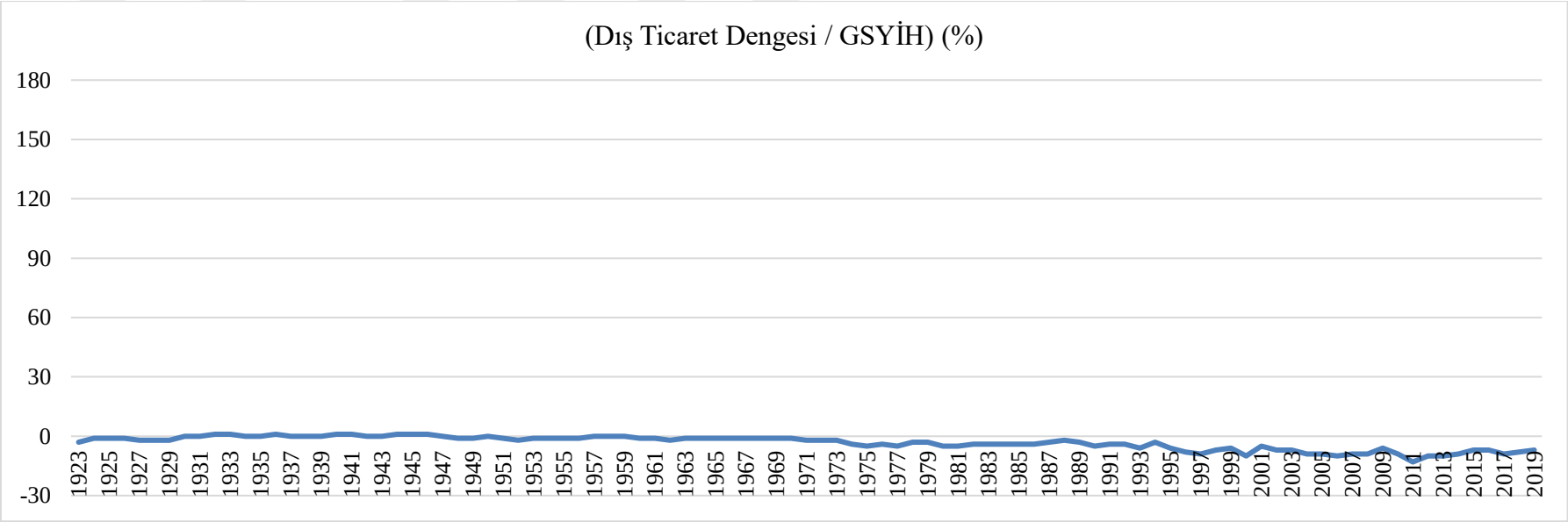

Kişi Başına Düşen GSYİH Büyüme Oranı (%)
180
150
120
90
60
30
0
-30
1923
1925
1927
1929
1931
1933
1935
1937
1939
1941
1943
1945
1947
1949
1951
1953
1955
1957
1959
1961
1963
1965
1967
1969
1971
1973
1975
1977
1979
1981
1983
1985
1987
1989
1991
1993
1995
1997
1999
2001
2003
2005
2007
2009
2011
2013
2015
2017
2019

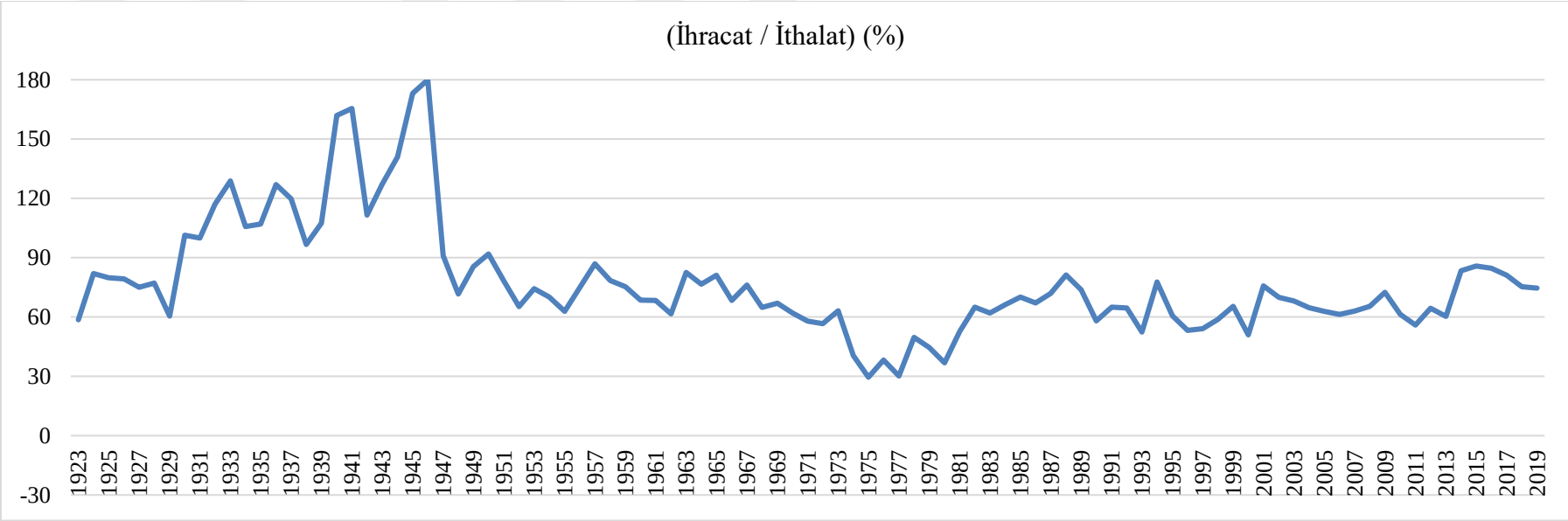

Enflasyon Oranı (%)
180
150
120
90
60
30
0
-30
1923
1925
1927
1929
1931
1933
1935
1937
1939
1941
1943
1945
1947
1949
1951
1953
1955
1957
1959
1961
1963
1965
1967
1969
1971
1973
1975
1977
1979
1981
1983
1985
1987
1989
1991
1993
1995
1997
1999
2001
2003
2005
2007
2009
2011
2013
2015
2017
2019

İşsizlik Oranı (%)
180
150
120
90
60
30
0
-30
1923
1925
1927
1929
1931
1933
1935
1937
1939
1941
1943
1945
1947
1949
1951
1953
1955
1957
1959
1961
1963
1965
1967
1969
1971
1973
1975
1977
1979
1981
1983
1985
1987
1989
1991
1993
1995
1997
1999
2001
2003
2005
2007
2009
2011
2013
2015
2017
2019

(Bütçe Dengesi / GSYİH) (%)
180
150
120
90
60
30
0
-30
1923
1925
1927
1929
1931
1933
1935
1937
1939
1941
1943
1945
1947
1949
1951
1953
1955
1957
1959
1961
1963
1965
1967
1969
1971
1973
1975
1977
1979
1981
1983
1985
1987
1989
1991
1993
1995
1997
1999
2001
2003
2005
2007
2009
2011
2013
2015
2017
2019

(Dış Borç Stoku / GSYİH) (%)
180
150
120
90
60
30
0
-30
1923
1925
1927
1929
1931
1933
1935
1937
1939
1941
1943
1945
1947
1949
1951
1953
1955
1957
1959
1961
1963
1965
1967
1969
1971
1973
1975
1977
1979
1981
1983
1985
1987
1989
1991
1993
1995
1997
1999
2001
2003
2005
2007
2009
2011
2013
2015
2017
2019

(Dış Ticaret Dengesi / GSYİH) (%)
180
150
120
90
60
30
0
-30
1923
1925
1927
1929
1931
1933
1935
1937
1939
1941
1943
1945
1947
1949
1951
1953
1955
1957
1959
1961
1963
1965
1967
1969
1971
1973
1975
1977
1979
1981
1983
1985
1987
1989
1991
1993
1995
1997
1999
2001
2003
2005
2007
2009
2011
2013
2015
2017
2019

(İhracat / İthalat) (%)
180
150
120
90
60
30
0
-30
1923
1925
1927
1929
1931
1933
1935
1937
1939
1941
1943
1945
1947
1949
1951
1953
1955
1957
1959
1961
1963
1965
1967
1969
1971
1973
1975
1977
1979
1981
1983
1985
1987
1989
1991
1993
1995
1997
1999
2001
2003
2005
2007
2009
2011
2013
2015
2017
2019